

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Александра Р. Савић

ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА У БОСНИ И
ХЕРЦЕГОВИНИ ОД 1992. ДО 2002. ГОДИНЕ

Докторска дисертација

Београд, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Aleksandra R. Savić

LANGUAGE POLICY IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA FROM 1992 TO 2002

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Александра Р. Савич

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА В БОСНИИ И
ГЕРЦЕГОВИНЕ С 1992 ПО 2002 ГГ.

Докторская диссертация

Белград, 2024.

МЕНТОР:

Др Милош Ковачевић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

- 1.
- 2.
- 3.

ДАТУМ ОДБРАНЕ:

Изјаве захвалности

У изради ове докторске дисертације, нарочито у дијелу који се тиче проналаска и тумачења докумената, помогле су ми колеге из Центра за истраживање рата и ратних злочина Републике Српске. Значајан подстрек добила сам и од Центра за друштвено-политичка истраживања Републике Српске. Захваљујем Народној библиотеци Републике Српске, ревноним библиотекама које су ме бодриле и помогле ми у потрази за литературом, те Народној скупштини Републике Српске за уступљену грађу.

Највећу захвалност дугујем ментору, професору Милошу Ковачевићу, који је својим радовима, као и свеукупним приступом науци и истраживању, осветлио и мој пут. Његова безрезервна подршка, благи приступ и оштро око били су ми драгоцености на сваком кораку а сваки разговор с њим инспирација, оријентир и ослонац.

Посвећујем ово истраживање својој породици.

Језичка политика у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002. године

Сажетак

Предмет истраживања ове докторске дисертације јесте језичка политика у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002. године. Рад почива на научним постулатима социолингвистике, а језичка политика дефинише се као организована дјелатност државе у области језика која је у уској вези са лингвистичким, социолингвистичким и политичким контекстом. С обзиром на сложеност језичких питања на овом простору, истовремено се анализира прокламована, тј. експлицитна језичка политика, и имплицитна, тј. језичка политика у пракси, као и све њене особине. Значајан дио рада чини и историја језичке политике у Босни и Херцеговини, те, у складу с тим, испитивање језичких прилика у периодима Аустроугарске монархије, Краљевине СХС, Краљевине Југославије и социјалистичке Југославије, као и у периоду који је претходио рату. Циљ истраживања језичке прошлости ове земље јесте постављање историјског, политичког и лингвистичког контекста без којег се данашња ситуација не може објективно и научно сагледати. То превасходно важи за период који је уследио након 1866. године. Односи се на вријеме аустроугарске окупације и анексије, када се у земљи укорјењује политичка манипулација језиком, која ће се потом у сваком систему настављати и продубљивати. Главни дио рада чини анализа одјелитих језичких политика Републике Српске, Републике Босне и Херцеговине и Херцег Босне, потом Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине. Година 1992. означава дефинитивни распад некадашње социјалистичке државе, а тиме и крај заједничке језичке политике, док 2002. годину обиљежава поновна промјена политичких и језичких односа, на коју су значајно утицали притисци међународне заједнице. Формирањем три одвојене територијалне цјелине на овом подручју почиње убрзани рад на језичким питањима, који укључује дефинисање статуса језика у службеној употреби, у медијима и у образовању, као и планирање корпуса. У ширем смислу рад разматра и питања језичке политике Србије и Хрватске. Испитивања трију одвојених језичких политика у три различита периода дотичу се особина језичке политике сваке од заједница, условљености те политике општим историјским и политичким догађајима у земљи, али показују и недостатке због којих је највише трпио језик у употреби. На основу анализе закључили смо да је језик у Босни и Херцеговини од почетака стандардизације континуирано био предмет политичке манипулације, а да је језичка политика резултат перманентног подређивања језичких критеријума политичким. Од 1992. до 2002. године довршени су започети историјски процеси у којима је језичка политика била у сагласности са политичком идеологијом а не са увјерењима говорника.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, језичка политика, рат, Република Српска, Република Босна и Херцеговина, Херцег Босна, Федерација Босне и Херцеговине, језик, планирање статуса језика, планирање корпуса језика.

Научна област: Лингвистика

Ужа научна област: Социолингвистика, језичка политика, социологија језика

УДК број:

Language policy in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 2002

Abstract

This dissertation explores language policy in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 2002. It is based on scientific principles of sociolinguistics. Language policy is defined in this paper as organized government activity in the language field that is closely connected to linguistic, sociolinguistic, and political contexts. Given the complexity of linguistic issues in this region, two policies are analyzed simultaneously—proclaimed, i.e., explicit language policy, and implicit, i.e., language policy in practice, along with all its characteristics. A significant portion of the paper is devoted to the history of language policy in Bosnia and Herzegovina, i.e., examining language during the Austro-Hungarian Empire, the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, the Kingdom of Yugoslavia, Socialist Yugoslavia, and the period before the war. This examination aims at setting up the historical, political, and linguistic contexts vital for an objective and scientific understanding of today's situation. This applies primarily to the period after 1866. It refers to the Austro-Hungarian occupation and annexation at the onset of political manipulation of language that worsened in every new political system. The core of the paper is an analysis of separate language policies of the Republic of Srpska, Republic of Bosnia and Herzegovina, and Herzeg-Bosnia, and then language policies of the Republic of Srpska and the Federation of Bosnia and Herzegovina. The year 1992 marked both the definite dissolution of the former socialist country and the end of a common language policy, while the year 2002 was marked by another change in the relationship between the three communities. This change was significantly affected by pressure from the international community. Forming three separate communities in this region meant the beginning of intensive work on linguistic issues, which included defining the language status in official use, media, and education and the language corpus. In a broader sense, the paper touches upon the language policies of Serbia and Croatia. Examining three different language policies in three separate periods is related to the language policy characteristics of each community and the dependency of those policies on general historical and political events in the country. It also shows shortcomings that caused the most damage to the language in use. Our analyses show that language has been a subject of political manipulation since the beginning of language standardization in Bosnia and Herzegovina. We concluded that the current language policy results from the permanent subordination of linguistic criteria to the political ones. From 1992 to 2002, the society completed the unfinished historical processes in which language policy was in accordance with the political ideology and not with the convictions of the speakers.

Key words: Bosnia and Herzegovina, language policy, war, Republic of Srpska, Republic of Bosnia and Herzegovina, Herzeg-Bosnia, Federation of Bosnia and Herzegovina, language, status planning, corpus planning.

Scientific field: Linguistics

Scientific subfield: Sociolinguistics, Language policy, Sociology of Language

UDC Number:

САДРЖАЈ

1. УВОД И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР РАДА	1
2. О ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ.....	6
2.1. Теорије и дефиниција	6
2.2. Историја језичке политике	10
2.3. Подјела језичке политике	14
2.4. Језичка политика и политика	17
2.5. Језичка политика и конфликти	20
3. ИСТОРИЈА ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	23
3.1. Аустроугарски период	26
3.1.1. Хрватски језик	30
3.1.2. Уређивање правописних питања	31
3.1.3. Калајев <i>босански</i> језик.....	32
3.1.4. Посткалајевски период	34
3.1.5. Ратне године	35
3.1.6. Кратки закључак.....	37
3.2. Период после Првог свјетског рата.....	38
3.2.1. Језик у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.....	39
3.2.2. Језик у Другом свјетском рату.....	43
3.4. Период после Другог свјетског рата	46
3.5. Језичка политика у освит рата у Босни и Херцеговини	61
3.6. Кратки закључак.....	83
4. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ОД 1992. ДО 2002. ГОДИНЕ.....	85
4.1. Историјски контекст	85
4.2. Политички контекст	87
4.3. Лингвистички и социолингвистички контекст	93
4.4. Кратки закључак.....	101
5. ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ОД 1992. ДО 2002.....	103
5.1. Прва фаза језичке политике: Језичка политика у рату: јануар 1992. године – новембар 1995. године	103
5.1.1. Република Српска.....	107

5.1.2. Република Босна и Херцеговина.....	122
5.1.3. Хрватска Република Херцег Босна.....	134
5.1.4. Кратки закључак.....	139
5.2. Друга фаза језичке политике – од 1995. до 1998. године.....	141
5.2.1 Република Српска.....	145
5.2.2. Федерација Босне и Херцеговине.....	155
5.2.3. Кратки закључак.....	170
5.3. Трећа фаза језичке политике – од 1998. до 2002. године.....	172
5.3.1. Република Српска.....	175
5.3.2. Федерација Босне и Херцеговине.....	183
5.3.3. Брчко Дистрикт.....	195
5.3.4. Кратки закључак.....	197
6. ЗАКЉУЧАК.....	199
6. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	204

1. УВОД И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР РАДА

Предмет овог научног истраживања јесте језичка политика у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002. године, тј. од доношења Декларације о проглашењу Републике Српског Народа БиХ 9. јануара 1992. године до одлуке Уставног суда Босне и Херцеговине у предмету број У-5/98 о усклађености Устава Републике Српске и Устава Федерације Босне и Херцеговине са Уставом Босне и Херцеговине 2002. године. Новоуспостављена Република Српског Народа БиХ добила је и свој устав 28. фебруара 1992, у којем, у члану 7, стоји „У Републици је у службеној употреби српски језик ијекавског и екавског изговора и ћирилично писмо, а латинично писмо на начин одређен законом” (Ковачевић, 2018: 184). Недуго послје тога, у јулу 1992. године, основана је Хрватска заједница Херцег Босна, која је донијела своје акте, гдје стоји: „у оружаним снагама ХЗ Х-Б у упораби је хрватски језик и латинично писмо” (Narodni list HZ H-B, 1992: 18). Истовремено је Уставом Босне и Херцеговине, донесеним 24. фебруара 1993. године, утврђено да је службени језик „српскохрватски односно хрваткосрпски језик ијекавског изговора. Оба писма – латиница и ћирилица су равноправна” (Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, 1993). Међутим, каснијим амандманом изабрана је формулација „стандардни књижевни језик ијекавског изговора њених конститутивних народа који се именује једним од три назива босански, српски, хрватски” (Hodžić, 2021: 7). Тако су у периоду краћем од једне године на овој територији успостављене три језичке политике.

Наречени временски оквир изабран је зато што је непосредно прије и за вријеме рата у овој подијеленој држави дошло до промјене језичке политике у све три националне заједнице и правно и политичко – укључујући и језичко – устројство Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине престало је да постоји у до тада дефинисаном облику, а оно ће се касније и додатно измијенити, прво Вашингтонским па Дејтонским споразумом. Са друге стране, 2002. година представља прекретницу у вођењу националних језичких политика јер је тада „установљена конститутивност сва три народа у оба ентитета Босне и Херцеговине, Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине, на простору читаве Босне и Херцеговине, чиме је посредно измијењена суштина Устава Босне и Херцеговине и облик њеног државног уређења” (Савић, 2020: 51) – а језици и писма конститутивних народа постали су равноправни и конститутивни на цијелој територији Босне и Херцеговине, чиме је наново промијењена и језичка политика. Неки од најзначајнијих проблема били су увођење екавице у јавну и службену употребу у Републици Српској, расправе око назива језика Бошњака те неспоразуми између Хрвата и Бошњака на територији Федерације Босне и Херцеговине. Актери језичке политике – национални предводници све три заједнице, лингвисти, језички стручњаци двају некадашњих центара вишенационалне државе – Београда и Загреба – те политичари учествовали су у прекрајању језичке политике и стварању нових, одјелитих, националних језичких политика, па је основна намјера овог истраживања прије свега анализа експлицитне и имплицитне језичке политике те интерпретација докумената, стенограмских записа, архивске грађе и свједочења, како би се што потпуније проучили и анализирали сви догађаји који су се тicali језика у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002. године. Неке је догађаје знатно освијетлила и мемоарска литература.

Иако су догађаји које смо изабрали за почетак и завршницу нашег истраживања историјско-политички а не лингвистички, они представљају временски период у коме је дошло до убрзаних и одлучних дјеловања која се тичу именовања, статуса и нормирања језика. У току рата активност на пољу језика није престала усљед борбених дејстава – напротив, језичка

питања била су саставни дио националне политике. И не само то, управо се и језик мијењао у складу са промјенама политичких циљева националних заједница. Сходно томе, анализираћемо истовремено језичке политике које су спроводили политички актери у све три заједнице – Републици Српској, Републици Босни и Херцеговини и Херцег Босни – које су у назначеном периоду егзистирале као самосталне, са сопственом територијом, становништвом, политичким и правним уређењем. Период од десет година подијелићемо на неколико фаза јер је то најбољи начин да се теоријски, историјски и методолошки објасни ситуација на подручју Босне и Херцеговине. Додатни аргумент за ову подјелу јесте и чињеница да цјелокупни историјски и политички контекст кореспондира са овом подјелом. Фазе нису условљене спољним дешавањима нити имају неку заједничку унутрашњу законитост. Оне чине скуп различитих догађаја и начине имплементације језичке политике унутар све три етничке групе, које имају бар минимум заједничких карактеристика. Прва фаза је фаза рата, која траје од оснивања Републике Српске до потписивања Дејтонског мировног споразума. Друга фаза траје од 1995. до 1998. године и њу прати прво званична подјела Босне и Херцеговине на два ентитета и Дистрикт Брчко, затим коначан пренос надлежности са Херцег Босне на Федерацију Босне и Херцеговине, чиме и званично престаје постојати ова хрватска територијална јединица. Ово је фаза додатне централизације Републике Српске и вријеме покушаја унитаризације Федерације Босне и Херцеговине. Напослјетку, трећа фаза траје од 1998. године до одлуке Уставног суда Босне и Херцеговине о конститутивности народа.

Према је с развојем теоријских и методолошких поставки језичка политика посљедњих година промијенила фокус са истраживања националних језика на испитивање језичких права, језичке екологије и језичког империјализма (Филиповић, 2018), у појединим дијеловима свијета, а сходно томе и на овом простору, и даље постоје заједнице код којих је језик једнак националном идентитету те на његов развој непрекидно утичу ванјезички и политички фактори, и у таквим друштвима наднационални статус језика или покушаји ублажавања језичких конфликта воде до још већих неслагања међу говорницима. Управо нам је због тога намјера испитати природу и узроке описаних појава и понудити могуће дубље социолингвистичке и друштвено-политичке разлоге овакве језичке ситуације. С обзиром на све речено, сматрамо да се с разлогом социолингвистика, као наука која испитује везу између језика и разноврсних друштвених фактора који на њега утичу, поставља као релевантан аналитички оквир а њен интердисциплинарни карактер омогућава нам да поједина језичка питања посматрамо и анализирамо из угла других дисциплина.

Као циљеви овог истраживања постављени су:

1. Социолингвистичка, лингвистичка и историјска анализа језичке политике у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002. године, са прегледом досадашњих истраживања и указивањем на квалитете, али и мањкавости појединих приступа.
2. Представљање дубљих историјских и политичких узрока као и околности које су довеле до одређеног понашања актера језичке политике и назначивање посљедица које је таква политика имала и на језик и на друштво, али и на лингвистику.
3. Проучавање друштвеног контекста и екстралингвистичких фактора који су у назначеном периоду утицали на нормирање и кодификацију језика у Босни и Херцеговини.

4. Испитивање међусобног односа језика и друштва за вријеме конфликта и у поратним околностима, као и везе између језичке политике и политике, језичке и политичке идеологије.

5. Анализа докумената, стенограмских записа, архивске грађе и директних и индиректних свједочења о језичкој политици за вријеме рата, с циљем да се испитају увјерења актера језичке политике, мишљења лингвиста, али и језички ставови становника.

6. Истраживање тока успостављања одређене језичке политике – ко ју је доносио, са којим циљевима, да ли је она била производ једногласне одлуке или су постојала различита мишљења о статусу и употреби језика, те да ли је та политика била само декларативна или је била и имплементирана и каквим језичким планирањем је пропраћена.

7. Указивање на посљедице које је испитивана језичка политика имала на језик и на друштво и предвиђање могућих сценарија у будућности.

Рад почива на сљедећим хипотезама:

1. Језичка политика у Босни и Херцеговини резултат је перманентног подређивања језичких критеријума политичким.

2. Језичка политика у Босни и Херцеговини за вријеме и послуже рата посљедица је континуираних политичких упуца на статус и стандардизацију језика, коју су спроводили једнако национални и наднационални актери језичке политике и зато се она не може посматрати изоловано од социолингвистичких и политичких околности кроз које је ова заједница прошла током читавог двадесетог вијека.

3. Како су се од 1992. до 2002. године мијењале друштвене околности и политички циљеви сваке од три националне заједнице, мијењао се и њихов однос према језику и сходно томе политичке одлуке које су доношене.

4. Језичка политика у рату била је у сагласности са политичком идеологијом, а не са увјерењима и ставовима говорника и она је (по)служила само у политичке сврхе, доводила до препрека у образовању, медијима и службеној употреби језика.

5. Босна и Херцеговина земља је специфичног територијалног, правног, политичког и језичког устројства, историје која показује колебања између националног и неке врсте наднационалног уређења и зато свако истраживање мора да буде интердисциплинарног и мултидисциплинарног карактера, како би се узели у обзир сви друштвени фактори који утичу на језик.

Очекивани резултати овог истраживања подразумијевају дефинисање и издвајање свих фактора који утичу на језик у Босни и Херцеговини, њихово смјештање у шири историјски, друштвени и лингвистички контекст, као и прецизно испитивање тока, садржаја, форме и суштине одлука које су се тичале језика, то јест експлицитних и имплицитних језичких политика у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002. године. На основу формулисаног предмета истраживања и постављених циљева, провјериће се наведене хипотезе, те препоручити могућа рјешења за уочене проблеме и понудити један од потенцијалних референтних оквира за сљедећа истраживања. У раду ће се историјским, лингвистичким те социолингвистичким

методама и методама политичке теорије испитати све наведене хипотезе о природи, контексту, узроцима и посљедицама језичке политике у Босни и Херцеговини у наведеном десетогодишњем периоду. Увидом у документа, архивску грађу, стенограмске записе, посредна и непосредна свједочења учесника, објаве и записе историјског и лингвистичког карактера реконструисаће се ток језичке политике, дилеме и евентуални сукоби мишљења међу доносиоцима јавне политике, односи међу заједницама, али и унутар одређене заједнице.

У уводном дијелу рада ријеч је о предмету, циљевима и методама научног истраживања, постављеним хипотезама и очекиваним резултатима, као и научном доприносу освјетљавања ове теме.

Прву цјелину истраживачког рада чини детаљан преглед теорије, историје, класификације језичке политике, затим њеног односа са сродним јој дисциплинама, али и са нацијом, културом, религијом и друштвом. Такође, говори се и о улози језичке политике у конфликтима и постконфликтним ситуацијама, те о интердисциплинарном односу између језика и политике. У овом дијелу рада представљени су и основни постулати планирања језика и језичке стандардизације.

Други дио рада чини историјска генеза односа у Босни и Херцеговини, с обзиром на то да се језичка политика у овој земљи не може посматрати изоловано од читавог низа језичких и ванјезичких околности кроз цијели двадесети вијек. У том смислу, анализирамо језичку политику аустроугарског периода, периода послје Првог свјетског рата, периода након Другог свјетског рата и периода социјалистичке Југославије. У овом дијелу рада бавимо се искључиво језичком политиком у Босни и Херцеговини, мада, када је то потребно и сврсисходно, помињемо и догађаје на ширем југословенском простору.

Трећи дио рада тиче се историјског, политичког, лингвистичког и социолингвистичког контекста догађаја које истражујемо и говоримо о развоју, политици и природи односа у Босни и Херцеговини, како би се језичка политика коју пратимо могла боље разумјети и како би екстралингвистички фактори били јасно назначени.

Централни дио рада чини испитивање језичке политике све три националне заједнице – ток језичке политике, документи језичке политике, одлуке које су донесене, ставови доносилаца одлука али и говорника – како бисмо реконструисали један од најсложенијих, али и најтежих периода у историји ове земље. У жељи да јасно представимо и доказима поткријепимо све промјене у језику од 1992. до 2002. године, као и да реконструисамо историјски период који је с једне стране веома сложен, а са друге недовољно истражен и интерпретиран, базирамо се на детаљном истраживању историјске грађе, докумената, архива и свједочења.

У завршном дијелу рада представљена је синтеза добијених резултата, реконструисани наведени догађаји, провјерене постављене хипотезе и подвучени најважнији закључци из периода који смо проучавали, те понуђени могући приједлози и за анализу језичке ситуације у земљама каква је Босна и Херцеговина, али и за будуће креаторе језичке политике.

Ова докторска дисертација највећим дијелом израђена је на основу архивских истраживања, историјских извора, докумената и периодике. Прецизније речено, када год је то било могуће, пронађени су и сачувани примарни извори – документи, записници, службени гласници, стенограми, новине, листови и часописи – будући да се у секундарним изворима често проналазе непотпуне, непровјерене или чак нетачне информације, које су некада производ политичке манипулације, што ће у раду неколико пута бити и показано.

Реконструкција историјских догађаја, поготово у ратно вријеме, направљена је искључиво помоћу примарних извора. Потом су консултовани научни и стручни радови на одређену тему. То је зато што је понекад очигледно да различити аутори другачије интерпретирају исте документе или да се документи у различитим временским периодима описују на више начина, вјероватно у зависности од опште политичке атмосфере или од идеолошке наклоњености аутора. То се нарочито односи на централни дио рада – на језичку политику од 1992. до 2002. године, који се у највећем дијелу базира на архивској грађи различитог типа. Тако се у личној архиви ауторке налази преко 500 страница прикупљених оригиналних докумената разноврсног карактера – од стенограма, записника, дијелова закона и других одлука до новинских чланака. Једна од олакшавајућих околности је и та што о том периоду има врло мало накнадних интерпретација или истраживања. Са друге стране, она се може сматрати и отежавајућом, будући да је ауторка морала самостално да реконструише одређене године, нарочито оне ратне, о којима извора или има врло мало, или су загубљени, или је до њих тешко доћи. Углавном су документи пронађени у архивима и библиотекама Сарајеву, Мостару или Бањој Луци.

Када није било могуће пронаћи примарне изворе – који су загубљени, нестали у рату или из различитих разлога недоступни, у обзир су најприје узети новински чланци, емисије, снимци, те често и свједочанства непосредних учесника. Интервјуи са одређеним личностима, не нужно лингвистима и политичарима, саставни су дио овог рада и послужили су ауторки као оријентир. Тек накнадно је читана стручна и научна литература о овом периоду. Коришћењем извора управо наведеним редослиједом настојале су се избјећи предрасуде, заблуде, релативизација, генерализација и злоупотреба одређених података и тако склопити цјелокупна слика о догађајима везаним за језик у Босни и Херцеговини, њиховим узроцима и посљедицама, језичкој и, у ширем смислу, просвјетној и културној политици у периоду од 1992. до 2002. године.

Прегледани су најважнији лингвистички часописи у то вријеме – *Књижевни језик*, *Наши језик*, *Језик*, како би се пронашли тренутни осврти на ситуацију, као и неколико дневних листова који су излазили на подручју Босне и Херцеговине и Републике Српске – *Ослобођење*, *Глас српски*, *Српско Ослобођење* те *Вечерњи лист* (Херцег Босна, БиХ) од 1990. до 2002. године, у зависности од периода када су излазили. Што се тиче административног оквира и службених прописа, између осталих су прегледани Службени лист СР Босне и Херцеговине, Службени гласник Босне и Херцеговине, Службени гласник Републике Српске, Службене новине Федерације БиХ, као и Народни лист Херцег Босне. Како би се пратио ток доношења одлука, прегледани су доступни стенограми и записници са различитих засједања Народне скупштине Републике Српске, Предсједништва Босне и Херцеговине, Скупштине Босне и Херцеговине, Парламента Федерације Босне и Херцеговине, те скупштине кантона. Напосљетку, консултовани су радови и књиге аутора који су непосредно учествовали у наведеним догађајима, те тако оставили свједочанство, између осталог, и о језичким приликама.

2. О ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ

2.1. Теорије и дефиниција

У социолингвистичкој литератури која се бави питањима језичке политике постоји једна занимљивост – иако су радови и написи о језичкој политици и планирању врло популарни и често писани, а поготово их има много у посљедњих десет година, још увијек не постоје општеважеће теорије и методе, и даље није написана једна свеукупна библиографија језичке политике (Gazzola, Grin, Cardinal, Neugh, 2023: 3)¹, те истраживачи неким питањима не приступају интегрално, већ појединачно, и из угла конкретних друштава, а не науке у цјелини. Због тога постоји велики број врло утицајних и добро образложених хипотеза и дефиниција. Будући интердисциплинарна и мултидисциплинарна (Ricento, 2000: 9; Filipović, 2018), језичка политика је интегрални дио других друштвених наука, док је, с друге стране, и у њеном научном апарату присутно много дисциплина, што може бити њена предност, али и недостатак. Илустрације ради, навешћемо само недоумице око саме полазишне основе у дефинисању језичке политике – док је једни одређују као један од дијелова јавне политике државе, други говоре о језичкој политици која подразумијева практично сваку употребу језика, од личне, до породичне и језичке политике разних организација (Gazzola, Grin, Cardinal, Neugh, 2023: 8).

Као социолингвистичка поддисциплина, језичка политика није настала тако давно и још спада у „младе” науке. Бернард Сполски, један од цијењених социолингвиста, даје врло интересантан романтичарски поглед на формирање ове дисциплине и прве године њеног успостављања. Наиме, у току и након Другог свјетског рата научници су имали веома значајне улоге у друштву и вјеровали су да могу ријешити многе проблеме, а пошто су били успјешни у отклањању ратних и економских потешкоћа, тај се оптимизам пренио и на друге области (2012: 3). Педесетих и шездесетих година двадесетог вијека постојала је потреба за дефинисањем и научним уопштавањем посла који су западни научници обављали у земљама које су престале бити колоније (Ricento, 2000: 9), те је језичка политика као научна дисциплина тако и настала, „премда су свако друштво и свака друштвена групација, вјеројатно од почетака постојања, имали неку врсту језичке политике” (Škiljan, 1988: 7). Прво појављивање термина *језичка политика* приписује се Едварду Хаугену [Edward Haugen] 1956. године, који ју је означио не само као дескриптивну науку већ и као праксу (Hornberger, 2006: 25; Filipović, 2018: 87).

Општеприхваћена дефиниција језичке политике још увијек не постоји, па је научници поимају на различите начине. У *Појмовнику српских лингвистичких термина* (2023: 301) она се дефинише као

„теоријски утемељена, смишљена и институционализована делатност којој је сврха а) да се, у складу с идеолошким опредељењима и усвојеном општом политиком, прокламовањем начела, утврђивањем конкретних ставова и доношењем меродавних одлука, регулише јавна употреба језика (тачније језика и језичких варијетета) у одређеној друштвеној заједници, односно појединим областима друштвеног живота: јавној администрацији, судству, школству, војсци и другде; б) да се подстакну, начелно усмере и конкретним мерама подрже процеси језичког планирања и језичке стандардизације како би се језик људског колектива коме служи

---

¹ То се односи и на друге појмове важне у језичкој политици. Червински, на примјер, каже како потпуна дефиниција стандардног језика која важи за све језике до сада није понуђена (Czerwinski, 2009: 17).

изградио и развио као ефикасан инструмент јавне комуникације и стваралаштва и тако успешно решили проблеми његовог функционисања”.

Ради се о дефиницији коју је понудио Милан Шипка 2006. године и која се сматра једном од најобухватнијих и највише цитираних (2006: 21; Савић, 2016б: 123, Савић, 2017: 3). Према овој интерпретацији, у питању је дисциплина која је истовремено и теоријска и практична, политичка и административна, нормативна и друштвено одговорна, па и све друге формулације зависе од угла посматрања, методе која се користи или преференција самих аутора. На примјер, неки полазе од самог мотива постојања језичке политике, па истичу да се језичка политика и планирање дефинишу као намјерно мијењање језичког понашања заједнице. Поводи могу бити вишеструки – од чињенице да се некоме не свиђа како заједница говори до става да се чувањем језика чува култура (Kaplan, Baldauf, 1997: 4).

За Радовановића, „у питању су бављење језиком самим (његовим ткивом), и бављење његовом улогом у друштву и култури, судбином његовом (планирање изнутра и споља – другачије казано). Условно речено, једно би било више лингвистика, друго би било више политика” (2014: 26), док Јелена Филиповић, заузимајући критичку позицију и допуњујући наше традиционалне теорије, о језичкој политици и планирању говори као о активности која „се може обављати и ван институција државе, уз примену различитих теоријских постулата и методолошких поступака” (Filipović, 2018: 88). Критичка интерпретација заснива се на прилично утицајном мишљењу да је језичка политика заправо врло сложен механизам моћи који сам по себи може да креира и одржава неједнакост (Tollefson, 1991: 16, према Johnson, 2013: 7). Једна од такође интересантних дефиниција језичку политику одређује као друштвени конструкт, који се састоји од много правних, административних, конституционалних и званичних докумената и корака, али и културни конструкт, који се заснива на систему вјеровања, ставовима и митовима говорника (Schiffman, 1996: 276). Управо од тих увјерења понекад зависи цио исход језичке политике – да ли ће бити успјешна или не (Johnson, 2013: 5). Шкиљан је још осамдесетих година одређује као „хибридан феномен” (1988b: 18) па стога и не чуди оволики број различитих и једнако утицајних дефиниција. Поред наведене формулације из *Појмовника*, овај рад се заснива на интегралној Џонсоновој [Johnson] теорији, која у себи садржи све горенаведене парадигме посматрања (2013: 9):

„Језичка политика је механизам јавне политике који утиче на структуру, функцију и употребу језика, а која укључује: 1. Званичне прописе – најчешће у виду писаних докумената, намијењених да утичу на форму, функцију или употребу језика. 2. Незваничне, прикривене, де факто и имплицитне механизме, повезане са језичким праксама и увјерењима, који утичу на језичку употребу и на интеракцију међу различитим заједницама. 3. Не само крајње резултате већ процесе, који су вођени кроз различите и сложене слојеве стварања, интерпретирања и присвајања језичке политике и 4. Дискурс језичке политике који захвата многе контексте и слојеве језичке активности”.

У анализи језичке политике обично се полази од самог њеног формулисања, које је Купер [Cooper] представио сљедећом схемом (1989: 98):

„Који актери (формалне елите, утицајни људи, опозиција) желе да утичу на које понашање (структурално, функционално) којих људи (појединца или заједница), у које сврхе (језичке или идеолошке), под којим условима (политичким, економским, демографским, културним), којим средствима (ауторитет, сила, промоција, убјеђивање), путем којег процеса и са којим ефектом”.

Као основне елементе језичке политике Шкиљан (1988: 26) наводи аутономију, историчност, виталност и планирање језика. Под аутономијом подразумева свијест да је неки језик јединствен и независан од другог језика и истиче да се поимање језика као различитог може заснивати на чињеници да је један језик у структурном смислу различит од других или ако се „та свијест развија намјерним наглашавањем разлика и планским удаљавањем неког идиома од структуре њему генетски сродних идиома” (Škiljan, 1988: 29). Историчност Шкиљан дијели на ону која је произашла из континуитета друштвене свијести и оне која је изграђена *ex post* (1988: 31). У том смислу се појава првог споменика сматра веома важном (1998: 31). Док је историчност постојање свијести о историјском континуитету језика, виталност је постојање свијести да унутар етничких граница треба повећавати његове функције и повећавати број говорника. Планирање језика, тј. стандардизација, представља оспособљавање језика за јавну комуникацију (1998: 27).

Једна од првих недоумица која се јавља у проучавању језичке политике јесте њој сродна али ипак доста другачија активност језичког планирања (Johnson, 2013; Filipović, 2018; Стојкановић, 2015; Савић, 2016б; Савић, 2017б). Шкиљан сматра да је језичка политика надређена другим појавама² (1988: 7), па тако и језичком планирању, а Шипка да су ипак у питању двије одвојене активности које не би требало мијешати (2006: 20). У овом раду оне ће се ипак третирати заједно, будући да једна без друге не иду – пошто је „у стварном животу немогућно прецизно раздвојити област(и) знања односно деловања које обично именујемо планирањем језика и/или језичком политиком” (Радовановић, 2014: 30). Иако напомиње да наши лингвисти имају различите погледе на ово питање, у *Појмовнику српских лингвистичких термина* стоји да „језичка политика обухвата језичко планирање у оном сегменту у коме се налазе финансирање лингвистичких истраживања, доношење друштвених норми (прописа и закона) о спровођењу и употреби језичке норме у школи, администрацији и другде” (Група аутора, 2023: 301). Такође, у прилог овом избору иде и чињеница да се у већини радова на страном језику језичка политика и планирање означавају као ЛПП [LPP – language planning and policy], чиме се поштује традиција изучавања ове области (Johnson, 2013: 4). Наведени термин ЛПП користи и Јелена Филиповић (2018: 87).

Још једна честа нејасноћа, поготово код домаћих аутора, јесте употреба различитих, понекад чак и несродних термина које је потребно додатно објаснити не само због уједначености него и услед чињенице да њихово одређење непосредно утиче на језичку политику и планирање, поготово код законских рјешења. Примјетно је да различита именована носе са собом политичку и идеолошку димензију. Ти појмови су, редом: *стандардни језик*, *књижевни језик*, *језик у јавној* и *језик у службеној употреби*. Међу свим наведеним, стандардни језик је општи појам, који је производ поступака нормирања језика (Радовановић, 2003). Дефинише се као (Група аутора, 2023: 612)

„аутономни вид језика, обавезно нормиран и функционално поливалентан, који је настао као резултат процеса стандардизације³. Стандардни језик је идиом који је стекао литературну и културну супремацију над осталим дијалектима, те је прихваћен као најисправнији облик тог језика; варијетет језика који у одређеној говорној заједници ужива највећи престиж. Он је говорни и писани језик којим се чланови једне језичке заједнице служе као општим у свакодневном комуницирању, у школи, науци, публицистици, раду и култури

---

² Шкиљан употребљава израз *планирање језика* а не *језичко планирање* и дефинише га као „поступак оспособљавања неког идиома за јавно комуницирање, и оно представља основно лингвистичко средство провођења језичке политике” (1988: 40).

³ Червински ће духовито напоменути да је стандардни језик „дијалекат који је имао среће” (Czerwinski, 2009: 18).

уопште, али и у формалној, службеној употреби, а који је заснован на утврђеним граматичким (фонетским, морфолошким, творбеним, синтаксичким) и лексичким обрасцима. Ти обрасци чине норму стандардног језика”.

Преглед односа између *књижевног језика* као *стандардног језика* и *језика књижевности* као *језика књижевних дјела* даје Милош Ковачевић (2016: 15–32). У његовом раду представљен је став науке према терминима *књижевни језик* и *стандардни језик*, дати су историјски преглед питања и његове савремене интерпретације, те је доказано да је замјена традиционалног и фреквентног назива *књижевни језик* у *стандардни језик* неоснована. Док су се код Вука Караџића и Александра Белића *језик књижевности* и *књижевни језик* поистовјећивали, касније ће, током друге половине XX вијека, у својим радовима прво Милка Ивић⁴, а касније и Далибор Брозовић, довести у питање и статус и сам назив нормативног језика. Њихови основни аргументи били су да је термин *књижевни језик* непрецизан, истовремено преширок и преузак, те да асоцира на доминантну улогу белетристике у стандардном језику (Ковачевић, 2016: 18). Далибор Брозовић ће стога, додуше ипак наглашавајући дугу традицију и широку примјену назива *књижевни језик* (Ковачевић, 2016: 19), установити да термин *стандардни* и *књижевни језик*, иако се често поистовјећују, нису синоними, јер „у књижевности се не употребљава само стандардни језик (...) литература (тј. белетристика) служи се и разним другим органским и неорганским идиомима вишега и нижега ранга” (Brozović, 1970: 15). Нетачност ових тврдњи, као и неоправданост уклањања термина *књижевни језик*, Ковачевић доказује теоријско-корпусним истраживањем у двјестогодишњој традицији српског језика:

„У српскоме језику, и у свим његовим политичким преименицама, врло су ријетки случајеви у којима се термин ‘књижевни језик’ употребљава(о) за именовање ‘језика књижевности’, тако да инсистирање противника овога термина на таквом значењу заправо и нема чвршћег емпиријског упоришта, што за посљедицу има чињеницу да је и даље у србистици (као и у кроатистици, боснистици, монтенегринистици) термин ‘књижевни језик’ неупоредиво фреквентнији у употреби од термина ‘стандардни језик’. При томе се у оквиру књижевног језика као посебан функционални стил увијек издваја и ‘књижевноумјетнички’, чији је предмет истраживања искључиво ‘језик књижевности’”

(Ковачевић, 2016: 22).

Неуједначени, а понекад и опречни ставови према називима *књижевни језик* и *стандардни језик* створили су и приличну термилошку збрку. Још је Павле Ивић у неким својим радовима (нпр. *Дијалектологији српскохрватског језика*) несвјесно мијешао појмове *књижевни језик* и *језик књижевности* (Ковачевић, 2016: 21), док ће Милан Шипка касније писати да се *књижевни језик* одређује само као „ненормирани (или само дјелимично нормирани) идиом, који у одређеној (најчешће ужој) друштвеној заједници служи као инструмент књижевног и уопште културног стваралаштва, па и шире писмене комуникације” (Шипка, 1998: 255), те да је неопходно ове термине јасно раздвојити и „прихватити модернији и одређенији термин стандардни језик и разграничити га од народног и књижевног језика” (Шипка, 1998: 258). То, ипак, као што показује рад „Књижевни језик и језик књижевности” (Ковачевић, 2016: 30), нити је могуће нити је оправдано, те ће се наведена именовања у овом раду сматрати синонимима.

---

⁴ Ковачевић истиче да је прва о овом питању писала Милка Ивић, а да је Далибор Брозовић касније преузео готово све њене аргументе (2016: 20).

За разлику од претходно наведених, остали термини тичу се законодавне сфере, у којој се неријетко појављују најмање двије формулације – *језик у јавној употреби* и *језик у службеној употреби*. Истраживачи сматрају да је ова подјела вјештачка, непотребна и да спада у домен идеолошке употребе законских формулација (Стефановић, 2015). Језик у јавној употреби подразумијева тако употребу језика и писма у широким областима јавне употребе (Луковић, 2014: 103) – на примјер у школи или медијима, док се језик у службеној употреби⁵ односи на обиљежавање простора (државне границе, путеви, насељена мјеста, мостови, ријечни токови, улице, тргови), писање назива државних предузећа, установа, као и споменика културе, писање званичних докумената и образаца, вођење сваке званичне административне, школске, судске преписке и документације, исписивање образаца и текстова уговора (унутрашњих и међудржавних), те текст на новчаницама (Пижурица, 2014: 63), то јесте ради се о језику или језицима „државних, јавних установа, званични, службени језик или језици у појединим државама” (Група аутора, 2023: 605). Шкиљан овим терминима додаје и *службени језик* (облик језика чија је употреба законски прописана на неком подручју), *државни језик* (ако је то подручје држава), *национални језик* (језик који нека нација сматра конститутивним дијелом свога бића) (1988: 10).

2.2. Историја језичке политике

У истраживању језичке политике и стандардизације језика историја игра веома важну улогу (Ricento, 2006:129), јер нам показује како и колико брзо се поглед на језичку политику и планирање мијењао током година, а затим нас упућује на утицај који на развој науке а тиме и језичке политике имају политички, економски и културни догађаји у земљи, региону или свијету. Поред тога, то „може водити ка бољем разумевању његове суштине (разлога са којима је започета, друштвено-историјског контекста, научних претпоставки њених аутора итд.), а све у циљу разјашњења (...) односа ставова према језику и јавних дебата о стандардизацији” (Filipović, 2018: 100).

Аутори на овим просторима најчешће користе радове и истраживања двојице социолингвиста у поимању хронологије и развоја језичке политике и планирања – Рисента [Ricento] и Гараертса [Geeraerts] (чије моделе је дијелом преузео и Бугарски) (Филиповић, 2007; Filipović, 2018; Стојкановић, 2015; Савић, 2017б; Савић, 2016б⁶) – при чему се истиче да „док се европски аутори пре свега баве исходима језичких политика и њиховом везом са друштвено-политичким и културним окружењем које их је изнедрило, амерички аутори углавном покушавају да ЈПП сагледају као једну од интегралних дисциплина и друштвено најангажованијих области социолингвистике, која се мора сагледати у ширем контексту

---

⁵ Ковачевић о овој дистинкцији говори као о комунистичком наслеђу – „Треба се, међутим, подсетити одакле је дошла идеја за разликовање службене и јавне употребе језика и писма. Сам термин 'јавна употреба' увели су Хрвати у законодавну (језичкоправну) употребу, и то најприје у Амандману V на Устав СР Хрватске (16. 2. 1972), који је постао члан 138 Устава СР Хрватске из 1974. године” и „Да је 'јавна употреба' наслеђе комунистичког периода, потврђује и чињеница да се у свим европским језицима, језицима Европске уније говори само о службеној ('official') и приватној ('individual') употреби језика и писма, и да се баш нигдје не говори о 'јавној употреби' која је супротстављена 'службеној'” (2022: 74). Послије тога је ова формулација ушла и у законодавство Србије и различите формулације у појединим законима још увијек су на снази, па подјела важи и данас.

⁶ Прва је овакав преглед историје језичке политике понудила Јелена Филиповић (најпотпуније у монографији 2018: 87–101), а онда су је преузели истраживачи и њени студенти. Горенаведена подјела детаљније је изнесена у раду Савић, А. (2016б). Језичка политика и културни модели језичке стандардизације. *ПОЛИТЕИА*, 11/2016, 119–130, а на овом се мјесту ти резултати систематизују.

друштвених и хуманистичких наука” (Филиповић, 2007: 377). У том смислу, „амерички аутори тако језичку политику и планирање посматрају кроз историјске фазе развоја а друштвенополитичке и лингвистичке прилике условиле су настанак и смјер развоја сваке од њих. За разлику од њих, европски лингвисти, попут Бугарског и Гераертса, посматрају историју језичке политике кроз анализу околности и фактора који су условили процес стандардизације језика у Европи, и то из социополитичке перспективе. И један и други (амерички и европски) поглед на развој језичке политике су изузетно комплементарни” (Савић, 2016б: 126–127).

Рисентов модел историје језичке стандардизације (2000: 196–213) одређује се као амерички и подразумејева најбољи начин да се тумаче феномени „у вези са статусом, формом и улогама различитих језичких варијетета у различитим друштвеним и политичким заједницама” (Filipović, 2018: 88). Према том моделу, истраживања језичке политике и планирања подијељена су на три историјске фазе. Кључни елементи прве фазе били су деколонизација праћена структуралистичким погледом на науку и на језик и мишљењем западних теоретичара да језички проблеми могу бити ријешени пажљивим планирањем и стратешким приступом. Језичко планирање заправо је имало за циљ неку врсту уједињења (националног, религијског, политичког), а планирање статуса и планирање корпуса били су одвојени и сматрани су идеолошки неутралном активношћу. Важно је напоменути да су језици у том времену били истргнути из историјског и из сваког другог контекста и посматрани чисто структуралистички (Ricento, 2000: 197). Језичка политика се у овом периоду и развила као дисциплина а лингвистика и антропологија појављују се као науке које заједнички настоје да забиљеже многе податке о домородачким народима и језицима и тако их сачувају од заборавља (Filipović, 2018: 89). У исто вријеме, одвојено од лингвистичког теренског рада и планирања корпуса, јавља се потреба за статусним планирањем, „које се усмерава на одабир варијетета који ће постати национални језик, који ће помоћи модернизацију и јачање државе – нације” (Filipović, 2018: 89). Што се тиче планирања статуса и избора службеног језика, у првој фази језичке политике предлагао се модел по којем су велики западни језици службени, док су за локалне језике били резервисани други домени. Ови су се ставови такође базирали на романтичарском погледу на језик као кључни фактор у изградњи нације, а лингвисти су сматрали да само стандардизовани језици имају ту способност да уједине нацију (Ricento, 2000: 198). Заправо, у овим годинама „питање одабира и стандардизације одређеног варијетета третирао се као чисто структурно питање, а за понуђене одговоре и решења се тврдило да ни на који начин не зависе од идеологија” (Filipović, 2018: 90).

Други период у поимању језичке политике и језичке стандардизације јесу седамдесете и осамдесете године 20. вијека, када су неки теоретичари дошли до закључка да модели, теорије и методе из прве фазе ипак нису толико неутрални, те су се неки од њих, у складу са растућим критичким приступом првој фази, оријентисали на питања друштвених, економских и политичких утицаја на језик. Истовремено, „овај период је обележен утемељењем социолингвистике као методолошки и теоријски независне лингвистичке дисциплине која уочава и истиче значај мултидисциплинарног приступа истраживању језика” (Filipović, 2018: 90). Прво је доведено у питање мишљење да статус језика не зависи само од броја његових говорника већ и њиховог друштвеног и економског статуса а потом је научно преиспитивана и употреба два језика. Напосљетку, тада је постало јасно да велики европски језици нису директно повезани са модернизацијом, изградњом нација и просвијећеношћу, већ да је то истовремено и питање ставова и увјерења самих говорника, као и да на њега у великој мјери утичу економија и политика (Ricento, 2000).

Трећа фаза развоја језичке политике и планирања започиње средином осамдесетих, здружена је са постмодернизмом и критичким приступом у социolingвистици. За разлику од претходних фаза, у овој долази до низа не толико повезаних, а понекад и противрјечних догађаја, па је прилично тешко обухватити све правце њеног развијања. Рисенто је сматрао да она траје до данас – односно до 2000. године, када је рад написао, али се, због умножавања теорија, модела и догађаја на плану језичке политике, она надаље не може сматрати потпуно валидном. Тада је дошло до поновног буђења националних и етничких идентитета усљед распада некадашњих великих мултинационалних држава попут Совјетског Савеза али и Југославије (Filipović, 2018: 91), те до истовременог стварања наднационалних заједница попут Европске уније. С обзиром на велике геополитичке и економске промјене, долази и до глобализације, као и појачавања утицаја масовних медија, што доводи до потпуног нестајања одређених језика. Појављују се теоријски модели лингвоцида, језичких права и језичке екологије, а однос језичке политике и политике постаје изузетно комплексан, те почињу да се изучавају језичке идеологије па „предмет истраживања нису само експлицитни циљеви језичких политика и резултати језичког планирања већ и имплицитни и скривени аспекти језичке политике у којима се огледају језичке, политичке и друштвене идеологије” (Стојкановић, 2015: 27).

Овај модел историје језичке политике веома је значајан и често цитиран у радовима јер показује колико је однос политике и језичке политике важан али и контроверзан – прво се језичка политика сматрала неутралном, сврсисходном и племенитом активношћу која је оријентисана на рјешавање језичких проблема, а потом се дошло до закључка да је она сама идеолошка, често и хегемонистичка активност (Ricento, 2000: 206).

Други модел типологије језичке политике и планирања понудио је Гераертс (2003: 25–68). Овај приступ произашао је из „социополитичке перспективе, бавећи се процесима који су обликовали европски политички и језички контекст током XVIII и XIX века” (Filipović, 2018: 94), а сматра се да су два модела која је конципирао и разјаснио аутор међусобно повезана и да из њих произилази сваки сљедећи европски модел стандардизације. Први је модел рационалистички, који стандардне језике посматра као географски, друштвено и тематски универзалне – простиру се на много већој територији него дијалекти, могу да обезбиједу комуникацију између различитих друштвених група и покривају све језичке домene и функције. Управо захваљујући овој особини, стандардни језик може да буде неутралан медиј који превазилази све друштвене разлике. Истовремено је он, стога, и медиј партиципације и еманципације, будући да омогућава активну политичку партиципацију и ширење културе путем система образовања. У том смислу, дијалекти представљају реликте система који се супротставља демократији и еманципацији. Са друге стране, идеалтипски рационалистички модел у пракси функционише потпуно другачије. Прво, стандардни језик није неутралан, он представља језик одређене регије која је економски, политички или културно доминантнија од других. Потом, иако би требало да је функционално неутралан, стандардни језик је заправо језик културе, образовања и администрације, при чему јасно раздваја приватну и јавну, емоционалну и рационалну сферу. На крају, иако се сматра социјално неутралним, стандардни језик јесте језик елите.

У другој концепцији језичке политике, рационалистички модел језика као комуникације претвара се у романтичарски модел језика као симбола. Он изражава идентитет, у себи садржи одређени поглед на свијет, гдје је језик „више израз идентитета, него пуко средство комуникације, па стога одабир једног језика науштрб другог значи негирање идентитета а тиме и ексклузију једног дијела становништва” (Савић, 2016б: 127).

Бугарски (2005: 96–98), на основу ових већ познатих схема, направио је систем подјеле језичке политике на модуларни, који одговара романтичарском моделу здружених симбола нације, државе и језика; експанзивни, који се односи на ширење великих језика на рачун малих; и интерактивни, који подразумијева напоре постојање и сарадњу више језика у оквиру једне веће заједнице. Да су наведени модели примјењиви на наша друштва те да је смисао оваквих анализа заправо боље познавање историје и теорије језичке политике, као и њено успјешније формулисање у будућности, показује и Јелена Филиповић, која наведено употребљава за анализу развоја српског језичког стандарда, прво користећи и образлажући националистички а потом и интерактивни модел, и закључујући да је за развој српског језика у будућности оптималан средњи пут, који се налази између традиционалног и европског модела, у којем се говори о мјесту српског језика у породици европских језика, гдје је класични поглед на језичку стандардизацију потребно употпунити (Filipović, 2018: 99–100).

У теоријском и методском смислу, ова дисертација ослања се на изучавање историје језичке политике и стога ће сви понуђени модели бити узети у обзир када се буде анализирао статус стандардног језика у прошлости. Поред наведене три перспективе, а узимајући у обзир историјски карактер рада, као и сложеност босанскохерцеговачких језичких прилика, на овом ћемо мјесту понудити још један могући оквир истраживања историје језичке политике, кроз чији ће се концепт сагледавати ова тема. У питању је појам настао у оквирима лингвистике, као и у истраживањима јавних политика и политикологије – *теорија испрекиданог еквилибријума*⁷ (Савић, 2020: 269–273). Оправданост овог поступка, осим његовог интердисциплинарног карактера и могућности да упрости и концептуализује одређене појаве, јесте и то што је погодан да би се „анализирали дужи периоди у историји језичке политике, нарочито у земљама у којима се политичко-правна уређења драстично смјењују, и тиме извукли закључци важни за будуће политике” (Савић, 2020: 263). Будући да је основна поставка овог рада да се језичка политика у Босни и Херцеговини мора сагледавати интегрално, узимајући у обзир све њене фазе у прошлости – дакле од самих почетака стандардизације – ова теорија испоставља се као оправдан и пожељан методски алат јер нуди један од најбољих начина да се иначе различити политички системи, облици власти, промјене у називу службених језика, њиховој уређености, као и у подршци становништва посматрају уопштено и цјеловито.

Појам *испрекидане равнотеже* или еквилибријума уведен је у друштвене науке како би се одредила динамика развоја неке појаве и описали историјски периоди смјењивања равнотеже и дестабилизације (Jones, Baumgartner, 2012: 3). Иако је у истраживањима јавних политика веома популарна, у лингвистици ју је развио и највише користио Диксон [R. M. W. Dixon]. У теорији јавних политика дефинише се као стварање политике која се институционализује и потом улази у фазу стабилности, да би касније, усљед различитих утицаја, стабилност почела пуцати, те се након тога успоставља нова јавна политика која опет улази у стабилност (Савић, 2020: 279; Poljak, 2016: 3), а у лингвистици као историја дужег периода еквилибријума у којем егзистира један језик, а потом се, с времена на вријеме, дешава одређени прекид, који може бити природни или креиран извана, а који доводи до раздвајања једног језика и настајања нових (Dixon, 1997: 67). До наглих промјена може доћи усљед различитих унутрашњих и спољних фактора – унутрашњи би представљали сам развој језика и његовог система, док спољашњи подразумијевају и природне непогоде али и разне политичке промјене попут окупације или дестабилизације политичког система (Dixon, 1997: 75). Будући да још није кориштен у теорији језичке политике и да стога није још ни дефинисан, а узимајући

---

⁷ Ову је теорију ауторка изнијела и у раду Савић, 2020, те су неки његови дијелови – првенствено они који се односе на теорију и образложење методологије – дио и овог рада.

у обзир већ наведене дефиниције произашле из других наука, ми ћемо га одредити као модел развоја језичке политике који карактерише извјесно вријеме равнотеже а потом брза и нагла измјена система – смјењују се периоди стабилности неке језичке политике и вријеме изненадних прекида те равнотеже. Пошто се у унутрашњем развоју језика ништа не мијења – „често се каже: језик се стално развија и мења. Међутим, кад је реч о системским обележјима његовим, која су уређена имплицитном нормом, ту се заправо ништа не мења нити развија, осим можда на дужи рок” (Брборић, 2012: 45) – узећемо у обзир само прекиде изазване споља, заправо промјену (мирну или насилну) политичког система.

С обзиром на то да смо у претходним радовима већ испитивали неке историјске периоде (на примјер период од 1945. до 1990), показало се да „до испрекиданости у језичким политикама у Босни и Херцеговини дошло је након наглих и неочекиваних нестабилности у друштву, у овом случају након Другог свјетског рата, што се поклапа са првим дијелом теорије испрекидане равнотеже. Такође, након 1990. године, када ова фаза језичке политике и завршава, она се наново радикално мијења, и то, нажалост, након још једног рата. Међутим, не само да се у овим прекидима мијења језичка политика, преокрећу се из коријена и: политички систем, назив језика, поглед на језик, актери језичких политика, али и тип језичке политике” (Савић, 2020: 271). Такође, анализе показују да су периоди еквилибријума, то јест равнотеже, веома кратки и да зависе од државног апарата и од способности система да све потенцијалне нетрпељивости држи под контролом. Стога ће у овом раду наведена теорија бити кориштена прво у историјском прегледу језичке политике на простору Босне и Херцеговине – од почетка стандардизације до 1992. године, а потом ће се она примијенити и на саму анализу ратне и поратне језичке политике, са претпоставком да распад бивше Југославије, потом и рат у Босни и Херцеговини, представљају нагли прекид система равнотеже успостављеног 1945. године, а да се након тога три језичке политике поново стабилизују и улазе у једну врсту равнотеже, која, са мањим или већим турбуленцијама, траје до данас.

2.3. Подјела језичке политике

Пошто не постоји јединствена и општеприхваћена теорија језичке политике, још увијек нема ни њене универзалне подјеле. У овом раду ћемо стога користити неколико различитих типологија, како бисмо дошли до модела који можемо примијенити на овај рад. Једна од најранијих диференцијација предложена у литератури о језичкој политици и планирању јесте подјела на планирање статуса и на планирање корпуса⁸, то јест на промјену или регулисање самог положаја језика и на његову кодификацију (Hornberger, 2006: 29). Понекад се ова два типа језичке политике дефинишу као политика чији је циљ да промијени окружење или друштво у коме се језик употребљава и политика која жели да промијени језик (Kaplan, Baldauf, 1997: 28). У пракси планирање статуса и планирање корпуса нису раздвојени и обично су међусобно условљени, што показује и Радовановићев преглед фаза планирања језика (Радовановић, 2003: 186–197), који је одмах по објављивању прихваћен у тада – још увијек – југословенским социолингвистичким радовима.

Прва Радовановићева фаза, фаза селекције, односи се на избор типа језичке варијације, дијалекта или социолекта који ће бити у основици неке норме, друга фаза је дескрипција или

---

⁸ Касније је њима додато и планирање језика у образовању (Wiley, 1995: 109), што подразумијева одабир језика који ће се користити у образовању, као и одабир језика који ће се учити као додатни или страни (Filipović, 2017: 2).

описивање, што значи да одабрани језик треба представити у рјечницима и граматикама. Док је прва фаза за Шкиљана „прије свега политичке природе” (1988: 45) и због тога се „препушта у коначној инстанцији политичким тијелима и у експлицитном се облику састоји од низа политичких одлука (неријетко и у форми правних аката)” (Škiljan, 1988: 45), планирање корпуса је „најлингвистичкији” аспект језичке политике (Škiljan, 1988: 45) јер подразумијева опис језика и његово нормирање – дескрипција је „једина фаза рада на планирању језика која може бити препуштена искључиво лингвистичким посленицима и њиховим надлежностима, па и јесте, од почетка до краја, чисто лингвистички посао (у ма како схваћеној и парцелисаној науци је реч)” (Радовановић, 2003: 192). Трећа и четврта фаза – кодификације и елаборације – означавају писање нормативних приручника и прописивање правила, као и оспособљавање језика да учествује у многим стиловима и регистрима. Прихватање и примјењивање заправо је почетак употребе језика у друштву, озваничење и поштовање његове норме и правила у свим областима живота, при чему треба разликовати службено прихватање од стварног прихватања у пракси. Седма и осма фаза стандардизације јесу експанзија и култивација, у којима долази до све веће распрострањености стандардног језика, што је потпомогнуто учењем и пропагирањем одабраног језика у школи, издаваштву, медијима, итд. Напосљетку, девета фаза – евалуације и десета фаза – реконструкције означавају накнадне поступке: након што је норма прихваћена, она се стално наново вреднује и по потреби реконструише.

Неки аутори језичку политику дијеле на два нивоа – макро и микро ниво (Czerwinski, 2009: 9–21). Први подразумијева законске ингеренције у језик, то јест језичку политику *de iure*, док се други односи на промјене у самом језику. У првој ће стога бити истраживани различити политички и правни оквири, као и законске одредбе и начин њиховог доношења, док ће друга бити језичко планирање – дакле кодификација и имплементација норме. Червински, осврћући се посебно на недовољно истражени макро ниво, закључује како су правни и политички дио повезани тако што већину законских дискурса карактерише посебна врста националног осјећаја и одбрамбеног односа према језику⁹. Први ниво надаље се може подијелити на либералну и директивну језичку политику (Škiljan, 1988: 56–57). У либералној мање учествују институције, регулатива није експлицитна а директивни модел карактерише велика присутност институција и експлицитна обавеза праћења правила у јавној комуникацији. Други ниво о којем говори Червински може се рашчланити помоћу горенаведених Радовановићевих фаза и Шкиљанових допуна.

Друга значајна типологија језичке политике на коју се ослањају истраживачи јесте позната социолингвистичка подјела на језичко планирање на макро нивоу, језичко планирање на мезо нивоу и језичко планирање на микро нивоу¹⁰ (Kaplan, Baldauf, 1997: 52). Језичко планирање на макро нивоу односи се на национални, државни ниво – планере из владе, а конципира се и спроводи у систему власти. Код језичког планирања на макро нивоу најважнији актери су државни актери. Планирање на микро нивоу одвија се на индивидуалном, породичном нивоу, у образовању, пословном сектору или медијима, док се мезо планирање тиче неке мање или веће заједнице. Сви нивои планирања међусобно су увезани и често се тек радом на нижим и средњим нивоима имплементира језичка политика са највишег нивоа.

⁹ Червински наводи примјер Пољске: „Парламент Републике Пољске: узимајући у обзир да је пољски језик **основни елемент пољскога националног идентитета** и благо националне културе; узимајући у обзир **повијесна искуства борбе освајача и окупатора против пољскога језика која је била начин однарођавања**; сматрајући потребном **заштиту националног идентитета** у процесу глобализације...”, а овакве се формулације налазе и у другим европским законима (Czerwinski, 2009: 12).

¹⁰ Овдје је потребно нагласити како наведена подјела не одговара подјелама на српском језику. На примјер, Радовановић (2014) користи исту подјелу, али је другачије дефинише. За њега је планирање на макро нивоу заправо планирање статуса док је планирање корпуса микро планирање или планирање у ужем смислу.

Понекад се дешава и супротно – да језичка политика изабрана и осмишљена на највишем нивоу не може да се примијени на нижим нивоима¹¹ (Baldauf, 2006: 157).

Једну врло значајну и систематичну подјелу даје Џонсон (2013: 10, 11), а преузима је у свом раду и Стојкановић (2015: 17–20). Најприје језичку политику дијели на приступ одозго према доле и на приступ одоздо према горе. О овом је типу у својим радовима писала и Јелена Филиповић: „језичка политика и планирање може се спроводити кроз институције државе и система (такозвани приступ од врха; енгл. top-down approach), али и кроз индивидуалне и групне иницијативе које крећу од конкретне језичке праксе, односно од употребе одређених језичких форми и структура у јавном и приватном дискурсу, ка нормативизованом језичком корпусу институција задужених за језичко планирање (такозвани приступ одоздо-на-горе; енгл. bottom-up approach)” (Filipović, 2009: 114–115). Потом, језичку политику можемо посматрати као отворену и прикривену, при чему је прва увијек јасно изражена, док друга може бити и тајна или подривачка. У блиској вези са њима јесу и експлицитна и имплицитна језичка политика¹². Експлицитна је увијек јасно изражена у неком документу језичке политике, док се друга одвија без икаквог службеног документа, иако, без обзира на то, може бити врло моћна, па чак прерасти и у хегемонску политику (Wiley, 1995: 113; Baldauf, 2006: 149). У таквим случајевима школе постају веома важан инструмент за промоцију супериорности једног језика (Wiley, 1995: 113). На крају, језичку политику можемо подијелити на политику *de iure* и политику *de facto*. Политика *de iure* подразумејева службену, законску политику која је усвојена у неком државном тијелу и на основу које се језичка политика и успоставља, док је *de facto* политика она која се подразумејева, политика у пракси, која се одвија независно од службене политике и која може бити истовјетна с њом али и не мора.

Посљедња типологија коју ћемо представити јесте подјела језичке политике на фазе, преузета као аналитички алат из политиколошке литературе. Прије тога је овај поглед на језичку политику био представљан углавном кроз теорију јавних политика и политичку теорију. Да је овај концепт језичке политике пронашао своје мјесто и у социолингвистичким анализама, показују посљедња интегрална издања о језичкој политици (на примјер *The Routledge handbook of language and planning*, 2023), у којима се језичка политика дефинише као „дио јавне политике” (Gazzola, Grin, Cardinal, Neugh, 2023: 3). Најважнија карактеристика ове подјеле јесте да се језичка политика посматра као процес и описује као циклус од неколико етапа – први корак јесте хитност језичке ситуације или свијест о одређеном социолингвистичком, политичком, језичком или културном питању које треба да буде ријешено. Слиједе постављање агенде, то јест смјештање ових питања у политичку збиљу и политичке дебате о њима. Разноразни су узроци због којих језик постаје јавно питање – од идентитетских, историјских, културних, економских, друштвених. Међутим, не постаје свако питање једнако важно те циклус језичке политике почиње онда када кључни политички актери обратe пажњу на одређену појаву и уврсте је у своју агенду. Трећи корак подразумејева само формулисање језичке политике – њене циљеве и очекиване исходе, као и потенцијалне недостатке, потом и њено службено усвајање, у којем формалне институције играју велику улогу (Jann, Wegrich, 2007: 50), док је четврти дио имплементација постављене политике и

---

¹¹ У литератури се обично наводе примјери (са конкретним подацима из одређених земаља) непослуха учитеља, наставника и професора, који често одбијају да спроведу одређену политику из различитих разлога – од навикнутости на традиционалније методе, неприлагођености рјешења у пракси до неслагања са политиком (Baldauf, 2006: 157).

¹² Иако неки теоретичари ове политике посматрају заједно, Џонсон се залаже да буду одвојене, с обзиром на то да су прикривене језичке политике непознате с одређеним циљем, то јест носе са собом дозу намјерне тајности и недоступности (2013: 11).

контрола њене примјене. Прве двије фазе подразумијевају велики број актера, а за потоње су најважнији стручњаци односно лингвисти. Пети, посљедњи корак, јесте евалуација – вредновање ефеката и постигнутих циљева. Посљедњи корак може означавати укидање, редефинисање саме политике, те њено побољшање, што подразумијева и поновно прелажење свих корака (Gazzola, Grin, Cardinal, Neugh, 2023: 4–12). Усвојени систем од неколико фаза одговара фазама које се појављују и у свим другим јавним политикама. Када се пажљиво интерпретира, постаје јасно да овај модел одговара и другим подјелама језичке политике, нарочито Радовановићевим, а од његове типологије разликује се по томе што овај модел у обзир узима одређене предрадње у језичкој политици, то јест у процес анализе укључује питања попут онога ко и како неку језичку политику ставља пред јавност, ко је формулише и ко је евалуира – да се послужимо формулацијама других научника – ко дефинише језичке проблеме, како они постају проблеми, за кога представљају проблеме и, на крају, да ли језик сам по себи узрокује проблеме? (Wiley, 1995: 109).

2.4. Језичка политика и политика

Пошто се у овом раду бавимо оним што Радовановић и Ковачевић зову *спољашња (спољна) историја језика* (Радовановић, 2003: 127; Ковачевић, 2015: 204) – шта се догађа са језиком у одређеном друштву, неопходно је у том смислу одредити и однос политике према овим питањима – заправо, да ли је, у ком облику и до које мјере политика умијешана у питања језика и постоји ли разлика у односу између језика и политике као теорије и у односу између језика и политике као праксе. Ради се о једној од најконтроверзнијих релација у социолингвистици јер неки лингвисти напомињу да „у разматрању језичких питања лингвистика и политика критеријално су готово инкомпатибилне. Лингвистика, будући наука, своје анализе и закључке мора темељити искључиво на научним критеријумима” (Ковачевић, Шћепановић, 2011: 7), али се у литератури срећу и тврдње да политичка теорија има много да понуди истраживачима језичке политике (Schmidt, 2006: 95) и да се улога политике у науци о језику не може и не смије превиђати¹³ (Шипка, 2006: 55). Управо због ове разлике између погледа на теоријска истраживања и практичне дјелатности, теоретичари често истичу да је код ових двију појава у питању суштински однос, дијалектичка релација¹⁴, да се ради о веома атрактивном приступу и актуелној теми (Савић, 2020: 264; Савић, 2016б: 120). На крају крајева, сам термин *језичка политика и планирање* неминовно у ову област уводи појам *политика* и тиме додаје посебну патину односу језика и друштва.

Док се у страниј литератури, првенствено оној на енглеском језику, наведена интеракција често анализира, наши је лингвисти углавном или негирају или се њоме не баве на нивоу теорије, уз неколико важних изузетака. Пошто је код нас језик средство за дневне политичке обрачунае, то додатно производи зазирање од ове теме. Разматрајући овај однос,

---

¹³ На примјер, увијек је мишљење да је језик био средство успостављања многих модерних држава, без обзира на њихов карактер, иако се у нашим радовима обично помиње улога језика у стварању националних држава. Неки теоретичари, на примјер, коментаришу улогу језика у успостављању либералних држава, када се сматрало да се успостављање Америке најбоље може објаснити улогом протестантизма и енглеског језика, којим се то може изразити; Французи су вјеровали да је француски језик просвијетљености, док су Совјети сматрали да се болшевизам најбоље описује руским (Fishman, 1999: 89).

¹⁴ Западна политичка и филозофска мисао почива на Аристотеловом одређењу човјека као *zoon politicon*-а, чија је основна способност језик (Chilton, 2004: 5; Савић, 2020: 263–269).

Милан Шипка истиче да постоје неке области језика у којима је очигледна интервенција политике (Шипка, 2006: 45):

„Сва подручја језичке стварности и активности у вези с језиком нису једнако повезана са политиком и политичким активностима. Политички утицај је евидентан, нормалан и нужан, па према томе и пожељан, прије свега у регулисању јавне и службене употребе различитих језика у вишенационалним и вишелингвалним заједницама (...) и, друго, у процесима планирања језика и језичке стандардизације, гдје је посебно изражен интерес друштвене заједнице, или неког идејног покрета и сл., за успостављање, усавршавање и успјешно функционисање језика (...) као инструмента опште комуникације и свеукупног стваралаштва у оквиру те заједнице. Све изван тога је политичко насиље над језиком, његова злоупотреба у политичке сврхе, па је стога штетно и за језик и за друштвени колектив у коме се таква политика води”.

Примјећујемо да само у једној дефиницији Шипка говори о неколиким врстама политике, које нису увијек комплементарне. Наиме, у политичкој теорији, политика се традиционално дијели на области које „представљају разлику између форме, процеса и садржаја” (Савић, 2020: 268), а та се разлика добро уочава у енглеском језику¹⁵, док је у неким другим језицима, попут нашег, тај појам вишезначан¹⁶, непрецизан и често контроверзан (Матић, 1993: 872–884; Filipović, 2017; Савић, 2020):

„*Polity* је формална димензија политике, сам политички поредак, односи се на институције и нормативни поредак државе, као и форму организације друштва. Одговарао би му израз систем.

Politics представља политичке процесе и јавно дјеловање, као и политичке концепте моћи, консензуса, итд. У оквиру ове димензије, види се настајање, сукоб, рјешавање и балансирање интереса у некој заједници. Одговара му наш израз политика као интерес, моћ, борба.

Policy јесте конкретна политичка активност, рјешавање одређених проблема и јавно одлучивање о њима кроз спровођење јавних активности и мјера”

(Савић, 2020: 268).

Слично понуђеној дефиницији Милана Шипке, Дубравко Шкиљан, анализирајући друштвени контекст језичких појава, осим економских, културних, демографских, социјалних и правних, ту убраја и политичке чиниоце¹⁷. За политичку димензију ових односа каже сљедеће (1998: 18):

„Политичка димензија друштвеног контекста никако се не исцрпљује у томе што је језична политика дио глобалне политике неког друштва, нити у томе што се језична политика дјеломично проводи кроз политичке институције, нити у томе што је језик политике, дакле идиом који се у њој употребљава, битан елемент у обликовању језика јавне комуникације, а нити, напокон, у томе што је понекад политичка контрола изравно присутна у каналима јавне комуникације. За теорију језичне политике можда је још важније то што се она, као и свака

¹⁵ Традиционални појмови и дефиниције из политичких наука у свјетлу лингвистичких коцепата представљени су подробније у раду Савић, 2020: 268–269.

¹⁶ Примјер енглеског језика одабран је због тога што добро илуструје значењске нијансе појма, при чему не алудирамо на то да су називи у другим језицима мање значајни.

¹⁷ Хобсбом, рецимо, наводи да је узимање штокавског дијалекта као основице хрватског језика био политички одабир (1993: 61).

политичка теорија, заснива на одређеном скупу идеја, које се у сувременој политичкој пракси увијек конституирају као идеологија”.

У неким социолингвистичким истраживањима већ се усталила подјела на *језик политике* и *политике језика*, која би могла, бар угрубо, разграничити двије сложене области и понудити какав-такав оквир за истраживаче. Прва тако проучава политичке и реторичке активности и понашање политичара кроз призму језика и лингвистике, док се друга бави питањима одлука које се тичу стандардних или службених језика, језичког планирања и образовних језичких политика, као и спровођења тих одлука у систему државе (Okulska, Cap, 2010: 7). Према томе, можемо установити да је горенаведена подјела слична традиционалним врстама политике, те да се језик политике, то јест данас позната дисциплина политичког дискурса и критичке анализе дискурса (Okulska, Cap, 2010) првенствено односи на политички процес, иако може проучавати и остале сегменте политике, док се политике језика односе на јавне политике (Савић, 2020: 269), заправо, језичке политике, које се најједноставније одређују као „активност државе у области језика” (Filipović, 2018: 87). Иако врло корисна и пожељна за научна и теоријска истраживања, ова подјела у пракси није увијек могућа, јер политика на све начине – користећи своју моћ и утицај – настоји интервенисати у пољу лингвистике и језик претворити у свој алат за доминацију. Као један од основних политичких циљева језичког планирања наводи се изградња нације (Wiley, 1995: 124). У том међуодносу језика и нације, као лингвистички критеријуми појављују се и научно бране: критеријум договора политичких ауторитета, критеријум уставног одређења језика, критеријум поистовјећивања идентитета језика са идентитетом нације, критеријум културе, те критеријум независне државе (Ковачевић, 2015: 32–43).

У првим годинама зачетака социолингвистике, интервенције у области језика нису схватане као политичке, јер је сматрано да је језичка политика идеолошки и политички неутрална, али се касније показало да то и те како може да буде једна од области у којој лингвисти „размишљају и дјелују политички” (Blommaert, 1997: 6). У том обрту запажену улогу играле су језичке идеологије, тј. увјерења говорника о томе какав је језик, од чега је направљен, какву сврху има и како би требало да се користи (Blommaert, 1997: 3). Представљају колективне конструкције које говорницима формирају слику о томе шта све представља њихов језик и каква је разлика између стандардног и правог језика у односу на лош или непотпун језик (Filipović, 2017: 7). Будући базирана на увјерењима и ставовима самих говорника, језичка идеологија тако може постати предмет политичке манипулације.

Језичка политика није увијек у фокусу политике, она понекад може бити ствар административне природе, али „постаје дио политичке агенде када се политичарима учини да се нешто дешава са статусом или употребом језика, што захтијева интервенцију државе” (Schmidt, 2006: 96), а то се у пракси заправо често дешава. На примјер, Сњежана Кордић наводи да су у вријеме нацизма лингвисти вјеровали да је њихова света дужност чувати и штитити матерњи језик и прибјегавали су стога језичком пуризму, говорили о заштити права матерњег језика, што је било праћено преданим радом на превођењу термина и стручних ријечи. Све је било обиљежено антипатијом према другим језицима који угрожавају матерњи и представљају му пријетњу (Kordić: 2010: 10–15). Много је примјера оваквих злоупотреба језика и на нашем простору. Милан Шипка наводи случајеве уплитања политике у дијалектолошка истраживања у Македонији – наиме, анализе су унапријед биле одређене политичким оквирима и требало је одмах установити да ли припадају српским или бугарским говорима, што је утицало на само испитивање (2006: 42), а Милош Ковачевић пише о хиперпродукцији рјечника српског и хрватског језика у којима је било важно по сваку цијену доказати разлике, па и науштрб избацавања посесивног генитива из језика (2001: 37). Сњежана Кордић на ово додаје да

„наивно би било мислити да је језичка политика тога времена (деведесетих) производ само језикословаца” (2004: 19). Јосип Баотић пак напомиње случај Босне и Херцеговине, гдје је у једном документу језичке политике експлицитно речено да одређени покушаји да се одреди варијантност тадашњег српскохрватског језика нису прихватљиви „ни из политичких разлога” (2012: 276).

С обзиром на наведено, као посебна опасност на нашем подручју јављају се манипулације које се тичу лингвистике као науке, па „кад не може да диктира исход научних истраживања, која треба да потврде и оправдају њену исправност, политика неријетко, у тежњи да пошто-пото оствари своје циљеве, игнорише већ утврђене језичке чињенице, или их, ако су очигледне, једноставно прећуткује” (Шипка, 2006: 43). Узимајући у обзир политичке злоупотребе језика али и лингвистичке злоупотребе политике, потребно је са посебним опрезом изучавати питања језика у земљама као што су оне настале из бивше Југославије.

2.5. Језичка политика и конфликти

Учествовање језика у друштвеним расколима сложена је историјска, политичка, социолошка и социолингвистичка тема, поготово у оним случајевима када језички контакти аутоматски производе језичке конфликти (Bugarski, 2003: 90)¹⁸. Француски лингвиста Луј Жан Калве [Louis-Jean Calvet] писао је да „свет, који је многојезичан од самог свог постанка, представља, дакле, баш због те многојезичности поприште семиотичког сукоба великих размера, сталне тензије између рестриктивног и експанзивног, језика домаћег огњишта и језика на којем се зарађује хлеб, језика власти и језика мањина” (1995: 323). Неки чак сматрају да и сваки други сукоб започиње језиком – објава рата је говорни чин, а нетрпелвости се често производе и одржавају путем снажне језичке пропаганде (Chilton, 1997: 175). Сукоби се у одређеном броју случајева догађају између државе или доминантне заједнице и мањинских група које се боре се своја права, а некада између колико-толико равноправних група које су подијелене по националним, језичким или вјерским линијама. У сваком случају, конфликти су чешћи у вишенационалним друштвима, бар због тога што вишејезичност производи одређене практичне проблеме за централистичку власт (Spolsky, 2004: 176). Основна подјела језичких конфликта је на оне латентне, тј. прикривене, и на манифестне, тј. отворене (Nelde, 1987: 34).

Улога језичке политике у овим питањима није сасвим испитана јер још увијек нема консензуса око природе и опуса њеног поља истраживања, дефиниција које се користе и терминологије (Spolsky, 2004: 9). Управо из тих разлога, у истраживањима ове дисциплине постоји много радова који се баве природом, узроцима и посљедицама сукоба, улогом језика у тим сукобима и језичком политиком појединих институција, али та знања још увијек нису систематизована¹⁹. У најранијим радовима теоретичари језичке политике – према мотивима њеног настанка, типологији, историјском развоју и перспективама – сматрали су да је

---

¹⁸ Ово је једно од општеважећих мишљења у социолингвистици – да разлике у престижу, статусу, моћи, организацији, вриједностима и увјерењима које постоје између двије заједнице које су близу једна друге производе одређене разлике које имају снажну симболичку моћ, а које касније могу да прерасту у сукобе (Darquennes, 2015: 12).

¹⁹ Постоји и један запажен пројекат који има своју интернет страницу и доступну базу података – Енциклопедија језичких сукоба, https://www.languageconflict.org/conflict-type-filter/?wpv-conflict-type=geopolitical-minority&wpv_aux_current_post_id=1873&wpv_view_count=1872, гдје се могу наћи подаци о типу сукоба, позадини, трајању и интензитету. Поменути страница језичке конфликти дијели на оне око језичке доминације, те на дијалекатске, географске и сукобе домородачких мањина.

примарни задатак ове социолингвистичке дисциплине да спријечи или ријеша конфликте у друштву. Напосљетку, она је и по дефиницији одговор државе, неке заједнице или институције на одређене језичке и друштвене проблеме и настала је као научна грана од које се очекивало да ријеша неспоразуме у постколонијалним друштвима. Чак је и у каснијим годинама њеног развоја истицано да је најважнија примијењена и практична вриједност језичке политике управо та што може да помогне у превазилажењу језичких проблема и друштвених сукоба (Darquennes, 2015: 18).

Касније су, с порастом национализма, распадом великих многојезичких држава и појавом глобализације, сукоби у друштвима постајали све чешћи, па су се и традиционални ставови мијењали, те су теоретичари установили да управо језичка политика може да производи и одржава конфликте (Wiley, 1995: 106). У оквиру ове перспективе, језичка политика дефинише се као област у којој се прожимају различити социокултурни процеси који зависе од односа моћи у друштву (Davis, 2023: 490). У таквим односима два најважнија алата за производњу језичких конфликта јесу образовање и масовне комуникације (Raj Dua, 1996: 1). Ова два угла посматрања и дефинисања језичке политике имају нешто заједничко – језик за њих није неутрална категорија која служи само у комуникативне сврхе већ он садржи велики симболички потенцијал који може постати главни механизам сукоба (Wiley, 1995: 104). Забиљежено је да су конфликти чешћи ако је језик само један од елемената неслагања, ако се придружује другим, већ постојећим разликама (Tollefson, 2007: 124). Према томе, ни језичка политика није и не може бити неутрална активност, већ моћно оружје у рукама обје стране у сукобу – и централистичке државе и сепаратистичких група (Davis, 2023: 479).

Наведене двије основне улоге језичке политике – у производњи и рјешавању сукоба – нису једнодимензионалне, већ социополитички контекст у коме језик може бити један од генератора сукоба подразумева четири различита модалитета језичких политика а то су: избјегавање конфликта, реформисање конфликта, промовисање конфликта и рјешавање конфликта (Ramallo, 2014: 94). Избјегавање сукоба подразумева да он још увијек није препознат или да се негира, реформисање сукоба настаје онда када се проблем рјешава на погрешан начин или када се једно горуће питање превазиђе, али се са друге стране појави друго неријешено питање. Промовисање конфликта значи да је политика осмишљена и установљена тако да афирмише и подржава конфликт и увећава сукобе и, на крају, рјешавање конфликта односи се на ситуацију када језичка политика препозна потенцијални проблем у друштву и предложи начин његовог рјешавања.

У језичкој политици највише сукоба изазивају идентитетске политике (Schmidt, 2006: 98), а оне представљају увјерење да је то ко смо и како говоримо важно у политичком животу нашег друштва. У том смислу, идентитет може да се односи на пол, професију, регију или националност, а ови се неспоразуми догађају тако што језик бива употријебљен у чисто политичке сврхе, захваљујући четирма својим особинама (Raj Dua, 1996: 6). Прва је свакако његова симболичка моћ, то јест чињеница да може да послужи као катализатор модернизације, мобилизације, комуникације и национализације у одређеном друштву. Потом, ту је његова функција снажног инструмента, поготово када је удружен са системом образовања, јер тада постаје врло моћно средство за манипулацију. Трећа важна особина језика која представља значајан фактор у производњи конфликта јесте дјеловање језика као ресурса, што подразумева његов писани, књижевни или научни престиж или потенцијал. Напосљетку, ту је језик као моћ – колику један језик има институционалну и сваку другу подршку, колико говорника и какав је однос тих говорника према њему. У оквиру ових истраживања постоји још једно веома интересантно размишљање, а то је да симболичка вриједност језика није

фиксирана категорија која је одређена једном заувјек, већ управо супротно – да је она промјењива, и управо због тога чест инструмент у рукама политике (Tollefson, 2007: 124).

Поткријепићемо теорије о језичкој политици као рјешењу и као извору сукоба двама написима о једној те истој ситуацији у земљама бивше Југославије. На примјер, Јосип Баотић (2012: 42) сматра да је један од разлога распада српскохрватског језика тај што он заправо у кључном тренутку није имао одговарајућу језичку политику која ће да ријеши нарастајуће проблеме: „непостојање концепта језичке политике у стандардном српскохрватском језику за све социокултурне средине, који се њиме служе, омогућило је да се у свакој од тих средина испоље у почетку у латентном а касније и у манифестационом облику, негдје јаче а негдје слабије, концепти који су тежили ка екстремним рјешењима”. Насупрот његовом мишљењу, неки тврде да је сукоб у бившој Југославији настао управо зато што су га политике одређених група креирале и да су измјене језичке политике заправо водиле у рат (Tollefson, 125). Наиме, од средине осамдесетих година до рата, језичка политика била је једна од главних тема у друштву – у медијима или јавним расправама и било је јасно да је дебата о језику заправо дебата о будућности државе. Поменути два сасвим супротна погледа на улогу језичке политике у конфликтима најбоље описују колико је ова социолингвистичка област сложена и истовремено дају одговор на питање како се неки језички сукоби изнова појављују као прворазредни политички изазови.

3. ИСТОРИЈА ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Предратна (1990–1992), ратна (1992–1995), дејтонска (1995–1998) и постдејтонска језичка политика у Босни и Херцеговини (1998–2002), то јест фазе које су тема овога рада, не могу се интерпретирати нити научно или стручно оцијенити а да се у истраживање обавезно не укључе претходна раздобља развоја језика, као и почетак стандардизације, те први кораци у регулисању језика и конструисању и промоцији званичне језичке политике –вријеме од друге половине 19. вијека све до 90-их година 20. вијека. То је не само зато што је у назначеном временском оквиру дошло до знатних друштвених, политичких, културних па и цивилизацијских промјена на тлу ове испрва турске вазалне државе, затим аустроугарске окупиране и анектиране територије а потом и области, бановине и државе укључене у двије Југославије, већ и због тога што је у питању доба кључних али и убрзаних и релативно честих измјена језичке политике, које су с једне стране чврсто повезане са националним односима и језичким приликама на цјелокупном јужнословенском простору али се, с друге стране, тичу искључиво Босне и Херцеговине, друштвених то јест етничких група које су у њој тада постојале (Срба, Хрвата и муслимана²⁰) и које су биле, неке мање неке више, у процесу формирања својих националних идентитета. Нарочито је важно стално имати на уму језичку прошлост ове земље јер је назив и статус језика „крупно политичко питање, повезано с националним односима, [што – А. С.] показују бројни документи језичке политике, неријетко и обавезујући законски акти, донесени на овим просторима у протеклих 150 година” (Šipka, 2001: 123). Управо је ово вријеме „стварања једне нове језичке ситуације (опет повезане са државним и националним питањима и изазовима), која је, чини се, више него икад раније била неусаглашена са унутрашњим (природним) током језика, односно, спољашњи фактори (прије свега, државни и национални) почели су битно да утичу на језичка кретања, да усмјеравају и креирају једну, у знатној мјери, нову језичку политику” (Стојановић, 2011: 33).

У том периоду – који карактеришу стални и изненадни преокрети између релативно мирних и изузетно турбулентних догађаја које једним скупним називом именујемо *периодом испрекиданог еквилибријума* – десиле су се веома важне друштвено-политичке а тиме и језичке промјене које су трајно утицале на свијест говорника али и на перцепције друштвених и етничких група. Без обзира на трајање, позадину и мотиве појединих циклуса, политика је у њих била константно умијешана, углавном их сама изазивала и непрестано покушавала да ријешити питања стандардног језика, и то у најмање три правца – национални, наднационални и државни – који су у суштини били међусобно искључујући (Савић, 2017: 33–61; Савић 2017б: 53–69; Савић, 2020: 313–324)²¹.

Пресудна, уједно и најсложенија особина језичке политике у Босни и Херцеговини тих година била је чињеница да су се, усљед спољних политичких и друштвених комешања на југоистоку Европе, али истовремено и унутрашњих религијских и етничких трвења, стално појављивала и једно друго пратила национална и наднационална виђења и тумачења језика у употреби у Босни и Херцеговини. Поред тога, скоро једнаким интензитетом радило се на

---

²⁰ Касније Муслимана. У цијелом раду Бошњачке именујемо у складу са хронолошким промјенама назива за овај колектив у Босни и Херцеговини, управо због истицања њиховог актуелног националног статуса, што је једним дијелом важно и приликом проучавања језичке политике у Босни и Херцеговини.

²¹ Поглавља која се тичу историје језичке политике у Босни и Херцеговини – првенствено у периоду од 1850. до 1914. године ауторка је већ истраживала у свом магистарском раду *Језичка политика од Берлинског конгреса до Првог свјетског рата и њене посљедице на политичке процесе*, одбрањеном на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци 2017. године. Магистарски рад је необјављен али су поједини његови дијелови публиковани у форми истраживачких радова и у овом се раду такође дају као референца.

устостављању и законском регулисању неког облика државног језика, који је неки пут био једнак оној националној, то јест једној од постојећих етничких опредјељења, а покаткад наднационалној опцији. Истраживачи различито објашњавају и илуструју ове језичко-историјске процесе – као случај *sui generis* и у глобалним размјерама (Šipka, 2001: 19); као наизмјенично појављивање језичког ексклузивитета (језичког гетоизма), језичке толеранције (језичке инклузије) и наднационалног језичког стандарда (језичког унитаризма) (Стојкановић, 2015: 52); или као парадигму супротстављених центрифугалних (етничких) и центрипеталних (наднационалних и државних) сила (Савић, 2017: 33–61; Савић 2017б: 53–69; Савић, 2020: 313–324). Без обзира на то како их означавамо, они су већином текли упоредо, уз повремено озваничење једне, друге или треће опције, у зависности од тога ко управља земљом.

Дакле, у свим овим временским интервалима преплитала су се три супротстављена интереса – национални, наднационални и државни. Под националним сматрамо ставове, интересе и тежње трију друштвених и етничких група – Срба, Хрвата, муслимана, који нису били прецизно, отворено и једнаким интензитетом изражени у свим овим периодима и међу свим наведеним групама. Под наднационалним интересима подразумевамо тежње за уједињењем јужнословенских народа и борбу за заједнички, српскохрватски језик. Државна пак језичка политика тиче се одлука и прописа који су донесени на државном нивоу, од стране управљача, окупатора, „међународне заједнице”²², савезне државе, а који су понекад били у складу, често и у колизији, са претходна два интереса.

Узимајући у обзир све претходно наведено, историју језичке политике у Босни и Херцеговини испитујемо у аустроугарском периоду, периоду послје Првог свјетског рата и периоду послје Другог свјетског рата. Ваља имати на уму да ова подјела – условљена историјским и политичким збивањима на Балкану и у Европи – представља само методолошко упрошћавање и никако не значи да је тада језичка политика била јединствена. Штавише, некада је у само десет година долазило до драстичних територијалних, политичких, историјских и језичких промјена. Такође, потребно је узети у обзир не само турбуленције изазване разарајућим свјетским ратовима и геополитичке промјене које су потом услиједиле него и оне мање али једнако важне измјене политичке природе – као што су смјењивање министара, промјене закона, устава, међународних докумената те трансформације институција и система власти.

Иако је окупација и каснија анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске прво вријеме када можемо говорити о стандардизацијским процесима у правом смислу те ријечи и у духу модерних дефиниција језичке политике и планирања (Šipka, 1999: 6), изузетно су важни и нормативни процеси који су започети двадесетак година раније, и без увида у те

---

²² Овај непрецизан и произвољан термин користи и Милан Шипка у својим радовима, да укаже на одређене државе које су у појединим историјским периодима имале утицај на политику у Босни и Херцеговини (Šipka, 2000). У правном и политичком смислу, данас је тај термин врло контроверзан и често се злоупотребљава – политички актери различито, у зависности од сопствених интереса, тумаче које државе спадају у међународну заједницу и шта она све означава. Под појмом међународна заједница подразумевамо значајан дио земаља које су на неки начин укључене у политички и правни систем БиХ. На примјер, на страници Канцеларије високог представника фраза *међународна заједница* подразумемијева Савјет за имплементацију мира и шефове водећих међународних организација (Канцеларија високог представника, <https://www.ohr.int/%d0%bc%d0%b5%d1%92%d1%83%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b0-%d0%b7%d0%b0%d1%98%d0%b5%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%86%d0%b0-%d1%83-%d0%b1%d0%b8%d1%85/%d0%be%d0%b4%d0%b1%d0%be%d1%80-%d1%88%d0%b5%d1%84%d0%be%d0%b2%d0%b0-%d0%b2%d0%be%d0%b4%d0%b5%d1%9b%d0%b8%d1%85-%d0%bc%d0%b5%d1%92%d1%83%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%85-%d0%be%d1%80/>).

кључне догађаје не могу се јасно дефинисати касније политичке и језичке одлуке. Турска се није бавила ни националним ни језичким питањима и не постоје сачувани документи језичке политике јер се језичка пракса спонтано развијала (Širka, 1999: 6). Прецизније речено, Турска „нити је домаћи језик икоме забрањивала, нити га је и од кога штитила или га у било ком погледу уређивала (...) Заправо, поуздане потврде о званичним ставовима власти у вези са службеном употребом језика у БиХ и језичком политиком, као ни о евентуалним настојањима да се домаћи идиом стандардизира, по свему судећи не постоје” (Vajzović, 2008: 41).

Без обзира на немијешање државе у питања језика, захваљујући неким изванјезичким то јест политичким факторима који су довели до реформе образовног система²³, 1866. година сматра се званичним почетком стандардизације језика у Босни и Херцеговини (Širka, 1999: 6) јер је тада први пут примијењен Вуков фонетски правопис у часопису *Босански вјестник*, који је излазио на ћирилици²⁴, и зато што од тада „можемо, у ствари, континуирано пратити у писаној ријечи питања језика и правописа” (Папић, 1976: 170). Наиме, „одлучујући заокрет с обзиром на штампу учињен је 1865. године ферманом о Уставном закону за Вилајет босански, који је изричито обавезивао вилајетске власти да отворе штампарију, што је извео Топал-Осман паша 1866. године, када је основана прва вилајетска штампарија и покренут први званични лист” (Okuka, Stančić, 1991: 39). И око овог историјског податка постоји извјесно спорење, будући да је у то вријеме излазио и часопис *Босански пријатељ* (1850) у редакцији фрањевца Ивана фра Јукића, међутим, како истраживачи наводе – иако су Срби и Хрвати и прије објављивали своје књиге, то су чинили изван државе, а муслимани су писали на оријенталним језицима, то све није имало утицаја на стандардизацију језика у Босни и Херцеговини јер је тек „од 1866. године почело објављивање новина, часописа и књига у самој Босни” (Newekłowsky, 2007: 606), и општеприхваћено је мишљење, међу свим истраживачима, да је почетак стандардизације језика управо почетак рада Сопронове печатње.

Од те године па до доласка Аустроугарске, у Босни и Херцеговини излазили су часописи *Босански пријатељ* (1850, 1851, 1861, 1870), *Босански вјестник* (1866–1867), *Босна* (1866–1878), *Сарајевски цвјетник* (1868–1872), *Неретва* (1876)²⁵ и, без обзира на етничку припадност листова, њихов језик је у великој мјери уједначен (Okuka, Stančić, 1991: 45), то јест, „ослањају се на исту дијалекатску основу и традицију писања народним језиком, тако да, барем што се тиче унутарлингвистичких разлога, није било проблема за уједначавање правописне норме” (Solak, 2014: 84), што значи да је прихваћен и Вуков фонетски правопис и Вуков књижевни језик (Ковачевић, 2012б: 371). Што се писама тиче, у Босни и Херцеговини је у турском периоду штампано ћирилицом или арапским писмом јер „чак ниједна постојећа штампарија није [била – А. С.] опремљена за латиницу” (Glibanović-Vajzović, 1984: 406).

Поред часописа, фонетски правопис и ћирилицу – дакле употребу норме која се ослања на Вукову реформу – налазимо и у језику администрације јер „читава серија законских прописа турске администрације штампана је у Вилајетској штампарији у Сарајеву вуковском

²³ У хатишерифу који најављује реформе стајало је „Свима без разлике отварају се школе грађанске и војничке. Свака обћина имаде власт подизати школе и науке, умјетности и занате” (Богићевић, 1975: 217).

²⁴ У историји језичке политике Босне и Херцеговине и у историји стандардизације језика у ранијем периоду најважнији је рад штампарија, зато што се само путем штампе могао пратити развој језика. Како наводи Митар Папић, од Горажданске штампарије (прва половина 16. вијека), у Босни и Херцеговини неће се ништа штампати до 1866. (Папић, 1976: 170), што знатно отежава рад научника. У штампарији Божидара Горажданина штампани су *Литургија (Служабник)* 1519, *Псалтир са последовањем* 1521. и *Молитвеник (Требник)* 1523. године (Мано Зиси, 2021: 229).

²⁵ Гласила су овако штампана: три напореда на ћирилици и арабици – *Босна*, *Неретва*, *Сарајевски цвјетник*; један на латиници али штампан изван Босне и Херцеговине – *Босански пријатељ*; један само на ћирилици – *Босански вјестник* (Glibanović-Vajzović, 1984: 408).

ћирилицом и фонолошким правописом, те језиком који је попримао облике кодифицираности на Вуковом концепту” (Okuka, Stančić, 1991: 48). Напосљетку, Вуковим правописом штампан је 1867. године и први буквар у Босни и Херцеговини (Okuka, Stančić, 1991: 140)²⁶. Дакле, у предаустроугарском периоду, периоду почетка стандардизације у Босни и Херцеговини, озваничен је и кориштен у штампи, администрацији и школству Вуков фонетски правопис а све три вјерске и етничке групе имале су своје школе, часописе и одређени степен вјерске аутономије. Такву друштвено-језичку ситуацију затекла је Аустроугарска.

3.1. Аустроугарски период

Босна и Херцеговина су на Берлинском конгресу припале Аустроугарској и то је овој земљи, након неколико вијекова под турском управом, донијело извјесно преуређење друштвеног система и правно-политичког устројства, затим измјене у саставу становништва и у односу између етничких група, потом реорганизацију привреде те драстичну реформу културе и образовања. Нове околности значиле су и почетак корјених промјена у погледу језика и језичке стандардизације. Показало се, наиме, да су статус и назив језика неки од најзначајнијих изазова којима се бавила нова власт, што потврђује и чињеница да „ово, иначе осјетљиво питање, није скидано са дневног реда у току свих четрдесет година аустроугарске владавине” (Богићевић, 1975: 249).

Када је државно и политичко уређење посриједи, „Босна и Херцеговина имала је посебан поредак, различит и од оног у Аустроугарској и од оног османског, а једна од најважнијих карактеристика тог поретка била је чињеница да домаће снаге нису могле учествовати у обликовању правно-политичког система своје земље, што значи да су све одлуке донесене одозго, односно наметане” (Савић, 2017: 14). Политичко-правни статус окупираних државе можемо посматрати двозначно – у првом периоду, од окупације до анексије, Босна и Херцеговина повјерене су Аустроугарској на управљање, још увијек задржавајући, према одредбама Берлинског уговора, суверену власт султана (Juzbašić, 2002; Kraljačić, 1987). Са друге стране, од анексије до Првог свјетског рата, Босна и Херцеговина постају територија под управом Аустроугарске, али је сада, успостављањем Сабора и доношењем Устава, добила и право на своје изабране представнике (Juzbašić, 2002). Сложен међународноправни положај и правно-политички статус земље добро показују да су одређене одлуке и политике зависиле од мноштва фактора: мађарске и аустријске владе, султана, затечених друштвених односа, борбе за очување вјерских и етничких права, унутрашњих размимоилажења, несугласица са владом, положаја Босне и Херцеговине унутар Монархије и њеног односа са другим државама – са сусједном Хрватском, која је такође у Аустроугарској, те са Србијом, тада независном државом.

Што се становништва тиче, истраживачи – узимајући у обзир пописе, као и турске и аустријске изворе – примјећују да су се њихов број, састав и етничка припадност драстично мијењали током година и да су ове флукуације у највећој мјери биле повезане са тиме ко управља Босном и Херцеговином – тако је, на примјер, удјело муслимана под турском влашћу повећан на 46%, а хришћана смањен са 99% на 54%, док је с доласком нове власти порастао број католичког становништва а, сходно томе, муслимани су се након Берлинског конгреса

---

²⁶ Годину дана касније (1868) изашли су и *Прва читанка за основне школе у вилајету босанском* и *Прва знања* аутора Милоша Мандића (Okuka, 2006: 77).

почели иселјавати из земље, што је исто тако знатно утицало на укупан састав становништва (Kasapović, 2005: 79). Односи међу етничким групама такође су у доброј мјери зависили од тога ко чини власт и којој групи је та власт више наклоњена – „католичка и православна црква биле су у сталним односима напетости, сукобљавања и непријатељства према османској власти и исламу као државној религији, те су се непрестанце бориле за већа вјерска и црквена права под њом. Муслиманска и православна заједница заузеле су одбојно па и непријатељско стајалиште према аустроугарској држави и у њој етаблираној Католичкој цркви, те су се отпочетка бориле за вјерску аутономију” (Kasapović, 2005: 81). Свим етничким групама у периоду аустроугарске окупације и анексије била је заједничка борба за црквену и школску аутономију.

Привредно је земља у новим околностима затечена прилично неразвијена и сиромашна, вијековима изван европских токова, те још увијек под феудалним начином управљања. Неки од главних праваца привредне и економске политике били су: рјешавање најкрупнијег економског питања – аграрних односа, уређење администрације и стварање модерног капиталистичког и банкарског система, подизање индустрије и изградња железница, те експлоатација природних богатстава земље (Kraljačić, 1987: 483–522). Колико утицаја су привредне, економске, бирократске и индустријске дјелатности имале на културу и образовање, језик и писмо, најбоље илуструје податак да је цио спектар различитих одлука често био доношен у пакету или је једна била условљена другом²⁷, поготово од времена када су у томе почели учествовати и посланици у Сабору.

Културне, образовне и просвјетне активности свих становника Босне и Херцеговине прије доласка Аустроугарске биле су углавном везане за конфесију и спроводиле су се у вјерским објектима или под снажним утицајем религије. Након окупације, те активности почињу да попримају и свјетовни карактер (Папић, 1976: 111–124). То у принципу значи да су школе биле професионалне а писменост на ниском нивоу. Придруживањем нове земље свом систему, „Аустроугарска [је] затекла 1878. године у Босни и Херцеговини 56 православних и 54 католичке школе, 499 мектеба, 18 руждија, 18 медреса” (Папић, 1976, 171) али врло брзо почеле су се оснивати интерконфесионалне, заједничке школе, у почетку паралелно са затеченим, али с намјером да их убудуће замијене (Папић, 1976). Постојеће стање, ако га посматрамо заједно са амбициозним плановима нове управе, значило је почетак дугог периода реформе образовног система и измјене постојећих културних и просвјетних прилика.

Ова, на први поглед искључиво друштвена, економска и политичка питања наведена су не само зато да би се објаснио комплексан положај Босне и Херцеговине у новим околностима већ и због тога што су она – нека посредно а нека непосредно – имала велики утицај на језик и на рјешавање језичких питања. Језичка политика у доброј је мјери била у складу са цјелокупном политиком Аустроугарске према Босни и Херцеговини, често је служила за рјешавање националних размирица, за политичке компромисе и разна уступања, како би се лакше управљало земљом. Поред тога, језик је каткад био пут за добијање других политичких битака. Примјера ради, навешћемо да се „питање језика у Сабору јавља неколико пута, али ниједном самостално, јер су домаћи политички актери настојали везивати ово питање са другим важним проблемима које је требало расправити. То се нарочито односило на буџет, јер су посланици, да би гласали, тражили испуњење својих захтјева” (Савић, 2017: 28). Најприје је требало ријешити назив језика јер „то ће све више постајати елеменат националног обиљежја и камен смутње у босанскохерцеговачким националним односима” (Glibanović-Vajzović, 1984:

---

²⁷ Рецимо, како би се ријешило језичко питање и за службени прогласио хрватски или српски језик, Хрвати и Муслимани обећали су да ће гласати за факултативни откуп кметова (Савић, 2017: 29).

405). Посебан однос био је према писму и истраживачи наводе да је управа инсистирала на латиници (Богићевић, 1975: 264) иако је Влада прокламовала равноправност писама. Уџбеници су штампани према конфесионалној припадности – за православне ђаке ћирилицом, а за католике и муслимане латиницом. Забиљежени су и случајеви избацивања, одузимања или забрањивања књига на ћирилици током цијеле окупације (Богићевић, 1975: 267–272). Што се тиче штампе, једне од веома важних области службеног језика, ситуација ће се доласком аустроугарске „готово из темеља промијенити у корист латинице” (Glibanović-Vajzović, 1984: 406)²⁸. Поред језика у школи и писма, нека питања тичала су се језика администрације (Савић, 2017). Заправо је прије успостављања било какве званичне језичке политике „босанскохерцеговачка управа имала да ријешити низ практичних језичких питања, наметнутих потребама даљег културног развоја земље. У том послу почиње се од школе јер је школска настава захтијевала да се ријешити питање правописа, језика уџбеника и граматике” (Kraljačić, 1982: 167).

Због свега наведеног, одлуке које се тичу званичног, државног, стандардног израза у неким периодима брзо су се смјењивале а, са друге стране, поједине политике у области језика биле су дуготрајније, обиљежене дискретним или отвореним сукобима међу националним групама, размирицама са власти, наметане су или се до њих долазило тешко извојеваним компромисом свих учесника. Питања језика углавном су била одређена:

„а) положајем Босне и Херцеговине као језичке заједнице унутар српскохрватске језичке заједнице у цјелини;

б) развојем филологије уопште и одразом разних филолошких струјања са запада (из Загреба) и истока (из Београда и Новог Сада);

ц) статусом Босне и Херцеговине као друштвено-политичке заједнице у оквиру Монархије и језичком политиком аустроугарске администрације”

(Okuka, Stančić, 1991: 52).

Једна од карактеристика језичке политике Аустроугарске била је и та да „није било таквих прописа који би јединствено и на систематски начин за све области регулисали употребу службеног језика. Нормирање употребе службеног језика вршило се у управи, судству и школству посебним наредбодавним актима и обично паралелно са регулисањем њихове опште проблематике” (Juzbašić, 2002: 390) – отуда, између свега осталог, велики број прописа, наредби, честих измјена и интервенција у језичкој политици. Постоји сијасет идеолошких, политичких, стратешких и социјалних разлога због којих се Аустроугарска, малтене свих година од 1878. до 1914. године, бавила питањима језика и језичке политике.

Идеолошки разлози за константан и упоран рад на језичким питањима тичали су се у највећој мјери стварања једне нације на подручју Босне и Херцеговине, то јест покушаја изградње неке врсте наднационалне заједнице коју би чиниле све три затечене етничке групе, па се језичко питање „наметало од почетка као врло значајно јер је језик имао да послужи као једно од најважнијих средстава за конституисање босанске нације” (Kraljačić, 1991: 85). Наиме,

---

²⁸ Ханка Глибановић-Вајзовић истраживала је употребу писама у босанскохерцеговачкој периодици у вријеме аустроугарске окупације и анексије, те је дошла до сљедећих података. У 19. вијеку штампано је 28 листова на латиници, 13 листова на ћирилици, 11 гласила на оба писма – ћирилици и латиници, на ћирилици и аребици три листа, само на аребици два листа и једно гласило на јеврејском писму. У 20. вијеку ситуација се знатно мијења – муслимански листови први пут излазе штампани српскохрватским језиком арапским писмом (алхамјадо периодика), а латиница почиње да преовладава у владиним гласилима све до потпуног укидања ћирилице 1914. године (Glibanović-Vajzović, 1984: 409–410).

Аустроугарска је „своју тактику управљања Босном и Херцеговином изравно темељила на затирању свих облика испољавања националног, на анулирању етничких традиција и спона са културним сферама које су их у знатној мјери уобличавале” (Stančić, 1991: 121). Заправо се стратегија власти може описати као инсистирање на томе да се свака национална посебност подведе под приватну и конфесионалну, да се инсистира искључиво на заједништву јер је тако било лакше управљати земљом и постићи све друге економске и привредне циљеве. Резултат оваквих односа био је чињеница да је „наметана језичка политика пресудно утицала на политичке процесе” (Савић, 2017б: 1).

Политички разлози за стварање једне нације били су у складу са општим и дугорочним циљевима Монархије и сваки културни задатак био је повезан са тим циљевима (Богићевић, 1975: 243). Углавном су настојали, стварањем националне посебности, прво лакше управљати земљом а онда је и изоловати од сусједне Србије и Хрватске (Juzbašić, 2002: 386). Аустроугарска је на Берлинском конгресу представила „социјалне и културне прилике у Босни и Херцеговини врло лошим истичући да је једино Аустро-Угарска у стању да те прилике среди” (Богићевић, 1975: 243). Због тога се заосталој и неписменој Босни и Херцеговини отварала прилика културног и просвјетног развоја који се наравно тицао стварања новог образовног система који није могао функционисати без чврсто и добро постављене језичке политике. Љиљана Станчић овако посматра школску реформу:

„школство у Босни и Херцеговини све до аустроугарског периода махом [је – А. С.] било конфесионално, зачаурено у засебне националне (конфесијске) међе и програмима и уџбеницима, нове школе због свог анационалног обиљежја морале су понудити битно другачији концепт, изнаћи програме којима ће се искорачити у цивилизацијске обзоре модерне Европе и којима ће се превладати посљедице дотадашњих парцијализација и тврдокорних затварања у сфере издвојених традиција, те, у складу са изолационистичком политиком окупационе администрације, неутрализовати перманентни културни и идеолошки утјецаји других јужнословенских подручја”

(Станчић, 1987: 121).

Аустроугарске власти сматрале су језик и писмо моћним алатом против покушаја и могућег уједињења Јужних Словена. Као илустрацију можемо навести став аустроугарских власти током рата, када су ћирилицу повезивали са питањем југословенства и сматрали је важним борбеним средством (Богићевић, 1975: 269, истицање А. С.).

Поред осталих наведених, понекад се прича и о социјалној компоненти аустроугарске језичке политике, која је постала видљива након измјене друштвеног и политичког уређења и потребом за све већим описмењавањем:

„Развојем друштвених и политичких односа у првој деценији XX вијека, у условима кад је због убрзане социјалне диференцијације међу домаћим елементом рапидно растао број кандидата за јавне службе, који су у њима као повлаштену дијелу тржишта радне снаге тражили осигурање своје егзистенције, кад је већ био створен танак слој домаће интелигенције, те коначно кад су послје Калајевог режима створене повољније могућности за политичко организовање и испољавање опозиционалних расположења, битан садржај језичког питања у Босни и Херцеговини постаје борба за увођење народног језика као јединог званичног језика, а с тиме и за потискивање стране бирократије. Стога се, чак и у оквиру минималних националних захтјева, у земљи тежи ка измјени постојећих односа и ’национализирању’ чиновништва”

(Juzbašić, 2002: 399).

3.1.1. Хрватски језик²⁹

Осим што је била у спреси са општим политичким циљевима окупатора, испланираном просвјетном политиком и затеченим стањем писмености у земљи, језичка политика умногоме је зависила и од политичких личности које су управљале Босном и Херцеговином – од њихове идеологије, циљева, планова и политичких аспирација. Скоро одмах послје окупације, шеф Земаљске владе постао је генерал Филиповић (Савић, 2017: 19). Тада је званични назив језика у Босни и Херцеговини постао хрватски. Прецизније речено, наредбом од 6. јуна 1879. године било је одређено да се наставни језик од тог момента именује хрватским (Okuka, Stančić, 1991: 53). Првом наредбом, осим хрватског језика, уведена је и латиница као једино писмо (Папић, 1976: 208) а баш у том су се времену почеле оснивати и прве државне, интерконфесионалне или свјетовне школе. Први уџбеници који се тичу језика били су, у складу са почетним одлукама, из Хрватске – Смичикласова и Марковићева читанка (Папић, 1976: 173), с тим да су Срби и муслимани имали бројне примједбе на ове уџбенике – од садржаја до етимолошког правописа – сматрали су да нису погодне „из политичких и вјерских разлога” (Šator, 2003: 2), те је Земаљска влада истакла „као најхитнију потребу израду уџбеника за основне школе” (Папић, 1976: 173). Ваља на овом мјесту напоменути да се у средњим школама најдуже користила *Словница* Адолфа Вебера Ткалчевића, чак и након одласка генерала Филиповића (Станчић, 1987: 122)³⁰.

Иако је брзо званично повучен, назив *хрватски* задржава се у полуслужбеној употреби, у званичном листу *Босанскохерцеговачке новине* (Stančić, 1991: 104), као и у државним уредима све до 1880. године (Богићевић, 1975: 250)³¹. Сматра се да је овај прохрватски курс генерала Филиповића био мотивисан искључиво политичким циљевима – наиме, планом за стварање треће државне јединице, поред Аустрије и Мађарске, са центром у Загребу, а којој се опирала и мађарска и аустријска политика (Богићевић, 1975: 250)³². Иако се ради о једној врло краткој

---

²⁹ Подјеле на раздобља у тексту одговарају већ устаљеним подјелама језичке политике у Босни и Херцеговини, на примјер код Станчић (1991: 102): прве године окупације (1878–1882), вријеме Калајевог режима (1882–1903) и посткалајевски период (1903–1918); или Шипка (1999: 7): прва фаза увођења хрватског језика и латиничког писма, друга фаза – калајевски период, који карактерише употреба назива *босански језик*, трећа фаза почиње након увођења назива српскохрватски а четврта фаза почиње у освит Првог свјетског рата и тиче се репресије у језичкој политици. Потоњу је подјелу ауторка користила у свом магистарском раду (Савић, 2017).

³⁰ По ријечима ауторке Љиљане Станчић, она се користила махом и након увођења *Граматики босанског језика* 1890. године, јер је у њој био изостављен дио о синтакси. Употребљавана је чак и након што је у Хрватској званично напуштена (Станчић, 1987: 122).

³¹ Министар Слави је на сједници аустријске делегације 1880. године изјавио да „је наставни језик у школама босански или српскохрватски земаљски језик, а да је код нижих власти службени језик у саобраћају искључиво хрватски, на коме се воде и судске расправе и доносе пресуде” (Kraljačić, 1982: 165).

³² Ево како Мухамед Филиповић описује расположење народа након доласка генерала на чело Босне и Херцеговине: „Филиповић није настукао само као аустроугарски војник него истодобно као представник хрватског јавног мњења које је у њега полагало велике наде. Многи у Хрватској су се заносили илузијом да ће БиХ бити припојена Тројединици. Вијест о заузимању Сарајева изазвала је у Загребу 21. августа 1878. велико одушевљење. Одржане су велике манифестације, и штампана посебна споменица у славу хрватских јунака који су својој браћи по крви и роду Бошњацима и Херцеговцима донијели већ четири вијека жуђену слободу. Хрватски Сабор је 21. августа 1878. поднио адресу цару, којом је тражио да се Босна и Херцеговина припоји Тројединици. Адреса је одлучно одбијена уз примједбу да је Сабор њеним подношењем прекорачио своју надлежност” (2007: 84).

епизоди у језичкој политици Аустроугарске, она објашњава и најављује двије кључне ствари које ће бити присутне и у наредним деценијама – прво, да се језику придавала посебна важност у конструисању и реконструисању политичких и друштвених заједница у овом дијелу Балкана; и друго, да ће сви који управљају Босном и Херцеговином имати своје мишљење о језичкој политици, те да ће листом слиједити овај једноставни рецепт, по којем језичка политика прати општу политику и тиме отвара могућност за реализацију важних циљева – прије свега идеолошких.

Послије ове кратке фазе, језик се у документима назива *земаљски* (Окука, 1991: 53). У погледу назива *земаљски језик*, Љиљана Станчић наводи да је он имао политички значај и да је представљао потребу да „се номинира и сигнифицира језички израз у Босни и Херцеговини, да се експлиците одреди његов статус и однос према језичким изразима хрватско-српског језика из других наших социокултурних средина, те – вриједности прагматичне, које се могу схватити као тежња Монархије да и формално дистингира статус државног (њемачког и мађарског) језика од покрајинског (земаљског) језика” (Stančić, 1991: 102). Назив *земаљски* представљао је својеврсно прелазно и најмање проблематично рјешење прије него што је Влада „изградила чврсту стратегију језичког планирања, којом је касније оперирала” (Stančić, 1991: 105).

3.1.2. Уређивање правописних питања

По ријечима Митра Папића, „прво питање које се поставило у вези са домаћим босанско-херцеговачким уџбеницима, било је питање језика и правописа” (1976: 174) јер је језичка политика пратила прије свега реформу образовања а тек потом промјене у администрацији и гласилима. Први рукопис за уџбенике 1882. године Љубоја Длуштуша *Почетница за основне школе* писан је етимолошким правописом (Папић, 1976: 175–176). Језик је већ, након краткотрајног хрватског назива, поново службено именован 26. августа 1879. *земаљским* а одмах потом и *босанским земаљским језиком* (Окука, Stančić, 1991: 53). То је и определијелило владу да се позабави питањима правописа и да се одлучи за једну норму – фонетски, тј. фонолошки, или етимолошки, тј. морфонолошки начин писања. Након консултација са комисијом састављеном од људи из земље, припадника различитих конфесија, прихваћен је приједлог за увођење фонетског правописа у Босни и Херцеговини, уз аргументе да је та норма подесна и за ћирилицу и за латиницу, да су њена правила и узуси једноставнији, да ће се лакше описменити затечено неписмено становништво, да је већ добро прихваћен и, напосљетку, да је такав начин писања прихватила и Југославенска академија у Загребу (Станчић, 1987: 124–126). Влада је образложила свој став овако:

„Што се саме Владе и њезиног става тиче, она је за то да се уведу употреба фонетског правописа (...) иако је млађи, овај правопис је већ нашао у јужнословенској литератури чврсто тле, а његови присталице су многи литерарни корифеји, као што су Вук Караџић, Даничић, Миклошић, Будмани Петар, Врчевић Љубиша и други. И сама Југословенска академија у Загребу, дакле у Хрватској, земљи најстрожих етимолога, нагиње ка фонетици, што је дошло до изражаја приликом издања великог Српско-хрватског рјечника. Из тога се може увидјети да ће овај правопис све више улазити у употребу и да ће етимолошки метод бити сасвим потиснут. Влада не даје фонетици предност из опортунитета или политичких разлога. У свима дјелима са ћирилским писмом примјењује се фонетски систем а увођење етимологије са ћирилским писмом је немогуће. За православне, који се у цјелини служе ћирилицом, фонетски правопис мора бити уведен, у противном за њих би само по себи било много страног, а то би изазвало

опозицију према уџбенику. Осим тога, православних је у Босни највише и имају много смисла за културу, а дијелом имају и добре конфесионалне школе, па се с тога мора водити рачуна о задовољењу овога елемента”

(Богићевић, 1975: 274).

Томислав Краљачић, један од најчешће цитираних истраживача аустроугарске опште, па и језичке политике, сматра да је – сходно образложењу саме владе – она „рачунала да фонетским правописом отвори пут наметљивом ширењу латинице и потискивању ћирилице код православних, што би допринијело отупљивању њиховог националног осјећања” (Краљачић, 1982: 168). О томе говори и хрватски научник Антун Радић – да му је Иван Броз, хрватски лингвиста и писац чувеног правописа, рекао да је кључни разлог за увођење фонолошког правописа била Босна и Херцеговина, јер би иначе Хрватска те крајеве заувјек изгубила (Ваковић, 2021: 326).

Влада се дакле без неког нарочитог колебања одлучила за Вук–Даничићев правопис, и то уз наредбу да се уџбеник штампа „у по 10.000 примјерака ћириличким и латиничким писмом” (Папић, 1976: 177). Године 1879. у наставу је уведена и ћирилица, равноправност писама проглашена је 1880. године, али треба подсјетити да је у питању била фиктивна равноправност (Stančić, 1991: 123).

3.1.3 Калајев босански језик

За разлику од његових претходника, који су на почетку доносили прилично неодређене и покатакд исхитрене одлуке из домена језичке политике, долазак Бењамина Калаја 1882. године на мјесто заједничког министра означио је почетак једне врло усмјерене и промишљене језичке политике. Године 1890. званично је уведен назив *босански језик* (Богићевић, 1975: 251), као круна и побједа смишљене, упорне и до детаља разрађене језичке политике једног у низу босанскохерцеговачких „високих представника”, који је „у покушају стварања посебне босанске нације (...) за основни критеријум узео језик” (Ковачевић, 2015: 146).

Влада је, сходно новом опредјељењу, затражила од Фране Вулетића да напише уџбеник, то јест граматiku за средње школе, а он је, међутим, имао посебан захтјев – или да се изричито наведе да се језик назива *босанским* по инструкцијама Владе или да се његово име не помиње на корицама књиге (Папић, 1976: 182). Вулетићев услов био је уважен и убрзо се, 1890, појављује нови уџбеник, без потписа аутора³³, на ћирилици и латиници (Окука, 1999: 634) – *Грамматика босанског језика* – и овај се догађај често назива „један од надрастичнијих потеза аустроугарске администрације у језичкој политици у Босни и Херцеговини” (Окука, Stančić, 1991: 54). С обзиром на свеопште противљење, Влада није успјела пронаћи ни рецензента за

---

³³ Истраживачи језичке политике у доба Аустроугарске, између осталих Митар Папић, наводе да је „Вулетић изричито тражио, ако се усвоји рукопис и ако дође до штампања његове граматике, да се у уводу каже да се језик назива босанским према захтјеву Владе” (1976: 182) или да „се на уџбенику не појављује његово име као аутора” (1976: 182). Податак да је *Грамматика* изашла без потписа аутора стога што се он није слагао са називом језика оповргавао је касније Мухамед Шатор на основу архивске грађе. Наиме, он прво износи аргумент да су сви уџбеници у то вријеме излазили без имена аутора и да је то било такорећи уобичајено. Потом, пронашавши оригинал рукописа *Грамматике*, тврди да се нигдје не може наћи упориште тврдњи да је Вулетић поставио услов да се његово име не ставља уколико се језик назива *босанским* (Šator, 2003: 1–7). Међутим, даље образлажући свој проналазак, Мухамед Шатор упада у сличну врсту идеолошке матрице те тврди да се на основу овог детаља „граде читаве теорије и поставке о непризнавању и непостојању босанског језика” (Šator, 2003: 7).

удбеник (Ковачевић, 2015: 147). Колико је то био радикалан и значајан потез, види се и по реакцијама:

„Особито су се Калајеву наметању босанског имена језику, чак и организовано, супротставиле српске школе. Оне су не само устале против те накараде него су готово редовно, и поред административних упозорења и пресуда, назив босански крижали и дописивали назив српски. Хрватске су школе у почетку релативно мирно прихватиле тај назив, али су се са јачањем националне свијести и оне побуниле. Једино је подршку Калају пружила група муслимана окупљена око листа *Бошњак*. То међутим у водећим муслиманским слојевима није створило расположење за Калајеву политику босанске народности и босанског језика”

(Okuka, Stančić, 1991: 55).

Грамматика је објављена на ћирилици и латиници, а њено посљедње издање је из 1911. године (Šator, 2003: 1). Касније је подршку називу *босански* дао и Ватрослав Јагић – „у таквим приликама сматрам за сасвим оправдано, што се мудра управа земље служи изразом, који одговара називу земље” (Ковачевић, 2015: 148)³⁴.

Називом *босански*, иако „у лингвистичком смислу номинацију заједничког језика није требало доводити у питање, јер је у социокултурним срединама хрватско-српског језика деведесетих година (и у Босни и Херцеговини, од 1883. године, када је озваничен фонематски правопис) побједила вуковска линија, а њоме одређено и одређено за могући назив” (Stančić, 1991: 108), Аустроугарска је коначно објелоданила своје идеолошке циљеве у Босни и Херцеговини. Након првих година колебања и брзих измјена одлука у језичкој политици, напослетку је она добила своје праве обресе и почела се без изузетка спроводити, па се и у наставним плановима свих државних школа матерњи језик као школски предмет звао *босански језик* (Папић, 1976: 183). Међутим, пошто су српске школе игнорисале тај назив, влада је издала и, 15. јуна 1893. године, наредбу о забрани брисања назива. Како је и та наредба изазвала отпор, влада је напослетку допустила да се унесе и назив *српски*, као и *хрватски* (Kraljačić, 1982: 171–172)³⁵. Прије него што је коначно напустио Босну и Херцеговину, Калај је припремао филолошки конгрес, за који се истиче да је требало да донесе „не само афирмацију његове дотадашње језичке политике него и стварање услова за даље, крупније кораке у изградњи босанског језика” (Kraljačić, 1982: 175). У ту сврху организована је и анкета о језику, која је требало да прикупи податке о језику у употреби у земљи. Питања су саставили Милан Решетар³⁶ и Ватрослав Јагић а провео ју је Земаљски музеј (Kraljačić, 1982: 175). Резултати

³⁴ Ковачевић у Јагићевој подршци *босанском језику* и босанској нацији не види само наивност професора славистике у Бечу и моћ Калајевог убјеђивања већ и дубоко промишљени потез којим се скреће пажња са српско–хрватских спорова на чин истискивања српског језика у Босни и Херцеговини (Ковачевић, 2015: 148).

³⁵ Иако наводи да нису све црквено-школске општине биле једнако агилне у противљењу називу *босански*, Краљачић истиче примјер Тузле: „Колико је црквено-школска општина у Тузли била упорна у свом отпору, показује и то што се није задовољила одговором Земаљске владе, него је одмах упутила молбу Заједничком министарству финансија у којој је истакла да је ставом владе ‘дубоко повријеђена’ и у којој је захтијевала да јој се убудуће одобри да у годишње извјештаје уноси назив ‘српски’, који је ‘нама највећа национална светиња’” (Kraljačić, 1982: 172).

³⁶ Милан Решетар, којем није било дозвољено да своје истраживање објави, рећи ће сљедеће: „Ја мислим да је тому био ово узрок: кад сам се вратио с пута (тј. из Босне, М. О.) у Беч, одсечни шеф Хоровиц разговарао је са мном о моме путу, те ме запита јесам ли се уверио да се у Босни и Херцеговини говори једним дијалектом, који се разликује од свих суседних крајева, на што му чисто и бистро одговорих, напротив да сам се уверио да је онако како смо ми филолози и мислили и знали да је, то јест да се у Босни и Херцеговини не говори једним дијалектом, већ се дијалекти разних крајева БиХ помало преливају и мешају са дијалектима суседних земаља” (Окука, 2006: 91, према Стојановић, 2011: 46).

никада нису објављени³⁷ јер су ту очито „настали спорови, између науке коју су представљали Јагић и Решетар, и политике, коју је водио Калај” (Ковачевић, 2015: 150).

Калај се на крају мандата и сам одрекао своје политике, рекавши да „неће да се упушта у стару препирку како треба да се зове језик земаљски, да ли српски или хрватски или српскохрватски” (Јузбашић, 1999: 24), што не само да је значило да се одриче властитог босанског национално-филолошког програма већ и да се приближава српскохрватском (Ковачевић, 2015: 151) који ће потом услиједити.

3.1.4. Посткалајевски период

Када је Бењамина Калаја замијенио Стефан Буријан, „у складу с новом политичком оријентацијом мијењао се и концепт језичке политике” (Stančić, 1991: 112), те је једино муслиманима остављена могућност да језик и даље називају *босанским* (Папић, 1976: 197). Године 1907. издата је наредба „по којој се ’досадашњи назив босански језик има напустити (...) и да се у будуће за земаљски језик без изузетка употребљава српскохрватски језик” (Богићевић, 1975: 256). С промјеном поглавара, анексијом и измјеном политичко-правног система, дошло је и до проглашења првог устава, којим се гарантује чување народне особине и језика (Јузбашић, 2002: 398). Такође, једна од новости била је и то да се стенограмске биљешке и остали саборски списи састављају и на једном и на другом писму (Јузбашић, 2002: 398). Што се тиче унутрашњих питања језика, 1912. године долази до измјене неких правописних правила (Папић, 1976: 207) а њих је Влада правдала сљедећим:

„За писмено употребљавање српско-хрватског језика уведен је 1883. у овоземне јавне уреде и школе т.зв. Вук-Даничићев фонетски правопис. И ако је овај кроз близу тридесет година добро одговарао сврси и у својим темељима остао неуздран, ипак показује од неколико времена што услијед природнога развитка што опет због страних утјечаја у појединостима бројне несугласице, које се можда у приватном животу не осјећају особито тешко, али увелике ометају рад у школи, гдје ортографија треба да се наставља. Зато су школски кругови већ дуже времена жељели да се тај правопис стручњачки прегледа, па да се у данашњем хаосу изнова фиксира оно, што има вриједити као стално и за све обавезно. Уз такве је опће неприлике потреба да се правопис ревидира, постала управо сада особито жива јер земаљска влада намјерава да у блиско вријеме изда овећу партију уџбеника”

(Šipka, 1999: 58).

Нова правописна правила односила су се на оба писма и важила су за „јавне власти, уреде, судове, заводе и школе” (Šipka, 1999: 63). Сљедеће године „Законом о уређењу званичног и наставног језика у Босни и Херцеговини из 1913. санкциониран је назив ’српско-хрватски језик’ и његов статус у званичном комуницирању, у Сабору вотирана равноправност ћирилице и латинице” (Stančić, 1991: 125). Иако је у Буријаново вријеме била промовисана равноправна употреба оба писма, постоје индиције да то ипак није било тако у стварности – равноправност ћирилице односила се само на Србе и на њихове организације и удружења – власти су све дописе писале латиницом а само српским организацијама биле су упућене на ћирилицу (Папић, 1976: 208).

---

³⁷ Наводно се ови резултати чувају у Земаљском музеју у Сарајеву, а ауторки је речено, последије недавног упита из 2023. године, да они за овакву врсту грађе не знају.

Најважније одлике језичке политике од 1878. до 1914. то јест аустроугарске језичке политике јесу прво да је Босна и Херцеговина „прва покрајина у којој је инаугурирана специфична језичка политика и језичко планирање” (Окука, 1991: 140). Друго, ту званичну језичку политику можемо дефинисати као изолационистичку јер се „темељила на изолацији Босне и Херцеговине од осталих српскохрватских дијелова унутар Монархије и изван ње” (Окука, 1991: 141)³⁸. Међутим, иако се на све могуће начине спречавао утицај сусједних земаља на језичку политику на овој територији, поједини истраживачи примијетили су обрнут процес – да је ситуација у Босни и Херцеговини утицала на неке кључне догађаје у Хрватској и Србији и то тако што је најприје штампање првог буквара и опредјељење за Вуков правопис убрзало процес коначног прихватања Вукових реформи у Србији двије године касније (Окука, 1991: 140). Поред тога, прихватање Вуковог фонетског правописа 1883. године „у извјесном смислу убрзало [је – А. С.] и озваничење фонематске норме у Хрватској. Наиме, фонетика је убрзо уведена и у школе и у издања Матице хрватске, а, по ријечима Вјекослава Клајића, тај је потез Матица направила `зарад Босне, јер је Влада ондје учинила једно и друго, увела фонетски правопис и новије облике у дативу, локативу и инструменталу плурала” (Станчић, 1987: 126).

3.1.5. Ратне године

Почетком Првог свјетског рата поново се мијења курс језичке политике Аустроугарске. Иако би можда било очекивано да се језичка питања оставе по страни док траје оружани сукоб, то се није догодило и питања језика заправо су задржала свој на почетку успостављени примат па „осим бројних судских процеса против српске интелигенције, затим вјешања и погубљења у пограничним крајевима, одвођења у таоце, логоре и интернацију, затим забране рада свих српских школа, листова и политичких организација, аустроугарска управа ишла је даље у сатирању српског националног бића. Тако су се на удару нашли српски језик и његово писмо” (Ковачевић, 2015: 250). Најприје су аустроугарске власти забраниле ћирилицу као писмо Срба у Босни и Херцеговини, које је дотад било прокламовано као равноправно, и управо се у односу према ћирилици могу видјети праве намјере аустроугарских власти и идентификовати идеолошки циљеви који су стајали иза њихове језичке политике. Године 1914. Аустроугарска укида, дакле, ћирилицу у свим јавним службама (Окука, Станчић, 1991: 58). Претходно је Оскар Поћорек тражио да се укину српске конфесионалне школе, што је и учињено (Богичевић, 1975: 268), а у истом периоду забрањена су сва српска културна друштва (Ковачевић, 2015: 249). Забрана ћирилице важила је на цјелокупном аустроугарском простору, а закон је у Хрватској ступио на снагу 1915, док је у окупираној Србији и Црној Гори до тога дошло годину дана касније (Јарошевић, 2012: 30). Наредба Земаљске владе од 10. новембра 1915. године гласила је овако:

„а) све босанско-херцеговачке власти: уреди и заводи употребљаваће у писменом српскохрватском саобраћају само латиницу (чл. 1)

---

³⁸ Занимљива је, поготово за касније периоде језичке политике на овим просторима, Тејлорова теза о национализму као интелектуалном концепту, који је немогућ без књижевности и без заједничког националног језика. Он сматра да је управо то и разлог зашто је главна пријетња аустроугарској политици било уједињење Јужних Словена, а тиме и језичко уједињење – а не једна етничка група. То значи да су *босанска нација* и *босански језик* добрим дијелом, осим да умире, покоре и контролишу три етничке групе у Босни и Херцеговини, настали као противтежа уједињењу Јужних Словена и стварању једног заједничког језика (Anđelić, 2005: 11).

б) у свијем земаљскијем наставним заводима са српскохрватским наставним језиком, употребљаваће се у настави само латиница (чл. 4.1)

ц) књиге у народним основним школама штампане ћирилицом имају се одмах замијенити књигама штампаним латиницом (чл. 5)

(...)

Ученици српско-православне вјере првог разреда одмах морају да престану да уче ћирилицу”

(Богићевић, 1975: 270–271).

Наредбе се нису односиле само на употребу ћирилице у вјерским пословима, црквени и приватни домен употребе (Јузбашић, 2002: 421).

Однос према Србима и према њиховом језику и писму попримао је и друге облике. Године 1915. министар рата Александар Кробатин инсистирао је да се забрани и употреба назива *српскохрватски језик*, те да се опет uvede *земаљски језик*, сматрајући да је назив *српски језик* велеиздајнички (Stančić, 1991: 116). Међутим, влада је тај захтјев одбила сматрајући да је политичка еволуција превазишла ознаку земаљски језик (Stančić, 1991: 116). Мотив за укидање ћирилице и назива српски произлазио је из бојазни да употреба ћирилице и српског језика више повезују Србе у БиХ са Србијом него са припадницима Монархије (Јузбашић, 2002: 415), као и да је ћирилица једно од главних српских борбених оружја (Јарошевич, 2012: 30). Углавном су војне власти биле много ригорозније од цивилних, а нарочито су се својим упорним захтјевима истицали Стјепан Саркотић и Никола Мандић, од којих је потоњи касније био предсједник Владе Независне Државе Хрватске (Окука, 2006: 97; Ковачевић, 2015: 251). Предлагано и да се у новчаном износу казне прекршаји забране ћирилице (Јузбашић, 2002: 415), па чак и да се укине назив српско-православна црква (Окука, 2006: 97). Ћирилица је тако у Првом свјетском рату званично забрањена у Хрватској, Србији, Босни и Херцеговини и Црној Гори (Ковачевић, 2015: 101; Стојановић, 2011: 77).

Без обзира на драстичне политичке одлуке и на прилично конфузан период за језичку политику, ипак се на унутрашњем плану језика нешто дешавало. Године 1916. Никола Симић, професор бањалучке гимназије, издаје *Граматику српско-хрватског језика за средње школе а „његова граматика је посебно модернизирала терминологију дајући јој суставност и, за оно вријеме, максималну функционалност”* (Окука, 1991: 143). Пред крај рата дошло је до још једног покушаја измјене правописа, када је Земаљска влада предложила да се у Босни и Херцеговини примијени *Хрватски правопис* Ивана Броза, како би у цијелој Монархији важио један правопис (Богићевић, 1975: 274), али је овај приједлог одбијен уз констатацију да се ради о осјетљивом политичком питању (Богићевић, 1975: 274).

3.1.6. Кратки закључак

Период од 1866. до 1914. године представља један од најзначајнијих у анализи спољне историје језика у Босни и Херцеговини, јер су се баш у ово вријеме десиле кључне историјске, језичке, али и политичке и идеолошке промјене које су одлучиле даљи ток језичке политике на овим просторима. Званична година почетка стандардизације језика била је 1866. година, када је отворена Сопронова печатња и када су најважнији службени списи у држави, уџбеници и новине штампани српским језиком и ћирилицом. Доласком Аустроугарске на ове просторе, језик почиње да се злоупотребљава и користи у политичке сврхе и то на више начина:

- Долази до прве самовољне и неосноване промјене службеног језика, што је било у складу са политичким опредјељењем генерала Филиповића, који је Босну и Херцеговину покушао искористити за рјешавање хрватског питања у Монархији.
- Биљеже се честе измјене назива језика, које немају научно утемељење нити за њих постоји лингвистичко оправдање, већ се прилагођавају политици „завади па владај”, идеологији окупатора и утицају и моћи који је имао тренутни поглавар. У том ће се погледу највише истаћи Бењамин Калај, који је за своје политичке циљеве први прокламовао идеју босанства.
- Како би се лакше владало земљом, успоставља се и проглашава измишљени, „заједнички”, *земаљски босански* језик, који се настоји наметнути на цијелој територији Босне и Херцеговине. Земаљски језик био је замишљен као језик свих становника Босне и Херцеговине, за његово успостављање обезбијеђена је и научна подршка, па се за ове сврхе ангажује тада угледни Ватрослав Јагић. У складу са намјером окупатора, по сваку цијену, чак и без имена аутора и без рецензената, пише се и издаје *Грамматика босанског језика*.
- Ствара се комуникацијски хаос међу говорницима, који карактерише истовремено кориштење домаћег и страних језика, попут њемачког и мађарског, који доминирају у административној употреби. Ситуацију додатно компликује избјегавање именована језика и промовисање разних других описних назива – *наш језик, заједнички језик, домаћи језик, земаљски језик*.
- Језик се, поред других симболичких одредница идентитета, користи као алат у формирању етничких група а потом и у њиховом сукобљавању. Језичка питања покушавају се ријешити заједно са другим важним политичким споровима и тиме се језик поставља као снажно средство политичке уцјене.
- Законски се прокламује једно а у пракси се проводи сасвим друго рјешење, као што су називи језика и равноправност писама. У то вријеме почиње систематско затирање и негирање ћирилице, њено прокламовање у писмо за приватну и вјерску употребу, што коначно доводи и до експлицитне забране на територији Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске и Црне Горе. Захтјеви за забрану писма, укидање професионалних школа, поништавање имена језика и имена цркве поновиће се, у горем и монструознијем облику, за вријеме Независне Државе Хрватске.
- Када је први покушај политичке контроле овог подручја и стварања вјештачког језика пропао, аустроугарска политика почиње подржавати други политички пројекат – српскохрватски језик, који и именује службеним 1907. године. Прије тога коначно се у Хрватској прелази на штокавски дијалекат, те се лингвисти одлучују, по узору на Босну и Херцеговину, али и због сопствених претензија на ову територију, на кориштење фонолошког правописа.

3.2. Период после Првог свјетског рата

Мало прије завршетка разорног Великог рата, потписана је Крфска декларација, политички акт о регулисању облика будуће државе, а који представља и важан документ језичке политике јер у њему стоји да су три народа која потписују декларацију 'један исти по крви, по језику, говорном и писаном' и гарантује се равноправност ћирилице и латинице (Јарошевич, 2012, 31). За писмо се каже: „Обе азбуке, ћирилица и латиница такођер су потпуно равноправне и свако их слободно може употребљавати на целој територији Краљевине. Све државне и самоуправне власти дужне су и у праву употребљавати и једну и другу азбуку, саображавајући се у томе жељама грађана” (Окука, 2006: 359).

Та језичка политика прокламована је још у току рата, а преглед њених најважнијих одлика налазимо у Ковачевић (2015: 256). Наиме, крајњи ратни циљ Србије био је уједињење Јужних Словена па је и српско питање „прерасло у југословенско питање са ширим националним и међународним значајем” (Ковачевић, 2015: 256). У складу с тим ангажовани су и неки истакнути српски интелектуалци како би идеју југословенства представили јавности, међу којима је био и Александар Белић, који је у књизи *Србија и јужнословенско питање* писао о штокавско-чакавском јединству и прерастању српске националне свијести у општесрпску а потом и српскохрватску, чиме је „подредио лингвистичке чињенице и прилагодио критеријуме политичким циљевима” (Ковачевић, 2015: 259).

Када је већ било јасно да ће некада моћна Аустроугарска засигурно бити поражена и да ће доћи до коначног и дуго ишчекиваног уједињења Јужних Словена, „главни одбор Народног вијећа СХС за Босну и Херцеговину одмах је по преузимању власти донио на сједници од 3. новембра 1918. године Закон да је у Босни и Херцеговини једини званични језик српски или хрватски (§ 1) и да се ћирилица и латиница употребљавају равноправно у унутрашњем и спољном саобраћају (§ 2). Закон је објављен и ступио на снагу 10. новембра 1918. године” (Јузбашић, 2002: 421) а држава је званично настала 1. децембра 1918, „када су представници Југословенског одбора, Народног вијећа и српске владе прокламовали у Београду стварање државе под називом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС)” (Јарошевич, 2012: 31). Мало прије тога, „на преласку из XIX у XX век долази до огромних промена које остављају снажан печат на облику и развоју српско-хрватске културне и језичке заједнице у будућности. У том периоду је наиме, дошло до хомогенизације граматичке, правописне и лексичке структуре српскохрватског језика, који од тада представља савремени и заједнички код за Србе и Хрвате, који испуњава све услове постављене пред један стандардни језик” (Јарошевич, 2012: 19). То се односи понајприје на прихватање фонетског правописа³⁹. Језичко су пратили и политичко приближавање и све гласнији захтјеви за ослобађањем од хабзбуршког утицаја и уједињењем јужнословенских народа.

---

³⁹ Прекретницом у српско-хрватским односима и коначним приближавањем сматра се објављивање трију публикација – *Хрватски правопис* Ивана Броза из 1892, *Грамматика и стилистика хрватскога или српскога језика* Томе Маретића из 1899. и *Рјечник хрватског језика* Ивана Броза и Фрање Ивековића из 1901. (Јарошевич, 2012: 20; Брборић, 2020: 26).

3.2.1. Језик у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца

Након Првог свјетског рата Босна и Херцеговина улази у састав Краљевине СХС и језичка политика води се на нивоу државе. За разлику од претходно описане језичке политике, која је темељно истражена и валоризована, поготово у Босни и Херцеговини, о добу прве Југославије има врло мало радова и података, а углавном се тичу језичке ситуације на укупном југословенском простору или постоје спорадичне анализе које се дотичу неких питања језика. Ипак, у одређеној мјери можемо реконструисати како је тај систем изгледао. У првим годинама формирана је Покрајинска управа у Босни и Херцеговини, која је имала пет одјела, између осталог Одјел за просвјету и вјере. Он је 1924. године укинут. Поред тога, на државном нивоу постојао је Одјел за Босну и Херцеговину, који је такође угашен 1925. Тада се оснива Министарство просвјете, које је било надлежно за рад свих просвјетних установа, државних, грађанских и професионалних школа у Босни и Херцеговини. За вријеме постојања бановина свака је област имала свој просвјетни одјел.

Цјеловите студије засад нема и можда је разлог томе што се сматра да непостојање званичне језичке политике ове области у саставу Југославије значи да она није постојала ни у неком незваничном облику. Такође, често се могу прочитати мишљења и радови о покушају унитаризације језика, превласти екавице и ћирилице над ијекавицом и латиницом, бар кад је у питању однос Београд–Загреб. Међутим, како се располаже мањком доказа и докумената, и даље је прилично нејасно како се у Босни и Херцеговини овај процес одвијао, нарочито у образовном систему, али су нам доступни неки подаци, као на примјер занимљивост да се након успостављања нове државе „српске школе које је претходни режим затворио 1914. нису поново отварале. Муслиманске и католичке школе наставиле су са радом као приватне школе” (Dizdār, 1998: 5), што нам говори да је образовање на професионалној основи настављено. Засигурно знамо да је та политика сметала Загребу, понајвише због тога што „кад се је могло очекивати да ће се језична ситуација смирити и да ће се сви Хрвати ’ујединити’ у истом језичном изричају, дошло је до распада Аустро-Угарске Монархије и уласка у нову државу која је својом језичном политиком присиљавала и саму Хрватску на промјену језичне политике” (Baković, 2021: 326).

Карактеристике овог периода јесу кретање идеје о заједничком језику путањом од великог одушевљења и пристанка обију страна на компромисе преко заоштравања односа услед политичких несугласица до стварања атмосфере неслагања па и непријатељства, која је резултирала појавом проусташких ставова о језику.

Ентузијазам народа да се успостави језичко јединство, поготово у првим годинама постојања нове државе, био је велик јер ти односи „никада раније – и никада касније – у историји узајамних српско-хрватских друштвених односа (...) нису били тако добри” (Јарошевич, 2012: 32). Међутим, ипак је реална ситуација била другачија а „прва Југославија језички шаролика; први пут су се у једној држави нашли различити језички идиоми, мање или више слични, али су постојале и неке разлике. Наиме, нису сви говорници били штокавци, било је и икаваца, а нису ни сви употребљавали оба писма, бар не до тада. Постојала су и два правописа” (Брборић, 2017: 93). У то, прво доба, запажен је и такозвани вал екавштине (Јарошевич, 2012: 32), који је запљуснуо читаву Југославију, уз повећан број латиничних издања новина, часописа и књига.

Први су Словенци објавили анкету о језичком приближавању Југословена у часопису *Веда* 1910. године, а у њој се преиспитивао чак и потпуни прелазак Словенаца на

српскохрватски језик, као и прелазак свих Југословена на екавицу писану латиницом (Јарошевич, 2012: 23–24). Позната је и Скерлићева анкета из 1914. године о нарјечјима, у којој се залагао за екавицу на цијелом јужнословенском простору⁴⁰ (Јарошевич, 2012: 25). У току Првог свјетског рата Србија и Хрватска биле су на супротној страни те су језичка питања стављена у други план, а Босна и Херцеговина је сасвим изван тог круга већ од 1907. године озваничила употребу српскохрватског језика и тај је језик био званични језик у току цијелог рата. Иако *Ведина* и Скерлићева анкета нису имале свој формалан закључак нити су резултирале неким договором међу Србима, Хрватима и Словенцима, неке њихове идеје наишле су на плодно тле недуго послје успостављања Краљевине СХС. Наиме, бројни писци и лингвисти трудили су се да пишу и раде по идејама екавско-латиничног српскохрватског језика, надовезујући се тако на приједлоге изношене у анкети неприкосновеног стручњака и великог ауторитета код Срба. Велики број хрватских интелектуалаца – посебно млађе генерације – од почетка двадесетих година издавао је своја дјела екавски. Обично се издвајају М. Крлежа, Г. Крклец, А. Цесарац, Д. Цесарић, А. Б. Шимић, Т. Ујевић, К. Крстић, А. Барац (Samardžija, 1998: 179). Са друге стране, у Србији су објављивани часописи на латиници а покренута је и издавачка библиотека „Нолит“ (Јарошевич, 2012: 32). Што се тиче Босне и Херцеговине, у часопису *Наш језик* писао је о овом питању и писац Јован Радуловић, у чланку „Глосе о јединственом нарјечју“ (1934: 15–31), истакавши да „највећи део српских и јавних радника из Босне и Херцеговине сматрао је да источно наречје треба прихватити као знак признања југословенском Пијемонту и кад не би било других разлога који говоре у прилог том решењу – разлози које су истицали неки босански и херцеговачки писци (Алекса Шантић, Св. Ђоровић и др.) још 1914, иза победоносних балканских ратова“ (1934: 12), али ипак наглашава, помало зачуђен, до које мјере је ишао тај труд па је забиљежио и да „код неких писаца наилази се на појаве које због претеривања у верности једном наречју изгледају смешне. Један босански писац који консеквентно кроз више година пише екавски, у једној приповеци из околине Пала код Сарајева, пусти сељака да говори екавски...” (Радуловић, 1934: 13). Из Босне и Херцеговине су у Анкети учествовали Алекса Шантић, Светозар Ђоровић, Владимир Ђоровић, Ђорђе Пејановић, Владимир Скарић и Васо Глушац, који су се залагали за екавицу (Ковачевић, 2021: 97). Поводом усвајања једног изговора писао је и Милан Решетар, нагласивши већ тада пророчки да то није пуко техничко већ еминентно политичко питање, „које ће се моћи ријешити само на политичком пољу“ (Okuka, 2006: 162).

Након почетне еуфорије, ствари су се ипак убрзо промијениле, а један од првих знакова да се нешто дешава била је побједа централистичке струје и доношење Устава 1921. године (Јарошевич, 2012: 34)⁴¹. Према Уставу, његовом члану 3, службени језик државе био је српско-хрватско-словеначки (Ѕирка, 1999: 69), а исти је назив језика остао и у Уставу из 1931. (Брборић, 2020: 24). Промијенио се и однос према заједничком језику, сматрано је да се даје предност српској варијанти и да је екавица у ствари синоним за српски централизам, па су се многи вратили на писање ијекавицом (Јарошевич, 2012: 35). Такође, како пише Белић, „словеначки језик, који је већ по природи својој био нешто засебно од српскохрватског језика, почео је избацивати речи српскохрватске из свога речника и примати удаљеније према српскохрватском језику а и Хрвати су све више утврђивали своје аутономно језичко осећање

⁴⁰ Ова Скерлићева анкета оцјењује се као велико уступање зарад илузорне идеје о заједништву: „Скерлић, наиме, на жртвени олтар приноси, зарад туђег и несрпског програма, обје најсуштаственије особине Вуков(ск)ог српског језика: и ијекавицу и ћирилицу, представљајући то, да парадокс буде већи, као подједнако жртвовање и Срба и Хрвата” (Ковачевић, 2012: 376). Иако није имала подршку у науци, ипак ће се наново о њој причати деведесетих, кад је опет постављено питање књижевног изговора Срба.

⁴¹ Заправо се радило о спору око централистичког уређења државе, којем су тежили Срби, и децентрализованог модела, за који су били Хрвати (Јарошевич, 2012: 34).

ограђујући се нарочитим особинама свога књижевног језика” (Белић, 1955: 10). Без обзира на различита схватања државног уређења и језичких питања, правописна норма није се уопште бавила разликама у говору двају центара и то ће остати тако све до 1928. године, када се „у југословенским научним круговима појавила идеја за уједначавањем правописа који је био коришћен у Краљевини СХС, пре свега са укидањем разлика које су постојале између српског и хрватског правописа” (Јарошевич, 2012: 37). До тада је за подручје Црне Горе и Босне и Херцеговине важио Белићев *Правопис српскохрватског књижевног језика* из 1923. године, који је представљао „најзначајнији допринос учвршћивању правописне норме после Првог светског рата” (Брборић, 2020: 29). Што се тиче Хрвата, они су и даље имали *Хрватски правопис* Ивана Броза из 1892. године (Брборић, 2020: 29).

У Службеним новинама Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1929. године објављено је *Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе Краљевине С. Х. С.*, са поглављима „Азбука, Писање малих и великих слова, Подела речи на слоге, Одвојено и састављено писање речи, О самогласницима, Књижевни изговори, Писање гласа ј, Писање гласа ћ и ч, ђ и ц, Писање гласа х, О групама самогласника, Удвајање сугласника, Једначење сугласника по звучности, Групе различних сугласника, Губљење сугласника, Интерпункција, Транскрибовање туђих речи и имена” (Šipka, 1999: 70–88), а у чијем уводу стоји:

„У свима се школама наше земље употребљава један правопис, заснован на великој језичкој и правописној реформи Вука Караџића. Али и поред тога што се тај правопис држи истих основних принципа, ипак су се у различним крајевима наше земље развиле неједнакости у њему које спречавају да се настава у њима потпуно изједначи. С друге стране, често и сами наставници не знају који је правописни начин бољи и који треба употребљавати.

У интересу уједначења наставе, што правилнијег оцењивања ученика и што боље писмености у нашој школи, овде су побројана колебања досадашњег правописа и показано је: чега се ваља убудуће придржавати у тим случајевима.

(...)

Начин писања изнесен у овом правилнику мора се применити и у свима новим издањима школских књига. Ниједан уџбеник, било да претставља ново издање раније издате књиге, било да се сада први пут издаје, не може бити одобрен за школску књигу, ако није израђен по овим правилима.

(...)

Овај начин писања има се увести у све наше школе, како основне тако и средње и стручне, од почетка нове школске године 1929/1930”

(Šipka, 1999: 70).

Ово правописно упутство регулисало је употребу језика у школским уџбеницима а остале области језика, као што су белетристика, научни радови, штампа нису били покривени тим законом (Јарошевич, 2012: 38). Упутство је настало као мања правописна реформа која је требало да уједначи Белићев и Брозев правопис. На простору данашње Хрватске излазило је на латиници а у Србији ћирилицом (Брборић, 2020: 30). Због још већег учвршћивања правописног и језичког јединства објављене су и *Средњошколска терминологија и номенклатура* и *Грамматичка терминологија* 1932. године (Брборић, 2020: 31).

Када се поново, 1929, промијенила политичка клима у земљи и када је заведена диктатура, и ова упутства су другачије доживљавана – „хрватско друштво је прогласило

извршену реформу за још један облик великосрпског унитаризма и још један елемент антихрватске, краљевске националне политике. Такође, велики делови српске интелигенције су нерадо прихватили нове правописне прописе, третирајући их као административну наредбу и појавни облик диктаторске самовоље” (Јарошевич, 2012: 40), а језичка политика почела се посматрати као репресивна (Окука, 2006: 164). Међутим, и даље су излазила нова издања Белићевог и Боранићевог правописа (Брборић, 2020: 30). Државна идеологија пропагирала је развијање националног поноса и љубави према отаџбини, а у *Привременом наставном плану и програму за вишу народну школу* (1932) историја, географија и народни језик проглашени су за главне предмете у развијању те свијести (Окука, 2006: 149). Са истом сврхом објављиване су студије, граматике, уџбеници и други приручници (Окука, 2006: 149).

Управо су се тих година почеле преиспитивати и одлуке да се напусти морфолошки правопис (Јарошевич, 2012: 42). Оснивањем бановине, по мишљењу хрватских лингвиста, „стекао [се] бар дио увјета за посебну језичну политику” (Samardžija, 1998: 183) али и „долази до радикалног пораста утицаја средина са антијугословенским и антисрпским погледима” (Јарошевич, 2012: 42). Под тим се обично подразумеива раст усташке идеологије, у чему је учествовала и Матица хрватска. Основан је чак и Покрет за хрватски књижевни језик, организација која се супротстављала било каквој српско-хрватској сарадњи и која је доказивала аутентичност хрватског језика (Јарошевич, 2012: 43). Они су и издали публикацију *Разлике између хрватскога и српскога књижевног језика* 1940. године, аутора Губерине и Крстића (Јарошевич, 2012: 44), који ће касније постати врло популаран и цитиран у НДХ. У тој публикацији стоји, на примјер:

„При састављању овог рјечника водила нас је жеља, да уклонимо из хрватског књижевног језика њему туђе ријечи, које су посљедњих година разним путовима почеле продирати с источних страна у наше школе, уреде, књиге, новине, а по њима и у свакидашњи говор. Док смо слагали попис ријечи, које припадају српском језичном кругу, водио нас је критериј, који није ни строго филолошки, ни естетски, ни територијалан. Тај критериј могли бисмо можда најбоље означити изразом хрватска језична пракса⁴²”

(Krstić, Guberina, 1940: 77).

Тада су се – крајем тридесетих и почетком четрдесетих – јављале иницијативе „у вези са положајем и нормирањем хрватског језика: оснута Друштва Хрватски језик (1936–1937), покретање часописа *Хрватски језик* (1937–1938)” (Samardžija, 1998: 182–183). Те године сматрају се припремом за поновно језичко раздвајање (Брборић, 2020: 31) јер су се у Хрватској одједном вратили на правопис прије *Унутства*.

Углавном се сматра да је Босна и Херцеговина – будући да није имала сопствену језичку, просвјетну или културну политику и да су ова питања била централизована, нарочито након увођења диктатуре – пратила догађаје који су се одвијали на релацији Београд–Загреб: „у Босни и Херцеговини у настави се језик звао српски или хрватски у складу са Законом о званичном језику и писму из 1918. године, односно српско-хрватски у неслужбеној употреби. Од 1921. године у употреби је српско-хрватско-словеначки, а у неким формулацијама и српскохрватскословеначки” (Nazibegović i dr., 2020: 201). Све одлуке донесене у Југославији односиле су се наравно и на Босну и Херцеговину, па је врло тешко наћи и литературу која се бави овим периодом у самој Босни и Херцеговини. Истраживачи су углавном концентрисани на тада актуелни српско–хрватски проблем и ситуација у Босни и Херцеговини посебно се не разматра. Понегдје је у литератури забиљежено да су се муслимани жалили на то што у

---

⁴² Истицање А. С.

наставним плановима и програмима као и у уџбеницима нису заступљени муслимански писци (Nazibegović i dr., 2020: 200). Што се тиче правописа, „треба рећи да се по инерцији задуго користио правопис из *Ревизије правописа српско-хрватског језика* од 1912. године, али се та пракса почела мијењати са објављивањем два правописа: *Правопис хрватскога или српскога језика* (Загреб, 1921) Драгутина Боранића и *Правопис српско-хрватског књижевног језика* (Београд, 1923) Александра Белића” (Nazibegović i dr., 2020: 202). Исти аутори пишу да је била препоручена и *Грамматика српско-хрватског језика* Николе Симића (Nazibegović i dr., 2020: 210), написана пред сами почетак Првог свјетског рата и већ раније хваљена. Као једна од занимљивости наводи се и да је 1925. министар Прибићевић издао наредбу по којој се у свим школама у Босни и Херцеговини престаје учити арапски и турски (Artuković, 2009: 78).

3.2.2. Језик у Другом свјетском рату

Језичке прилике и неприлике, као и конкретни потези језичке политике у Другом свјетском рату, могу се посматрати кроз три колосијека – „први од њих је било оснивање и функционисање марионетске хрватске државе, под покровитељством фашистичке Немачке и Италије, а други настанак и развој наднационалног комунистичког партизанског покрета” (Јарошевич, 2012: 48). Такође, овдје ћемо кратко поменути и дјеловање квислиншке владе у Србији, чије су се поједине одлуке односиле и на језик.

Независна Држава Хрватска обухватала је, ако говоримо о територији претходне Југославије, Бановину Хрватску и Босну и Херцеговину. Етничке групе у Босни и Херцеговини посматране су у идеолошком кључу усташтва – Хрвати и муслимани били су једина група која је на овом простору аутохтона, док су Срби досељеници (Окука, 2006: 214). Још је у току „неколико првих месеци постојања НДХ изашло неколико декрета и закона који регулишу облик језичке политике вођене у тој држави” (Јарошевич, 2012: 51). Први закон био је Законска одредба о забрани ћирилице, а допуњен је Проведбеном наредбом Министарства унутарњих послова к законској одредби о забрани ћирилице (Јарошевич, 2012: 51). Једна од посебно интересантних ствари која се тиче ових забрана јесте да она не регулише само јавну употребу језика већ и приватну, а чак је било забрањено и коришћење конструкција које су сматране српским (Јарошевич, 2012: 51). Један од закона – Законска одредба о хрватском језику, о његовој чистоћи и о правопису – прописивао је следеће:

„Хрватски језик је јавно добро хрватског народа па га нитко не смије изкривљивати нити нагрђивати. Стога је забрањено у изговору и у писању употребљавати риечи, које не одговарају духу хрватског језика, а у правилу риечи туђице, посуђене из других па и сличних језика. Изнимно се могу употребљавати риечи које су већ задобиле посебно значење, те се могу само тежко или никако надомјестити домаћим речима. Забрањује се давати нехрватска имена и називе трговинама, подuzeћима, заводима, друштвима и било каквим установама”

(Јарошевич, 2012: 52).

Основао је тада Хрватски државни уред за језик, 1941. године, а његов је задатак био рјешавати сва језичка питања на подручју Независне Државе Хрватске (Samardžija, 1998: 183):

„Задатак је Хрватског државног уреда за језик пазити на правилност и чистоћу хрватског језика у јавној употреби. Напосе му се повјеравају ове дужности:

1. приређивање школских књига и приручника из језичног подручја (правопис, словнице, приручног рјечника и сл.),
2. прегледавање школских књига за све предмете,
3. језична сурадња са законодавним и извршним државним и самоуправним тијелима приликом састављања нацрта закона, одредаба и наредаба,
4. језично савјетовање писцима и накладницима књижевних и поучних дјела,
5. језични надглед свих тисковница уопће,
6. исправљање и одобравање свих натписа и огласа на јавним мјестима,
7. надглед језика у казалиштима, кинематографима и круговалним постајама,
8. језична промишљања”

(Okuka, 2006: 190).

Одмах је одбачен фонетски и поново уведен коријенски правопис, и то Одредбом о хрватском језику из 1941. године и Проведбеном наредбом к законској одредби о хрватском језику из 1942. (Јарошевич, 2012: 55). Коначни прекид правописног заједништва дошао је са објављивањем *Коријенског писања* Братољуба Клаића (Брборић, 2020: 32). Године 1941. Законском одредбом о забрани ћирилице забрањена је ћирилица на цијелој територији Независне Државе Хрватске:

„На подручју Независне Државе Хрватске забрањује се употреба ћирилице.

(...)

Ова законска одредба ступа на снагу даном проглашења у Народним Новинама, а проведење повјерава се министарству унутарњих послова”

(Šipka, 1999: 92).

За територију Босне и Херцеговине занимљиве су три наредбе које се тичу назива мјеста Сарајево, Бихаћ и Бања Лука (Šipka, 2000: 127, 131).

„1. Наредба о називу сједишта Велике жупе Врхбосна

Како је сједишту Велике жупе Врхбосна према изворном народном говору из давнине назив Сарајво, а не Сарајево, то се име сједишта ове жупе у говору и писму има називати Сарајво.

2. Службено називање мјеста Бихаћ и Бањалука

Равнатељство пошта, брзојава и брзогласа упутило је под бр. 30.490-1941. ДХ од 5. септембра 1941. упит предсједништву владе о службеном називу мјеста Бихаћ и Бања Лука.

Предсједништво владе уступило је предмет министарству унутарњих послова, које га је под бр. 15.623 од 10. VII. о. г. Предало на рјешење овом уреду с упутом.

Испитавши разлоге, који говоре у прилог различитим називима за споменута два мјеста, овај је уред створио одлуку:

1. У службеној употреби рабит ће се у номинативу облик Бихаћ. У косим падежима, сматрат ће се А у другом слогу постојаним; писат ће се дакле Бихаћа, Бихаћу и т. д.

2. У службеној употреби рабит ће се у номинативу облик Бања Лука. У косим падежима сматрат ће се дио Бања придјевом женског рода; писат ће се дакле Бање Луке, Бањој Луци и т. д”.

Овај период карактерише, према свему досад наведеном, следеће:

- „званично се прописује латиница (забрањује се ћирилица)
- званичан назив језика је хрватски и то за све кориснике, без обзира на нацију, вјеру, језичку праксу говорне средине
- инсистира се на стварној (не само номиналној) употреби хрватског језика, дакле на поштивању свих језичких норми тадашњег хрватског стандардног језика

(...)

- препоручује се што већи степен диференцијације према српском језику
- наглашавају се пуристичке тенденције и у том правцу подузимају конкретне мјере. Намјера је била да се хрватски језик очисти од свега што би се могло сматрати туђим или непожељним.
- провођење језичке политике (дефиниране у различитим наредбама, уредбама, административно-правним и законским актима), као и примјена актуелних језичких прописа (кориенско писање и слично) – прати се у свим сегментима живота: у школама, судству, државним и другим институцијама, чак и у цркви.
- за непоштовање постављених захтјева (у језику и у вези са језиком) предвиђају се и одређене санкције”

(Vajzović, 2008: 49).

У Србији је, са друге стране, најприје издан *Српски цивилни план* колаборационистичке владе Милана Недића 1942. године, у којем је било преко сто разрађених планова који су се тицали просвјете, образовања и језика (Јарошевич, 2012: 60). Године 1942. појавило се и *Ново правописно упутство српског књижевног језика*, обавезујуће у српским школама од 1. јануара 1943. године. Припремила га је комисија коју је саставио замјеник министра просвјете Велмар-Јанковић (Јарошевич, 2012: 60). Правопис је предвиђао само екавицу (Јарошевич, 2012: 61) а као разлог његовог доношења наведено је:

„Правописна упутства која је прописало Министарство просвете 1929. године, и поред стручне комисије која је на њима радила, и поред званичног наређења, и поред тринаестогодишње употребе, нису успела да се учврсте”

(Брборић, 2020: 32).

Такође, у овом правопису језик је назван српским (Брборић, 2017: 94).

Са треће пак стране дјеловао је комунистички покрет, који се залагао за заједнички језик – додуше не у тада познатом облику, па је најисправније рећи да је заговарао равноправност језика тада признатих народа. На подручјима која су држали партизани „Хрватске и Босне и Херцеговине (...) одбачено је коришћење морфолошког правописа, као и ендехазиског модела језика (...) на тим територијама је у слободној употреби била и ћирилица” (Јарошевич, 2012: 63). Језичка политика партизанског покрета заснивала се на равноправности свих језика, као што нпр. стоји у Одлуци о објављивању одлука и прогласа Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије:

„Све одлуке и прогласи Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије и његовог Претсједништва (...) имају се објављивати у службеним издањима Авноја на српском, хрватском, словеначком и македонском језику. Сви ови језици су равноправни на цијелој територији Југославије”

(Šipka, 2001: 146).

Као разлог за раздвајање српског и хрватског језика, који су дотад имали заједничку социолингвистичку прошлост и употребу, углавном се наводи да власти нису тада имале могућности размишљати о социолингвистичким темама, да им је приоритет био осигурати равноправност језика (Јарошевич, 2012: 64) и да су поменути документ потписали политичари а не лингвисти (Kordić, 2009: 133).

3.4. Период послје Другог свјетског рата⁴³

Још једном током 20. вијека, у сасвим ново историјско, друштвено, политичко и језичко поглавље простор Босне и Херцеговине улази након Другог свјетског рата. На власт је дошла Комунистичка партија Југославије, друштвено уређење одређено је као социјалистичко а политички систем карактерисао је комунистички, партијски централизам (Јарошевич, 2012: 67). Држава је састављена од шест република: Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора, двије аутономне покрајине: Косово и Метохија и четири нације: Срби, Хрвати, Словенци и Македонци. Касније су тај статус добили и Црногорци и муслимани. Како је држава 1945. године изашла из рата девастирана, на самом почетку успостављања друштвеног и политичког система, у току економског опоравка разорене земље, језичка политика није била у фокусу, а та питања наново су се јавила тек почетком педесетих година (Јарошевич, 2012: 69). Ипак, новонастала држава већ по свом успостављању објавила је неке важне одлуке, па у првом Уставу из 1946. године стоје сљедеће одредбе које се тичу језика:

„Члан 13.

Националне мањине у Федеративној Народној Републици Југославији уживају право и заштиту свог културног развитка и слободне употребе свог језика.

(...)

Члан 65.

Закони и други општи прописи Федеративне Народне Републике Југославије објављују се на језицима народних република.

(...)

Члан 120.

Поступак пред судовима води се на језицима република, аутономних покрајина и аутономних области где се суд налази. Грађани који не знају језик на коме се води поступак могу се служити својим језиком. Тим грађанима обезбеђује се право да се упознају са целокупним материјалом и да преко преводиоца прате рад суда”

---

⁴³Поглавље рада које се тиче самосталне босанскохерцеговачке језичке политике, нарочито дио о босанскохерцеговачком стандарднојезичком изразу, већ је обрађен у раду Савић, А. (2019). Интерпретације босанскохерцеговачког језичког израза и језичке политике која га је пратила. *Србистика данас*, вол. 4, књ. 4, 149–161, а у овом се прегледу доносе најважније особине тога времена, као и неки нови увиди и закључци настали каснијим истраживањем.

(Устав ФНРЈ, 1946: 7, 17, 27).

Док је, дакле, државно уређење одликовао централизам, језичку политику, судећи по горенаведеним члановима, карактерисао је плурализам, а то ће се нарочито односити на период после устава из 1974. године (Tollefson, 2002: 69). Као што се види, у Уставу се не помиње званични или службени језик, већ само језици народних република – без њиховог директног именовања. Оно је присутно у већ наведеној Одлуци о објављивању одлука и прогласа Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, његовог Председништва и Националног комитета на српском, хрватском, словеначком и македонском језику из 1944. Како у првим годинама постојања нове државе језик није био приоритет, владала је на почетку прилична термилошка и нормативна збрка, па су у употреби била чак три правописа – *Правопис хрватскога или српскога језика* Д. Боранића, *Правопис српскохрватског књижевног језика* А. Белића и *Правописна правила Ј. Вуковића* (Јарошевич, 2012: 71). Зато заједнички кораци ка усаглашавању језичке политике почињу врло брзо – с појавом Анкете о питањима српскохрватског језика и правописа Матице српске из 1953, а потом се настављају закључивањем Новосадског договора 1954. године, чији су потписници из Босне и Херцеговине Марко Марковић, књижевник из Сарајева и др Јован Вуковић, професор Универзитета из Сарајева а накнадни Илија Кеџмановић, књижевник из Сарајева (Širka, 2000: 150–157). Јован Вуковић касније је учествовао и у изради заједничких правописних правила (*Правопис*, 1960) као представник Босне и Херцеговине (Јарошевич, 2012: 83)⁴⁴. Босна и Херцеговина је, према доступним изворима и литератури, учествовала у свим језичким одлукама, али је заузимала врло пасивну улогу.

Године изузетно плодне, скоро десетогодишње сарадње – друга половина 50-их и почетак 60-их година – релативно су брзо замијењене неспоразумима око стандардног језика и новим полемикама између Србије и Хрватске, а што се тиче простора Босне и Херцеговине, „поводом књижевног језика Република БиХ и Партија нису се оглашавале јер очито нису имале разлога. Сарајево је прихватило закључке Новосадског договора; овој републици одговарала је афирмација заједничког језика, Правопис је прихваћен без икаквих отпора” (Танасић, 2012: 66). Док Босна и Херцеговина, „све до средине 1960-их мање-више заузима рубно мјесто на језичнополитичком пољу на којему су у складу са закључцима састанка у Новом Саду 1954. кључна мјеста припала хрватским и српским језикословцима, односно Матици хрватској и Матици српској” (Миџановић, 2021: 458), касније ће се и у овој југословенској републици почети одвијати ништа мање самостална језичка политика. На цјелокупном југословенском подручју, што је врло важно и за судбину језика, почела је тих година изузетно деликатна социолингвистичка расправа, која се у најкраћем може описати као прихватање теорије варијантности⁴⁵, у чијем је дефинисању учествовала већина водећих лингвиста Србије и Хрватске, а убрзо су им се придружиле и босанскохерцеговачке колеге.

---

⁴⁴ Занимљиво је поменути да Јован Вуковић, професор на Филозофском факултету у Сарајеву и оснивач Катедре за српскохрватски језик, врло вјероватно из политичких разлога, није учествовао у језичкој политици Босне и Херцеговине – зато што се није свесрдно залагао за босанскохерцеговачки језички израз (Танасић, 2012: 69; Baotić, 2004: 16).

⁴⁵ Почетак дискусије о варијантама српскохрватског језика је Пети конгрес југословенских слависта, 1965. Символично, одржан је у Сарајеву, гдје је Милка Ивић имала реферат „Проблем норме у књижевном језику”. Иако су малтене сви значајни лингвисти учествовали у расвјетљавању теме о статусу службеног језика и његовим варијантама, рад Милке Ивић узима се као врло значајан јер „је иступила са тезом да се наш књижевни језик сто година развијао, да данашњи наш књижевни језик није монолитан и да се мора говорити о двије његове варијанте – источној, насталој око Београда, и западној, насталој око Загреба. Ту је она отворила и нека друга питања и изнијела свој став о њима. Међутим, свему томе није придаван толики значај као признању једног српског лингвисте да је заједнички језик двоваријантан” (Танасић, 2012: 67).

Без обзира на све мање или више директне размирице, српскохрватски је дотад углавном сматран једним језиком који има двојак назив, двоструку терминологију, два писма и два изговора и који треба да се што је више могуће уједначи и приближи. Врло је чудно то што се ово чито није односило на правни поредак земље, јер је и нови устав из 1963. године гарантовао „издавање свих службених југословенских декрета и закона у четири равноправне језичке верзије” и од тада су у Савезној скупштини СФРЈ постојале четири канцеларије чији је циљ био превођење текстова на словеначки, македонски, српски и хрватски (Јарошевић, 2012: 92).

Језичку политику у Босни и Херцеговини после Другог свјетског рата, која је ипак настала као својеврстан одговор на стање на цјелокупном југословенском простору – јер је питање да ли би и постојала да се претходно није десио раскол између српских и хрватских језикословаца – карактеришу двије међусобно супротстављене политике: заједничка, савезна језичка политика, која се тиче статуса званичног српскохрватског језика, те самостална језичка политика, која се прво стидљиво а касније све више појављивала. Милош Ковачевић с правом примјећује да је ова политика по својим карактеристикама, осим што је самостална, и опонирана „српској и хрватској језичкој политици” (Ковачевић, 2021: 98). Ове двије фазе трајале су истовремено, са изузетком почетних година, када се највише радило на успостављању државе и језичком договору, гдје је „у првој фази конципирања босанскохерцеговачке књижевнोजезичке политике било апсолутизирано начело поштовања српске и хрватске национално-културне и језичне слободе и равноправности. У другој је пак фази начело индивидуалне слободе у избору варијантно маркираног језичног израза ограничено на приватну сферу, а у јавној је индивидуална слобода била фактички ограничена босанскохерцеговачком стандарднојезичком нормом за коју се вјеровало да (...) чини темељ културне и друштвене босанскохерцеговачке кохезије, тј. замишљенога босанскохерцеговачког културног идентитета” (Veladžić, 2021: 1007). Иста ауторка наводи занимљиву чињеницу да је управо то вријеме (средина шездесетих) било значајно и због „политичкога и идејнога настојања републичке елите од 60-их година да се Босна и Херцеговина (БиХ) у југославенском друштвено-политичком оквиру афирмира као равноправан политички ентитет” (2021: 989).

Док су се на релацији Београд–Загреб несугласице завршиле добро познатом *Декларацијом о називу и положају хрватског књижевног језика* о постојању два независна стандардна језика српског и хрватског и *Предлогом за размишљање*, у Босни и Херцеговини поменута теорија варијаната добија сасвим нови облик и постаје увод у засебну босанскохерцеговачку језичку политику и „у тих двадесетак година друштвене и лингвистичке снаге прешле су из позиције пасивног посматрача тока развоја и функционирања стандардног српскохрватског, односно хрватскосрпског језика и на свом простору у креатора тог тока развоја у свим видовима његовог функционирања и према властитим потребама” (Baotić, 2004: 1). Конгрес у Сарајеву 1965. године само је још више подстакао поменуте несугласице између Србије и Хрватске, па се тако годину дана од Конгреса у часопису *Језик* појављују Закључци пленума друштва књижевника Хрватске о проблемима сувременог језика хрватске књижевности, знаности, школства и средстава масовне комуникације (1965/66), Резолуција Загребачког лингвистичког круга (1965/66), Изјава о јединству и варијантама хрватскосрпскога књижевног језика (1965/66), којом се процјењује језичка ситуација у Југославији (Танасић, 2012: 70). Услиједили су, као најрадикалнији корак, већ поменути Декларација и Предлог (Савић, 2019: 150–151) и они се описују као изговор за укључивање државе и партије у регулисање језичке политике у Босни и Херцеговини (Танасић, 2012: 75), јер су ти иступи сматрани штетним и ризичним за успостављене националне односе и заједништво народа и

народности (Šipka, 2005: 428) и због тога су „обавезивале босанскохерцеговачке политичке снаге да се језичком проблематиком стално баве” (Танасић, 2012: 78; Савић, 2019: 151). На самом Конгресу су хрватски лингвисти истицали да се у Босни и Херцеговини протјерују одређене ријечи и да се тиме ствара вјештачки језик. Чувен је и реферат Алије Исаковића, са врло проблематичном и нејасном методологијом, који је анализирао *Ослобођење* и установио како су нестајале многе ријечи које се могу сматрати хрватским (Смаиловић, 1990: 150), што је само подгријало већ постојеће трзавице. С обзиром на цјелокупну атмосферу, а нарочито имајући у виду сложеност политичке и друштвене ситуације у Босни и Херцеговини, често популарно називаном „Југославија у малом” (Антић, Кеџмановић, 2016: 212), почело се наново говорити о томе да Србија има претензије на ове просторе.

Самостална језичка политика СР Босне и Херцеговине заснивала се на „неколико значајних докумената: изјавама ИК ЦК СКБИХ из 1967. и 1968. године, Закључцима Симпозијума о језичкој толеранцији у настави – у школама СР БИХ (1970), документу друштвено-политичких организација Књижевни језик и књижевнојезичка политика у Босни и Херцеговини (1971), Закључцима Просвјетно-културног вијећа Скупштине СР БИХ о књижевнојезичкој политици у васпитно-образовној дјелатности (такође 1971), Закључцима Мостарског савјетовања о провођењу књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини (1973) и Ставовима Извршног комитета Предсједништва ЦК БИХ о провођењу књижевнојезичке политике (1974)” (Šipka, 1987: 32; Савић, 2019: 151), а подразумевала је следеће:

„Опредијелиле су се за номинацију, етикету реализацијског вида хрватскосрпског језика сва три њена народа у облику синтагме *босанскохерцеговачки стандарднојезички израз* и довели га у исту раван са реализацијама заједничког језика у другим социокултурним срединама; језик је у друштвеном животу добио мјесто које му, с обзиром на значај функција које обавља, и припада – предметом изузетног научног интереса и свестраног освјетљавања постали су сви видови његова испољавања, како органски идиоми, тј. народни говори, тако и неоргански идиом највишег ранга – књижевни или стандардни језик; заснован је концепт књижевнојезичке политике; основан је Институт за језик (...); остварена је развијена и континуирана издавачка дјелатност обнављањем угашених и покретањем нових лингвистичких публикација; организовани су бројни интерни и међународни научни и стручни скупови са тематиком из разних области језичке проблематике”

(Baotić, 2004: 2).

Тај искорак у властито уређивање језичких питања у Босни и Херцеговини имао је уставно и политичко упориште у нормама које дозвољавају самосталну језичку политику у југословенским републикама, затим друштвено оправдање у чињеници да су сукоби на релацији Загреб–Београд били прилично незгодни за вишенационалне заједнице попут Босне и Херцеговине, а своје лингвистичко утемељење пронашао је и осигурао у раду Института за језик, који се, осим језичком политиком и осјетљивим социолингвистичким питањима, бавио и научним истраживањем језика у употреби у Босни и Херцеговини. Социолингвистички, „дискурс о босанскохерцеговачком стандарднојезичном изразу израстао је из политичке потребе да се БиХ на језичном плану дефинира као посебна, самостална, равноправна и стабилна заједница унутар југославенске, те потребе да се ублаже реперкусије *Декларацијом* и *Предлозима* ревитализираног српско-хрватскога национално-културнога спора” (Veladžić, 2021: 1009). Поред тога, вријеме у којем је она настала и у којем је промовисана понекад се

назива „златним добом” у Босни и Херцеговини, када су политичке елите коначно задобиле апсолутну моћ и када је планирана самосталнија општа политика републике (Anđelić, 2005: 26).

Самостална језичка политика заснивала се на четири принципа:

„1. Прихватање хрватско-српског односно српско-хрватског књижевног језика као једног језика са свим разноликостима и варијантним разликама;

2. Отвореност према позитивним културним и језичким утицајима из свих република и свих културних средишта нашег језичког подручја;

3. Његовање аутохтоних књижевнојезичких и културних вриједности, које су заједничко благо свих народа БиХ и чине мост међу њиховим културама, тј. инсистирање на ономе што нас повезује и зближава; и

4. Пуна слобода индивидуалног избора језичких изражајних средстава, без обзира на њихову варијантску маркираност у другим срединама”

(Šipka, 1975: 23).

Међутим, појавили су се извјесни проблеми па

„провођење ових начела (...) ишло је теже управо због чињенице да је цјелокупан план рјешавања проблема стандардног језика зависио од одбране термина *босанскохерцеговачки језички израз* и од истраживања која би омогућила доказе за постојање самосталног концепта који се теоријски и у пракси разликује од израза других средина и који би након исцрпних испитивања могао бити и нормиран (...) С обзиром на то да се цјелокупна језичка политика заснивала управо на верзији самосталног, „аутохтоног” касније „аутентичног” израза народа и народности Босне и Херцеговине, лингвисти су имали задатак да за своје ставове нађу упориште у науци и у друштву, те су почетне године те језичке политике биле посвећене теоријским разматрањима угледних лингвиста из Босне и Херцеговине али и цијеле државе о варијантама српско-хрватског језика”

(Савић, 2019: 152).

Баш у вријеме дефинисања аутономне језичке политике у Босни и Херцеговини појавила се и Сарајевска декларација о хрватском језику, објављена 1971. године (*Slobodna Dalmacija*, 2. фебруар 2000). Документ је објављен само у дневним листовима, и то под другим именом, и потписало га је седам књижевника из Босне и Херцеговине. Данас на његов помен скоро да и не наилазимо у литератури, иако се сматра да ће послуже Сарајевске декларације „хрватска култура у Босни и Херцеговини умријети као сиротица коју ће закопати кришом” (Šivrić, 2017: 188). Заправо, постојање а касније и сакривање овог податка показује колико је друштвеним и политичким елитама у Босни и Херцеговини било важно да, у циљу јачања позиције Босне и Херцеговине, угуше сваки покушај културног или језичког сепаратизма. У Декларацији се тражи, између осталог, да Хрвати не буду само статисти по националном кључу, да се избалансира кадровска структура у културним установама, издавачким кућама и штампаријама, те да се почну примјењивати закључци Симпозијума о језичкој толеранцији, као и да лектори престану вршити интервенције у западној варијанти хрватско-српског језика (Šivrić, 2017: 192–194). Иако скрајнута, ова декларација истраживачима нуди један сасвим други

поглед⁴⁶ на језичку политику у Босни и Херцеговини, која је очито била супротна мишљењу доброг дијела и српских и хрватских лингвиста.

Устави из 1946, 1963. и 1974. различито називају језик у Босни и Херцеговини а писмо уређује тек посљедњи, док се у прва два оно и не помиње. У првом се уставу говори о српском или хрватском језику, а у наредном, из 1963, то ће бити формулација *српскохрватски језик*, док у Уставу Социјалистичке Федеративне Републике Босне и Херцеговине из 1974. стоји слjedeће:

„У Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини у службеној употреби је српскохрватски односно хрваткосрпски језик ијекавског изговора.

Оба писма (ћирилица и латиница) су равноправна”

(Šipka, 2000: 245).

Што се тиче самог назива босанскохерцеговачке „варијанте” и његове природе, „теоријских поставки које се могу пронаћи у литератури је много, нарочито ако се узму у обзир сви називи који су предлагани за именовање језика којим се говори у СР БиХ, али се сви они сведе на неколико доминантних теоријских упоришта” (Савић, 2019: 153). Те поставке могу се сумирати на следећи начин:

1. О коегзистенцији двију варијаната на подручју Босне и Херцеговине, које се мијешају и укрштају, говорили су Далибор Брозовић и Јован Вуковић.

2. Поједини лингвисти, као што је Џевад Јахић, дискутовали су о некој врсти међуваријанте, а да се ради о анационалном изразу сматрала је Наила Ваљевац.

3. Постојала је и група која је бранила став о постојању једног заједничког језика, којој припадају Милош Окука и Асим Пецо.

4. Иако тада није наишао на подршку, издвојио се и Алија Исаковић, који је инсистирао на томе да се ради о засебном језику (Савић, 2019; Ваотић, 2004).

Самостална језичка политика Босне и Херцеговине започиње званично 1965, Петим конгресом југословенских слависта, који је био „преломни догађај послје Новосадског договора” (Танасић, 2012: 67). Тај је лингвистички скуп значајан и по томе што је у вријеме његовог одржавања теорија варијантности „доживела пуну елаборацију” (Јарошевич, 2012: 94). Ипак треба нагласити да се тада „још увијек избјегавало идентифицирање тих реализација као *националних* адаптација заједничког језика и више се говорило о њиховој територијалној маркираности” (Ваотић, 2004: 2). Дакле, Босна и Херцеговина се опет појављује као значајан терен на коме се проблематизују осјетљива језичка питања. Осим тога, Босна и Херцеговина је сама по себи, због своје недавне прошлости, представљала, како поједини лингвисти сматрају, терен „недавног трауматског српског искуства” (Јарошевич, 2012: 97), мислећи на НДХ:

„На крају, не може се такође заборавити да је атмосфера сумњичавости у делу српске елите изазвала то да форсирање националне концепције варијантности, са хрватске стране, може да се интерпретира као хрватски покушај мајоризације српске мањине која је насељавала Хрватску, па чак, како је то имплицитно било формулисано, хрватске културно-политичке претензије према територијама БиХ. Такве теорије је потврђивала чињеница да је хрватска

---

⁴⁶ Примјера ради, није нити споменута нити објављена у чувеној збирци докумената Милана Шипке из 2000. године.

страна признавала само две варијанте српскохрватског језика и – категорички одбацујући могућност функционисања босанскохерцеговачке варијанте – у пракси третирала ијекавштину као искључиву и најважнију одлику сопствене националне хрватске варијанте”

(Јарошевич, 2012: 97).

Након што је већ било јасно да ако још не долази до потпуног распада заједничког језика, слиједи одбацивање начела Новосадског договора, у Босни и Херцеговини иступили су Извршни комитет Централног комитета СКБиХ и наставници и сарадници Филозофског факултета у Сарајеву, а „заузимањем става према Декларацији и Предлогу друштвене и стручне снаге у Босни и Херцеговини наговијестиле су да неће бити ниједи посматрач процеса који ће се одвијати у заједничком стандардном језику” (Ваотић, 2004: 9):

„Изјава Извршног комитета Централног комитета Савеза комуниста Босне и Херцеговине поводом Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика и Предлога за размишљање групе чланова Удружења књижевника Србије (1967)

(...)

На сједници је констатовано да су Декларација и Предлог не само израз националистичких и шовинистичких дјеловања и одређења њихових потписника, него и покушај отворене политичке диверзије против братства и јединства, равноправности и социјалистичког патриотизма народа Југославије.

(...)

Извршни комитет истовремено је нагласио потребу сталне бриге за спровођење политике равноправности у настави и пракси српскохрватског, односно хрватскосрпског језика у нашој Републици”

(Šipka, 2000: 165–167).

Након што су прво своје мишљење дали органи власти, истог дана, 4. априла 1967, огласили су се отвореним писмом и наставници и сарадници Филозофског факултета у Сарајеву:

„У времену када су народи Југославије последице дугих вијекова коначно ослобођени владајућих и повлашћених класа нашли заједнички пут свог даљег историјског развоја; у вријеме када се у читавом свијету успостављају и продубљују везе између прогресивних снага разних нација и разних језика, извјестан број интелектуалаца налази да му је најпречи посао да подигне зид између хрватског и српског народа, да га подигне на језичним разликама и то често на таквим које се вјештачки проналазе и конзервирају”

(Šipka, 2000: 168).

У изјави Извршног комитета види се да „власти ове социјалистичке републике нису могле ни подржати ни дозволити било коју језичку политику осим политике заједничког израза за сва три народа јер би то значило и опасност за тада још стабилно друштвено уређење” (Савић, 2019: 156). Већ следеће године, Извршни комитет ЦК СКБиХ поново се огласио о питању језика у Босни и Херцеговини, те се јасно определио да „треба полазити од основе коју је дао Новосадски договор” (Šipka, 2000: 170).

На Симпозијуму о језичкој толеранцији, одржаном 1970. године, прихваћено је и разјашњено да књижевни језик представља мјешавину „аутохтоног босанскохерцеговачког културног наслеђа” и утицаја националних култура које у њој живе. Организатори скупа били су редакција часописа *Прилози настави српскохрватског језика и књижевности*, Друштво наставника српскохрватског језика и књижевности СР Босне и Херцеговине и Републички просвјетно-педагошки завод Босне и Херцеговине (Смаиловић, 1990: 151). Закључено је још да језик у Босни и Херцеговини представља јединство разноликости; да народима у БиХ не одговарају двије варијанте нити формирање треће, босанскохерцеговачке варијанте, јер би то „било противно нашој језичкој стварности, онемогућавало слободан и самосталан развитак књижевног језика и ограничило могућност богаћења нашег књижевнојезичког израза”; да сваки грађанин има право на сопствени избор – свих могућности које пружа норма или опредјељење за једну норму; наставници су дужни да развијају дух језичке толеранције (Šipka: 2000: 170–172). Констатовано је да је званичан језик у БиХ српскохрватски или хрваткосрпски, да су оба писма равноправна⁴⁷ и да се настава изводи на стандардном ијекавском изговору⁴⁸ (Šipka: 2000: 172). Дакле, експлицитно је одбачена могућност формирања босанскохерцеговачке језичке варијанте (Танасић, 2012: 80). На овом скупу још увијек није било теоријских елаборација језичког израза у БиХ, што ће услиједити тек касније, јер учесници „задовољили су се одређивањем свог односа према неким питањима – називу језика, употреби писама, вишеструкостима у опћеупотребној лексици и терминологији, те су се усредоточили на изналагање практичних рјешења за комуникацију без препрека у најосјетљивијим областима функционирања стандардног језика – образовању и средствима масовног информирања” (Ваотић, 2004: 10). Двије године касније, у издању сарајевске „Свјетлости”, објављен је и *Правописни приручник српскохрватског – хрваткосрпског језика*, аутора Светозара Марковића, Мустафе Ајановића и Звонимира Диклића⁴⁹, са одредбама које су „понешто измијењене и прилагођене стандардном говору у БиХ” (Hodžić, 2020: 133). Објављивање правописа, очекивано, изазвало је полемику због другачијих рјешења од оних прописаних правописом из 1960. (Veladžić, 2021: 1012). Правопис је настао као резултат пројекта Института за језик „Савремена правописна проблематика у БиХ – у свјетлу колебања и стабилизације ортографске норме на српскохрватском језичком подручју”, а његови циљеви били су:

„Израда *Правописних правила и Правописног рјечника на постојећим заједничким основама* а у складу са принципима књижевнојезичке политике у СРБиХ, што је планирано да се обави у 1979, односно у 1980. години. Резултат тога рада требало би да буде и доградња, усавршавање и осавремењивање нашег правописа, што није насушна друштвена и културна употреба само босанскохерцеговачке социокултурне средине”

---

⁴⁷ „Дужност је просвјетних органа и институција које се баве издавачком дјелатношћу, намијењеном школама, као и самих школа, да осигурају да ученици основне школе овладају и једним и другим писмом. Ученици средњих школа могу потпуно слободно у настави употребљавати једно од два писма – по свом избору” (Šipka, 2000: 172). Дакле, према овом документу, равноправност писама није била обавезна у средњој школи.

⁴⁸ Увођењем самосталне језичке политике и босанскохерцеговачког језичког израза, у Босни и Херцеговини почиње да се прописује само ијекавски књижевни изговор. По ријечима Милоша Ковачевића, овом се прескрипцијом негира Новосадски договор, по коме су оба изговора равноправна, а на који се позива и Извршни комитет ЦК. Поред тога, на овај начин, ијекавски изговор добија статус аутохтоне језичке особине и чини основу стандарда у Босни и Херцеговини (Ковачевић, 2021: 100), што ће имати велики утицај на каснију језичку политику.

⁴⁹ Водило се рачуна о поштовању тзв. националног кључа, што значи да су представници три етничке групе морали бити једнако заступљени.

(Марковић, 1984: 56).

Светозар Марковић, један од аутора, касније је на Мостарском савјетовању рекао да се не ради о службеном правопису и да он не обавезује већ је у питању „приручник који треба да помогне ученицима, првенствено ученицима средњих школа (...) и наставницима” (Марковић, 1974: 180)⁵⁰ – што значи да се и сам оградао од могуће интерпретације да је то неки званични правопис, другачији од оних на српском и хрватском подручју. Иако су већ Закључци на Симпозијуму о језику представљали „прве обресе књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини” (Baotić, 2004: 9), ипак „коначна реакција на језичке поделе из касних шездесетих и на националистичке политичке покрете у СР Хрватској раних 70-их година, у БиХ је формулисана у фебруару 1971. године усвајањем документа ’Књижевни језик и књижевнојезичка политика у БиХ’ од стране тела и комисија ЦК СК БиХ” (Стојкановић, 2015: 62) – а та тијела су Комисија ЦК СКБиХ за рад Савеза комуниста на даљем јачању и развоју међунационалних односа и међурејубличке сарадње, Комисија ЦК СКБиХ за идејно-политичко дјеловање Савеза комуниста у области образовања и науке, Секретаријат ЦК СКБиХ и Извршни одбор Републичке конференције ССРНБиХ, са члановима неких комисија и секција Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа БиХ (Baotić, 2004: 11).

Како наводе истраживачи, „ријешеност да Босна и Херцеговина јавно и прва од република на простору тадашње државе одреди свој однос према стандардном језику ова тијела су образложила чињеницом да се ова република од других разликује хетерогеношћу националног састава те чињеницом да је књижевни језик већ постао подручје испољавања националистичких тежњи одређених кругова” (Baotić, 2004: 12), а то је за ову национално нехомогену земљу било врло опасно. У документу је, наиме, експлицитно речено да ће се полазити од „лингвистичких чињеница и од постојеће друштвено политичке констелације и интереса свих народа који заједнички живе у овој Републици” (Šipka, 2000: 174). Међутим, за разлику од претходних докумената, у овом се говори, први пут, о „његовању аутохтоног босанскохерцеговачког књижевног израза, који је заједничко благо свих народа Босне и Херцеговине” (Šipka, 2000: 171). На другом мјесту, у истом документу, он се описује овако:

„Књижевнојезички израз у Босни и Херцеговини не може се варијантски одредити, јер је, и без посебних испитивања, евидентно да је он специфичан, као што су биле специфичне културне прилике у којима је настајао и развијао се. У књижевном језику БиХ огледа се аутохтоно културно наслеђе, снажна веза са дијалекатском базом и природни културни и језички утицај народа српскохрватског језичког подручја. Тако је књижевни језик у Босни и Херцеговини, како стоји у закључцима Сарајевског симпозијума – широко јединство разноликости у књижевно-језичкој пракси на цијелом српскохрватском језичком подручју”

(Šipka, 2000: 176).

По мишљењу Јосипа Баотића, ова измјена значила је да су тиме „de facto отворена врата за трећу варијанту, истина засновану на другачијим основама од прве двије, али функционално једнако вриједну” (2004: 13). Његово мишљење дијели и Танасић (2012: 82), који констатује: „очито је да су у времену од једне године политички фактори промијенили своје одређење, али нису остали и без подршке барем једног дијела лингвиста у формулисању ових закључака” (Танасић, 2012: 82). Управо у том документу наглашена је и потреба за формирањем института

---

⁵⁰ Поменуо је још неке занимљивости – да га је издало приватно предузеће, да није препоручен од Педагошког савјета и да није ниједном приказан од стране неког стручњака (Marković, 1974: 181).

чији ће један од задатака бити да „покрене систематски научноистраживачки рад и тиме осигура стручну аргументацију за нормирање колективног књижевнојезичког израза у администрацији, средствима јавног информисања и другим јавним институцијама у СРБиХ” (Šipka, 2000: 181). На основу ових закључака касније је основан Институт за језик у Сарајеву, 1972. године, који ће одређено вријеме бити носилац књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини и главни истраживачки центар који је објавио нека јако вриједна издања, иако је његово оснивање значило и запослење „нових, и за такав концепт безрезервно предидејених, па макар и не довољно афирмираних језичких посленика” (Baotić, 2004: 16)⁵¹. Случајно или не – у називу Института нема имена језика. Једнима од највећих и најзначајнијих пројеката овог института сматрају се „Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс – синхронијска дескрипција и однос према савременом стандардном језику” и „Језик босанскохерцеговачких писаца 20. стољећа”. Године 1977. Институту за језик придружен је Институт за књижевност Филозофског факултета у Сарајеву у складу са Законом о Институту за језик и књижевност (Службени лист СР БиХ, бр. 20/77 и 40/85) (Институт за језик; Хисторијат, <http://izj.unsa.ba/ona/historijat/>).

Исте те године засједало је Просвјетно-културно вијеће Скупштине СРБиХ, када је разматрана књижевнојезичка политика у васпитно-образовној дјелатности, чиме су претходно изнесени ставови и начела „прерасли у законску обавезу, постали и остали окосница свих каснијих докумената који су се на било који начин дотицали проблематике стандардног језика и књижевнојезичке политике” (Baotić, 2004: 14). Већ 1973. године организовано је Мостарско савјетовање о књижевном језику, на којем су разматрани претходно донесени документи и установљено је да претходно утврђена језичка политика није имала великог одзива у јавности, поготово у просвјети (Veladžić, 2021: 1013). И на том савјетовању чули су се гласови о непоштовању равноправности писама и о маргинализацији ћирилице (Baotić, 2004: 18). Представници Хрвата жалили су се на наставнике који говоре екавицу и на екавске приручнике за језик (Veladžić, 2021: 1013).

Донесени су сљедећи закључци:

„1) Потребно је и даље инсистирати на досљедном провођењу у живот закључака о обавезној примјени једног од два двочлана назива језика: српскохрватски или хрваткосрпски – у службеној употреби.

---

⁵¹ Двоје сарадника Института за језик, Мевлида Караџа Гарић и Јосип Баотић, изнијели су, годину дана по оснивању, законске и програмске задатке Института за језик на Мостарском савјетовању о књижевном језику – Програмска оријентација Института подразумијевала је сљедеће задатке: 1) да проучава савремени српскохрватски-хрваткосрпски језик у БиХ, примјењујући позитивне резултате и тековине лингвистике код нас и у свијету; 2) ради на разради и развијању научно-теоретских и друштвених основа књижевнојезичке политике и даје приједлоге о примјени стандардног језика у СРБиХ; 3) ради на подизању и јачању лингвистичког кадра у СРБиХ; 4) пружа помоћ организацијама удруженог рада у области васпитања и образовања, културе и других дјелатности и ради на ширењу језичке културе; 5) остварује сарадњу са сродним научним и другим организацијама у земљи и иностранству. Рад Института подразумијева дјеловање на два плана 1) у области образовања; 2) у средствима јавног информисања, издавачким предузећима и слично. Институт изучава: 1) босанскохерцеговачке народне говоре и њихов утицај на стандардни језик у БиХ; 2) босанскохерцеговачко књижевнојезичко наслеђе; 3) мјесто босанскохерцеговачког стандарда према варијантима у савременом српскохрватском језику и степен међусобних утицаја у оквиру цијелог српскохрватског језичког подручја. Подјела истраживачких подручја и функционална координација истраживачких програма подразумијева: 1) савремени стандардни језик у Босни и Херцеговини (у оквирима шире српскохрватске проблематике); 2) историју литерарног језика у БиХ; 3) примјењену лингвистику (у домену норме, наставе српскохрватског језика као матерњег и страног, школске и научне терминологије и сл.); 4) синтезу свих истраживања језичке проблематике Босне и Херцеговине (Šipka i dr., 1974: 147–154).

2) Посебно треба настојати да се остварује равноправност двају писама, јер је утврђено да досадашњи резултати у том подручју не задовољавају.

3) У реализацији закључака о ијекавском изговору постигнут је значајан напредак (у уџбеничкој литератури, школској пракси и средствима јавног обавјештавања), али се и даље осјећа потреба његовања и изграђивања културе ијекавског књижевног изговора у БиХ.

4) И у примјени двојне терминологије такође су постигнути становити резултати, нарочито у уџбеничкој литератури. Осјећа се потреба да се школска терминологија стручно обради како би се омогућила потпуна реализација овог закључка.

5) И поред јасно прокламованог принципа слободе индивидуалног избора језичких изражајних средстава и писама, још увијек има неспоразума и сукоба због ограничавања те слободе – на једној, и злоупотребе индивидуалне слободе говора – на другој страни. Стога је потребно поново истаћи нужност правилног схватања принципа језичке толеранције у нашој средини”

(Šipka, 2000: 187).

Да је равноправност писама некада заиста била упитна, видимо и по извјештају Републичке просвјетне инспекције од 29. 4. 1974, када је разматрана жалба једне школе која се тиче ћирилице и латинице. Инспекција је навела како је неопходно да се „о овом важном питању заузме јединствен став и да се, можда, изда једно објашњење школама и просвјетним инспекторима” (Šipka, 2000: 190). Заправо је на питање о равноправности писама у школама најбоље одговорио један од водећих заговорника самосталне књижевнојезичке политике БиХ Милан Шипка:

„а) обавеза равномјерне наизмјеничне употребе ћириличног и латиничког писма не важи на исти начин у основној и средњој школи.

б) у основној школи наизмјенична употреба писама је обавеза наставе у цјелини, а у средњој школи само наставе српскохрватског језика...”

(Šipka, 1975: 84).

Управо на овом савјетовању, у зборнику радова и у закључцима који су из њега произашли, замијењен је назив *босанскохерцеговачки књижевнојезички израз* и понуђен *стандарднојезички израз у Босни и Херцеговини*, што се сматра покушајем да „даља неутрализација назива још увјерљивије неутрализира основаност приговора да се и овдје ствара посебна варијанта и разбија, истина мало прикривеније него у другим срединама, стандарднојезичко заједништво” (Ваотић, 2004: 19). Двије године након тога, 1975. године, у Скупштини СФРЈ признат је посебан статус овог израза тако што је формирана Секција за српскохрватски односно хрватскосрпски језик ијекавског изговора (Ваотић, 2004: 14), чиме је овај израз званично подигнут на ниво варијанте, и то ван земље, у савезној скупштини. Колико је политика била умијешана у креирање језичке политике, видимо и по уводу документа Закључци Извршног комитета Предсједништва Централног комитета Савеза комуниста Босне и Херцеговине о реализацији књижевно-језичке политике у СР Босни и Херцеговини (1974), гдје стоји:

„Извршни комитет је констатовао да се већ дуго времена питања језика, књижевно-језичке политике и праксе на српскохрватском, односно хрватскосрпском језичком подручју,

јављају не само као лингвистичко-теоријска, већ и као значајна друштвено-политичка питања. С тим у вези констатовано је да се у рјешавању отворених проблема из ове области у наредном периоду, поред стручних и научних институција, треба још активније да ангажују и друштвено-политичке организације, државни и самоуправни органи”

(Šipka, 2000: 191, истицање А. С.).

Уживајући политичку подршку, лингвисти су се нарочито задали да теоријски објасне унапријед постављена начела језика са различитим варијантама и изразима. Занимљиво је и то да су они језичку политику у Босни и Херцеговини настојали образложити, креирати и имплементирати по принципу територијалног раслојавања, те показати „како је могуће и да дисолуција не иде по националним шавовима” (Танасић, 2012: 74). Како то објашњава Баотић, креатори језичке политике

„афирмисали [су – А. С.] концепт који не даје шансе ни сепаратистичким ни унитаристичким тенденцијама у језику, а који, у исто вријеме, отвара могућности свакој социокултурној средини у којој се говори српскохрватски језик да бригу и одговорност преузме на себе и да језичку политику усагласи са властитим друштвеним потребама, али не на штету других социокултурних средина односно српскохрватског језика као цјелине”

(1977: 57).

Сматра се да је научним и теоријским аспектима ове језичке политике посвећено доста пажње и ресурса, тј., према тврдњи једног од учесника у креирању те политике, „у стручним круговима изван Босне и Херцеговине концепт књижевнојезичке политике сматран је доприносом социолингвистици као разрађен концепт функционирања стандардног језика у национално нехомогеним заједницама”⁵² (Baotić, 2004: 36). Ипак, са ове тачке гледишта, стиче се неколико утисака о тој политици, која је трајала двадесетак година. Њени аутори и непосредни учесници у развијању и примјени језичке политике објавили су о томе неколико радова, у којима су се трудили да покажу како је та политика, упркос одређеним потешкоћама у пракси, добро функционисала:

„Ипак, уз све испољене слабости, током двадесетак година, концепт књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини оставио је иза себе неизбрисив траг у истраживачким резултатима, кадровском развоју, издавачкој дјелатности, лингвистичким активностима, једном ријечју, односу према језику какав се још увијек (...) не назире ни у догледној будућности”

(Baotić, 2004: 38).

Мишљења лингвиста и истраживача подијељена су. Једни сматрају да је увођење засебног израза у Босни и Херцеговини имало намјеру заустављања даље дисолуције језика:

„Инаугурирање босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза као реализацијске вриједности хс./сх. језика у Босни и Херцеговини било је изнуђен потез, више с циљем да се процес раслојавања, поготово по националном критеријуму, који су промовирали заговорници двоваријантске поларизације, хрватске и српске варијанте, на овом простору заустави него да му се да легитимитет. Мада је тиме de facto прихваћено раслојавање стандардног језика као

---

⁵² Једним од највећих признања сматра се сарадња са Академијом наука СССР-а, која је такође била заинтересована за прављење адекватне језичке политике у вишенационалним заједницама (Baotić, 2004: 36).

неоспорива чињеница на опћем плану, у Босни и Херцеговини, и послје тог чина и током двадесетак година реализације књижевнојезичке политике није повучен ниједан потез којим би босанскохерцеговачки стандарднојезички израз угрожавао стандарднојезичко заједништво сх. / хс. језика или изашао изван његових оквира”

(Baotić, 2004: 25).

Други пак вјерују да „у ’босанскохерцеговачком стандарднојезичком изразу’ најупутније је гледати праскозорје данашње тројезичности на нивоу књижевнојезичког идиома, стварности коју су донијели, односно наметнули, међународни фактори и посљедње размирице на овоме дијелу Балканског полуострва” (Реметић, 2007: 488).

Нарочито бошњачки лингвисти посматрају језичку политику у Босни и Херцеговини као наставак и оживљавање традиције *босанског* језика. Садашњи директор Института за језик у Сарајеву Јасмин Хоџић пише да „босански језик се посебно почиње поново афирмирати већ од 1965. године наовамо, нарочито 1970. те у неколико наврата 80-их година прошлог вијека, да бисмо већ од 1990. имали цјеловите нове студије о босанском језику, док се у независној Босни и Херцеговини босански језик враћа у бх. школство” (2020: 130). Његове колеге пак мисле да је ово период када је

„отворено и питање Муслимана Босне и Херцеговине, њихова националнога статуса и признања као фактора језичне ситуације у овој републици, али не на начин назначавња могућности признања њихове језичне индивидуалности, или бар њихова уважавања у номинацији заједничкога језика којим су се ’равноправно’ користили, него као аргумент против легитимизирања двоваријантске поларизације у БиХ. Наиме, сматрало се да би двоваријантна поларизација натјерала Муслимане да се опет опредјељују, овај пут за српски или хрватски језик, што би, према доминантном разумјевању, био корак унатраг у постизању њихове националне равноправности”

(Veladžić, 2021: 1001).

Српски лингвисти углавном се слажу да је политика босанскохерцеговачког језичког израза „послужила као база творцима *босанског* језика да стандардизују њена хрватска обиљежја као бошњачку специфичност, уз додатак нешто оријентализама у лексици” (Бабић, 2015: 80). Нешто блажи став од овога изнио је Танасић, који сматра да

„кад се у Босни и Херцеговини почело говорити о посебном изразу, па још кад се почело инсистирати и на његовању посебности (...) јављао се страх од даљег разбијања српског језичког јединства. Већ је постојала опасност да српски народ на хрватској страни буде асимилван, а сад ће и у БиХ добити бар посебну варијанту по којој би се српски израз и овдје разликовао од оног у Србији. Проблем је био и у томе што се у Хрватској већ остваривао концепт по коме је варијанта требала да се преобрати у посебан књижевни језик”

(Танасић, 2012: 84–85).

Хрватски су лингвисти, с треће стране, наглашавали „угроженост хрватског језика и опасност од његовог утапања у босанскохерцеговачки језички израз“ (Стојкановић, 2015: 98) и касније су истицали посебност хрватског језика у БиХ у историјском и теоријском смислу, видно се дистанцирајући од босанскохерцеговачког језичког израза (Савић, 2019). Тако је ауторка Марија Муса у серији радова који истражују хрватски језик у различитим функционалним стилима закључила да је „хрватски језик у раздобљу од 1945. до 1990.

године искључен из службене – јавне административне комуникације” (Musa, 2017: 36) и да је употреба западне варијанте у склопу босанскохерцеговачког језичког израза била занемарива.

Јављали су се и чести гласови критике постојеће језичке политике, поготово национално и идеолошки пристрасни. Хрвати су се, на примјер, жалили да у појединим крајевима наставници причају екавицу а да се у неким мјешовитим срединама, попут Сарајева, српскохрватски именује српским (Veladžić, 2021: 999)⁵³, што се приписивало српским претензијама на Босну и Херцеговину. Такође, у литератури која се ослања на стенографске забиљешке састанака политичког руководства проналазе се и гласови који су још тада указивали на то да се ради о некој врсти калајевске методологије – на састанку Комисије Предсједништва СКЈ за културу ово је изнио представник Хрватске поводом оснивања Института за културно наслеђе БиХ⁵⁴ (Veladžić, 2021: 1008). Слично спомиње и Дража Марковић, још један политичар, који се осврће на мишљење Срба, који се прибојавају да се ствара национални идентитет по узору на Аустроугарску (Veladžić, 2021: 1008).

Тешко је, поготово осврћући се на радове који су идеолошки обојени или оне који бране политику у којој су учествовали, са ове дистанце процијенити у чему се тачно састојала самостална језичка политика у Босни и Херцеговини током двадесет година свога постојања, али на основу њених прокламованих принципа, издавачке продукције и праћења њене реализације у пракси, можемо закључити да јој је задатак примарно био да задржи постојање српскохрватског језика на простору Босне и Херцеговине, иако је, као што смо видјели, та политика била у многим дијеловима супротна Новосадском договору. Међу циљевима те политике био је и подстицање лингвистичких истраживања, која су у том периоду била врло запажена, продуктивна и базирала су се на проучавању домаћих језичких прилика (у дијахронији и синхронији) од стране домаћих аутора, као и истраживање језика у примјени, проблема и недоумица са којима се суочавају лингвисти, лектори и професори у медијима, настави и институцијама. Током цјелокупног овог периода непрестано се истиче (исто као и у претходним годинама и језичким политикама) неравноправност писама у пракси⁵⁵, што ће

---

⁵³ Милан Шипка наводи како је обавеза за све учитеље и наставнике да користе ијекавицу изазвала многе полемике и да су се јавили гласови који су повезивали потискивање екаваца са потискивањем ћирилице (Šipka, 1974: 40).

⁵⁴ „Конкретно, Институт за изучавање наслеђа Босне и Херцеговине (...) не знам како (...) се доиста о томе мисли али имао сам дојам да постоје двије тенденције. Једна која је мени доста прихватљива, тј. да се напросто једним упорним трудом изнесе на видјело оно што је у оквиру тога и географског и геополитичког простора створено кроз тај дуг период времена (...) Међутим, тамо постоји опасност да се иде заправо на једну калајевску методологију – сада ћемо ми томе дати један идеолошки, пропагандни омотач и те ствари које су настајале својим природним процесом супсумирати под романтични (...) концепт националног у смислу Босне и Херцеговине” (Veladžić, 2021: 1008).

⁵⁵ У једном прилогу у часопису *Књижевни језик* из 1978, у рубрици „Језичке поуке”, аутор С. М. констатује да лист *Ослобођење*, иако у духу равноправности писама штампа ћириличке текстове у сваком броју, ипак „за увођење ћирилице није, међутим, била довољна само добра воља и набавка потребне технике, већ је требало водити рачуна и о неким тешкоћама које ће се појавити у вези с овим” (1978: 53), при чему се критикује штампање *лј* умјесто *љ* и *нј* умјесто *њ*, то јест немарност редактора, слагача, дактилографа и лектора. Четири године раније, на Мостарском савјетовању, чак се у шест излагања говори о ћирилици. Аутор првог је Лазар Матковић, професор из Зенице, који констатује да „непосредно последице ослобођења, све до педесетих година, ћирилица је у СР БиХ употрјебљавана упоредо са латиницом у свим видовима писменог јавног саобраћања” (1974: 87) а, у том периоду, наставља – „но без обзира на то што у СР БиХ не постоје ни практични ни политички разлози за напуштање ћирилице, ипак је очито да је она толико потиснута да је постала не само другоразредно, већ још мало па приватно писмо. Овакво стање тим је интересантније кад се зна да се у свим нашим актима од Закључака Симпозијума о језичкој толеранцији у СР БиХ до Нацрта новог устава СР БиХ каже да су оба писма, ћирилица и латиница, потпуно равноправна” (1974: 88). Аутор је дошао до закључка да је сва дневна, периодична и стручна штампа (осим уџбеника) на латиници, као и сви административни акти, називи мјеста, споменици, да су машине за куцање

изгледа постати један од доминантних мотива од почетака стандардизације 1866. године до званичног раслојавања језика 1992. године, иако су обје ове године карактеристичне управо по озваничењу употребе ћирилице. Како је та политика касније различито интерпретирана од стране лингвиста, такође је политичко и идеолошко питање.

Једна од њених особина јесте да је сигурно пажљиво и детаљно осмишљавана, што видимо и по начину писања докумената и по транспарентности рада, по честим састанцима и бројним учесницима, као и по врло отвореном учешћу политичких органа, што је била новост за СФРЈ, јер у другим срединама пратимо углавном јављања лингвиста и језичких институција, док се политика укључује само посредно. Стиче се утисак да је основни циљ био прво сачувати Босну и Херцеговину од језичких полемика на релацији Загреб–Београд а онда на све могуће начине одржавати такву ситуацију док се не нађе неко боље рјешење – отуда неутрализације термина и одустајање од било каквог званичног нормативног приручника који би то потврдио, иако данас знамо да их је неколико било у плану – један је правопис босанскохерцеговачког језичког израза а други кодекс за средства информисања (Baotić, 2004: 30).

Један од посљедњих докумената ове језичке политике био је из 1987. године – Остваривање књижевнојезичке политике у БиХ Централног комитета Савеза комуниста Босне и Херцеговине, и у њему наилазимо на детаљан осврт на дотадашњу двадесетогодишњу језичку политику у БиХ, посебно на развијање теоретских основа и остваривање књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини, подизање нивоа лингвистичког образовања и ширење језичке културе, научно-истраживачки рад и друге научне и стручне активности у подручју лингвистике (Šipka, 2000: 216). Највише су у образовању истакнути неравноправност писама, недостатак норме – „босанскохерцеговачки језички израз, којим би требало писати уџбеничку литературу за основно и средње усмјерено образовање, још ни до данас није систематски описан, а и оно што је посљедњих година на том учињено још није друштвено верификовано” (Šipka, 2000: 220); што се тиче издаваштва и културе, наглашава се принцип поштовања слободе аутора и минималне адаптације, те да су одступања наново забиљежена само у равноправности писама; када су у питању средства јавног информисања, истиче се поштовање и популаризација принципа језичке политике, а у органима друштвено-политичких заједница констатована је потпуна равноправност писама у погледу објављивања закона, прописа и аката у Службеном листу БиХ; документ осуђује једнострано уређивање језичке политике у републикама (Šipka, 2000: 214–240). Срето Танасић напомиње како документи нису објављени након 1987, што вјероватно значи да их није ни било, те закључује: „очито [је] да је језичка политика и сада пратила политичке прилике у Босни и Херцеговини, као што је то био случај и у годинама њеног заснивања и провођења у протеклим деценијама. Ако је књижевнојезичка политика у БиХ ушла шездесетих година на велика, пред распад земље била је истиснута на мала врата” (2012: 94).

углавном латиничке. Аутор наводи и конкретне примјере запостављања ћирилице у основним и средњим школама. Аутор Бранко Савић (1974: 115) констатује како се ученици углавном опредјељују за латиницу и то зато што је све што им се нуди на латиници, што је подстакнуто и издавачком дјелатности. Из његовог излагања се да закључити да је „ћирилица као писмо преживјела своје у Босни и Херцеговини и да може ићи у историју” (Тодоровић, 2012: 103). Миљан Тодоровић ће на симпозијуму 1991. године констатовати да се ситуација мало побољшала и да је ћирилица почела васкрсавати у неким листовима, а да је заступљена и у листу *Јавност*, гласилу Српске демократске странке, иако наводи податак да је те године за Васкрс разбијена табла са ћириличким натписом у Чапљини (Тодоровић, 2012: 103) Ипак, Срето Танасић констатује да „треба рећи да се као резултат реализације књижевнојезичких принципа у Босни и Херцеговини ћирилица повратила у школство и добрим дијелом у штампу, али је и даље није било у другим видовима живота” (2012: 95).

3.5. Језичка политика у освит рата у Босни и Херцеговини

Деведесете године сматрају се преломним на територији појединачних земаља бивше Југославије, али и на подручју које је тада, у разним комбинацијама, још увијек сматрано заједничком државом⁵⁶. Конкретно, 1990. једна је од оних година међаша, на основу којих дијелимо историјска раздобља. Поготово се у језичким истраживањима издвојила као граница на основу које посматрамо судбину некада заједничког језика, иако су и раније примјетне значајне промјене, поготово пред сами крај осамдесетих година, које су означиле долазак дуго најављиване могућности распада, и то најприје због тога што је „тешко било очекивати да двије, и три, језичке политике у оквиру исте језичке заједнице, са врло различитим полазним основама – које се међусобно добрим дијелом искључују, могу на дуже остати” (Танасић, 2012: 85).

Симболично, баш је тих година објављена чувена одредница *Енциклопедије Југославије* коју су заједнички написали а одвојено потписали двојица најзначајнијих лингвиста Павле Ивић и Далибор Брозовић⁵⁷ – *Језик, српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски* – за коју се сматра да је чин прихватања постојања хрватског књижевног језика, што су хрватски језикословци сматрали „великим кораком који ће знатно допринијети политичком смирењу иначе бурне језичне проблематике” (Babić, 1988: 96).

Република Хрватска донијела је нови Устав⁵⁸, објављен 22. 12. 1990. године. У 12. члану овог устава стоји:

„У Републици Хрватској у службеној је упораби хрватски језик и латинично писмо.

У појединим локалним јединицама уз хрватски језик и латинично писмо у службену се употребу може увести и други језик те ћирилично или које друго писмо под увјетима прописанима законом”

(Ustav Republike Hrvatske, 56/1990).

У највишем правном акту Републике Хрватске „одустаје се од ’социјалистичке’ орнаментике и ’равноправности’: **јавна** употреба језика замењује се **службеном** употребом, што је у складу са садашњим Уставом СФРЈ; напушта се уставно разликовање ’књижевног’ и ’народног’ језика и одустаје се од било каквог експлицитног спомињања српског народа и његовог језика, у било којем облику – стандардном или нестандардном” (Ивић и др., 2007: 44). Тиме је одређено да је у Хрватској у службеној употреби само хрватски језик и да Срби од статуса конститутивног народа добијају статус националне мањине, на шта је реаговала Српска академија наука и уметности саопштењем у коме стоји да „Академија констатује да се тим

---

⁵⁶ Тих година отцијепиле су се Словенија, Хрватска, Македонија и Босна и Херцеговина, те је формирана Савезна Република Југославија, коју су чиниле Србија и Црна Гора.

⁵⁷ Касније ће Иван Ловреновић примијетити како су се гледишта Далибора Брозовића о Босни и Херцеговини за неколико година измијенила – док је у *Енциклопедији* 1990. написао да је „босанскохерцеговачки израз најизразитији носилац варијантске неутрализације”, касније заступа супротно – дезинтеграцију Босне и Херцеговине (Lovrenović, 2005, <https://ivanlovrenovic.com/clanci/intervju/zatiranje-identiteta-u-ime-identiteta>).

⁵⁸ Што се тиче назива језика у Хрватској, о томе се расправљало још од 1972. године, када је одређено да се на територији СР Хрватске користи хрватски књижевни језик. Ревизија је почела 1985. и трајала је све до 1989, када је Сабор донио одлуку да члан који говори о службеном језику неће бити промијењен до проглашења новог устава (Јарошевич, 2012). Та је одредба, намјерно или не, одлагана и задржана до краја, па Устав из 1990, бар што се тиче назива језика, није никако изненађење у смислу именованог језика.

ограница народа морају признати права на слободну употребу свог језика и његових изражајних средстава и да им се не може наметати национално име језика већинског народа” (САНУ, 1990: 197).

Убрзо је у Хрватској формирано и Језично повјереништво Матице Хрватске и Вијеће за хрватски језик Сабора Републике Хрватске. Лада Бадурина писаће да тада долази до извјесног преобликовања језика (Badurina, 2015: 57)⁵⁹. Исте године када је донесен нови устав, објављени су *Хрватски правопис* Стјепана Бабића, Божидача Финке и Милана Могуша, *Грамматика хрватског књижевног језика* аутора из Института за хрватски језик и језикословље и *Рјечних хрватског језика* Владимира Анића (Šunjić, 2017: 30). Томе Брозовић, као капитална дјела, додаје *Нацрте за грамматику* Стјепана Бабића и др., публикацију *Повијесни преглед, гласови и облици хрватскога књижевног језика*, чији је главни аутор Стјепан Бабић⁶⁰, *Творбу ријечи у хрватском књижевном језику* Стјепана Бабића и *Синтаксу хрватскога књижевнога језика* Радослава Катичића – наглашавајући како су ова дјела плод дугогодишњег рада (1998: 168)⁶¹.

Промјене које се тичу новоуспостављеног службеног језика тичале су се углавном лексике и правописа, те се оне одликују пуризмом, обимним радом на пољу творбе ријечи, знатнијом продукцијом рјечника⁶², разликовних рјечника и језичких савјетника (Badurina, 2015: 70). Сњежана Кордић у својој књизи *Језик и национализам* врло убједљиво показује како је пуризам деведесетих био јако сличан идеологији нацизма (2010: 14)⁶³. Тадашњи правопис⁶⁴

⁵⁹ Занимљив осврт на положај хрватског језика у Хрватској и о посљедицама тога односа у Босни и Херцеговини дао је Иван Анђелић: „На валу одушевљења што у потпуној слободи свој језик могу назвати хрватским те му се у знатној острашћености посветити развиле су се прије свега у Републици Хрватској безбројне тезе о природи тога језика, о његовој стандардизацији и филолошким подлогама те опетовани захтјеви за његовом реформом од коријенскога до садашњег стандарднојезичког израза. Написане су читаве студије, развила се невиђена полемика, објављена цијела серија различитих граматика и рјечника и вршио се притисак на државна тијела за тврђом или мекшом стандардизацијом (...) У том вртлогу језичних приједлога мало или никако није третиран језик Хрвата у Босни и Херцеговини (...) Сва ова стремљена су имала одраз на хрватски говорни и писани израз код Хрвата у Босни и Херцеговини, чиме је створило збуњујући рефлекс те говорни и писани израз подијелило на мноштво ничим повезаних скупина и регија у Босни и Херцеговини” (2009: 49).

⁶⁰ Остали су Далибор Брозовић, Милан Могуш, Славко Павеша, Иво Шкарић и Стјепко Тежак.

⁶¹ Бранислав Брборић ће хрватски филолошки програм омеђити трима најзначајнијим догађајима – „непрекидна језичко-политичка борба Хрвата имала је три кулминационе тачке: 1) у доба непосредно пре него што је Други светски рат захватио Југославију, а поготову у време хитлеровске окупације и програмиране геноцидне политике вођене све време у Независној држави Хрватској (НДХ), испостави Трећег рајха у југоисточној Европи; 2) у време Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика (1967), која је претходила тзв. масовном националном покрету, на чијем су челу били хрватски комунисти (1969–1971), када је на прилично отворен начин формулисана амбиција да Хрватска крене у сецесију; 3) у доба кад се приступило остварењу ’повијесног сна хрватског народа’, формулисаног у инаугуралном говору првог председника (Републике) Хрватске Фрање Туђмана (1990)” (Брборић, 2000, https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik1.html#_Toc515090617).

⁶² Лада Бадурина наводи да је један те исти рјечник – *Рјечник хрватскога језика* Владимира Анића – за десет година имао чак три издања у којима је биљежио лексичке промјене у хрватском језику (Badurina, 2015: 70), што нам говори о приличној продукцији нових ријечи у то вријеме.

⁶³ „Лингвисти [се – А. С.] могу повезати с друштвено-политичком стварношћу на политички радикалан начин. То може бити у облику обожавања усклађености, чистоће, уједначеног мишљења, појмовног склада и језичног реда. Језична правила могу се гледати као друштвена правила, а значења ријечи као идеолошка значења. У таквим околностима тоталитарни лингвист може конципирати језични систем на исти начин на који тоталитарни правник може конципирати законе: као аутономна снага која одређује границе прихватљивости.

Лингвист је чувар језика као што је правник чувар законских одредби” (Kordić, 2010: 14).

⁶⁴ Ријеч је о забрањеном и уништеном издању правописа из 1971. аутора Стјепана Бабића, Божидача Финке и Милана Могуша, који је потом фототипски издан у Лондону. Аутори су у предговору написали да је правопис „основица хрватске правописне норме, који се у битноме више неће мијењати” (Институт за хрватски језик и језикословље / Лондонац). Милош Окука наводи како се овај правопис, иако је у земљи био изричито забрањен,

је новим издањима настојао све више да се одвоји од српскога, да уведе иновације које се односе на морфонолошка начела, да промовише писање *брјегови* и *црјенови*, с циљем да се смањи утицај српског, итд. (Badurina, 2015: 65–75). Иако је нови правопис већ покренуо и ријешило нека важна питања, Стјепан Бабић и даље је мислио да вриједи расправити још неке морфонолошке измјене (1990: 3–5), а интересантно је и прилично шокантно да баш 1990. године часопис *Језик* доноси документацију о правописним недоумицама из 1941. године (1990: 5–31), без икаквог увода или отклона од усташке идеологије, док у поменутом Бабићевом чланку читамо:

„Часопис *Језик* и његово уредништво као једна од саставница цјелокупне језичне дјелатности учинит ће колико може и у идућим ћемо бројевима почети размршавати нека правописна колебања. У овом броју доносимо записнике правописнога повјеренства из 1941. године да покажемо правописну проблематику у свјетлу онога доба кад још није постављен захтјев за строгим морфонолошким (коријенским) правописом, да видимо рјешења која су тада изношена и аргументи којима су образлагана како их не бисмо морали понављати и трошити енергију на већ обављено и речено, него само извући оне закључке који и данас могу бити корисни”

(Babić, 1990b: 2).

Да асоцијације на период Независне Државне Хрватске нису случајне показују и поновна издања правописа из тог периода, као и резултати тог потеза. Прво је 1992. године Матица хрватска поново издала коријенски правопис из 1944, а потом је 1998. године штампан још један, који усташке власти 1941. нису одобриле јер није био довољно етимолошки. То је, како наводи Милош Окука, имало за циљ отићи корак даље у напуштању фонетског правописа (Okuka, 2006: 238), тј. вратити се неким правописним рјешењима из периода усташке језичке политике.

Социјалистичка Република Србија такође је донијела нови Устав 1990. године. У 8. члану овог устава стоји:

„У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик и ћирилично писмо, а латинично писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом.

На подручјима Републике Србије где живе народности у службеној употреби су истовремено и њихови језици и писма, на начин утврђен законом”

(Јарошевич, 2012: 257).

За разлику од претходних устава, из 1947, 1963. и из 1974, у овом уставу по први пут налазимо одредбу о службеном језику, као и јасно одређење за ћирилично писмо као службено писмо Србије. Годину дана прије, у часопису *Наш језик* објављени су приједлози поправке амандмана (1989: 191–193), у којима се уредништво залаже за равноправну употребу писама, језичку толеранцију и поштовање права људи на употребу свога језика и, надаље:

„Научно веће Института за српскохрватски језик у Београду придружује се предлозима Уредништва 'Нашег језика' да се поправе предложене стилизације амандмана XXVI на Устав СР Србије. Полазимо од схватања да је основно и традиционално српско писмо ћирилица, која

у пракси заправо примјењивао и то тако што су „снажне и добро организоване лекторске службе, практично примјењивале одредбе једног 'лондонца'” (Okuka, 2006: 237).

и даље треба да буде прво и репрезентативно писмо српске језичке културе, али је у процесу интеграције српског језика и језичке интеграције српског језика и језичког израза у наднационални српскохрватски прихваћена и латиница, коју ни убудуће не треба искључивати из српске језичке културе (...) Мере заштите, међутим, не би смеле бити у сукобу с демократским начелима за која се морамо залагати у нашој језичкој политици”.

Под поменутих мјерама заштите мисли се на прилог објављен 1988. године у истоименом часопису под називом „Потреба заштите ћирилице” (1988: 8–10), у којем се говори о томе да је ћирилица, упркос чињеници да је основ језичке културе и наслеђа, у опасности да се сведе на повремено писмо, да латиница у штампи има монопол, што значи да је процес потискивања овог писма већ далеко одмакао, да се, вјештачки, ствара утисак да је ћирилица прикладна само за мање нивое образовања и да је народно писмо. Институт за српскохрватски језик предлаже и мјере које треба да буду спровођене тако да ћирилица буде враћена у школу, издавачку дјелатност, штампу, на телевизију.

Годину дана касније, у Србији је донесен и Закон о службеној употреби језика и писама, објављен у Службеном гласнику 27. јула 1991. године (Закон о службеној употреби језика и писама, 1991, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=cadf244a-c62e-42a6-b87f-a8899beb8b71>), у којем стоји:

„Члан 1.

У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик).

У Републици Србији у службеној је употреби ћирилично писмо, а латинично писмо на начин утврђен овим законом.

На подручјима Републике Србије на којима живе припадници народности, у службеној употреби су, истовремено са српским језиком и језици и писма народности, на начин утврђен овим законом”.

За разлику од Хрватске, Србија се није одрекла творенице *српскохрватски језик*, тиме вјероватно покушавајући одржати однос са другим подручјима у бившој Југославији у којима се говори српски језик. Заправо, Србија је прибјегла некој врсти компромисног рјешења у којем се Законом о службеној употреби језика и писама додатно објашњава појам *српскохрватски језик* који се налази у Уставу. Испоставиће се касније да ће се, док је несигурном зоном за говорнике српског језика сматрала најприје подручје Хрватске, десети вањски али добрим дијелом и унутарјезички потреси на подручју Босне и Херцеговине, а касније и Црне Горе. Интересантно је да овај закон обавезује искључиво органе јавне управе – државне органе, органе аутономних покрајина, градова и општина, установе, предузећа и друге организације које врше јавна овлашћења – тиме потпуно искључујући друге домене јавне употребе језика, првенствено школу, издаваштво и медије, што значи да прописује службену а не јавну употребу језика и писама. У закону су предвиђене и новчане казне за непоштовање одредаба закона, те је остављена могућност да се јавне исправе и знакови усагласе са законом до 1. 1. 1992.

Први закон о службеној употреби језика и писама са горенаведеном формулацијом *српскохрватски језик*, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком објављен је 27. јула 1991. године. У пречишћеном тексту и данас

важећег закона стоји да су одреднице под звјездицом (*У Републици Србији у службеној је употреби српски језик**, као и *националне мањине** умјесто народност) измијењене на основу Службеног гласника број 30/2010 (Правно-информациони систем, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/1991/45/5/reg>). Уз помно праћење докумената, могуће је провјерити све измјене и допуне закона и установити када је тачно назив језика измијењен. Прве измјене закона су у Службеном гласнику 53/1993. У питању је Закон о валоризовању новчаних казни за прекршаје из републичких закона, у чијем члану 75⁶⁵ (који се односи на Закон о службеној употреби језика и писма) стоји да се мијењају само ставови који се тичу новчаних казни. Остали чланови, па тако и члан 1, нису мијењани. Каснија измјена тиче се Закона о изменама и допунама о валоризовању новчаних казни за прекршаје из републичких закона (67/1993). У наведеном закону стоји да се у одредбама од 3 до 99 претходног закона (Закон о валоризовању новчаних казни за прекршаје из републичких закона) износи новчаних казни увећавају хиљаду пута. У Службеном гласнику 48/1994. 59. чланом поново се мијењају само износи новчаних казни за прекршаје. Остали дијелови закона и даље остају исти. Посљедња измјена новчаних казни наступила је Законом о изменама закона којима су одређене новчане казне за привредне преступе и прекршаје, који је објављен у Службеном гласнику 101/2005. од 21. новембра 2005. године. И даље је наведени први члан из 1991. године остао исти. Коначно, у Службеном гласнику 30/2010, од 7. маја 2010. године, објављен је Закон о изменама и допунама закона о службеној употреби језика и писма, у чијем 1. члану стоји:

„У Закону о службеној употреби језика и писма (‘Службени гласник РС’, бр. 45/91, 53/93 – др. закон, 67/93 – др. закон, 48/94 – др. закон и 101/05 – др. закон) у члану 1. став 1. мења се и гласи ‘У Републици Србији у службеној је употреби српски језик’”

(Закон о службеној употреби језика и писма, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html).

С обзиром на то да се у неким верзијама закона не виде његове раније измјене и допуне, за детаљан преглед потребно је пратити изворни текст закона. Он до посљедњег наведеног закона из 2010. године није ни мијењан у цијелости, већ су измијењени само дијелови о износу новчане казне за прекршаје, будући да је тих година у СРЈ наступила инфлација. Као што овај хронолошки приказ показује, измјена назива *српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком* у назив *српски језик* наступила је тек 7. маја 2010. године, што значи да је формулација назива језика из 1991. године била важећа све до 2010. године. Ове одредбе можемо тумачити и тако да закон конкретизује уставну норму о српскохрватском језику. Надаље, пошто у Уставу Србије из 2006. године, у члану 10, стоји „У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо” (Устав Републике Србије, <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-gerpublike-srbije>), јавља се оправдана дилема да ли је закон био у складу са уставом, што отвара бројна друга правна и језичка питања. Будући да наведене недоумице превазилазе тему овога рада, важно је само констатовати да је прва измјена назива језика у закону наступила 2010. године, а да је формулација из Устава из 1990. промијењена 2006. године. Пошто је устав највиши правни акт једне земље, званичном годином када је назив језика у Србији постао српски сматраћемо 2006. годину.

---

⁶⁵ „У Закону о службеној употреби језика и писма (‘Службени гласник РС’, број 45/91), у члану 25. став 1. речи ‘од 5.000 до 50.000 хиљада’ замењују се речима ‘у најмањем износу од 20.000.000’. У члану 26. речи ‘од 1.000 до 10.000’ замењују се речима ‘у најмањем износу од 5.000.000’”.

Оваква поступања државе пратила су мишљење највећих српских језичких ауторитета, попут Павла Ивића, који су сматрали да замјена назива не повлачи никакве измјене у особинама језика, те стога само називање тога језика још увијек није било спорно (Ковачевић, Шћепановић, 2011: 50). Да је став српских лингвиста о задржавању назива *српскохрватски* било тешко промијенити, показује и „наставак излагања најзначајнијег српског лексикографског дјела, Речника САНУ, под српскохрватским именом” (Ковачевић, 2015: 13).

Исте године издан је у Београду и *Језички приручник* Павла Ивића, Ивана Клајна, Митра Пешикана, Бранислава Брборића⁶⁶. У првом поглављу наводи се осам најважнијих начела језичке политике: „1. Сваки народ има право на властити језик; 2. Сваки народ има право да властити језик назива својим именом⁶⁷; 3. Сваки народ има право на јединство свога културног живота; 4. Сви су наши језици, језици народа и народности, равноправни; 5. У нашем стандардном језику распознајемо две поларизоване варијанте; 6. Равноправни су сви „природни језици” и сви „вјештачки језици” али у сваком модерном друштву предност има стандардни језик над супстандардним и нестандардним; 7. Језик има две основне функције – комуникативну и манифестативну; 8. Кад је реч о равноправности ћирилице и латинице, ћирилица је последњих десетљећа стала пролазити све лошије” (Ивић и др., 2007: 37–50). У појашњењима одређених начела, наилазимо на тумачење тада актуелног односа између српских и хрватских лингвиста:

„Ми то начело у овом приручнику уважавамо, не оспоравајући легитимитет употребе и двају појединачних назива за њима примерене садржаје, нпр. хрватски књижевни језик и српски књижевни језик кад је реч о формативним годинама тога књижевног/стандардног језика, или када је реч о језику националних књижевности, или у другим приликама које надилазе оквир службености, као што су нпр. хрватски и српски превод, српска и хрватска језичка култура, српски и хрватски језички стандард, што су уистину два истојезичка ‘круга’ који се знатним делом преклапају, при чему је искључена могућност да се они потпуно поклопе. И тако даље. И с обзиром на то, ми у овој књизи редовно употребљавамо назив српскохрватски (стандардни/књижевни) језик – сматрајући га дакле једним стандардним језиком, који је израстао у два културна средишта, а развија се у више њих, због чега је мање хомоген од неких других стандардних језика у свету”

---

⁶⁶ Као прво поглавље овог издања стоји прилог „Начела наше језичке политике” Бранислава Брборића и Павла Ивића, а за које ће у предговору другог издања бити назначено „није се битније променио распоред системских категорија, системских стандарднојезичких јединица, нити је нужно суштински мењати њихов опис изложен у овој књизи. Све што ту стоји, па и поглавље I (Начела наше језичке политике), и даље се добро држи. И кад би се књига наново писала, све што је битно, изузев назива нашег језика (истицање А. С.), остало би у суштини истоветно” (Ивић и др., 2007: 7).

⁶⁷ Овај аргумент у својим је радовима оспорио Милош Ковачевић, наводећи да се у девет међународних докумената који помињу језичка права, укључујући Европску повељу за регионалне и мањинске језике, Оквирну конвенцију за заштиту националних мањина, Хашке препоруке о праву националних мањина на васпитање и образовање, Нацрт Устава уговора Европске уније, Европску социјалну повељу, Општу декларацију о људским правима, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о привредном, социјалним и културним правима те Универзалну декларацију о језичким правима, говори искључиво о језичким правима појединаца и припадника националних мањина, а нигдје се не спомињу права народа или држава (2016: 251) и тако отворио питање каснијих злоупотреба. Иначе су анализе законских рјешења и легислативе, тј. нормативног дијела језичке политике, конфузне, паушалне и недовољно проведене, због чега се дешавају велике недоумице у теорији али и пракси. Примјер за то су неке касније одлуке Уставног суда БиХ, у којима се језици у једној одлуци третирају као конститутивни док се у другим одлукама посматрају као мањински и примјењује се Европска повеља о регионалним и мањинским језицима. Ове недоумице постају велики проблем на просторима као што је Босна и Херцеговина, јер се ради о осјетљивим језичким питањима која се додатно проблематизују нејасном судском праксом, али и законима, те дјеловањем извршних органа власти.

(Ивић и др., 2007: 45).

Дакле, по мишљењу српских лингвиста, СФРЈ представља један комуникативни простор са једним заједничким језиком, са равноправним варијантама и са неутрализацијом варијанти у Босни и Херцеговини. Како је тада савезна држава још била цјеловита, овај став може се тумачити као тежња српских лингвиста да се очува и језичко и државно заједништво. Међутим, када се узме у обзир да су ова начела и ставови штампани и у каснијим издањима, са изричитим напоменама да ништа није мијењано – чак ни назив језика у овим за језичку политику кључним моментима⁶⁸ – стиче се утисак да су српски лингвисти остајали при неким ставовима језичке политике чак и када су они били анахрони⁶⁹ и када су се на ширем подручју (на примјер у Босни и Херцеговини) дешавали много крупнији, не само социолингвистички, проблеми. Овај став, као што је видљиво из претходних редова, потпуно је усклађен са уставном и законском регулативном Србије, што потврђује да је Србија проводила језичку политику српскохрватског језика (Ковачевић, 2007).

Стање у Босни и Херцеговини тих година још увијек није ескалирало и тај период бисмо могли описати као затишје пред коначан слом до тада познате језичке политике. Политичке и друштвене промјене већ су почињале али, што се језика тиче, тек помало, стидљиво, појављивала су се на дневном реду и питања језика. Међутим, што

„у Босни и Херцеговини није било званичних промјена у језичкој политици у току 1990. и 1991. Настављена је пракса заједничког босанскохерцеговачког стандарда. Уџбеници су још увијек били исти, с 'бх. изразом' из 1990-их и 80-их као стандардном, и с латиницом и ћирилицом, равноправно заступљеним. Највећи су медији исто тако наставили с праксом претходног периода. Као примјер може послужити тједник *Недјеља*, чији је језик у овом периоду, до престанка излажења у прољеће 1992⁷⁰, био исти као у претходном периоду, с прилозима бошњачких, српских и хрватских аутора” (Monnesland, 2005: 482)

– никако не значи да је тако било и у пракси. Стварност је заправо показивала велики број незваничних покушаја и притисака да се дотадашња језичка политика промијени.

Прилично је активан био рад лингвиста, удружења и институција који су подржавали актуелну званичну језичку политику. На примјер, тих је година Друштво за примијењену лингвистику БиХ покренуло два нова часописа⁷¹ – *Призма* и *Славист*, одржан је југословенско-совјетски скуп о језику у вишенационалним заједницама, а најављен је био и научни скуп који ће организовати редакција *Призме*, а који би требало да се тиче тренутне језичке политике и на који су позвани, по ријечима Бранка Тошовића – организатора – „сви босанскохерцеговачки лингвисти, истакнути књижевници, јавни радници, представници средстава јавног информисања, представници политичких партија, власти...” (*Ослобођење*, 1991: 12). Како организатор касније констатује, скуп је имао сљедећа одређења – очување заједничког стандарда Срба, Хрвата и Муслимана у Босни и Херцеговини, право сваког народа да свој језик назива именом које му одговара и равноправност у употреби писама (Тошовић, 2012: 535–536).

⁶⁸ У фусноти број 9 назначено је „назив српскохрватски остао је у поглављима I и II, чији садржај нисмо мењали, али је у осталим поглављима замењен називом српски (језик)” (Ивић и др., 2007: 45).

⁶⁹ Доминантан став јесте да „хрватско језикословље одбацује само тај назив (и његове синониме, такођер двочлане) јер је тај назив неповратно контаминиран једном мучном прошлости” (Brozović, 1998: 163). Брозовићев је замјенски термин, који су усвојили и хрватски и бошњачки лингвисти – апстрактни појам *стандардна новоштокавистина*.

⁷⁰ До тог је времена и дневни лист *Ослобођење* излазио на ћирилици и латиници.

⁷¹ До тада је у Босни и Херцеговини излазио само један језички часопис – *Књижевни језик*.

Ови су циљеви потпуно компатибилни са језичком политиком која је у Босни и Херцеговини била промовисана од седамдесетих година 20. вијека.

Симболично, у часопису *Књижевни језик*⁷² објављен је прилог „Једна важна а заборављена обљетница” (Смаиловић, 1990: 149–155), гдје аутор констатује да је један тако значајан догађај као што је Сарајевски симпозијум о језичкој толеранцији заборављен и како није обиљежена његова 20-годишњица. Већ и овај на први поглед неважан детаљ може прилично да нам дочара атмосферу која је у Босни и Херцеговини владала непосредно прије рата. Ипак, неки су се држали успостављене језичке политике и њених начела, без обзира на оно што се около дешавало, па тако у *Ослобођењу* од 2. марта 1990. године читамо да се састао Координациони одбор Предсједништва РК ССРНБиХ за питања језика и језичке политике и да је на дневном реду била тема правопис. У чланку „Изведбени правопис из заједничке основе” стоји:

„Осим стручних претпоставки, неопходна је уградња начела која проистичу из принципа књижевнојезичке политике у БиХ, а то, између осталог, значи и правопис језика а не правопис варијанте, односно књижевнојезичког израза, правопис који неће разграђивати него разрађивати, који ће имати универзалне намјене и бити лишен идеологизације и емотивизације. Овај пројекат, за чијег руководиоца је изабран Милан Шипка, мора бити брига цијелог друштва и свих научних радника...”

(*Ослобођење*, 1990: 9).

Институт за језик, некадашњи предводник језичке политике, те године организује југословенско-совјетски научни скуп *Функционисање језика у вишенационалним заједницама* (Тошовић, 1990) али „овај скуп није био у директној вези са провођењем књижевнојезичке политике у БиХ” (Танасић, 2012: 93). Без обзира на то што се није односио на актуелну ситуацију у Босни и Херцеговини, у радовима са скупа наилазимо на неке врло занимљиве закључке, али можемо и да установимо каква је била језичка ситуација крајем 1990. године. Из Сарајева су своје реферате имали Срђан Јанковић, Јосип Баотић, Ибрахим Бакић, Мухамед Незировић, Мевлида Караџа, Марко Оршолић и Милош Окука. Симптоматично је, такође, што на овом скупу није учествовао један од креатора и водећих заговарача дотадашње језичке политике Милан Шипка.

У свим радовима наилазимо на заједнички став, опредјељење, мишљење о постојању двије варијанте и два израза на подручју Југославије – западна и источна варијанта, као и посебни изрази у Босни и Херцеговини и Црној Гори. Дакле, оно што је претходних година прво стидљиво, потом опрезно помињано, сада се показује као аксиом у научним радовима тада водећих лингвиста у БиХ и оних који су креирали језичку политику ове југословенске републике. Скуп је врло занимљив из данашње перспективе – прво, био је покушај рекапитулације дотадашње језичке политике, а са друге стране, и нека врста њене капитулације, иако се поједини његови реферати чине депласираним ако знамо да је тада већ било питање дана када ће се заједнички језик распасти. Само дан послје конференције биће одржани први вишестраначки избори у Босни и Херцеговини, који ће показати којим путем иде ова вишенационална југословенска република.

---

⁷² Ради се о значајном и једном од најстаријих часописа у Босни и Херцеговини. Излазио је од 1972. до 1992. године а касније је и обновљен. У часопису су прилоге објављивали угледни босанскохерцеговачки али и југословенски лингвисти. Био је повезан са Институтом за језик и катедром на Филозофском факултету у Сарајеву.

Да није у питању било само игнорисање постојеће ситуације већ и жеља да се проба зауставити оно што се кобно надвијало над овом републиком, показаће „последњи заједнички лингвистички скуп” (Тошовић, 2012: 68), организован 26. и 27. априла 1991. године на Филозофском факултету у Сарајеву, под називом „Језичка ситуација у Босни и Херцеговини”. У уводној ријечи истиче се како је ово врло осјетљиво вријеме за језичку политику у Босни и Херцеговини и циљ скупа – „да се добије колико-толико цјеловита слика језичке ситуације у БиХ. Сада је најважније да се дође до чињеничног стања како би се могла наћи рјешења која би одговарала свим људима, свим народима, свим грађанима БиХ” (Тошовић, 2012: 62). Пошто је то последњи састанак лингвиста, некадашњих колега, на којем се покушало говорити о језику у Босни и Херцеговини из перспективе некадашњих принципа толеранције, овај скуп и радови изнесени на њему представљају врло драгоцену грађу за проучавање језичке политике у Босни и Херцеговини⁷³. Прво зато што ће врло брзо већина излагача промијенити мишљење, а друго зато што се види да су постојали, и бивали све гласнији, мало другачији ставови.

Одмах након скупа, организатор је писао и министру у Влади (Извршног вијећа) Босне и Херцеговине:

„Поднесени реферати освјетљавали су широк круг језичке проблематике, али у свом највећем дијелу они су, ипак, били везани за природу стандардног језика у Босни и Херцеговини и његов назив, те функционалну равноправност националних језичких специфичности у њему и комуникацијску равноправност говорника у нашој републици (...) доминирала [су, А. С.] одређења за

а) заједнички стандардни језик Муслимана, Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини са конјуктивном нормом, односно нормом која ће уважавати језичке специфичности сваког од тих народа као стандарднојезичке синониме (разумије се, када су уклопљени у језик као систем) и за књижевнојезичку политику која ће стварати услове да ти синоними, као једнаковриједни у пракси, буду равноправно третирани;

б) право свакога народа да свој језик назива именом који њему највише одговара, али да назив што из тог права проистиче не може потиснути у службеној употреби назив дат у Уставу СРБиХ све док је постојећа уставна одредба на снази, за коју већина учесника сматра да и нема прихватљивије алтернативе;

ц) критичнији приступ појму *равноправност* када је у питању равноправност писама, дублетних термина, граматичких облика и сл., коју не би требало поистовјетљивати са појмом *равноправност употребе*, јер је ово друго резултат и низа осталих фактора; право на избор не би се смјело претварати у обавезу употребе”

(Тошовић, 2012: 71).

---

⁷³ Неки од реферата су: Асим Пецо – „Одраз наше друштвене стварности на језичку норму”; Мидхат Риђановић – „Општелингвистички аспекти босанскохерцеговачке језичке ситуације”; Срђан Јанковић – „Социолингвистичко одређење босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза”; Јосип Баотић – „Поглед на једно актуелно питање језичке ситуације у Босни и Херцеговини”; Шимун Шоње – „Хрватска варијанта говора у БиХ”; Алија Исаковић – „Национални аспекти босанскохерцеговачке језичке ситуације”; Иво Шољан – „Нека запажања о језичкој ситуацији у БиХ”; Џевад Јузбашевић – „Питање званичног језика и употребе писама у дјелатности босанскохерцеговачког Сабора” итд. Као што се види, реферате су поднијели неки од најзначајнијих истраживача претходно установљене језичке политике, као и неки од апологета каснијих одјелитих језичких политика. Нажалост, објављивање зборника спријечило је рат (Тошовић, 2012: 66–68).

Нажалост, објављени су транскрипти дискусије искључиво српских лингвиста, па не можемо реконструисати одговоре на њих. У тим полемикама чуло се махом:

„Ми смо сад у прелазном једном степену и сад немамо тачан став према књижевнојезичкој политици. Најтачније је {...} и стојим иза тога шта би требало учинити са нашом књижевнојезичком политиком по оном садржају који је дат не само у документима него у силној енергији ради, прије свега Института за језике у Сарајеву и свих наставника и професора српскохрватског језика и осталих у БиХ. 'Требало би учинити редифинирати књижевнојезичку политику'. То је рекао, молим вас, Иван Ловреновић, мислим да је то прави термин. Шта треба редифинирати? Треба редифинирати преамбулу, она, знате, објашњења која стоје иза принципа итд. Али четири принципа књижевнојезичке политике у БиХ ни по коју цијену не треба мијењати”

(Janković, 2012: 110)

„Да покренемо стварно некакав просто апел да дамо наше мишљење, вјероватно у овим дискусијама у рефератима који су скраћени (скраћене дискусије), да дамо неки апел и да дамо своју стручну оцјену о читавој овој ситуацију коју имамо, да сви потпишемо својим пуним именима и презименима и на такав начин некако да покушамо стати у крај свој оној произвољности која се код нас јавља у различитим аспектима живота нашег културног, политичког итд. Кад је баш у питању језик и његов назив, његова структура, његове {...} карактеристике, о томе махом нико и не говори. Тако, дакле, моја би овдје била жеља за неким новим не документом, него ставом сарајевских лингвиста, босанскохерцеговачких лингвиста који се слажу са досадашњим неким језичким принципима који су код нас били спроведени, евентуално са неким извјесним њиховим дограђивањима. {...} и од дограђивања увијек постоје”

(Gošić, 2012: 110).

Из забиљешки се може видјети да су постојали опречни ставови⁷⁴, па и они за које лингвисти кажу да су покупљени „на неким скуповима страначким” (Okuka, 2012: 111). Стиче се утисак да су неки очекивали да ће управо тај скуп ријешити спорна питања. Ускоро ће услиједити распад језика и по територијалном и по националном принципу.

За то вријеме донесени су нови закони о основном и средњем образовању – настали под окриљем покушаја реформе образовања у Босни и Херцеговини, те о издавачкој дјелатности, објављени у Службеном листу БиХ у новембру и децембру 1990. године. У Закону о издавачкој дјелатности (Службени лист СРБиХ, 1990: 953) стоји:

„Чл. 13.

Школски уџбеници и друга наставна средства издају се на српскохрватском односно хрватскосрпском језику ијекавским књижевним изговором и штампају равноправно на оба писма.

Школски уџбеници и друга наставна средства издају се и на језицима народа и народности”.

---

⁷⁴ Често се у дискусији скреће пажња на селективно кориштење литературе и докумената.

Назив језика помиње се тако само у дијелу који се тиче школских уџбеника, иако се закон односи на све публикације и публикације посебне намјене. Такође, закон предвиђа и новчану казну од 1.000 до 5.000 динара за издавање школског уџбеника и другог наставног средства супротно горенаведеном члану 13 (Службени лист СРБиХ, 1990: 954).

У закону о основној школи (Службени лист БиХ, 1990: 1133) санкционише се

„Члан 3.

У основној школи настава се изводи на српскохрватском односно хрватскосрпском књижевном језику ијекавским изговором.

Основна школа дужна је да обезбиједи кроз цјелокупан васпитно-образовни рад равноправну заступљеност оба писма, с тим да у прва три разреда дјеца савладају и ћирилицу и латиницу.

Прво писмо утврђује савјет школе на предлог наставничког вијећа, уважавајући мишљење родитеља и средине из које се врши обухват дјеце.

Члан 4.

Када у основној школи има најмање 20 ученика припадника народа и народности којима српскохрватски односно хрватскосрпски није матерњи језик, за њих се у школи организује настава матерњег језика.

У основној школи у којој се образују ученици само једне народности, цјелокупна настава изводи се на језику народности уз обавезно организовање и наставе српскохрватског односно хрватскосрпског језика”.

У истом је пакету донесен и Закон о средњој школи (Службени лист БиХ, 1990: 1143):

„Члан 6.

Настава у средњој школи изводи се на српскохрватском односно хрватскосрпском књижевном језику ијекавским изговором.

Средња школа дужна је да обезбиједи кроз цјелокупну образовно-васпитну дјелатност равноправну заступљеност оба писма.

Члан 7.

Када у средњој школи има најмање 30 ученика припадника народа и народности, којима српскохрватски односно хрватскосрпски није матерњи језик, за њих се у школи организује и настава матерњег језика.

У средњој школи у којој се образују ученици само једне народности, цјелокупна настава изводи се на језику народности, уз обавезно савладавање наставе српскохрватског односно хрватскосрпског језика”.

Те године, на основу сагласности Скупштине СФРЈ, 13. маја, трансформисан је и Институт за језик – као самосталне јединице наставиле су дјеловати раздвојени Институт за језик и Институт за књижевност (Институт за језик: Хисторијат, <http://izj.unsa.ba/ona/historijat/>).

Уз пажљиву анализу већине језичких догађаја, акција националних друштава, писања лингвиста, те оријентације штампе, дало се наслутити да више не постоји потпуно усаглашен став о језику – и да, што је још интересантније, нема више партијских и државних органа који су учествовали у креирању и спровођењу актуелне језичке политике, тиме строго контролишући сваку примјетну пријетњу по њено дјеловање, што значи да су постојали одређени имплицитни ставови и обриси неких још недефинисаних политика. Јосип Баотић у својој књизи помиње једну од тих суптилних прекретница:

„Разговори на тему Језик у БиХ, традиција, теорија и пракса, вођени почетком 1991. на страницама 'Ослобођења' наговјестили су радикалан заокрет у приступу језичној проблематици у Босни и Херцеговини. Мада су разговори били мотивирани незадовољством резултатима књижевнојезичне политике на њеном основном задатку – остваривања језичне равноправности – потакнути промјенама у друштвено-политичком животу, преласком с једнопартијног на вишепартијни сустав, тј. наговјештајем демократије и већег ступња слобода у свим сферама живота, посебно у онима гдје се ускраћивање било ког облика слобода осјећало, заокрет су омогућиле национално-државне трансформације, које су, између осталог, с посебном оштрином издвојиле језичну проблематику”

(2012: 308).

Тада се појављују „и први радови којима се наглашава потреба за идентификовањем босанског језичког стандарда као језика босанских Муслимана” (Стојкановић, 2015: 70). У питању је рад Џевада Јахића „О народном и књижевном језику босанских Муслимана”. Занимљиво је овај чланак упоредити са другим његовим радовима, на примјер са оним изложеним на скупу Института за језик *Функционисање језика у вишенационалним земљама*, јер су објављени исте године. У раду „О неким језичким тенденцијама у Југославији” (1990: 207–213) Јахић пише:

„Српскохрватски стандардни језик међу словенским стандардним језицима а и знатно шире, представља посебност. Он је, наиме, *књижевни језик за четири наше нације*, у вези с чим се јављају и наглашене варијације унутар њега. Те варијације одликују постојање *двју стандарднојезичких варијаната*, западне и источне, које се углавном поклапају са традицијом језичке употребе у једнонационалним срединама (...) У оквиру тог језика постоје и *два стандарднојезичка израза*, босанскохерцеговачки и црногорски, од којих је овај први нарочито сложена појава, због познатих околности настанка и развоја босанскохерцеговачкога ареала”

И даље, на истој страни:

„Настојања пренаглашавања самосвојности босанскохерцеговачког или црногорског стандарднојезичког израза до данас нису попримила шире размјере нити имају организоване форме испољавања. Ипак, и ту би се могло наићи на појединачна иступања којима недостаје научне мјере а и изграђенијег осјећаја за шире интересе у условима наших комплексних међукултурних и међунационалних односа”.

Са друге стране, у раду објављеном у часопису *Преглед* (1990: 357–377), Јахић пише о „босанском односно бошњачком језику као језику који најдужу традицију има код Муслимана у БиХ и који је основа народне лирске и епске поезије и усмене књижевне традиције Муслимана у БиХ” (Стојкановић, 2015: 70). Типичне црте тога говора су употреба турцизама и досљедност у изговору консонанта *x*, а што се тиче самог назива, Јахић констатује:

„Назив **босански (бошњачки)** језик био је, међутим, веома раширен; он од Муслимана има најдужу традицију. Њиме се исказивала и дистанца у односу на оријенталну књижевнојезичку традицију и потврђивала стварна етничко-језичка славенска припадност. Тај назив односио се на језички простор шири од онога на који се самом одредницом упућивало (...) Судајући и по називу за свој матерњи идиом, Муслимани су и најнепосредније учествовали у уграђивању ширега предстандардног идиома у темеље будућег сх језика (...) Језичком идентитету Муслимана не одговарају тенденције једночланих, једнонационалних номинација сх језика, какве се и данас јављају, нарочито када је ријеч о његовим варијантама (...) Данашње тежње ка једнонационалним називима могле би и сам муслимански језички идентитет упућивати ка изналагању властитог (једно)националног назива за свој матерњи језик, што би на свој начин дјеловало дезинтегрирајуће на цјеловитост сх језика као матерњег идиома четири наше нације (истицање А. С.)”

(Јахић, 1990: 374).

Није јасно шта се тачно догодило у времену које је протекло између ова два текста, а са ове дистанце није ни могуће утврдити који је први написан. Можемо нагађати о мотивима писања и евентуално констатовати да је први текст настао у оквиру Института за језик, што је била једна од значајнијих језичких институција и предводник тада још увијек званичне језичке политике у Босни и Херцеговини, док је часопис једног од факултета на сарајевском универзитету мање релевантан за експлицитне одредбе те политике и сходно томе за евентуалне посљедице, те је у складу с тим аутор вјероватно и поступио. То, међутим, не мијења чињеницу да је овај текст била најаву будуће званичне језичке политике Муслимана⁷⁵.

---

⁷⁵ По властитој библиографској напомени, „први покушај синтетског обухвата језичке генезе Муслимана представља рад Џ. А. Јахића 'Третирање језика у вези са националним конституисањем Муслимана' (1985)” (Јахић, 1990: 374). У том тексту, објављеном у *Свескама* Института за проучавање националних односа, стоји да је, објављивањем књига које објашњавају поријекло и идентитет Муслимана научно образлагање муслиманског националног бића ушло у интензивнију фазу и да ће аутор анализирати како се у њима третира језик и која је његова улога у националном образовању. Након детаљне анализе, Џевад Јахић износи једанаест факата који се тичу језика Муслимана – „Прво. Полазиште у формирању наших националних посебности је заједничка словенска етничка и језичка основа. Она је служила и данас служи најмаркантнијом споном међу нашим националним индивидуалитетима. Та спона има своје најдубље историјске коријене. Друго. Муслимани нису ни од кога примили језик већ су говорили и говоре својим језиком. Они су учествовали у његовом стварању, чувању и богаћењу (...) Треће. Пошто су се муслимани раније идентифицирали као Бошњаци или Босанци, код њих постоји традиција употребе назива бошњачки или босански језик за свој матерњи идиом. Четврто, још много прије Вука културни радници међу Јужним Словенима залагали су се за 'босански говор' односно 'босански језик', идеализирајући га као најљепши, најмилозвучнији и сл., препоручујући га за основу заједничкога књижевног језика. Пето. Оријентални језици играју видну улогу у писаној традицији Муслимана, а велик је број домаћих стваралаца који пишу на овим језицима. Шесто. Посебан печат муслиманској писаној традицији даје алхамијадолитература, писана на матерњем језику арапскога писма. Седмо. У лексици турцизми чине изразит несловенски слој и у писаној, усменој и уопште дијалекатској традицији Муслимана. Осмо. И код ове нације, као код Срба и Хрвата, јавља се покрет за увођење 'народног језика' у школе и уопште у литературу, који је уследио касније у односу на српску и хрватску културну средину. Девето. Употреба матерњег језика и његов стваралачки континуитет код Муслимана никад нису прекидани. У графичкој нарочитој улози у очувању тога континуитета има босанчица, адаптирано ћирилично писмо. Десето. Специфична обиљежја има богато усмено стваралаштво Муслимана, посебно јуначка епика и народна лирика, које чувају континуитет умјетничког исказивања на матерњем језику. Једанаесто. У дијалектима постоје извјесне особине које се могу сматрати говорним одликама типичним за Муслимане” (Јахић, 1985: 279–280). Заправо бисмо овај рад могли сматрати првим програмским текстом који се тиче језика Муслимана, јер су сви потоњи радови проистекли из овог. То такође значи да су Муслимани, истовремено са учествовањем у креирању језичке политике босанскохерцеговачког израза, у којем се говорило о неутрализовању варијаната – управо је то писао лингвиста Јахић – говорили и о језичком изразу Муслимана и потенцијалним сљедећим корацима, што видимо и по овим ријечима – „у таквој општој

На крају крајева, Цевад Јахић запажен је као један од научника који ће касније „постати најватренији поборник баш назива ’босански језик’” (Monnesland, 2005: 484).

Године 1991. лист *Ослобођење*⁷⁶ покренуо је Анкету о језику, у редовној рубрици „КУН – додатак за културу, умјетност и науку”. Анкета је започела 19. јануара 1991. године насловом „Језик у Босни и Херцеговини – традиција, теорија, пракса” (*Ослобођење*, 1991: 9). По ријечима колумнисте Јозе Машића, на разговор су позвани лингвисти и књижевници Селим Арнаут, Миле Бабић, Јосип Баотић, Енес Дураковић, Мухамед Филиповић, Алија Исаковић, Цевад Јахић, Цевад Карахасан, Зилхад Кључанин, Светозар Кољевић, Веселко Короман, Милош Ковачевић, Херта Куна, Томислав Ладан, Миро Ласић, Славко Леовац, Иван Ловреновић, Витомир Лукић, Муниб Маглајић, Војислав Максимовић, Јозо Марић, Коља Мићевић, Рајко Петров Ного, Милош Окука, Марко Орлушић, Асим Пецо, Новица Петковић, Круно Праћић, Ранко Рисојевић, Мухсин Ризвић, Исмет Смајловић, Милан Шипка, Стеван Тонтић и Анђелко Вулетић – листом најпознатији, најцјењенији и најпозванији стручњаци. У првом кругу јавили су се Веселко Короман, Алија Исаковић, Иван Ловреновић и Коља Мићевић⁷⁷.

Хрватски представници сматрали су да „у Босни и Херцеговини се већ четири и пол деценија, успркос чињеници да она за цијело то вријеме није била конституирана на националном принципу (као остале републике), под именом хрватско-српски – српско-хрватски језик готово искључиво промиче српски књижевни језик ијекавског лика. Због свега тога садашње име језика у овој републици није логично, а облик стандардности што се њиме уводи – није прихватљив за хрватски народ” (Веселко Короман, *Ослобођење*, 1991: 9), то јест да је у Босни и Херцеговини за све то вријеме била на снази унитаризација језика према такозваној источној варијанти српско-хрватског језика (Иван Ловреновић, *Ослобођење*, 1991: 9). По Ловреновићевом утиску, „Срби истичу потребу писма, дакле језиком су сасвим задовољни; Хрватима пак недостаје читав језик, Муслимани (додуше нејасно и као ’издалека’) истичу потребу за босанском бојом...” (*Ослобођење*, 1991: 9).

Сљедеће суботе, 26. јануара 1991. године, јавио се хрватски писац Витомир Лукић, који је сматрао да ће Хрвати наставити користити своју а Срби своју варијанту, док „не постоји никакав ’муслимански’ језик и (...) он може бити, ако се то увјерење ослања на праксу, само један од ова два језика са интонативним, лексичким, цивилизацијским и духовним осебујностима које га чине способним да комуникацијски опслужује муслиманску културу. Није тешко увидјети да је он посљедњих година доживио изразит помак према више или мање чистом хрватском језику, без оне, иначе наметљиве тежње према конструисању новог говора” (*Ослобођење*, 1991: 9). Јосип Баотић, један од креатора и заговорника претходне језичке политике БиХ, истраживач у Институту за језик, критиковао је анкету – прво због тога што су позвани да у њој учествују научници, умјетници, културни и јавни посленици паралелно са језичким стручњацима, и друго, због саме формулације питања:

„Прва реченица којом су се обратили потенцијалним учесницима дискусије на страницама овог листа то потврђује ’Већ дуље вријеме тзв. књижевнојезички стандард у БиХ постао је претијесан за размах литерарне и језичке имагинације те се с тим у вези намеће

истраживачкој концепцији морали бисмо се детаљније позабавити и неким до сада тек дотакнутим питањима из језичког наслеђа као једног од свједока муслиманске националне посебности” (Јахић, 1985: 279–297).

⁷⁶ Иначе је овај лист врло користан извор приликом реконструкције догађаја који се тичу језика у Босни и Херцеговини, поготово рубрика *Култура, умјетност, наука*, гдје смо на основу вијести, прилога и колумни успјели добрим дијелом реконструисати овај период, те обратити пажњу на догађаје које нисмо нашли у секундарним изворима.

⁷⁷ У наставку текста наводимо само неке репрезентативне одговоре.

пријека потреба прилагодити га савременим језичким и књижевним токовима или га потпуно и темељито ревидирати'. Не само да је у њој књижевнојезички стандард у Босни и Херцеговини добио квалификацију 'такозвани', да је стандардни језик поистовјећен са пјесничким језиком, па стање у стандардном језику означено као кочница размаха литерарне и језичне имагинације, него се тражи његово прилагођавање савременим језичким и књижевним токовима..."

(*Ослобођење*, 1991: 9).

Баотић стога закључује да „залагање за инаугурацију националних језика у службеној употреби у Босни и Херцеговини по моме увјерењу није последица рестриктивности књижевнојезичке политике према специфичностима идиома народа који у њој живе (...) залагање је последица вихора националних хомогенизација, истицања у први план оних етикета које ће најупадљивије скренути пажњу на национално име и посебност” (*Ослобођење*, 1991: 9).

Представници Муслимана углавном имају потпуно уједначене ставове – мање или више радикалне за то вријеме, у којима се још није знала судбина заједничког језика у Босни и Херцеговини. Алија Исаковић залаже се за трокомпонентни назив језика и за писање новог правописа босанско-српско-хрватског језика који би могао задовољити потребе заједничког живота. Као друго могуће рјешење предлаже национални језик у личној, ауторској и вјерској употреби, а као треће – пророчки – „три варијанте у функцији три језика. То би, онда, подразумијевало три разреда, три тв-студија, троје дневне новине, троструки административни папири, троструки лијечнички проспекти (...) И то је изводљиво, али је непрактично, и скупо” (*Ослобођење*, 1991: 9). Џевад Јахић говори о језичким слободама и праву сваког човјека да се језички испољи, не дајући одговор на тренутну језичку ситуацију (*Ослобођење*, 1991: 10). Полемишући са претходним освртом Витомира Лукића, који констатује да је језик Муслимана направио заокрет према језику Хрвата, те са Ранком Рисојевићем, Рагиб Лубовац, умјетник и културни радник, пише да је Вук Карацић српским назвао *босански* и *јекавски*, те да заједнички језик треба да буде троимен: *босанско-српскихрватски језик* (*Ослобођење*, 1991: 9). Асим Пецо, у 20. броју додатка, од 2. фебруара 1991. године, јавио се прилично умјереним и сталоженим ставом о томе како језичке проблеме успјешно треба да ријеше лингвисти а не политика. За разлику од њега, Сенахид Халиловић, аутор књиге *Босански језик*, која ће изаћи исте године, говори о четири језичка стандарда на подручју Југославије, а три на територији Босне и Херцеговине (*Ослобођење*, 1991: 9). У 23. броју КУН-а јавила се и Амира Идризбеговић, која је сматрала да језик у Босни и Херцеговини треба да се назива *босанским* или *босански-српски-хрватски* или *муслиманско-српски-хрватски* и да „Муслимани, Бошњаци или Босанци више неће да се подразумијевају у двочланим називима, који заправо значе њихово непризнавање” (*Ослобођење*, 1991: 9).

Што се тиче Срба, Коља Мићевић дао је, у односу на друге анкетирание, кратак коментар како се Босна и Херцеговина посљедњих двјеста година налази на домаку језичког договора, не предлажући никакво рјешење и не осврћући се на конкретну ситуацију, док књижевници Стеван Тонтић и Ранко Рисојевић сматрају да је језичко питање у Босни и Херцеговини осјетљиво, те се први противи и језичком унитаризму и засебним језицима, а потоњи се залаже за заједнички језик и конвенцију правописа (*Ослобођење*, 1990: 9). Занимљиво је примијетити да су се српски лингвисти слабо или никако одазвали анкети *Ослобођења*, што можемо тумачити на два начина – или су сматрали, пратећи постојеће језичко и социолингвистичко стање у Србији (која је задржала и назив и статус српскохрватског језика у новом уставу), да ће Босна и Херцеговина остати на том путу, или су анкету држали недовољно важном. У једном

од каснијих издања, 27. априла 1991. године, писао је Срђан Јанковић, који је задржао своје мишљење о неутрализацији источне и западне варијанте на босанскохерцеговачком тлу.

Крајњи резултат анкете је да је „више од половине анкетираних, или готово сви они који нису активно дјеловали у реализацији концепта књижевнојезичке политике, одбацили су концепт стандарднојезичког заједништва Срба, Хрвата, Бошњака и Црногораца на опћем плану и заложили се за политику посебних стандардних језика и у Босни и Херцеговини: босанског, хрватског и српског” (Ваотић, 2004: 37). Управо је 1991. година и једна од најзначајнијих и најактивнијих година у погледу рада бошњачких лингвиста, те се у неку руку може сматрати и прекретницом у језичкој политици Муслимана. Наиме, тада су објављене двије од три књиге које су „удариле темељ политичким поступцима око проглашавања босанског језика” (Monnesland, 2005: 484)⁷⁸. Обје су објављене код истог издавача и са истим корицама – Библиотека Кључанин⁷⁹. Прва је аутора Сенахида Халиловића *Босански језик. У предговору* написаном у Сарајеву 14. 9. 1991. године стоји:

„Народно име *босански језик* кроз повијест је мијењало своју садржину: првотно бијаше именом језика свих житеља земље Босне, да би се – од краја 19. вијека наовамо – свело, углавном, на основно име матерњег језика Босанских Муслимана, исламизираниога славенског становништва у Босни и Херцеговини и Југославији уопће. То име чува и бројна босанскомуслиманска емиграција у Турској, и другдје. Босански Муслимани у том имену подразумијевају своју укупну језичку активност у прошлости и данас, стога је *босански језик* израз цјелокупнога њиховог живота, њихова ’културна смотра’”

(Halilović, 1991: 7).

И даље:

„Неоспорно је да је подесност имена српскохрватски (хрватскосрпски) језик већ знатно смањена чином дистанцирања од тог сложеног назива самих Хрвата у Хрватској и Срба у Србији. Превише је у таквој ситуацији очекивати од Муслимана да буду жешћи заговорници назива у коме није било заступљено њихово име, од оних чије је име фигурирало у термину српскохрватски језик (...) Тај је термин израз конвенције Срба и Хрвата, јер су управо они и имали главну ријеч у номинацији заједничкога језика. (...) У таквој ситуацији само се по себи разумије да ће Муслимани вратити у употребу име *босански језик*”

(1991: 15).

Аутор предлаже за заједнички назив слједећа имена језика – немаркиран назив *стандардна новоштокавџина*⁸⁰, народно име у заједничком називу *босанскосрпскохрватски*

⁷⁸ Код неких аутора наилазимо на другачије мишљење. На примјер, Александар Стојкановић пише да су, будући објављене прије самог рата, ове три публикације (*Босански језик, Језик босанских Муслимана, Рјечник карактеристичне лексике у босанскоме језику*) „биле од суштинске важности за формирање укупног бошњачког идентитета у предратном периоду” (2015: 73). Међутим, како је Република Српска настала 9. јануара 1992. године, а рат почео 1. марта 1992. године због убиства српског свата (Републички центар за истраживање рата и ратних злочина), сматрамо да се *Рјечник* Алије Исаковића не може сврстати у ову фазу језичке политике – ни хронолошки, ни методолошки, ни теоријски и да он припада фази одјелитих ратних политика.

⁷⁹ Према подацима на корици, видимо да су нека од претходних издања Алија Изетбеговић *Исламска декларација*, Атиф Пуриватра, Мустафа Имамовић, Русмир Махмутџахић *Муслимани и бошњааштво*, Мухамед Хацијахић, *Поријекло босанских муслимана*, Група аутора, *Млади муслимани*, Сафет-бег Башагић, *Кратка упута у прошлост БиХ*, итд.

⁸⁰ По већ наведеном Брозовићевом моделу.

и назив *босанскомуслимански књижевни језик* као језик књижевности Босанских Муслимана. Халиловић наглашава да под народним називом *босански језик* Босански Муслимани⁸¹ подразумевају: 1. босанскомуслимански језички тип, 2. србијанскомуслимански језички тип, 3. хрватскомуслимански језички тип, 4. црногорскомуслимански језички тип, 5. предстандардне идиоме (укључујући језик муслиманске народне књижевности), 6. говоре Муслимана на простору Босне и Херцеговине, Србије, Црне Горе и Хрватске и 7. оазне говоре Босанских Муслимана у дијаспори, у окружењу других језика (турског, македонског). Надаље се у књизи говори о историји имена *босански језик*, етимологији имена *Босна*, помену *босанског* језика у историјским изворима, о запажањима појединих аутора о језику Босне, одликама језика Босанских Муслимана, норми језика, писму и језичкој политици. У другом дијелу књиге Халиловић штампа текстове бројних аутора, међу њима Ватрослава Јагића, Томислава Краљачића, Цевада Јахића, Мака Диздара, Алије Исаковића, као и избор прилога објављених у анкети *Ослобођења* о језичкој политици, о којој је већ било ријечи⁸².

Главним особинама говора Босанских Муслимана – што се већ као теза усталило у појединим радовима – Халиловић сматра турцизме и чување гласова *х* и *џ*, те посебно истиче да

- „1. име босанског језика има вишевијековну традицију, као и босанска државност
2. име је присутно и у предосманском периоду
3. у османском периоду односи се на све три групе (муслимане, православце и католике) а тек се пред крај тог периода сужава на муслимане
4. покрива шири терен од административних босанских
5. основно је име језика Босанских Муслимана, што показује и попис становништва из 1991. године”

(1991: 34).

Цевад Јахић у предговору књизи *Језик босанских Муслимана* пише да ће се разматрања у њој кретати између неутемељености двије опречне тезе – прве, да Муслимани немају ни свој језик ни своју нацију и друге, да Муслимани имају свој властити језик (1991: 5). Како сам наводи, аутор се до тог тренутка већ десет година бави језичком генезом босанских Муслимана⁸³, што видимо и по његовим радовима који су у овом поглављу већ анализирани, и управо су ти радови и уврштени у књигу. Јахићева књига састоји се из три дијела – Развој дијалеката и књижевног језика, Књижевна и језичка традиција и Дијалекатска база. Цевад Јахић заправо понавља своје дотадашње тезе, као и закључке које читамо и код Халиловића –

---

⁸¹ Аутор пише обје ријечи великим словима.

⁸² Књигу је скоро одмах по објављивању у загребачком *Бехару* приказао Иво Прањковић. Иако о њој говори врло похвално, приговара аутору да „није баш у довољној мјери обавијештен о стандардолшкој проблематици, посебнице теоријски и методолошки. Очито је да се формирао у првом реду као дијалектолог (главни су му досад објављени радови посвећени опису говора Тухоља код Кладња, међуријечја Неретве и Дубровачке ријеке), па се прилично тешко и недовољно успијева одвојити од 'супстанције', тј. од конкретних говорних елемената (података)” (Pranjković, 1992, <http://kajankajan.blogspot.com/2016/05/muslimanski-narod-i-njegov-jezik.html>). Касније ће Јасмин Хоџић, на основу ове књиге, неких радова, али и два издања правописа и рјечника, констатовати да Халиловићеве нормативни принципи заправо шкоде бошњачком језику јер се залажу за јединствену стандардизацију (Hođić, 2018: 32).

⁸³ Халиловић пише Босански Муслимани а Јахић босански Муслимани.

о специфичностима које карактеришу искључиво језик босанских Муслимана, као и о историји и утемељености назива *босански језик*. Такође, кроз обје књиге провлачи се и закључак да Муслимани и њихово наслеђе нису били укључени у договоре око заједничког српскохрватског језика, нису учествовали у Новосадском договору, те су стога нека рјешења произашла из тога (Правопис 1960, рјечници Матице српске и Матице хрватске) неодговарајућа и нетачна за Муслимане – писање консонанта *х*, писање муслиманских имена, оријентална лексика, итд. (Јахић, 1991: 25).

У 1991. години примјећује се и појачана активност обновљених националних друштава Просвјета, Препород и Напредак, која самостално организују скупове, промоције књига и трибине о језику и књижевности. Тако у листу *Ослобођење* од 2. априла 1991. године читамо о трибини коју су у Чапљини одржали професор Енес Дураковић и Алија Исаковић и на којој се говорило о муслиманском језику и књижевности, њиховим коријенима и континуитету – „посебна пажња посвећена је језику Муслимана, за који је речено да је босански и, ако се Муслимани не врате имену тог језика, онда ће поново бити у прилици да, што се тиче језика, буду неопредијељени, као што су дуго били неопредијељени као народ. Ријеч је о језику којим говоре четири народа, али сваки народ има право да тај језик именује својим именом у оквиру једног језика”. Истог мјесеца, 23. 4. 1991. године, одржана је, на примјер, промоција књиге *Антологија хрватског пјесништва* и Напретковог календара за 1991. годину.

Што се тиче хрватског језика, *Ослобођење* је 6. фебруара 1991. године пренијело изјаву групе интелектуалаца (књижевника, просвјетних радника, новинара, лектора, историчара и других) о положају хрватског књижевног језика у Босни и Херцеговини:

„Како име језику може дати само народ који њиме говори, наравно је да Хрвати у БиХ имају право своје језику дати народно име – хрватски књижевни језик, тражити за њ службени статус и захтијевати да се он досљедно примјењује у свим републичким средствима информирања, у школама, у државним установама, администрацији, војци и другдје (...) То значи да се ми залажемо за превладавање норме коју диктира тзв. Новосадски договор и за другачији нормативни приступ који ће поштовати неповредивост ауторског језика”.

Хрватски лингвисти, скоро без изузетка, сматрају да су „неповољне друштвене, политичке и социолингвистичке прилике довеле до тога да су Хрватима у Босни и Херцеговини, унаточ уставним одредбама и законима од 1945 (...) суставно закидана права и нијекане језичне посебности” (Musa, 2017: 32).

Ова фаза почела је за све три групе у исто вријеме, 1990. године, али није једнако трајала. За Републику Српску трајала је до 28. фебруара 1992, када је донесен Устав, за Херцег Босну до јула 1992, када је основана Хрватска заједница Херцег Босна, и за Републику Босну и Херцеговину до 1993, када је донесен Устав а потом и његови амандмани. У овом двогодишњем периоду можемо примијетити двије струје – прва је она државна, републичка, која је настављала дотадашњу језичку политику и њена договорена начела, под вођством Института за језик, и која је и даље у службеној и јавној употреби задржавала претходно стање. Дакле, експлицитна, званична, републичка језичка политика и даље је била на снази. Чак и када је одржавање таквог стања – почетком 1992. године – постало немогуће, и даље су се приређивали скупови и трибине на којима се тражи најбоље рјешење за Босну и Херцеговину. Са друге стране, видљиве су велике промјене које се тичу појединих лингвиста, које још увијек нису биле институционално подржане али су најављивале обресе будуће језичке политике. Можемо их именовати имплицитном језичком политиком. Такође, већ се тада могу примијетити неке суптилне тенденције, као што је на примјер честа замјена присвојног

придјева босанскохерцеговачки са босански (књижевност, идентитет, итд.) у листу *Ослобођење*. Језичка политика ће се ускоро подијелити на три различите и одјелите језичке политике Срба, Хрвата и Муслимана, без обзира на све покушаје да се ти процеси зауставе, што је видљиво из појединих поступака лингвиста.

Први су службено језик националним именом назвали Хрвати – наиме, док је у Босни и Херцеговини службени језик још увијек био српскохрватски,

„на подручју ливањске општине, како су то ових дана одлучили одборници у скупштинским клупама, биће у званичној употреби хрватски језик. Све школе, предузећа и установе дужне су, према овој одлуци, да се служе хрватским књижевним језиком и латиничним писмом, а настава у образовно-одгојним установама изводиће се према плановима и програмима Републике Хрватске.

Грађанима и припадницима других националности дато је право да се изражавају својим језиком и да га називају својим именом. Кад је ријеч о ћириличном писму, оно ће се учити факултативно у трећем разреду основне школе, с тим што се не ускраћује право ученицима да се у настави слободно служе ћирилицом”.

Како стоји у *Ослобођењу* од 2. априла 1992. године, одборници су се позвали на повељу Уједињених нација о правима човјека и грађанина, у којој се наглашава да је право сваког народа да се служи својим језиком и да га назива својим именом⁸⁴.

Јединим случајем када су се ове двије – паралелно вођене – језичке политике преклопиле сматрамо оснивање Комисије за језик (Стручна подгрупа за језик и писмо). Комисија за језик, као радна група Уставне комисије, успостављена је 1991. године. Заступала је етничке интересе у вријеме писања новог устава (Свједочење Мирослава Паламете, <https://iwpr.net/sr/global-voices/pominjanje-srpskog-jezika-izazivalo-gadenje>), а основно питање које је требало да буде ријешено било је питање назива језика. Била је сачињена од националних представника – бошњачког Препорода, хрватског Напретка и српске Просвјете. Комисију су чинили и директорица Института за језик у Сарајеву, те два представника Одсјека за јужнословенске језике Филозофског факултета у Сарајеву⁸⁵. Одмах на почетку било је јасно да се Комисија не може и неће усагласити:

„Представници бошњачког Препорода и хрватског Напретка предлагали су формулације са националним етикетама за језик: босански, хрватски, српски, и били су против помињања етикете српскохрватски/хрватскосрпски у било ком контексту, док су представници српског Препорода и независни лингвисти били за задржавање етикете српскохрватски/хрватскосрпски као опће ознаке за језик, последице које би биле наведене три стандарднојезичне реализације као посебни стандардни језици: босански, хрватски, српски. Први су свој став бранили реалношћу стања и настојањем остваривања потпуне равноправности националних корпуса и када је језик у питању, други су мислили да би очување назива српскохрватски/хрватскосрпски макар и као етикете за апстрактни систем норми, било

⁸⁴ Милош Ковачевић каже да су то право први пут искористили Хрвати (2011: 32). Шипка додаје да је тај захтјев познат још из Декларације о називу и положају хрватског језика из 1967. године, а да се налази и у *Прогласу о босанском језику* из 1992. (Ѕирка, 2001б: 123). Право сваког народа на сопствени језик познато је још и као „хрватски изум” (према Грешелу) и „право које се везује за југословенску традицију” (према Монесланду) (Ковачевић, 2015: 48).

⁸⁵ Чланови Комисије су били: Алија Исаковић, Сенахид Халиловић, Стево Ћосовић, Милош Ковачевић, Веселко Короман, Анђелко Вулећић (касније умјесто њега Павао Кнезовић и Жељко Иванковић), Наила Ваљевац, Јосип Баотић и Милош Окука (Окука, 2006: 256).

ослонац за очување јединства комуникацијског простора и шанса за потпуно оживотворење концепта књижевнојезичке политике – а то опет значи комуникацијске равноправности свих говорника на сваком дијелу државне заједнице”

(Baotić, 2012: 386).

Просвјета је у допису од 8. октобра 1991. године предложила да се задржи ранија формулација о језику – да је у службеној употреби српскохрватски односно хрватскосрпски језик ијекавског изговора, али је захтијевала измјену у одредби о писму – да су оба писма равноправна и равномјерна у употреби, што значи обавезна на цијелом простору Босне и Херцеговине, без обзира на састав становништва (Okuka, 2006: 257). Представници Препорода су се у свом допису од 3. септембра 1991. године zaloжили за трочлани назив босанско-српско-хрватски (односно српско-хрватско-босански или хрватско-српско-босански) језик ијекавског изговора јер „данашњи назив језика потиче из времена у којем је негиран босански муслимански народ, његова култура и језик”⁸⁶ (Okuka, 2006: 257). Хрватски Напредак послао је допис 8. новембра 1991. године и подржао формулацију „у Босни и Херцеговини у службеној употреби је босански, хрватски, српски језик ијекавског изговора” (Okuka, 2006: 257). Представници Института за језик и Одсјека за јужнословенске језике инсистирали су на заједничком називу језика – *српскохрватски/хрватскосрпски* и указивали на „кобне посљедице рушења језичког заједништва”. Након усаглашавања и настојања да се помире сви захтјеви, предложено је и сљедеће рјешење – „У Босни и Херцеговини у службеној употреби је српскохрватски – хрватскосрпски језик ијекавског изговора, који Хрвати зову хрватским, Муслимани босанским, Срби српским. Оба писма (ћирилица и латиница) су равноправна” (Okuka, 2006: 258).

Милош Окука, један од чланова Комисије, свједочи да је убрзо дошло до пат позиције, да је атмосфера била мучна, исцрпљујућа и фрустрирајућа, а након изнесених приједлога Уставна комисија се тој радној групи више није ни обраћала (2006: 257). Пошто је Комисију основала Скупштина, званични орган који је до тада поштовао начела претходне језичке политике, то, по нашем суду, представља покушај помирења два супротстављена мишљења.

На самом крају године 1992. 105 муслиманских интелектуалаца писало је Предсједништву Босне и Херцеговине, а писмо је објавило *Ослобођење* 13. 12. 1992. (Šipka, 2000: 245). Занимљиво је да у том писму и даље постоји двојакост назива коју употребљавају сами Муслимани. На истом се мјесту говори *босански* и *бошњачки*, а ако томе прикључимо и назив *босанскомуслиманска варијанта*, који се такође користи у тексту, види се да је његова намјера само покретање питања националног језика, са још нејасним називом. На више мјеста се такође помиње толико пута изнесено природно право свакога народа да свој језик именује по својој вољи. Други аргумент који се помиње јесте да су „битна језичка својства босанскога језика проглашена некњижевним у Правопису Матице српске и Матице хрватске, а на основу Новосадског договора, у коме нико од Босанских Муслимана није ни судјеловао” (Šipka, 2001: 245). У писму се, осим ових политичких, не спомиње нити један лингвистички разлог или аргумент. Захтијева се измјена четвртог члана Устава на сљедећи начин:

„У Републици Босни и Херцеговини у службеној је употреби босански, хрватски и српски језик ијекавског изговора. Употреба писама (латиничкога и ћириличког) сразмјерна је

---

⁸⁶ Приједлози које је дао Препород више су пута мијењани, па су постојале и варијације *босански* или *хрватски* или *српски језик*, *заједнички језик* који *Муслимани зову босанским*, *Срби српским*, *Хрватски хрватским* (Okuka, 2006: 258).

етничкој структури становништва Босне и Херцеговине (према резултатима пописа становништва из 1991)”

(Šipka, 2000: 245).

Уједно је ово и први овакав приједлог у Босни и Херцеговини након прокламоване језичке толеранције у Југославији – када се не говори о равноправности писама. Потписници неколико пута спомињу резултате пописа из 1991. године и на њих се позивају као на доказ да Устав треба да се мијења. Резултати тог пописа, бар што се тиче матерњег језика, у најмању су руку контроверзни. Обично се попис становништва узима као аргумент да су Муслимани већ тада били освијештени о називу језика и националности, те се стиче утисак да је незадовољство и неопредијељеност Муслимана дуго чувана, због чега се сматра да је одједном ескалирала. Међутим, узевши у обзир веома предан рад националних друштава, која су предавањима, трибинама и промоцијама обишла скоро цијелу Босну и Херцеговину, те активности странака, та се теза доводи у питање. Испоставиће се да су потези све три националне заједнице били скупни резултат дјеловања на терену и распада заједничке државе. То мисли и Александар Стојкановић, који је радио социолингвистичку анализу језичке политике у Босни и Херцеговини:

„Релативно велики број публикација о босанском језику објављених у кратком временском периоду те политичка подршка водеће националне партије Бошњака, Странке Демократске Акције, увођењу посебног босанског језика као националног језика Муслимана у БиХ, показали су резултат већ током пописа становништва у БиХ одржаног током 1991. године када се 37% пописаних становника БиХ изјаснило као говорници босанског језика уз 26,6% говорника српскохрватског, 18,8% говорника српског и 13,5% говорника хрватског језика. Упоређивањем ових података са подацима о националној припадности може се закључити да је већи дио Муслимана у БиХ прихватио лингвоним ’босански’ за свој матерњи језик”

(Стојкановић, 2015: 74).

Свен Монесленд закључиће да је то 90% Муслимана⁸⁷ (Monnesland, 2005). Попис је проведен 1991, тачније од 1. до 15. априла (Popis, 1993: 7), а објављен 1993. године. Бошњачки лингвисти сматрају да резултати пописа недвосмислено показују одређено Муслимана, па тако Јасмин Хоџић наводи податак да је касније „тражено да се ови резултати признају у скупштинској процедури (гдје би босанском језику већ 1991. била враћена и законодавно-правна снага), међутим, српски заступници су били против” (Hođić, 2021: 68).

Иако се резултати пописа сматрају чињеницом о којој не треба расправљати, још увијек није јасно како се у социолингвистици тумаче пописи становништва – наиме, Хобсбом сматра да су пописи непоуздани извори података будући да се на неким подручјима њихови резултати драстично мијењају у зависности од других фактора који нису лингвистички (1993: 63). Поготово се резултати компромитују ако знамо да баш у то вријеме, „иако је било великих

---

⁸⁷ Нажалост, немогуће је у неким сегментима упоредити резултате пописа из 1991. и пописа из 2013. На примјер, у попису из 2013. наводе се категорије *босански*, *хрватски*, *српски*, *остали* и *без одговора*, с тим да је у методологији пописа наведено да одговор није могао остати празан – ако пописивач није добио одговор, уписивао га је у рубрику непознато, а ако је одговор био различит од онога у обрасцу, био је уписан под категоријом остало (Попис становништва 2013, https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/RezultatiPopisa_SR.pdf). Са друге стране, у попису из 1991. наилазимо на чак 52 назива језика јер категоризација није била унапријед одређена. Пописивани су сами давали одговор на то питање, као и у претходним пописима, изузев 1948 (Popis, 1993). Од та 52 назива, најмање пола се односи на неку верзију тадашњег службеног језика (*српскохерцеговачки*, *хрватскобосанско-српски*, *босанскохрватско-српски*, *хрватскобосански*, *босанскомуслимански*). Заједничко им је и то што нису признати званични резултати и што постоји више верзија пописа.

примједби и отпора начину на који је попис припреман, владајућа већина је, и то баш у вријеме јавних иступа о језику, увела у пописни формулар и рубрику *матерњи језик*, дајући при том и одговоре, односно алтернације: *босански, хрватски, српски, српскохрватски, хрватскосрпски*. И догодило се управо оно што се и жељело да се догоди у ери агитације за босански језик” (Окука, 2006: 254). Када се консултују неки хрватски радови и прилози, види се да су резултати пописа, како то констатује и Милан Шипка – „плебисцитарни али не и спонтани” (2001б: 126) – наине, уочи самог пописа становништва кружио је непотписан и анониман летак на коме се Муслиманима врло јасно назначавало како да се на предстојећем попису изјасне: да им је вјера ислам, националност Муслиман и језик *босански* (Šipka, 2001б: 123). Како је тада изјављено из врха странке, циљ оваквих потеза био је да се муслиманском народу објасни овај „судбоносни тренутак”, „историјска шанса”, „испит зрелости муслиманског народа” (*Ослобођење*, 1991: 6). Да ове оцјене нису једностране, показују нам свједочења из другог извора, који каже „након избора у Босни и Херцеговини почеле су припреме за попис становништва (...) пред сам попис водећа бошњачка, тада муслиманска странка у БиХ – Странка демократске акције тискала је проглас Муслиманима у дневном листу ’Ослобођење’ од 27. ожујка 1991. У њему се, између осталог, скреће позорност Муслиманима да се национално изјасне Муслиманима исламске вјероисповијести, с босанским као материнским језиком” (Dodig, 2004: 71). Проглас Странке демократске акције гласио је овако: „Муслимани, запамтите! Ваша је национална припадност – МУСЛИМАН. Ваш је матерњи језик – *БОСАНСКИ*. Ваша је вјероисповијест – ИСЛАМ”⁸⁸ (*Ослобођење*, 1991: 6)⁸⁹. Алија Исаковић је у једном интервјуу у марту 1991. године упитан „Какве су ваше прогнозе око броја Муслимана који ће у попису уписати језик ’босански’” – на шта је одговорио: „Најмање 50%, а то је довољно с обзиром на поновни јавни живот босанског језика” (1994: 274).

То не проблематизује сам резултат пописа, већ чињеницу да припрема за попис није била тако безазлена већ организована и намјеравана, а да су се резултати касније вјешто користили у свим аргументима, што захтијева пропитивање резултата пописа као неоспорног социолингвистичког доказа. Чак је и код интерпретације резултата постојала острашћеност – у *Љиљану* 10. новембра 1993. године Бернес Алихоџић закључује да су резултати пописа показали да су Муслимани једини аутохтони становници Босне и Херцеговине и да је „овим недвосмислено потврђена воља да се врати стари, природно настао назив језика. Такођер, то упућује на нераскидиву везу језик–држава” (Окука, 2006: 255). Код осталих народа у БиХ није примијећена или забиљежена таква активност.

Сљедећи документ, *Проглас о босанском језику* (Šipka, 2000: 245), још је радикалнији:

„Постоји Босна као хиљадугодишња чињеница. Више од пола миленија један аутохтони европски народ, у границама некадашњег Босанског пашалука, оплемењен исламом: Босански Муслимани (Бошњаци). И тај народ има свој Босански (бошњачки) језик, као битну конститутивну компоненту бића”.

⁸⁸ Слична кампања вођена је и поводом пописа у Босни и Херцеговини 2013, када је предсједник Свјетског бошњачког конгреса позвао сународнике да се изјасне да су Бошњаци, да им је вјера ислам, а језик *босански* <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Ceric-o-popisu-Mi-smo-Bosnjaci-vjera-nam-je-islam-a-jezik-bosanski/209409>.

⁸⁹ Осим што су дата прецизна упутства, посебно се истицала штетност неких од двојних назива: Србин – муслиман, Хрват – муслиман. За *Ослобођење* је поводом пописа говорио и Атиф Пуриватра, тадашњи потпредсједник Препорода, који каже „чудно је, међутим, и нејасно, зашто и коме смета овај наш ’папирић’ којим позивамо муслимански народ да оствари оно што сви други остварују деценијама”, као и Алија Исаковић, који сматра „босански језик конститутивном компонентом босанско-муслиманског националног бића” (*Ослобођење*, 1991: 6).

Што се тиче образовног система у Босни и Херцеговини, посљедња школска година прије рата, 1991/2, завршена је закључно са 15. мајем 1992. године, када је Предсједништво донијело Уредбу о завршетку школске године (Јабуџар, 1997: 94)⁹⁰.

3.6. Кратки закључак

Од краја Првог свјетског рата па све до почетка новог рата 1992. године у Босни и Херцеговини проводи се политика заједничког језика са доминантним приступом одозго на доље, уз нагли прекид периода привидне равнотеже у току Другог свјетског рата. Главне карактеристике овог периода јесу:

- Језички критеријуми одмах су 1918. подређени политичким циљевима, те се настоји прибавити научно оправдање за потпуно језичко јединство у новој држави. Иако постојећа норма не представља никакву препреку у комуникацији, лингвисти се залажу за њену реконструкцију и стварање екавско-латиничне уније, спремни да се одрекну двију важних особина српског језика – ијекавице и ћирилице. Исти захтјев за унификацијом, само у другачијем идеолошком кључу, поновиће се у Републици Српској током рата. У складу са општом политиком државе, на макро нивоу проглашен је српско-хрватско-словеначки језик, чиме неосновано и нелогично именоване државног језика остаје идеолошко питање.
- Постоји велика разлика између језичке политике *de iure* и језичке политике *de facto*, што ће кулминирати у Другом свјетском рату. Док је прокламована државна језичка политика наводно развијала љубав према отаџбини и приближавала Србе и Хрвате, у Хрватској је она сматрана репресивном, довела је до пораста радикалних идеја и подривачких језичких политика. За вријеме Независне Државе Хрватске језик се употребљава као катализатор мобилизације маса, језичка политика постаје директивна, репресивна и уређује како јавну тако и приватну употребу језика. По други пут ћирилица и српски језик бивају забрањени.
- Самостална језичка политика у социјалистичкој републици Босни и Херцеговини, настала под будним оком републике и партије, супротна је Новосадском договору, а њен производ босанскохерцеговачки језички израз није био стандардизован већ је свој статус базирао на политичким начелима толеранције. Њен прокламовани циљ био је да се избјегну конфликти, а у стварности је само продубила постојеће подјеле. Прокламована је равноправност писама, али је у пракси све ишло у корист латинице – од машина за куцање које су махом биле латиничке, недопустивих редакторских грешака у штампи до чињенице да су оба писма била равноправна само у основној школи.
- Хрватска је почетком деведесетих новим уставом хрватски језик и формално прогласила службеним, што су пратили немале иновације у пракси, продукција разликовних рјечника, језички пуризам и честе асоцијације на усташку језичку политику. Србија је *de iure* наставила језичку политику српскохрватског језика, што

---

⁹⁰ Школске 1991/92, пред сам почетак рата, било је у Босни и Херцеговини 588 основних школа, 24 специјалне основне школе, 29 музичких основних школа, те 243 средње школе, као и четири универзитета (Сарајево, Тузла, Бања Лука, Мостар). Ученика основних школа било је 548.953, средњу школу похађало је 166.523 ученика, док је број студената био 34.500 (Јабуџар, 1997: 93).

су подржали њени најважнији лингвисти. У новом уставу увојена је рогобатна конструкција *српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком*, која ће важити све до 2006. године. Ове језичке политике снажно ће утицати и на одлуке политичких актера у Босни и Херцеговини.

- У Босни и Херцеговини појављују се први радови у којима се тражи признавање језика Муслимана, истичу се његове кључне особине, различитост од српског и хрватског и „дуга традиција”. Иако се још увијек званично и отворено не говори о посебном језику, изузетно је важна и продуктивна прикривена политика коју су спроводили поједини лингвисти, Странка демократске акције и друштво Препород, што имплицира да је претходно установљена агенда за инаугурацију посебног националног језика. Директан продукт те политике били су резултати пописа из 1991. године.

4. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ОД 1992. ДО 2002. ГОДИНЕ

4.1. Историјски контекст

Почетне деведесете, тј. двије године прије рата, прошле су у једној врсти вакума, двострукости, неприпремљености за оно што слиједи – и даље је постојао, на колико-толико чврстим основама, наслијеђени југословенски систем, али су и чешће почели да се чују не само критички гласови већ и сасвим опречни захтјеви. Поред све учесталијих економских изазова, штрајкова и несташица, јавили су се и први политички проблеми – требало је коначно одлучити у ком правцу земља иде, будући да је врло брзо постало јасно да дотадашња Југославија више не постоји – наиме, као независне државе већ су биле признате Словенија и Хрватска, а Босна и Херцеговина одлучила је да иде у сусрет националним подјелама, што су потврдила оснивања странака, културних организација, први вишестраначки избори и њихови резултати, те референдуми. Набројани су уједно и најважнији догађаји који су се одиграли у прве двије године деведесетих година двадесетог вијека.

Што се економских прилика тиче, земља је евидентно била у колапсу, низали су се протести пензионера, просвјетних радника (Anđelić, 2005: 186). Политички проблеми тицали су се најприје распада Савеза комуниста БиХ, те увођења вишестраначја и оснивања националних партија, као и спровођења првих вишестраначких избора (Lučić, 2008: 109). Наиме, иако су договориле сарадњу на републичком нивоу, националне странке су тешко сарађивале на локалном нивоу (Anđelić, 2005: 185). Додатно, у том временском периоду Босна и Херцеговина као цјелина не постоји – основана је Република Српска, а то је „унијело нову реалност у политички живот, коју није било могуће игнорирати јер је имало политичке, економске и правно-политичке посљедице у вези с преговорима о судбини Босне и Херцеговине” (Omerčić, 2014: 13). Без обзира на све наведено, те упркос чињеници да су сви преговори и састанци о будућем устројству Босне и Херцеговине пропали, земља је – парадоксално – међународно призната. Дана 6. априла 1992. године Босна и Херцеговина верификована је као независна држава и то се сматра „првом независношћу Босне и Херцеговине од 1463. године”⁹¹ (Malcolm, 1994: 234).

Неки истраживачи сматрају да је распад Босне и Херцеговине почео још и прије, низом политичких скандала и економских промашаја, који су, праћени појавом демократије, с распадом дотадашње државе и појачаним национализмом, неизбјежно морали довести до рата (Anđelić, 2005: 20–21), али и да је, без обзира на све те потешкоће, сарадњу странака у Босни и Херцеговини омела искључиво политика – што утицај спољних фактора и испреплетених интереса на међународном плану, што чињеница да је земља дубоко национално и вјерски подијелена (Антић, Кеџмановић, 2016: 263). Иако су већ током 1991. године „догађаји добили драматично убрзање” (Антић, Кеџмановић, 2016: 263), званичним почетком рата сматра се март мјесец 1992. године, када је група криминалаца пуцала на српске сватове у Сарајеву, а од 1993. године у међусобне борбе ушли су и Хрвати и Муслимани, чиме је почео свеопшти сукоб и хаос у Босни и Херцеговини. На једној цјеловитој територији функционисале су три јединице, које су биле национално, административно, вјерски, језички и културно одвојене и

---

⁹¹ Признање Босне и Херцеговине још увијек изазива недоумице у науци јер је „у периоду грађанског рата, самопроглашена Босна и Херцеговина добила међународно признање, постала је чланица Организације уједињених нација, упркос томе што су и српски и хрватски народ у њој прогласили самосталност над територијама које су већински насељавали” (Савић, 2022б: 31).

за све вријеме трајања рата изградиле су (или наставиле са наслијеђеним, само их преобликовавши, као у случају РБиХ) своје институције.

Стварање Републике Српске започело је оснивањем Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини 24. октобра 1991, након што су српски посланици напустили сједницу због неуставног дјеловања, прегласавања и нелегалног рада Скупштине БиХ. Тако је отпочето стварање Републике Српске, формално проглашене као Републике српског народа Босне и Херцеговине⁹² 9. јануара 1992. године (Латиновић, 2022: 90). По изворима, мотив за стварање Републике Српске није био идеолошке природе – није подразумијевао покушај уједињења са Србијом или прикључивање Савезној Републици Југославији (Антић, Кеџмановић, 2016: 307), већ се радило о одбрани српског народа, његовој заштити од константне дискриминације у политичком, а у историјском смислу српско „никад више” – страх од понављања страшних и трагичних догађаја из 1941. године и новог геноцида (Девећ, 2022: 60).

У новембру 1991. године основана је Херцег Босна⁹³, као „политичка, културна, господарствена и подручна цјелина” (Narodni list, 1992: 2), а у одлуци о оснивању пише да ће она „поштовати демократски изабрану власт Републике Босне и Херцеговине све док постоји државна независност Босне и Херцеговине у односу на бившу и сваку другу Југославију” (Лућић, 2008: 134). Из ње је касније, у августу 1993. године, успостављена Хрватска Република Херцег Босна – „јединствена и недјељива демократска држава хрватског народа у Босни и Херцеговини” (Večernji list, 1993), која је имала свој Заступнички дом и Владу.

Међународно призната Република Босна и Херцеговина обухватала је територије које је у рату контролисала Армија БиХ. За разлику од Срба и Хрвата, Муслимани нису увијек јасно исказивали своје намјере и чинило се да постоји доста противрјечности у њиховом идеолошко-политичком програму. Испрва им је одговарало постојање Југославије и у оквиру ње су разматрали свој друштвено-политички статус, јер је одређен број Муслимана живио и изван Босне и Херцеговине и сматрали су да у Југославији могу да искажу сопствени интерес (Лућић, 2008: 113). У другој струји, која је касније и превладала, Муслимани су себе као релативно најбројнији народ у Босни и Херцеговини сматрали већинским народом и прижељкивали су да Босна и Херцеговина буде њихова држава, с обзиром на то да су и друге државе постале самосталне као једнонационалне и да су и Срби и Хрвати имали своје матичне државе (Антић, Кеџмановић, 2016: 266). Муслимански су се захтјеви зато претежно односили на грађанску Босну и Херцеговину, што у ствари подразумијева унитарну централистичку државу (Лућић, 2008: 117).

Године 1994, након двије године рата, у којима, успркос оружаним сукобима, у свим сегментима друштва наставља да функционише успостављени троструки политички систем, Вашингтонским споразумом формира се Федерација Босне и Херцеговине. Тиме званично престаје хрватско-бошњачки сукоб и сва овлаштења Народне Републике Херцег Босне пренесена су на Владу Федерације Босне и Херцеговине 14. августа 1996. године, „чиме је та управна јединица престала постојати” (Musa, 2017: 37). Годину дана касније, 1995. године,

---

⁹² Историчар Предраг Лозо, истичући важност фактографског праћења промјене имена, која има и политичку и друштвену димензију, доноси редослијед промјене назива – Република српског народа у БиХ, Српска Република Босна и Херцеговина, Српска Република и, коначно, Република Српска (2021: 191).

⁹³ Херцег Босна обухватала је, по Одлуци о успостављању, општине: Јајце, Крешево, Бусовача, Витез, Нови Травник, Травник, Кисељак, Фојница, Добретићи, Какањ, Вареш, Котор Варош, Томиславград, Ливно, Купрес, Бугојно, Горњи Вакуф, Прозор, Коњиц, Јабланица, Посушје, Мостар, Широки Бријег, Груде, Љубушки, Читлук, Чапљина, Неум, Столац и Требиње (Narodni list, 1992: 2). Из Хрватске заједнице Херцег Босне проистекла је Хрватска Република Херцег Босна, која је и потписница Вашингтонског споразума.

потписује се Дејтонски мировни споразум, који је означио прекид рата у Босни и Херцеговини и успоставио државу Босну и Херцеговину са два ентитета – Република Српска и Федерација БиХ.

Иако од тада није дошло до неких већих промјена и криза, у току година које чине оквир овог рада неколико је пута мијењан уставно-правни положај земље, и то превасходно успостављањем Дистрикта Брчко, са посебним правним, политичким и административним статусом, те каснијим уграђивањем конститутивности народа у уставе ентитета. Поред тога, првих година након рата политичка ситуација била је такође врло нестабилна и крхка – што најбоље илуструје чињеница да су се избори одвијали сваке двије године (Dizdaj, 2008: 87).

Мапирани кључни историјски догађаји биће окосница анализе језичке политике у овом периоду а неки од њих уједно чине и тренутак преласка из једне у другу фазу језичке политике, јер су се с промјеном актера и политичко-правног устројства заједница мијењали и начин доношења политичких одлука, инаугурација одређене језичке политике и њене посљедице.

4.2. Политички контекст

Симболичних политичких догађаја у току ових десет година има напретек, али се један, који је дао наслутити да ће доћи до промјена које ће захватити не само Босну и Херцеговину него и Југославију, препричава у свим уводима у политички систем Босне и Херцеговине – дан када је сарајевски дневни лист *Ослобођење*, 3. јануара 1990, изашао без заглавља „Друже Тито, ми ти се кунемо” (Radišić, 2002: 14). Једно од најсложенијих политичких питања и недоумица отада је постало откуд тако велика подршка националним партијама, које су врло брзо потом основане.

По истраживачима, неколико је могућих разлога – актуелна, наслијеђена неспособна и неодговарајућа политика, која се није могла носити са свим проблемима, највише економским (Anđelić, 2005: 204), пројектовање давнашњих неспоразума и трагедија на тадашњу политичку арену – „у околностима растуће економске и политичке неизвесности у СРБиХ и пораста национализма као политичког модела, три народа у БиХ су изборе схватили као могућност да отворено декларишу своју националну и верску припадност стога и саме политичке партије и кандидати нису били схваћени као облик политичког организовања чије платформе треба подржати, већ су прихваћене као део борбе различитих идентитета којима су се повлачиле разлике између три етничке групе” (Стојкановић, 2015: 68), те чињеница да је заправо деведесетих ескалирало оно што је годинама било потиснуто или држано под контролом јаким државним апаратом (Савић, 2017б). Држава је по националном кључу и заступљености свих народа у систему власти функционисала и прије увођења вишестраначја, само су се сада народи организовали другачије – у партијама са националним предзнаком, које ће касније довршити и „процес територијализације националних сегмената” (Kasapović, 2005: 116), што заправо значи да ће се врло брзо три нације груписати у различите и одвојене територије. „Националне странке биле су побједници првих вишестраначких избора у Босни и Херцеговини – и општих и локалних, а као два мјеста изузетка помињу се Тузла, у којој су побиједили реформисти и Вареш, гдје су побједу однијели реформисани комунисти” (Anđelić, 2005: 181). Тако се у само годину дана радикално промијенио политички живот Босне и Херцеговине, а прва заједничка сједница вишестраначке скупштине одржана је 20. децембра 1990. године (Lučić, 2008: 111).

Званично је прва основана Странка демократске акције, са Алијом Изетбеговићем на челу. Једина је без националног предзнака у имену јер је тада још увијек било забрањено национално, тј. етничко политичко организовање. Интересантно је примјетити да многи пишу о томе да је једна од карактеристика муслиманског организовања била Босна и Херцеговина у Југославији и да је било очекивано да ће то бити правац дјеловања ове странке (Anđelić, 2005: 156). На оснивачком скупу Странке демократске акције био је и лингвиста Далибор Брозовић, који је рекао да је одбрана Босне и Херцеговине на Дрини такође одбрана Хрватске⁹⁴ (Anđelić, 2005: 156), што је имало приличан одјек у штампи. Формално, странка је дефинисана као „странка грађана Југославије који припадају муслиманском повијесно-културном кругу” (Lučić, 2008: 109), а као њени најбитнији циљеви наведени су „борба против једнопартијског система, тј. комунистичког естаблишмента, рад на буђењу национално-културне свијести Муслимана, на њиховом окупљању и на изградњи њихове политичке позиције у југославенском контексту, великим дијелом кроз њихов ‘замисли’ и наслућивани демографски потенцијал, те рад на очувању цјеловитости Босне и Херцеговине, као њихове територијалне матице и исходишта” (Veladžić, 2019: 249–250). У програмској декларацији (1990) не помињу се питања језика Муслимана, иако она могу посредно да се наслуте. Осим што Декларација започиње стиховима Мака Диздара⁹⁵, који се сматра једним од подржавалаца засебног језика Муслимана, у њој, између осталог, стоји:

„Суочени са игнорирањем националне посебности босанско-херцеговачких Муслимана и на тој основи њиховог својатања, и одбацујући ове претензије као супротне, не само хисторијским фактима, него и јасно израженој вољи овог народа, изјављујемо: босанско-

---

⁹⁴ Ово представља алузију на Независну Државу Хрватску, чији су идеолози сматрали да им припада Босна и Херцеговина до границе на Дрини. Касније ће Брозовић рећи и да је „терминологија српскохрватски или хрваткосрпски сада хрватском народу неприхватљива до алергије” (Ковачевић, 1999: 10).

⁹⁵ У тексту „Маргиналије о језику и око њега”, објављеном у часопису *Живот* крајем седамдесетих година двадесетог вијека, Диздар пише како босанскохерцеговачки Муслимани као аутохтони старинци вуку свој говор са извора, из језичне матице давнине, из језичке баштине, да је *босански* језик упоређиван са тосканским као најбољим италијанским говором, да је за друге познаваоце оријенталних језика он најбогатији и најљепши. Овај се Диздаров текст спомиње као један од првих који говори о *босанском* као посебном и најстаријем језику на тлу Босне и Херцеговине, који је касније потиснут утицајима са Истока и Запада (Диздар, „Маргиналије о језику и око њега”, <https://www.biserje.ba/mak-dizdar-marginalije-o-jeziku-i-oko-njega/>). На Диздаров текст реаговао је књижевник и новинар Војислав Лубарда, каснији добитник Нинове награде, посланицом (1971), у којој говори о другој страни језичке неравноправности. Касније објашњава зашто је на тај текст одговорио – „Маргиналије о језику и око њега” Мака Диздара биле су само парафраза сличних *маргиналија* Миле Будака, Павелићевог министра за културу, који је – 1941. године – готово истим ријечима оптуживао Србе, најављујући Јасеновац, Јадовно и хиљаде јама и вртача. Пишући Посланицу’ја, дакле, нисам слушао само глас савјести већ и глас страха. Страх од сутрашњице. Од нових ножева и јама без дна” (Лубарда, 1991: 120). Књижевник је свом колеги замјерио што користи тешке ријечи, попут дискриминације или кастрације језика, што дијели становнике Босне и Херцеговине на дошљаке и ‘старинце’, што је Маков напис очигледно упућен Србима, што позива на ‘чистоту језика’ те што говори о ‘босанском духу’ (120–121). Иначе ће се овај аргумент – страха од новог, поновљеног геноцида – често појављивати у јавности када су у питању Срби у Босни и Херцеговини и њихово учешће у рату. Историјска, политичка и друштвена мисао Срба у Републици Српској, која се се тиче самог оснивања Републике Српске, учешћа у рату и њеног очувања, може се представити слjedeћим ријечима – „Имајући јасну свијест о важности југословенске државе у којој је српски народ живио у истим државним границама, али и која је сматрана јединим заштитником српског идентитета, па и физичког постојања српског народа, српска политичка и интелектуална елита у Босни и Херцеговини је у моменту њеног разбијања урадила једино могуће – формирала сопствену државу којој је одређена иста историјска улога у моменту кад су већ углавном били реафирмисани симболи под којима је извршен геноцид над српским народом. Због овога Републику Српску не можемо сматрати резултатом неког конкретног политичког програма, већ као израз самоодбрамбеног рефлекса. Као српско никад више” (Илић, 2018: 28). Размак између ова два текста, која говоре о истом, приближно је педесет година, што нам јасно указује да ова мисао има своје дубоке коријене у дјеловању Срба у Босни и Херцеговини и њиховом ставу према српском идентитету у Босни и Херцеговини.

херцеговачки Муслимани, како они који живе у БиХ, тако и они ван њених граница, представљају аутохтони босански народ, те према томе чине један од шест историјских народа Југославије, који има своје историјско име, своје тло под ногама, своју историју, своју културу, своју вјеру, своје пјеснике и писце, једном ријечју, своју прошлост и своју будућност. СДА ће стога оживљавати ову националну свијест б-х Муслимана и инсистирати на уважавању чињенице њихове националне самобитности са свим правним и политичким консеквенцијама”

(Програмска декларација, 1990: 3–4).

Декларација, заправо њен дио који говори о томе како Муслимани имају своје пјеснике и писце, заправо је у потпуном складу са тадашњим погледима на језик, који се додуше још нису експлицитно и отворено изражавали – да је он аутохтон и да садржи многе посебности у односу на друга два народа.

Српска демократска странка основана је 12. јула 1990. године у Сарајеву и имала је сљедеће националне политичке циљеве: „равноправност Срба у Босни и Херцеговини (ни длаку мање, ни длаку више) и очување југословенске државе са Босном као федералном јединицом у њој” (Нешковић, 2017: 366). Оснивачки кругови странке имали су своју базу на Филозофском факултету у Сарајеву (Милорад Екмечић, Никола Кољевић, Славко Леовац, итд.), а у оквиру Политичког савјета дјеловали су многи одбори, међу којима и онај за културну и просвјетну политику (Симовић, 2019: 124). Странка није непосредно разматрала језичка питања, али су се она подразумијевала у оквиру тема које се тичу српског националног идентитета. Тако је у страначком листу *Јавност* објављено да је формирана као „самостална политичка организација српског народа у Босни и Херцеговини, чиме је послије педесет година обновљен политички живот Срба у Босни и Херцеговини, који је некада био изузетно жив, и не само политички, већ и културни, духовни и пословни” (Симовић, 2019: 124), а често су се текстови освртали и на нека језичка питања и недоумице. Остало је забиљежено да су на неким скуповима ношене слике Вука Караџића и Његоша (Delalić, Šaćić, 2007: 23).

Затим је, 18. августа 1990, основана Хрватска демократска заједница. У вези с овом странком постоје неколике специфичности – за разлику од прве двије, које су самостално изникле на подручју Босне и Херцеговине⁹⁶, ХДЗ је директан продужетак странке из Хрватске. Потом, ова је странка и послије сукоба наставила бити „доминантан политички и друштвени фактор међу Хрватима у Босни и Херцеговини више од тридесет година” (Симовић, 2019: 128). Коначно, за разлику од осталих националних партија у Босни и Херцеговини, према писању Далибора Брозовића⁹⁷ (1993: 83–85), језик је био саставни дио програмских начела ове политичке партије – први је опште подизање језичке културе и свих облика писмености⁹⁸ а други хрватски језик у свијету⁹⁹. Поред тога, политичари су у својим обраћањима на јавним

⁹⁶ Уз опаску да је Српска демократска странка формирана по угледу на истоимену странку у Хрватској.

⁹⁷ Чувени хрватски лингвиста имао је завидну политичку каријеру. Био је потпредседник Хрватске и члан Председништва, један од оснивача и потпредседник Хрватске демократске заједнице и посланик у хрватском Сабору од 1992. до 1995. године (Хрватска енциклопедија, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9762>).

⁹⁸ „Потешкоће настају када се ваља одредити према властитој традицији и према плодовима пуних седам десетљећа јавних насиља и тихих наметања. Темељно начело мора бити јасно: не могу се прихватити никакви свршени чиновни, јер никакво се добро не може градити на признању плодова зла” (Brozović, 1993: 84).

⁹⁹ „При томе се не смију наивно прихваћати лингвистичке полемике о мјесту и природи хрватског језика. То нам Срби непрестано намећу, а сигурно је да ништа што отамо долази неће бити за нас добро. Нас занимају практична питања, функционирање језика, његов правни статус, његова равноправност, квалитета, књижевна функција и слично (...) Српски нас пропагандисти навлаче управо на то е да би онда могли рећи: ето видите какви су ти Хрвати. Прави је одговор: сол јесте натријев хлорид, језички однос Хрвата и Срба јест другачији од просјечнога

скуповима често помињали језик и имали захтјеве који се тичу језичке политике – на примјер, неки су хрватски политичари тражили још 15. августа 1990. године, на митингу у Дувну, да се хрватски језик уведе у службену употребу (Dodig, 2004: 47).

У стварању слике о томе да политичке партије представљају глас цијеле групе и да су оне спасиоци и заштитници народа у турбулентним временима, што је потпомогла и апсолутна подршка на изборима, учествовале су и вјерске заједнице три народа али и национална друштва. Пошто је религија ишла руку под руку са растућим национализмом, забиљежени су и примјери да су неке религијске вође позивале људе да се придруже националним странкама¹⁰⁰ (Anđelić, 2005: 138), те да су биле кључне у омасовљивању саме партије и у побједи на изборима (Симовић, 2019: 128). Са друге стране, национална друштва посебно су интересантна јер су деведесетих обновљена три кључна национална друштва настала у 19. вијеку.

С обзиром на то да је једна од специфичности Босне и Херцеговине „што се у њеном политичком систему преплићу прошлост, садашњост и будућност и што одређени елементи прожимају све три димензије” (Нешковић, 2017: 11), друштва су своју традицију и своје акције црпјела управо из покрета 19. вијека¹⁰¹. Штавише, могли бисмо рећи да су се неке важне идеје и циљеви националних покрета трију етничких група из 19. вијека поновили у посљедњој деценији двадесетог вијека. Код Муслимана је „привођење народа идентитету” (Veladžić, 2009: 190) извршено кроз двије групе – научно-културну интелигенцију, коју је предводио књижевник Алија Исаковић¹⁰², и вјерске струје, „окупљене око Алије Изетбеговића, која је спровела и политичку институционализацију босанскохерцеговачких Муслимана” (Veladžić, 2009: 193), што само потврђује да су један од најважнијих, заправо кључних покрета у све три етничке групе – у некој мање некој више – заправо била културно-просвјетна друштва. Рад, ауторитет и моћ тих друштава већ су показани почетком 19. вијека, када су она била носиоци културне и просвјетне дјелатности Срба, Хрвата и муслимана у Босни и Херцеговини. За разлику од политичких партија, културно-просвјетна друштва бавила су се питањима културе, језика и писма, а заједно с њима, окупљала су велики број људи. На примјер, кад је наша тема посриједи – културно-умјетничка друштва непосредно су учествовала у креирању језичке политике – њихови представници били су у државним комисијама за одлучивање о будућности државе и језика, она су организовала и политичке и културне трибине, нека од друштава учествују и у нормирању језика – Препород је основао Правописну комисију у току рата, која је учествовала у изради првог нормативног приручника бошњачког језика. Такође, културно-просвјетна друштва имала су велики утицај на политичке догађаје – Препород и Просвјета

међујезичнога односа, па што онда? Нама је наш језик, какав он био да био, исто што и сваком другом народу његов језик” (Brozović, 1993: 84).

¹⁰⁰ Мисли се на лидера, тј. на првог предсједника Хрватске демократске заједнице у Босни и Херцеговини, који је, по сопственом признању у мемоарима, ушао у странку по наговору једног католичког свештеника у Сарајеву, а то показују и други примјери – као што је присуство свештених лица на страначким скуповима, позиви на гласање, иконографија, а и помоћ око страначке инфраструктуре и бирачког тијела (Anđelić, 2005: 138–144).

¹⁰¹ Национални покрети Срба, Муслимана и Хрвата у 19. вијеку подразумијевали су и оснивање политичких партија – Муслиманске народне организације, Српске народне организације и Хрватске народне заједнице. Свака од њих имала је своја обиљежја и политичке захтјеве, а све су представљале „облик остваривања интереса на етничкој основи” (Нешковић, 2017: 16).

¹⁰² „Својим дјеловањем они настоје довршити процес националног конституирања босанскохерцеговачких Муслимана (...) они настоје као у паници надокнадити пропуштено и у кратком временском року реализирати задатке као што је културна институционализација босанскохерцеговачких Муслимана, популаризација културно-историјско-књижевне баштине и дефинирање националног језика и његовог имена” (Veladžić, 2009: 192).

били су организатори најважнијих скупова интелектуалаца у рату – Првог конгреса српских интелектуалаца и Конгреса босанскомуслиманских интелектуалаца.

Препород је основан, заправо обновљен, 5. 10. 1990. године¹⁰³. Међу члановима Препорода били су Алија Исаковић, књижевник који је још у вријеме самосталне босанскохерцеговачке политике инсистирао на *босанском* језику, Мухсин Ризвић, који је „својом докторском дисертацијом *Књижевно стварање муслиманских писаца у Босни и Херцеговини у доба аустроугарске владавине* (...) утемељио научни дискурс о бошњачкој повијесној национално-културној самобитности” (Veladžić, 2019: 259). Почетком деведесетих „инициран је процес стварања, јачања и заокруживања муслиманског /бошњачког вјерско-националног друштва. Паралелно с тим процесом започиње и дезинтеграција босанскохерцеговачког друштва као замишљене и, током више од двије претходне деценије, промовиране цјелине” (Veladžić, 2019: 245).

Друштво Препород под тим именом дјелује од 1949. године, али је наследник муслиманског друштва из 1903. године. Рад је наставило 5. октобра 1990. године и имало је своје подручнице у више градова. Основна оријентација дјеловања друштва су савремене културне праксе, културна баштина и научна истраживања из подручја хуманистичко-друштвених наука (Друштво Препород, <https://www.preporod.ba/o-bzk-preporod/>). За Бошњаке је ово друштво, како сами кажу, еквивалент Матици српској и Матици хрватској за Србе и Хрвате¹⁰⁴. Оно је најзаслужније за културну афирмацију Муслимана деведесетих – у периоду своје обнове прокламовало је циљеве „истраживање и проучавање хисторијског, културног, књижевног и умјетничког развоја Муслимана од најстаријег времена до данас, те објављивање и приказивање резултата овог дјеловања” (Veladžić, 2019: 259), у чијим се програмима тада још увијек не говори о посебном језику. О значају Препорода говори и Алија Исаковић када – критикујући званичне институције у Босни и Херцеговини, попут Академије наука и умјетности или Института за језик, који нису учествовали у неким капиталним пројектима – истиче културно-просвјетно друштво као изузетне „националне институције те спомиње Препородове пројекте: Босанскомуслиманска књижевност у сто књига и Лексикон босанских Муслимана – што су синтетска дјела” (Hodžić, 2018: 72). Друштво Препород је прије, у току и после рата по цијелој Босни и Херцеговини организовало трибине, дискусије, промоције књига и округле столове а приређивало је и штампало многе значајне публикације (Kamberović, <https://www.preporod.ba/o-bzk-preporod/preporod-je/>):

„До 2003. године реализирано је неколико капиталних издавачких пројеката (Хисторија Бошњака – два издања, Правопис босанскога језика, шест кола из едиције Бошњачка књижевност у 100 књига, као и низ других издавачких подухвата). Од 2001. покренут је Годишњак, чија су два прва годишта прошла провјеру читалачке публике. Осим гласила у Сарајеву, Препородова удружења и огранци такођер имају развијену издавачку дјелатност. Укупно је, према подацима из Библиотеке Института за бошњачке студије БЗК Препород, од обнављања 1990. до 2003. ово друштво објавило 157 наслова, те покренуло 22 листа или часописа”.

¹⁰³ Друштво је угашено 1949. године.

¹⁰⁴ Прије рата основана је и Матица Бошњака 1991. године. Један од намјераваних задатака одборâ био је и серија предавања о „питањима језика у Босни” (*Ослобођење*, 14. 2. 1992).

Српско просвјетно и културно друштво Просвјета основано је 1902. године у Сарајеву а обновљено на Видовдан 1990. године, када је усвојен нови статут а за предсједника изабран Војислав Максимовић¹⁰⁵ (СПКД Просвјета, <https://prosvjetamostar.org/o-prosvjeti/>):

„Међу основним циљевима и задацима, истичу се: проучавање историје и живота Срба; проучавање и његовање српске културне баштине; организовање и подстицање научног, умјетничког и књижевног рада; издавање публикација; ширење и популарисање књиге; чување језичког идентитета српског народа заснованог на вуковској традицији; његовање успомена из прошлости Срба давањем иницијатива и помагањем у оснивању музеја, подизању споменика и давању назива градовима, насељима, улицама, трговима, и установама; очувању ћириличног писма; оснивању културно-умјетничких друштава; сарадња са институцијама Српске православне цркве итд”.

Сматра се да је обнова рада овог друштва помогла у оснивању Српске демократске странке, будући да је добар дио чланова Просвјете био истовремено укључен и у оснивање странке (Симовић, 2019: 122). У оваквом организовању врло је важан став културне и научне јавности, па се тако сматра и да „национално организовање српског народа у БиХ отпочело је управо на интелектуалном и културном плану” (Омерчић, 2014: 63). Године 1992, одмах пошто је настала Република Српска, одржан је, 28. и 29. марта, Први конгрес српских интелектуалаца, у организацији Просвјете и Савјета Српске демократске странке (Омерчић, 2014: 64). Излагања на том сабору у доброј су мјери потцртала српску политику у овој фази. Други конгрес српских интелектуалаца одржан је у Београду, 23. и 24. априла 1994. године, и он је на неки начин заокружио причу о свесрпском јединству.

Коначно, Хрватско културно друштво Напредак основано је такође 1902. године а обновљено 1990. године (HNK Napredak, <https://hkdnappedak.hr/o-nama/>). Друштво је дијелило стипендије, помагало ђацима, у својим просторијама и у другим градовима одржавало курсеве из историје, религије, културе, као и описмењавања, те оснивало своје библиотеке и имало значајан издавачки рад (Babić, Vekić, 2012). У статуту друштва стоји да су његови основни програмски циљеви: „1. промицање хрватске духовности, јачање националне свијести и очување и развијање свих културних вредноста Хрвата; 2. чување и његовање изворности те особености хрватскога језика – потицањем његове употребе у обитељи, јавном и културном животу, господарском животу и средствима јавног приопћавања; 3. јачање господарства и господарске позиције Хрвата; 4. сарадња са знанственим, културним, одгојно-образовним, господарским институцијама, организацијама и друштвима ради промицања културе живота свих чланова подружнице без обзира налазе ли се у земљи или иноземству” (HNK Napredak Derventa, <http://www.nappedak-derventa.ba/STATUTnbsp-201.aspx>).

Сва три друштва блиско су сарађивала са политичким партијама и учествовала у политичком животу, а свако од њих је у својој програмској оријентацији имало образовање, културу и језик. Значајан и врло активан рад друштава примјећује се почетком деведесетих година, када су одржаване промоције важних публикација и трибине о култури, језику и националном идентитету Бошњака, Срба и Хрвата. Поред тога што су били у константном контакту са народом, друштва су иницирала многе капиталне пројекте, као што је на примјер Препородово учешће у објављивању *Правописа босанског језика*.

---

¹⁰⁵ Касније посланик у Народној скупштини Републике Српске.

4.3. Лингвистички и социолингвистички контекст

Имајући у виду комплексну језичку ситуацију у Босни и Херцеговини, која до данас није јасно и свеобухватно објашњена, без обзира на то што је број радова на ову тему приличан, у овом ћемо поглављу говорити о лингвистичком и социолингвистичком углу посматрања њених сложених језичких прилика. Наиме, код научника који се овим проблемом баве примјетан је један парадокс – истовремено се истиче (чак и у једном истом раду) да се у земљи говори један језик, и да су у питању – три језика. Заправо, стиче се утисак да је наведено, изузев ријетких примјера, доминантан поглед на језик у Босни и Херцеговини.

Та двојност приступа најједноставније се може објаснити ако са једне стране посматрамо класичне лингвистичке теорије и да им са друге стране прикључимо социолингвистичко поимање језика. Према томе, прве ћемо посматрати као ставове који говоре о „језику као систему” а друге као оне који у дефиниције укључују друштвени контекст¹⁰⁶. Као одговарајућу илустрацију претходног става поменућемо мишљење Свена Монесланда, који је, анализирајући ситуацију у овој земљи десет година након распада бивше Југославије, нагласио: „полазне тачке тог разматрања би могле бити двије наоко опречне констатације: 1) Бошњаке, Црногорце, Хрвате и Србе спаја заједнички језик (а језик је и оно најважније што их спаја), и 2) унутар заједничког језика постоје различити стандардни језици појединих нација” (2001: 17).

Међу најважнијим стручњацима дакле постоји сагласност о истој основици, то јест, питање заједничког дијалекта спада у ријешена питања у лингвистичким међусобицама (Greenberg¹⁰⁷, 2004: 174)¹⁰⁸ – сви језици на подручју Босне и Херцеговине нормирани су на

---

¹⁰⁶ Оба објашњења преузета су из Filipović (2018: 12–16). Ауторка дефинише лингвистику као „науку која изучава језик као систем знакова који користимо у комуникацији, у интеракцији са осталим чланицама и члановима једне или више говорних заједница на једном или више језика” (2018: 12), док са друге стране социолингвистику посматра као лингвистичку дисциплину која „нуди интердисциплинаран приступ језику и језичким варијацијама унутар конкретних језичких заједница” (2018: 16). Иако јасну границу међу њима није лако повући и, напослетку, социолингвистика јесте једна од лингвистичких дисциплина, те је према томе лингвистика њој надређена област, што значи да се међусобно прожимају, нама ова дистинкција омогућава да поједноставимо и категоризујемо сложене теоријске приступе језику у Босни и Херцеговини.

¹⁰⁷ Овај аутор поставља шему статуса језика на овај начин – постоје питања која се стално враћају на дневни ред (име језика, дуалност изговора, статус периферних дијалеката, лексичке варијације), ремисивна или тињајућа питања (етимолошки или фонетски правопис, ћирилица, арабизми и турцизми, глас *x*), ријешена питања (штокавски дијалекат) (2004: 175).

¹⁰⁸ На овом мјесту се ваља осврнути на прилично различита одређивања природе и назива заједничке основице, која су се појавила након распада заједничког језика и која очито имају одређене идеолошке конотације. Док са једне стране српска лингвистика српски књижевни језик одређује на сљедећи начин – он спада у јужнословенске језике и у његовој основи налази се новоштокавски дијалект (Пипер, Клајн, 2014: 16), дотле Далибор Брозовић пише о тзв. средњојужнословенском подручју које обухвата скупине дијалеката којима говоре Бошњаци, Хрвати и Срби, то јест кајкавско, чакавско, штокавско и торлачко (2001: 26). Тако се у српској лингвистици говори искључиво о јужнословенским језицима, штокавском нарјечју и источнохерцеговачком дијалекту, а у хрватској се науци појављује термин „средњојужнословенско нарјечје” које обухвата мање дијалеката (без словеначког, македонског и бугарског), а више нарјечја. Иако се сматра да је овај термин неконзистентан и лингвистички неоснован јер не прави јасну границу међу дијалектима а истовремено искључује друге дијалекте (укључује кајкавско нарјечје али не и словенске језике) (Kordić, 74–77), преузели су га многи лингвисти који проучавају језичку ситуацију на овим просторима, укључујући Свена Монесланда (2001) и бошњачке лингвисте. Тако се у *Граматици босанског језика* говори да је бошњачки језик дио средњојужнословенског дијасистема (2000: 21). Поред тога, бошњачки лингвисти почињу да дијеле ову групу на западну јужнословенску групу, којој припадају бошњачки и хрватски и источну јужнословенску групу, којој припадају српски и црногорски језик (2000: 21). Термин *средњојужнословенски* критикује и Ковачевић (2011), који сматра да се он не може односити на српски

темељу Вукове реформе, тј. дијалекатска основица „и термилошки јединственог и троименованог језика” је иста: новоштокавски источнохерцеговачки дијалекат (Ковачевић, 2012: 337). С том се чињеницом слажу водећи лингвисти из сва три народа али и већина иностраних проучавалаца, те се сва њихова запажања и теорије могу свести на један заједнички став – становници Босне и Херцеговине међусобно се одлично разумеју, немају никаквих комуникативних препрека и у питању је један језик (Kordić, 2010).

Милош Ковачевић ће констатовати да се ради о лингвистички једном језику (Kovačević, 2001), Ранко Бугарски истиче да је српскохрватски језик један језик „и генетски и структурално и дио његових говорника га тако и вреднује” (2003: 11), док Далибор Брозовић сматра да су стандарди којима се служе четири народа заправо реалне конкретизације апстрактног модела стандардне новоштокавштине (Brozović, 2001: 27)¹⁰⁹. Са њим се слаже и Иво Прањковић – „на чисто лингвистичкој разини, односно на генетској разини, на типолошкој разини, ради се о једноме језику и то треба коначно јасно рећи. Ако се нетко с тим не слаже, нека изложи аргументе” (2006: 42).

Такође, већина бошњачких лингвиста недвосмислено пише да се ради о заједничком језичком дијасистему (Šator, 2001: 149) и да у „основици ових трију стандардних језика је исти органски идиом” (Čedić, 2001: 69). Исто мишљење, али из другачијег теоријског полазишта, конципираног прије свега на упоређивању стања у Босни и Херцеговини са језичким ситуацијама у другим државама, заступају Сњежана Кордић, која сматра да у Босни и Херцеговини (тј. у свим земљама у којима је службени био српскохрватски језик) постоји један полицентрични језик¹¹⁰ (2010: 69–163), и Александар Стојкановић, који хрватски, српски и бошњачки посматра као *ausbau*¹¹¹ језике (2015: 195).

Из овог кратког прегледа види се да се из угла лингвистике, тј. описа структуре језика, језик у Босни и Херцеговини посматра као један језик. Међутим, проблем настаје приликом описа и именовања тог језика, дијасистема, заједничког подручја или континуума¹¹², како га иначе лингвисти у својим радовима називају, будући да егзистирају, у исто вријеме, и ставови о три одјелита језика, који се заснивају углавном на изванјезичким критеријумима и социолингвистичком контексту. Свен Монесланд сматра да је за Босну и Херцеговину карактеристична тростандардност (Monnesland, 2005), Милош Ковачевић да у овој земљи

језик јер српски језик захвата само штокавско нарјече. Червински овој дефиницији додаје опаску – „ваља још додати да је таква дефиниција Брозовићу омогућила да издвоји хрватски стандард као језик и, истодобно, да избјегне незнанствене констатације о дубоким системским разликама између хрватског и српског језика” (2009: 21).

¹⁰⁹ Јелица Стојановић овако објашњава ставове хрватских лингвиста: „у складу са таквом језичком политиком може се (бар донекле) схватити и подржавање од стране Хрватске, и(ли) неких хрватских лингвиста и струја, идеја и процеса везаних за тзв. босански и црногорски језик. Није тешко примијетити да се покривањем ових територија различитим именовањима српског језика, српском језику (углавном) оставља само простор екавског изговора јата” (2011: 44).

¹¹⁰ Кордић полицентрични језик дефинише као стандардни језик којим говори више нација, при чему постоје варијанте карактеристичне за сваку нацију, али оне не представљају довољно велике разлике да би се радило о различитим језицима (2010: 77).

¹¹¹ Стојкановић ове језике дефинише као плански преобликоване како би у некој држави постали стандардни и дефинише их као друштвене и идеолошке конструкте који се „стандардизују из политичких разлога а не због лингвистичких разлога” (2015: 195, 208).

¹¹² Иако се често мисли да је проблем само име језика, треба нагласити да се веома често у теоријском смислу мијењају називи и обриси заједничке структуре, па тако лингвисти, избјегавајући именовање а истовремено не желећи користити некадашњи популарни назив „наш језик”, користе различите допунске термине, који нису исти у свим радовима и зависе углавном од припадности одређеној заједници.

постоје три политичка језика¹¹³ (2001: 33), Срето Танасић да су три стандардна језика социолингвистичка реалност (2001: 252), а Ранко Бугарски да се ради о полицентричној стандардизацији једног језика (2003: 109). Бошњачки лингвисти листом заговарају постојање засебних националних језика и критикују систематско негирање посебности бошњачког језика (Isaković, 1993; Halilović 1991; Halilović, 1996; Halilović, 1999; Jahić, 1991).

Милош Ковачевић, говорећи о овој теми, истиче да се инсистирање на постојању различитих језика може објаснити само увођењем социолингвистичког критеријума за разграничење језика (2001: 34). Док са једне стране постоје структурни (какав је неки језик) и генетски (из чега је настао) критеријуми, њима се са друге стране придружује и критеријум вредновања језика од стране његових говорника (Kovačević, 2001; Bugarski, 2001; Савић, 2017б)¹¹⁴. Тај социолингвистички¹¹⁵ критеријум у разматрање и разврставање језика уводи и контекст – друштвене или ванјезичке чиниоце (заједничко поријекло, вјера, култура), који „веома често одлучују о томе да ли ће се одређени језички варијетети сврстати под један назив, или ће бити засебно третиран и именовани” (Bugarski, 2003: 20). На питање зашто се међу свим нелингвистичким критеријумима издваја језик, неки дају одговор да је поријекло тешко поткријепити, да су вјерски чиниоци промјенљиви због пораста секуларизације а да култура без језика представља ефемерну ствар која није повезана са традицијом и емоцијом (Fishman, 1999: 91).

О ванјезичким чиниоцима који утичу на то како ће се један језик третиран говори и Диксон [R. M. W. Dixon] (1997: 7), који сматра да се ријеч *језик* може употријебити у два смисла – у лингвистичком и политичком, при чему овај други подразумијева да свака нација или група воли рећи да говори засебним језиком. Управо на основу Диксонових аргумената Милош Ковачевић констатује да се у Босни и Херцеговини ради о једном лингвистичком а три политичка језика (2001: 33). Како би се боље разумио социолингвистички контекст ове парадоксалне појаве, у истраживање се морају укључити сложене и врло често међузависне појаве религије и нације, њихова историја и условљеност на босанскохерцеговачком подручју. Управо та три сегмента идентитета – религија, нација и језик – играју најважнију улогу у међусобно супротстављеним центрифугалним и центрипеталним силама у Босни и Херцеговини¹¹⁶, које се непрестано смјењују.

Што се тиче вјерске припадности, проучаваоци политичког система Босне и Херцеговине сматрају да је религија била кључни фактор у обликовању нација на овом простору (Симовић, 2019: 3) и да је у 19. вијеку „религијска припадност изједначена са етничком припадношћу” (Стојкановић, 2015: 19), што не само да је утицало на процес обликовања савремених нација него је религија дала „подјелама и конфликту карактер

---

¹¹³ Идентитет лингвистичког језика почива на структурном (каква је граматичка структура језика), генетском (која је основица језика) и комуникативном критеријуму (колико је разумљив говорницима другог језика), док је политички језик онај који не одговара ниједном од наведених критеријума (Ковачевић, 2015: 15).

¹¹⁴ Ковачевић сматра да овај критеријум скреће „са поља лингвистике на поље нелингвистике” (2001: 34). Аргументе против овог критеријума као произвољног даје и Сњежана Кордић, која истиче да је он ненаучан (2010: 119).

¹¹⁵ Социолингвистички контекст језичке ситуације у Босни и Херцеговини представљен је помоћу прилога Filipović, 2018; Greenberg, 2004; Kovačević, 2001; Ковачевић, 2012; Ковачевић, Шћепановић, 2011; Стојкановић, 2015; Савић, 2017; Савић, 2017б; Савић, 2019; Савић, 2020; Тошовић, 2009; Тошовић, 2012.

¹¹⁶ Центрифугалне су оне силе које дијеле друштво и слабе државу, док центрипеталне дјелују тако да оснажују државу и уједињују друштво. У прве спадају религија, етничка припадност и језик а у друге етатистичка (политичка) нација и наднационални језик (Савић, 2017б).

цивилизацијског сукоба” (Симовић, 2019: 19)¹¹⁷. Поред тога што је била важан дио идентитета, припадност одређеној религији у неким је временским периодима у прошлости подразумијевала и извјесне привилегије – осим што су страни завојевачи мијењали бројност и структуру становништва, они су побољшавали положај вјерских група (рецимо, аустроугарска окупација ишла је католицима наруку, док је османска поговодила муслиманима, а прва Југославија Србима) (Kasapović, 2005: 79). Па чак и када је та свијест затомљавана разним политичким системима, она је била веома значајна – „религиозна свест, иако потискивана у политичком погледу, ипак је била основни фактор идентитета. Религија као вододелница нације се није могла сузбити у условима општег заостајања развоја Балкана у социјалном и културном погледу. И у временима доминације југословенске идеологије, религија за јужнословенске народе остаје увек доминантни 'ancien depot'. То је основа од које се увек полази од почетка” (Екмечић, 2007: 201). Колико је тај утицај снажан и у савремено вријеме, показује управо уплив религије у оснивању националних политичких партија у Босни и Херцеговини:

„Религија је послужила националним елитама да кроз оснажено вјерско осјећање, у процесу рушења једнопартијског режима Савеза комуниста и отпочињања демократске транзиције, оснаже своју националну позицију и добију снажан политички легитимитет. С обзиром да је идентитет сваке од три конститутивне нације у Босни и Херцеговини био уско повезан са неком од религија које су пресудно обликовале ове идентитете (ислам – муслиманство/бошњаштво, православље – српство и католичанство-хрватство) тај је процес био прилично успјешан”

(Симовић, Антић, 2019: 62).

Постојање професионалних школа у прошлости било је пресудно за очување културног наслеђа, зато су оне често и забрањиване, а борбе за црквену и школску аутономију покренули су управо национални покрети, па и не изненађује што се већ у првим измјенама планова и програма, чак и прије рата и коначне подјеле на три одјелите заједнице, разматрало увођење предмета вјеронаука у школама. Ако посматрамо утицај религије на савремене односе, најприје су се у Босни и Херцеговини национално и политички обликовали српски па хрватски идентитет, а потом је изградњу свог националног идентитета имала да доврши муслиманска етничка група (Симовић, 2019: 29; Kasapović, 2005: 92; Filipović, 2007: 163; Савић, 2017б). Пошто у 19. вијеку ти процеси нису доведени до краја јер се политичка ситуација брзо измијенила, деведесетих година двадесетог вијека друштво је наново подијељено¹¹⁸, али овај пут су и језици „преобликовани да би се поклопили са религијским и националним идентитетом” (Стојкановић, 2015: 207) – будући да сама религија и заједничка историја нису били довољни за одређивање групног идентитета (Greenberg, 2004: 8). Међутим, лингвистички се овај феномен тешко може објаснити јер у историји стандардног језика на овим просторима религија није играла ни важну а камоли кључну улогу у поимању тог језика – све до деведесетих година двадесетог вијека. Наравно, не треба занемаривати однос између ових двију области и заборављати да је религија у одређеном смислу посредно увијек утицала на језик¹¹⁹. Још је Вук Караџић, кодификатор српског језика, којег све три нације прихватају као

¹¹⁷ Овдје се мисли на хипотезу Семјуела Хантингтона, који сматра да у Босни и Херцеговини није био само рат већ да су се у овој балканској држави сукобиле велике цивилизације ислам, католичанство и православље (2000).

¹¹⁸ *Подијељено друштво* термин је који користи Мирјана Касаповић у својој политиколошкој анализи Босне и Херцеговине (2005).

¹¹⁹ Овдје мислимо рецимо на језик богослужења у Српској православној цркви или оријентализме присутне у језику Бошњака, који су у језик дошли и путем практиковања вјере, затим на чињеницу да су вјерске институције

заслужног за стварање стандардног језика на овим просторима, сматрао да различита конфесионална припадност не утиче на заједнички језик (Ковачевић, 1999), а тај се поглед на религију није мијењао ни касније – сви службени језици који су били важећи за цијелу територију Босне и Херцеговине (од српског као првог стандардног језика у Босни и Херцеговини до српско-хрватско-словеначког и српскохрватског) – без обзира на њихову научну и лингвистичку утемељеност, као и подршку коју су уживали код народа – подразумејевали су говорнике све три конфесије. То је мислио и један од водећих бошњачких лингвиста Јахић када је непосредно пред рат установио да Босну и Херцеговину карактерише вијековима конфесионална хетерогеност и лингвистичка хомогеност (Јахић, 1985: 278). Међутим, с распадом заједничке државе и заједничког језика¹²⁰, отворио се простор за додатне подјеле, који је био потпомогнут политиком.

Надаље, појам, историјско одређење и саставни а неизоставни дијелови националног идентитета спадају у једно од најсложенијих социолошких питања данашњице, будући да још нису успостављени теоријски постулати који се могу универзално и објективно примијенити¹²¹, те да је његов концепт варијабилан и да се с временом може мијењати (Millar, 2005: 9). Постоји одређен број научника који сматрају да је погрешно и анахроно поистовјеђивати нацију¹²² са језиком (Kordić, 2010: 171; Ковачевић, 2015: 66) и да у данашњем свијету „моноетничке и једнојезичке државе не само да нису правило него представљају крајње редак изузетак” (Bugarski, 2005: 71; Millar, 2005: 19), док са друге стране има и оних чија истраживања показују да се језик у неким периодима развоја друштва показао као један од суштинских елемената националног идентитета (Хејвуд, 2005: 167; Савић, 2017б: 6; Benedict, 1998; Симовић, 2019), а да је језичка политика увијек била политика идентитета (Schmidt, 2006: 97). У том другом смислу, „концепт државе нације директно корелира са концептом националног језика, као једног од кључних носилаца националног идентитета” (Filipović, 2018: 132). Зато се „често покушавају утврдити објективни критерији за статус нације, или објаснити зашто су одређене групе постале ’нацијама’ а друге нису, а покушаји се базирају на појединачним критеријима попут језика или етничитета, или пак на комбинацији критерија као што су језик, заједнички териториј, заједничка повијест, културне значајке или слично” (Hobsbawm, 1993: 7). Међутим, испоставља се да је „изједначавање државе и нације (...) искључиво идеолошка конструкција” (Стојковић, 2008: 104) која не одговара реалним

биле прве у ширењу писмености, чувању и преношењу књига, те да су конфесионалне школе играле важну улогу у образовању.

¹²⁰ Милош Ковачевић у својим радовима критикује и оповргава тврдње да су хрватски и српски језик у заједничком, „сложеном” језику учествовали равноправно као источна и западна варијанта, те констатује да је српскохрватски заправо преименовани српски језик (Ковачевић, Шћепановић, 2011: 26–36).

¹²¹ На примјер, језик може бити критеријум за одређење нације, али и не мора (пољски насупрот енглеског), нација може имати своју националну државу, али и не мора (Хрватска или Србија насупрот Уједињеног Краљевства или бивше Југославије) и одређена заједница може бити језичка мањина, али не мора бити и посебна нација (језичка мањина на граници Шведске и Финске насупрот Русинима у Србији).

¹²² Под нацијом подразумејемо политичку заједницу која има модерни облик друштвене организације а почива на заједничком поријеклу, историји и култури (Bugarski, 1996: 123). О појму нација и њеној дефиницији говори Бранимир Стојковић: „етимолошки, појам нације долази из латинског, од партиципа прошлог глагола nascere = родити се, односно именице nation = која значи врсту или расу. Наша именица народ је дакле њен дослован превод или калк. Када се почетком XVII века у енглеском језику појавила именица nation, означавала је групу коју повезује заједничко крвно сродство. Касније се то крвно сродство све више интерпретира као заједничко порекло које често подржавају одговарајући митови. Код тзв. нових нација, као што је случај са америчком (...) очигледно одсуство заједничког порекла њених припадника у функцији интегративног језгра замењују митологизоване тзв. америчке вредности” (2008: 103). Милош Ковачевић Стојковићевој дефиницији додаје да, пошто не могу постојати нације без народа, а народи без нација могу, један народ може припадати различитим нацијама и једну нацију може творити више народа (2015: 64).

околностима у свијету, јер у њему ни не постоји држава коју чини искључиво један народ. Све наведено заправо значи да језик може да буде критеријум националног идентитета, али не мора да буде и њен нужни конституент (примјери за то су САД, Канада, Швајцарска, Аустрија) (Ковачевић, 2015: 66).

Разлике у схватању овог односа почивају на чињеници да се свака од ових теорија мора ослонити на ситуацију у специфичним друштвима, чији историјски развитак и тренутни друштвено-политички системи најбоље показују у каквом су односу нација и језик, при чему треба имати на уму да то не зависи од величине те заједнице, јер ако одређена група јесте велика (или мала), то не значи да има (или нема) политичку моћ (Singh, 2000: 96). Такође, треба разликовати однос националног идентитета и језика код група чији су језици неподударни и група које по сваку цијену настоје језик успоставити као један од најважнијих маркера разликовања, иако он то објективно није.

Незаобилазна литература када је у питању дефинисање нација јесте књига Бенедикта Андерсона која модерне нације дефинише као замишљене¹²³ заједнице у којима национални језици имају кључну политичку и идеолошку важност (1998: 69). Његов допринос огледа се у томе што је тако указао на то да је свијест о припадању заједници веома моћна и да, због тога, може бити злоупотријебљена и искориштена за покретање народних маса. Посматрајући ове појаве у ширем европском, па и свјетском контексту, Бранимир Стојковић запажа да је у посљедња два вијека заправо присутан исти европски модел који је постао прототип обликовања свих националних држава (2008: 102). Тако се већина новонасталих нација угледа на успјешне европске моделе, без обзира на то имају ли за то упориште или не (Ковачевић, 2015: 71). Стојкановић је то изразио формулом „три И” (2015: 41–42; Савић, 2017б: 6–11):

„Језик је, као прво, средство идентификације припадности заједници којим се чланови заједнице идентификују, поистовећују и представљају као њени чланови. Затим, он је и средство интеграције заједнице јер без њега нема политичке и културне изградње националног идентитета и представља један од кључних интегративних елемената заједнице. Последња функција језика је то што је он и средство изолације односно симболичко средство којим се заједнице разликују и повлаче границе међу собом. Ове три функције и чине да се језик у односу на питање етничког идентитета често посматра као фундаментална и трајна особина којом се дефинишу етничке заједнице”

(Стојкановић, 2015: 41–42).

Да је Стојкановић на добром трагу, показују и друга слична истраживања, јер се сматра да је веза језика и етничитета најјача управо онда када је супротстављена неком другом колективитету и када лидери користе језик како би анимирали групу (Fishman, 1999: 161). На овом мјесту треба истаћи важност научне утемељености и валидности лингвистичких и социолингвистичких критеријума у анализи одређених појава, будући да су овако осјетљива питања најподложнија манипулацији и кориштењу науке у политичке сврхе – још је Хауген [Einar Haugen] 1966. године писао да, иако је појам језик надређен неким другим појмовима (ту можемо сврстати појмове *дијалекат* или *варијетет*), природа везе између њих може бити и лингвистичка и друштвена (1966: 922), те зависи која ће превладати, што је уско повезано са

---

¹²³ Иако се аутор одмах на почетку ограђује и тачно дефинише појам, не може да се не примијети како га многи проучаваоци погрешно интерпретирају. Наиме, Бенедикт Андерсон не поистовјећује замишљање за измишљањем и лажношћу, већ је код њега овај термин синониман појмовима (сматрати, доживљавати, осјећати, субјективно перципирати) (1998: 18).

појмом национализма и стварања стандардног језика, док Ерик Хобсбом [Eric Hobsbawm] тврди да су критеријуми језика и етничитета у одређивању нације често збркани, нестални и двосмислени, те их то чини „особито прикладнима за пропаганду и програмске сврхе” (1993: 8).

Поистовјеђивање националног идентитета и језика као његовог неопходног и суштаственог обиљежја (Савић, 2017б: 7) потиче из „утицајне европске културноисторијске матрице, романтичарске и националистичке провенијенције, која је постулирала јединство и чистоту нације, државе и језика” (Bugarski, 2003: 76), чији је творац Јохан Готфрид Хердер [Johann Gottfried Herder], који је сматрао да је језик предуслов за постојање националне државе (Стојкановић, 2015: 74)¹²⁴. У таквим друштвима и политичким системима језик којим се говори одређује мјесто појединца у друштву, омеђава његов етнички идентитет, па чак понекад условљава и политичку оријентацију цјелокупног становништва (Greenberg, 2004: 170). Језику је у таквим друштвима додијелено неколико улога – успостављање и одржавање осјећаја припадности заједници, постављање границе према другим заједницама, учествовање у обликовању и ширењу разних националних симбола али и стварање митова о самом језику као трајном елементу и доказу посебности заједнице (Стојкановић, 2015: 41), односно у таквим заједницама превладава симболичка функција језика а не комуникативна (Савић, 2017б, Vajzović, 2001: 534). То показују и три Лефеврове¹²⁵ [Jacques Lefèvre] фазе развоја језичке идентификације или пак преласка из једног идентитета у други:

„У првој, фази историјске идентификације, интелектуалци стварају митску представу о исконским квалитетима културе којој припадају, а језик им при томе служи као најјачи аргумент. У следећој, фази структурне идентификације, аргументација је усмерена на доказивање постојања стварне групе, организоване као народ који има основне одлике структурисане заједнице. У трећој фази (...) [покретачке идентификације – А. С.] интелектуална елита која је носилац процеса идентификације се, пре свега, служи политичком аргументацијом. Она настоји да покаже да је језичка група коју она репрезентује експлоатисана од стране других група и да је неопходно да се политички организује и заступа своје легитимне интересе”

(Стојковић, 2008: 123).

У току ових фаза прелази се са митологије на идеологију а потом на мобилизацију маса (Mikeš, 1981: 181). Занимљиво је да Лефевр и Стојковић кључну улогу у овим процесима приписују интелектуалцима.

С обзиром на наведено, можемо установити да Босна и Херцеговина управо припада оним друштвима у којима су односи између националног и језичког идентитета испреплетени и веома сложени – гдје је „бивање нацијом најуниверзалније призната вриједност у политичком животу” (Anderson, 1998: 15) а језик има снажну симболичку функцију, то јест језик и језичка политика су основно средство за хомогенизацију те нације (Czerwinski, 2009; Стојкановић, 2015; Greenberg, 2004; Савић, 2017б). Заправо је код свих новонасталих балканских држава у питању био закасњели романтизам (Ковачевић, 2015: 66). Такође, Босна и Херцеговина је једна од земаља у којој бројност чланова одређене групе не игра улогу у политичким процесима, будући да су све три етничке заједнице: Срби, Хрвати и Бошњаци, у периоду прије и након

¹²⁴ Постоје претпоставке да довођење језика у везу са нацијом има и раније коријене, на примјер у ренесанси, када се сматрало да језик настаје онда када постаје заједнички у одређеној земљи или нацији (Haugen, 1966: 926).

¹²⁵ Према интерпретацији Стојковић (2008: 123).

распада државе (осим у рату, када су располагале својим територијама) имале статус конститутивних народа, што значи да су имале одређену политичку моћ и утицај. У датим историјским околностима распада СФРЈ и сецесије република, свака од три заједнице у Босни и Херцеговини почела је да јача идентитет групе, па је и рад на језичким питањима проширен и продубљен а управо је нација постала најсложеније политичко питање јер „многи на јужнословенским просторима мисле да ће изгубити статус нације ако не називају језик именом властите нације и ако не тврде да се ради о различитом језику без обзира на незнатност језичких разлика према некој другој нацији” (Kordić, 2010: 169, Савић, 2017б: 7). Томе бисмо додали и страх од губитка државе, јер је уобичајено (и погрешно) гледиште да Срби и Хрвати већ имају своје матице и да у Босни и Херцеговини нису аутохтони, што оповргава историјски преглед међунационалних односа на овом подручју.

Међутим, пошто и даље није сасвим јасно зашто се у неким друштвима језик високо котира када се одређују критеријуми за постојање нације, док је у неким другим друштвима то питање мање важно (као примјер често се наводи енглески или њемачки језик, који се говоре у више држава). Одговор на то покушао је, на основу теорија Бенедикта Андерсона, дати Ерик Хобсбом (1993: 66–68): први је разлог што језик, заједно са територијом, може у неким случајевима послужити за стварање неке веће политичке заједнице од оне која говори одређеним дијалектом; други је разлог што такав стандардни језик – с обзиром на то да се не развија природно већ се конструише – поприма сталност и фиксност и, што је најинтересантније, вјечност, те се чини да је много старији него што јесте. Напосљетку, трећи је разлог што се такав језик заиста лако претвара у језик модерних држава јер улази у друштво преко различитих административних механизма којима управља та група, као што је образовање. Другим ријечима, ако ову теорију здружимо са свиме досад наведеним, уколико постоји политички оквир за стварање државе – власт над одређеном територијом и политичка моћ, језик ће послужити као један од најснажнијих везивних фактора становништва и тиме, задовољавајући све досад наведене критеријуме, формула један језик једна нација бива активирана.

Који је онда кључни фактор који раздваја лингвистичке чиниоце и политичку (зло)употребу језика? Чини се да је то политика¹²⁶. У случају Босне и Херцеговине знамо да „то што се концепт на коме је заснована књижевнојезичка политика није одржао последице друштвених промјена деведесетих ни у Босни и Херцеговини није било последица лингвистичке, па ни социоллингвистичке неутемељености, него чињенице да је он подупирао процесе интеграције, а што су тих година на друштвену сцену ступиле национално оријентиране снаге, које су у језику видјели најмоћније средство дезинтеграције и који нису пропустили прилику да у дезинтеграцији друштва, као моћно средство, искористе и језик” (Baotić, 2004: 37, истицање А. С.). Потреба за оваквим начином интерпретације поготово се јавља јер „данас је извјесније него икада да однос назива језика и идентификације говорних заједница које га користе у етничком кључу директно корелира са политичким идеологијама и евроцентричним поимањем државног и националног идентитета (...) те да не стоји ни у каквој вези са било којим структуралистичким лингвистичким критеријумом узајамне разумљивости или системских (структурних) сличности на фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком или лексичком нивоу” (Filipović, 2018: 135).

Наиме, тежња за засебним језиком (националним или наднационалним) у случају Босне и Херцеговине зависила је прво од тога ко је тренутно власт у земљи, каква је снага државног апарата и каква је политичка моћ одређене етничке заједнице, и друго, од територије на којој

---

¹²⁶ У питању је њено најуже одређење – *politics* као идеологија, интерес, моћ, борба.

је та група настањена. Ријечју, „да би нација постала и политичка заједница мора да поседује политичку свест и одређену форму политичког организовања. Етничке заједнице су стога предполитичке или преднационалне заједнице док нације поседују самосталну политичку свест и политичку припадност” (Стојкановић, 2015: 46). У тим процесима, за стручњаке у области политике језик игра важну улогу у политизацији национализма, која кулминира стварањем државе (Fishman, 1999: 77). Надаље, да би дошло до политизације језика, мора постојати интелектуална елита која ће тај језик промовисати – интелектуалци играју кључну улогу у настајању нација тако што манипулишу језиком као изразом колективне свијести (Fishman, 1999: 81; Стојкановић, 2015). Када се створи погодна историјска шанса у којој националне снаге имају одређену политичку моћ, језик постаје потентно средство за увећање те моћи. Управо је из тих разлога на овом простору, сматра Ковачевић, дошло до појаве политичких критеријума у одређењу језика – 1) критеријум самопројекције говорника датог језика односно вредновања језика од стране његових говорника; 2) критеријум права свакога народа да свој језик назове властитим именом; 3) критеријум имена језика; 4) критеријум договора нелингвистичких, односно политичких ауторитета, 5) критеријум уставног одређења језика, 6) критеријум поистовјеђивања идентитета језика са идентитетом нације, 7) критеријум културних разлика и 8) критеријум постојања независне државе (Ковачевић, Шћепановић, 2011: 53).

Из досад реченог о злоупотреби језика произлази да то што се лингвистика не бави политиком не значи да се политика не бави лингвистиком. Стога смо у овом раду узели у обзир све наведене чиниоце – лингвистичке, социолингвистичке и политичке – и настојимо установити који од њих су понајвише дјеловали на успостављање, имплементацију и промоцију језичке политике у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002, сматрајући да је политика заинтересована „за она питања језика и науке која су од значаја за друштвену заједницу у цјелини” (Шипка, 2006: 54), али, истовремено, да постоји опасност да се због политике изневјере општепризнати лингвистички критеријуми, „укидање којих би по правилу укинуло и лингвистику као науку” (Ковачевић, 2001: 36).

4.4. Кратки закључак

Историјски, политички, лингвистички и социолингвистички контекст језичке политике у Босни и Херцеговини карактерише следеће:

- Најзначајнији политички догађај у овом периоду јесте оснивање националних странака: Странке демократске акције, Српске демократске странке и Хрватске демократске заједнице. Због подршке коју су добиле, странке су се представљале као неприкосновени глас народа и носиоци његове судбине у нестабилним временима, што им је обезбиједило натполитички статус. Оснивање странака пратила је обнова рада националних друштава: Просвјете, Препорода и Напретка. Национална друштва радила су на omasовљењу партија, „привођењу народа идентитету”, учествовала су у креирању и провођењу језичке политике, нормирању језика те у организовању језичких трибина на којима се та политика представљала и потврђивала. Национална друштва тиме постају најчвршћа спона између језика и политике.

- Захваљујући својој моћи, политичке партије су успоставиле власт над одређеном територијом и над одређеним становништвом, чиме су се стекли услови за инаугурацију засебне националне језичке политике која ће се спроводити кроз цијели систем. Тај процес није био једносмјеран и праволинијски, већ сложен и непредвидив – истовремено је језик, због свог симболичког значења, дјеловао као најснажнија тачка повезивања народа, омасовљења партија и концентрације моћи једне политичке групације, чиме су се стекли услови за само успостављање те власти.
- Према лингвистичким критеријумима – структурном, генетском и комуникативном – у земљи се говори један језик. Његова основица је новоштокавски источнохерцеговачки дијалекат који је стандардизован на темељу Вукове реформе 1866, унутар земље нема комуникативних препрека и становници Босне и Херцеговине одлично се разумију. Са овом се чињеницом слажу водећи лингвисти из сва три народа и већина иностраних проучавалаца.
- Најважнији чиниоци социолингвистичког контекста језичке ситуације у Босни и Херцеговини јесу вјера, нација и језички идентитет. Религија је била кључни фактор у обликовању етничких група на овом простору, предводник борбе за црквено-школску аутономију у 19. вијеку, а у 20. вијеку помогла је у рушењу једнопартијског система и оснивању једнонационалних странака. На основу религијских подјела, најприје су се национално формирали Срби, па Хрвати, док су Муслимани своју националну идентификацију завршили деведесетих година, када је и језик преобликован да би се уклопио у већ постојећи религијски идентитет. Потоњи су свој идентитет заокружили по Лефевровом моделу језичке идентификације. Према прототипу обликовања модерних европских држава, у таласу закасњелог романтизма, на самом крају двадесетог вијека језички идентитет постаје кључни фактор у изградњи нација и бива злоупотријебљен како би се ријешила кључна политичка питања на овом простору.
- Једно од најважнијих политичких питања деведесетих година била је судбина саме Босне и Херцеговине, с обзиром на то да су остале југословенске државе постале националне. Пошто су релативну већину становника ове земље чинили Муслимани, њихови представници сматрали су да овај народ има највише права на Босну и Херцеговину. Управо је то разлог зашто од почетка распада заједничке државе постоји, поред трију самосталних националних језичких политика, снажна пропаганда за проглашавањем једног троименог наднационалног језика под окриљем неког надређеног појма. Касније би, приликом стварања веће политичке заједнице – модерне грађанске државе – тај појам био замијењен одговарајућим називом, за који се погодним већ потврдио *босански* језик, који је и прије сто година имао сличну улогу.

5. ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ОД 1992. ДО 2002.

У овом дијелу рада биће описана и разматрана језичка политика новоформираних заједница Републике Српске, Републике Босне и Херцеговине, као и Хрватске Републике Херцег Босне, те касније Републике Српске, Федерације Босне и Херцеговине, као и Дистрикта Брчко. С обзиром на њихову територијалну, уставну и политичку комплексност, као и на чињеницу да пишемо о пријератним, ратним и послератним годинама, које иначе карактерише несвакидашња сложеност политичких и друштвених односа те згуснутост догађаја и њихових последица, језичку политику подијелили смо на три етапе. Ова подјела направљена је по узору на методе проучавања језичке политике у Босни и Херцеговини Милана Шипке, који је обично у свом раду документе и истраживања овако деликатне природе дијелио на фазе (Šipka, 1999; Šipka, 2001) а исти принцип примијењен је и код израде магистарске тезе ауторке (Савић, 2017). Предности оваквог методског поступка свакако су прегледност и јасност, те могућност да се догађаји прате хронолошки, док као негативну страну можемо навести чињеницу да се фазе три одвојене заједнице не поклапају увијек међусобно, иако имају много заједничких елемената. У оквиру једне фазе посматрамо одјелите језичке политике, али се бавимо и заједничким подухватима, притисцима, преговорима или позивима за сарадњу, уколико постоје, као и општим а тиме и заједничким карактеристикама сваке језичке политике, те се посебно осврћемо на језик у пракси, уколико се до тих података може доћи.

5.1. Прва фаза језичке политике: Језичка политика у рату: јануар 1992. године – новембар 1995. године

Три одјелите језичке политике почеле су онда када је држава у познатом политичко-територијалном смислу престала да постоји – дакле прегласавањем једног народа и, сљедствено томе, оснивањем Републике Српске. У том периоду, „све три етничке заједнице покушале су да активном језичком политиком одреде име и статус сопственог званичног језика, те да дефинисањем статуса језика повуку јасну границу између територија” (Стојкановић, 2015: 74), иако се то није десило одмах већ је процес био постепен, дуготрајан и одлуке су често мијењане. Преосмишљавање политика углавном је представљало адаптацију на измијењене политичке околности или идеолошке заокрете. Неки истраживачи чак мисле да утемељење националних језичких стандарда траје још од Конгреса у Сарајеву 1965. године (Шипка, 1998: 58) и да су ратне и поратне године само последица давно успостављених односа. Главна карактеристика овог периода јесте да, за разлику од дотадашњег, више не постоје двије паралелне језичке политике које су супротстављене – државна и национална, него се оне потпуно преклапају и државна¹²⁷ политика постаје национална политика у моменту када свака од три етничке групе има своју територију и када успоставља сопствену власт на тој територији, те у складу с тим и прописује језичко понашање.

У овом периоду настаје и оно што Тошовић назива „хаосом у стандардизацији”, који се огледа у пренагљеној одлуци да се уведе екавица у Републици Српској, на подручју бошњачког језика прво бирањем асиметричних национално-језичких назива *Бошњак* и *босански* а потом у самој норми истовременом кроатизацијом и десрбизацијом стандарда, док ће се то на пољу

¹²⁷ Ријеч *државна* треба узети са великом резервом јер тада нису постојале три одвојене државе али јесу три одјелите територијалне заједнице, које су, свака за себе, имале територију, власт и становништво, што је довољно да их сматрамо државотворним.

хрватског језика огледати у страху од огрешења о норму због изузетно ратоборних носилаца језичке политике' (Тошовић, 2012: 65). Управо ће наведене особине бити и кључни елементи прве фазе одвојених језичких политика. Овим је одјелитим језичким политикама заједничко и то што су се међу првим нормативним приручницима у новонасталој ситуацији појавили правописи, а то је, по мишљењу Халиловића, очекивано из следећих разлога – прво, правописна норма најлакше се успоставља, будући да је одређена углавном консензусом стручњака, који су у овом случају коначно могли сами, без уплитања других лингвиста и вођења рачуна о толеранцији и једнакој заступљености народа и народности, одлучивати о језику, и друго, сви правописи заправо су произашли из дораде пређашње норме (Halilović, 2014: 129). У складу са тим, издања код сва три народа носила су и једночлане називе језика¹²⁸.

Што се тиче легислативе и језичких одредаба, оне су врло брзо донесене у све три заједнице, још у првој години рата. Међутим, начин њиховог доношења, притисци споља и изнутра, експлицитна и имплицитна политика која их је пратила разликују се, као што се разликују и кључни актери тих политика. Примјетно је да једино законска регулатива Херцег Босне нити познаје нити признаје било који други језик осим хрватског језика, чак ни код питања националних мањина, док се у законима и уставима Републике Српске и Републике Босне и Херцеговине налазе и те одредбе. Такође, од јесени 1992. године постоје и три потпуно одвојена образовна система базирана на три различита наставна плана и програма – први је српски, који се ослањао на онај из Србије, други хрватски, неизмијењен увезен из Хрватске, и трећи муслимански, који је представљао модификовани дотадашњи пријератни, југословенски програм (Kreso, 2008: 357), и у овим је годинама на једном дијелу територије Босне и Херцеговине заправо и почео паралелизам школских система и програма који ће прерасти у систем „двје школе под једним кровом” – „ученици су школску 1991/1992. започели у Босни и Херцеговини унутар Југославије (прво полугодиште), да би током трајања првог полугодишта па надаље у једном дијелу имали уведен и оквир Хрватске заједнице Херцег-Босне, а у другом Српске Републике БиХ; док службено 1992. завршавају разред (...) у независној Републици Босни и Херцеговини” (Hodžić, 2021: 65). Иако Свен Монесланд сматра да је можда на почетку и постојала могућност сарадње између Бошњака и Хрвата, то се није десило и у прољеће 1993. године, кад је у Босни и Херцеговини настао свеопшти сукоб, прекинути су сви дотадашњи контакти међу трима народима (Monnesland, 2005: 484). Таква хаотична ситуација заправо се у овим годинама простире на све области друштва – „и у текућој научној и стручној продукцији¹²⁹, па и у обичном говору (...) у том смислу мијењају се и називи

¹²⁸ Једну занимљивост сазнајемо из коментара који је *Борби* (пренио бањалучки *Глас српски*, 19. 12. 1992) дао Митар Пешикан – наиме, за нови српски правопис планирани су наслови Правопис Матице српске 1992. или Правописна правила и препоруке. Очито је у последњем тренутку одлучено да наслов садржи име српског језика.

¹²⁹ Још увијек је недовољно истражено колико су у науци и у различитим струкама дошли до изражаја идеологија и политика. Што се тиче језика и књижевности, интересантно је да је 1995. године објављена студија *Босански муслимани у Андрићевом свијету*, која представља примјер једне врсте тзв. националног интерпретативног канона, како га именује Амила Кахровић Посављак: „У том методолошком кривотворењу, фатално се замјењује и мијеша књижевна фикција с фактичком повијесношћу, а говор ликова неовлаштено се претвара у 'став', 'изјаву', 'мишљење' писца, односно грађанске особе Иве Андрића, којим се, онда, 'потврђује' исправност одређених политичких замисли и пројеката” (Kahrović Posavljak, 2012, <https://ivanlovrenovic.com/clanci/varia/amila-kahrovic-posavljak-citanje-kao-kanonizacija-metode-falsificiranja-teksta-na-primjeru-mare-milosnice-ive-andrica>). Ауторка на примјеру приповијетке „Мара милосница” показује како се у тексту изоставља све што не одговара унапријед замишљеној интерпретацији, како је присутна деконтекстуализација, стварање профила писца на основу његових књижевних дјела, изједначавање аутора са говором и мишљењем појединих ликова, прављење или производња материјалних грешака, што, по суду ове ауторке, спада у „домен фалсифицирања текста којим се жели произвести значење текста које, парадоксално, није ни у каквој суштинској вези са текстом као таквим. У оваквим интерпретацијама, текст не служи као исходште читања, исходште којему се, промишљајући га, стално враћамо. Овдје текст прије свега представља само перформативну основу за производњу редуцираних значења,

одсјека и катедри на факултетима, научноистраживачким организацијама, итд. Све је то у међувремену санкционисано и уставноправним и законским актима” (Шипка, 1998: 58).

Врло је интересантно у овим годинама пратити језик у употреби и промјене које су, спонтано или намјерно, уводили сами говорници. Иако о овом периоду не постоје прецизни подаци, стање је унеколико могуће реконструисати на основу неких радова, истраживања и коментара савременика наведених догађаја и језичких промјена. Занимљив је рад Изабеле Рагуџ, рађен као магистарска теза за један амерички колеџ у жеку рата, 1994. године, у којем се анализира језик радио-репортера хрватске и бошњачке националности. Наиме, основно полазиште ауторке је да је „уочен пријенос именица из хрватског језика који се говори у Хрватској у језик Хрвата и Муслимана који живе у Босни и Херцеговини и притом се замјењују српске именице које су раније кориштене. Психолошки и друштвени утјецај садашњег рата разлог је тој промјени” (Raguž, 1995: 57)¹³⁰. Ауторка је дошла до сљедећих закључака – прво, очигледна је промјена у самом језику прије рата и за вријеме рата, која се посебно може пратити на лексичком нивоу јер Хрвати и Муслимани користе више хрватских именица и друго, студија наводи на суд да је дошло до развика препознатљивих маркера који могу открити говорников национални идентитет. Наиме, и Хрвати и Муслимани промијенили су свој начин говора, при чему се посебно код Муслимана уочава мијешање облика усљед нагле измјене језичког понашања (1995: 54–63). Иако и сама ауторка констатује недостатак мањег узорка, ипак нам ово истраживање приближава стварни однос према језику у Босни и Херцеговини и још једном потврђује колико је он био важан у току ратних година. Његова значајност не огледа се само у одлукама донесеним „одозго”, већ и у утицају тих одлука на колико-толико¹³¹ спонтано језичко понашање, а поготово ако се узме у обзир чињеница да су и говорници очито сами себе често цензурисали, усљед емотивног одговора на новонасталу ситуацију. Ауторка у истом раду прогнозира и „новоименовани босански језик. Могао би се такођер очекивати прихват многих ријечи турског и арапског подријетла у том језику” (1995: 62).

О промјенама у говору Муслимана у периоду од 1990. до 1993. говорио је и Милош Окука:

„Тако су чак и пјесме бошњачких књижевника, које су биле написане екавским изговором, ијекавизирани при поновним реиздањима. Лекторски захвати нису поштеђели ни драмска дјела (најпознатије је мијењање језика Меше Селимовића у Народном позоришту у Сарајеву, ’превођење’ са српског на босански!), а да не говоримо о средствима јавног информисања. Тако су у језичкој надградњи протежирани хрватски језички елементи, чак и они који нису имали упоришта у босанскохерцеговачкој стандарднојезичкој и говорној пракси.

властите идеологије и уписивање интенције аутору”. Касније ће се појављивати сличне анализе, на примјер са Његошевим стваралаштвом. Колико је опасна оваква врста интерпретације, показује и интервју једног од ратних команданата, који признаје да је у Вишеграду срушио бисту Иве Андрића по наређењу бошњачких политичара, који су му рекли да је он „културолошки мрзитељ муслиманског народа” (Delalić, Šaćić, 2007: 135).

¹³⁰ У раду су постављене сљедеће хипотезе: 1. постоји промјена у језику Хрвата и Муслимана у Босни и Херцеговини који се говорио прије и за вријеме рата. 2. Постоје фонолошке и лексичке промјене у језику Хрвата и Муслимана које су у свези с друштвеним промјенама које су настале под утицајем рата. 3. Појављују се лингвистички маркери у језику Хрвата и Муслимана који могу открити њихов идентитет. Подаци су прикупљени снимањем 20 сати радио-програма станица Загреб, Сарајево и Мостар од августа 1992. до јануара 1993. године (1995: 58).

¹³¹ С обзиром на све досад изнесено о историји језика у Босни и Херцеговини, може се донијети закључак да многа језичка понашања нису спонтана, већ да су посљедица различитих језичких политика.

Ту долази нпр. употреба народних назива мјесеци, који су раније били у пракси прије свега код хрватских интелектуалаца”

(2006: 318).

Надаље, Маријана Николић истраживала је писане медије од 1992. до 2002. године на простору цијеле Босне и Херцеговине како би испитала динамику језичких промјена, а за своје је истраживање користила *Ослобођење*, *Дневни аваз*, *Семберске новине*, *Лист Семберије и Мајевице*, *Врисак*, *Хрватски гласник* – што значи да су обухваћене и све три заједнице. Испитивање је подразумијевало и све језичке нивое. Ауторка је дошла до сљедећих закључака: у периоду 1992–1993. у Републици Српској већ долази до екавске замјене јата под утицајем говора у Србији. Наредних година, 1992–1996, углавном се биљежи комбинација ова два изговора па се у једном тексту наилази на *смештена*, *обједињује*, *посета*, *пожелио* итд. У трећем периоду, од 1996. године до 2002. године, јавља се досљеднија ијекавска замјена јата. На фонетско-фонолошком нивоу ауторка је још истраживала фреквентност гласа *x* и дошла до закључка да је он чешћи у медијима бошњачке национално-културне заједнице. Што се морфологије тиче, примијећена је досљедна употреба суфикса *-лац* код вршиоца радње у Републици Српској а доста измијешана ситуација у Федерацији БиХ, гдје се употребљавају и *-лац* и *-тељ*. Такође, суфикс *-ирати* не употребљава се досљедно у Републици Српској, док је у Федерацији примијећена истовремена употреба и *-ирати* и *-исати* и *-овати* код облика инфинитива. На синтаксичком плану није дошло до знатних промјена, а што се тиче лексичког нивоа, ауторка није навела никакве примјере, осим што је констатовала да је тај ниво заправо и најзначајнији јер се управо њиме највише манипулисало као једним од важних чинилаца разлике (Nikolić, 2004: 63). Као што ћемо надаље видјети, медији, а нарочито дневне новине, представљају један од значајних извора података и када су у питању спољашње промјене у језику, али и његове унутрашње трансформације – и језичка политика и језик у пракси.

5.1.1. Република Српска

На територији Републике Српске званична језичка политика започела је када је Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини, на сједници одржаној 28. 2. 1992. године, донијела Одлуку о проглашењу Устава Српске Републике Босне и Херцеговине. У Уставу (Службени гласник српског народа у БиХ, 3/1992: 17–26)¹³² на три мјеста уређују се питања језика, и то у сљедећим члановима:

„Члан 7.

У Републици је у службеној употреби српски језик ијекавског и екавског изговора и ћирилично писмо, а латинично писмо на начин одређен законом.

На подручјима гдје живе друге језичке групе у службеној употреби су и њихови језици и писма, на начин одређен законом”.

(...)

„Члан 34.

Грађанину се гарантује слобода изражавања националне припадности и културе и право употребе свог језика и писма”.

(...)

„Члан 117.

Свакоме је зајамчено право да у поступку пред судом или другим државним органом или организацијом која у вршењу јавних овлашћења рјешава о његовим правима и дужностима, употребљава свој језик и да се упознаје са чињеницама на свом језику”.

Осим што је регулисала питања језика и одредила главни правац своје будуће језичке политике, Република Српска је овим уставом прекинула наслијеђену праксу да се законски прописује само један изговор српског књижевног језика, како је то било у досадашњој регулативи Савезне Републике БиХ, будући да су „ијекавица и екавица добиле равноправан статус” (Ковачевић, 2021: 102). Истог датума, 28. 2. 1992 – према званичним документима – Скупштина је донијела и Закон о службеној употреби језика и писма (Службени гласник српског народа у БиХ, 5/1992: 120–121). Међутим, детаљним праћењем стенограма и записника, долазимо до закључка да је Закон о службеној употреби језика и писма антидатиран. О овом закону посланици су расправљали тек на сједници одржаној 24. марта 1992. на Палама¹³³, дакле мјесец дана касније¹³⁴. Прије те сједнице, на Скупштини се тек спорадично говорило о језику, али су нам и те расправе драгоцјене јер помоћу њих можемо да реконструирамо односе посланика према овом питању, као и да видимо да ли су, осим званичног става и институционалних одлука, постојала и нека незванична мишљења или

---

¹³² Документи ће у раду бити цитирани тако што се наводи њихов назив, година и број странице а у литератури ће бити наведена институција која их је уступила, уколико нису јавни.

¹³³ Без обзира на ово временско непоклапање, ми ћемо о Скупштини и Приједлогу закона говорити прије него о самом Закону.

¹³⁴ Највјероватнији разлози били су брзина којом су одлуке доношене у ратним временима, те чињеница да су власти у Републици Српској настојале све важније законе објавити „у истом пакету” па је постојао договор да се одмах усвоје најнеопходнији закони да би држава могла функционисати (Стенограм са 9. сједнице, 1992). Ово непоклапање представља прије свега питање права и нема пресудан значај за језик.

притисци. Споменућемо само 9. сједницу, на којој су разматрани амандмани на Устав, и када је само узгред споменуто да „што се тиче примједби које се односе на употребу језика и писма, Комисија за уставна питања сматра да је понудила прихватљиво рјешење у члану 7 Предлога” (Стенограм са 9. сједнице, 1992: 7). Проф. Војислав Максимовић говорио је о томе да је већ упозорио надлежно Министарство да Закон о употреби језика и писма „не одговара нашим жељама, интересима и фактичком стању. У разговору са чланом Министарског савјета сазнао сам да је тај закон углавном преписан из Србије, то нисам повјеровао, али и ако јесте нећу за тај закон да гласам” (Стенограм са 9. сједнице, 1992: 24), по чему закључујемо да је управо он имао примједбе на понуђени закон и да су се оне највјероватније тичале назива језика. На сједници је предложено да се одложи разматрање о службеној употреби језика и писма (Стенограм са 9. сједнице, 1992), што ће бити честа пракса кад су језичка питања посриједи, а највјероватнији разлог био је да се осигура потпуна подршка прије сједнице и самог гласања.

Потом се на већ поменутој, 12. сједници, одржаној 24. марта 1992. године на Палама, расправљало о Приједлогу закона о службеној употреби језика и писма. Најговорљивији представници двије струје, посланици Алекса Буха и Војислав Максимовић, дискутовали су о називу језика. Алекса Буха залагао се за назив српскохрватски, с образложењем да је тако именован језик у Уставу Србије и да одлука Срба да се определијеле за један језик подразумијева одређене политичке посљедице јер ће то учинити и остала два народа. Залагао се и за два писма, за ћирилично као главно писмо српског народа а за латиницу из економских разлога. Војислав Максимовић сматрао је да је управо воља народа да именује језик својим именом и да је свако друго рјешење у супротности са већ донесеним Уставом, у коме стоји да је службени српски језик ијекавског и екавског изговора и ћирилично писмо, а латинично на начин утврђен законом. Посланици су потом образлагали своју подршку једном или другом изнесеном мишљењу, а касније се у расправу укључио и сам Љубомир Зуковић, тадашњи министар просвјете, који је, између осталог, рекао сљедеће:

„Даме и господо, ја сада заиста немам никаквих илузија да ћу успјети и да треба да браним назив који је овдје првобитно стајао а који је дошао из србијанског закона који регулише исту материју. Као што знате ово се морало брзо да ради, па смо се добрим дијелом ослањали на тај закон.

...

Ја вас сада питам да ли то значи да Срби из наше Републике (Српске Босне и Херцеговине) не говоре истим језиком као Срби из Србије и Срби из Црне Горе? Тамо ће говорити српскохрватским, овдје српским. То је једна мала дилема. Једна група посланика је предложила да се то код њих измијени и у Уставу и у Закону: Комисија Српске академије наука на челу са водећим лингвистом не само код нас него и у Европи, Ивићем, и једногласно је остала при старом називу”

(Стенограм са 12. сједнице, 1992: 9)¹³⁵.

Заговорници назива *српскохрватски* и касније екавског изговора своје су ставове и одлуке правдали мишљењем водећих језичких стручњака у Србији. Иако се ова колебања на први поглед чине неважним, из расправе закључујемо да су посланици већ на почетку, код првог законског рјешења, отворили теме које ће и у наредним годинама бити актуелне. Једнако тако, ове нас дилеме упућују у стварно стање и показују какав је био истински однос између Србије и Републике Српске када је језик посриједи, али и на чињеницу да су многе одлуке, које

---

¹³⁵ Сви изводи из записника дати су у изворном облику, нелекторисани.

се сматрају изненадним и неочекиваним раније припремљене. Приједлог закона на крају је усвојен са једним суздржаним гласом. Члан 1. Закона о службеној употреби језика и писма (Службени гласник српског народа у БиХ, 5/1992: 120–121) гласи:

„Назив језика у службеној употреби у Републици српског народа Босне и Херцеговине је српски језик.

Писмо у службеној употреби у Републици српског народа Босне и Херцеговине је ћирилично писмо, а латинично писмо употребљава се на начин утврђен законом”.

Под службеном употребом, како стоји у члану 2, подразумејева се употреба језика и писма у основним, средњим школама и високошколским установама; у уџбеницима и школским обрасцима; у средствима јавног информисања; у државним органима; у установама и јавним предузећима; у називима, натписима и ознакама у јавној употреби. Иако се у 1. члану не спомиње изговор, ова питања детаљно су разрађена у члановима који слиједе, па ће према томе наставници у основним школама изводити наставу на ијекавици (чл. 3), док наставници и ученици у средњим школама, те наставници и студенти у високошколским установама имају право на избор језичког израза (чл. 3). Кад је у питању издавачка дјелатност, уџбеници за основне и средње школе морали су бити штампани ијекавицом, као и уџбеници за високошколске установе (чл. 7). У закону је дата могућност да се изворни текстови штампају одговарајућим типом књижевног језичког израза (чл. 7). Што се тиче дјелатности јавног информисања – новине, часописи, ревије и друге публикације штампају се на ијекавици, радио и телевизијски програм емитује се ијекавским књижевним изговором (чл. 8). И у овој области ауторски текстови штампају се и емитују одговарајућим типом израза (чл. 8). Члан 9. прописивао је употребу изговора у државним органима, који су били обавезни ијекавски књижевни изговор употребљавати кад објављују законе, друге прописе и опште акте, доносе рјешења, издају јавне исправе и службене акте, израђују анализе, извјештаје и друге информативне материјале, издају гласила, билтене и друге службене публикације (чл. 9), али су изворни текстови и овдје добили могућност да се штампају одговарајућим типом израза (чл. 9) (Службени гласник српског народа у БиХ, 5/1992: 120–121).

Из ових је примјера очито, како то примјећује и Милош Ковачевић, без обзира на формалну равноправност, да се ипак „даје предност ијекавици” (Ковачевић, 2017: 234), будући да се екавица експлицитно нијде и не помиње већ се само даје формулација ’право на избор језичког израза’. Што се тиче писма, искључиво ћирилицом воде се матичне књиге, евиденције и документације за ученике и студенте у основним и средњим школама и на факултетима (чл. 6) те објављују закони, други прописи и општи акти; рјешења, јавне исправе и службени акти; анализе, извјештаји и други информативни материјали; гласила, билтени и друге службене публикације (чл. 9). Латиница се помиње приликом издавања ђачких књижица, свједочанстава, диплома и других јавних исправа, када се дозвољава по захтјеву родитеља или старатеља ученика, ученика и студената (чл. 6), при штампању уџбеника на високошколским установама (чл. 7), приликом периодичних публикација, које се – зависно од указане потребе – могу штампати и на латиници (чл. 8), те при исписивању географских назива, путних праваца, насељених мјеста, назива улица и тргова, фирми и других јавних натписа (чл. 12), гдје су латиница и ћирилица обавезне на магистралним путевима, у називима насељених мјеста и у другим географским натписима, док путни правци на регионалним и локалним путевима, називи улица и тргова, фирми и други натписи „могу се, поред ћириличног исписивати и латиничним писмом” (Службени гласник српског народа у БиХ, 1992: 121).

Посебно је интересантан 5. члан овог закона, у којем стоји:

„Чл. 5.

У настави свих предмета у прва три разреда основне школе обавезна је употреба и ћириличног и латиничног писма”.

Чланови 10, 11. те члан 14. уређују питања писма у општинама у којима у већем броју живе припадници народа чије је писмо, у складу са традицијом, латинично:

„Прописи и општи акти, анализе, извјештаји и други информативни материјали достављају се на разматрање надлежним органима на писму за које се изјасни одборник и члан тих органа (члан 10);

рјешења, јавне исправе и службени акти достављају се на оба писма, наизмјенично по календарским годинама, ако не постоји другачији захтјев странке (чл. 10);

садржај печата, штамбиља, жига и меморандума исписује се на оба писма (чл. 10);

садржај регистра и друге прописане евиденције исписује се на писму које је у употреби у текућој календарској години (чл. 10);

гласници, билтени и друге службене публикације штампају се на оба писма, наизмјенично по бројевима (чл. 10);

јавно предузеће које обавља дјелатност јавног информисања, јавно гласило чији је оснивач општина, јавно предузеће и јавна установа као и гласило чији је оснивач физичко лице обавезни су да штампају новине, часописе, ревије и друге периодичне публикације на оба писма, наизмјеничном употребом по страницама, а у емитовању телевизијског програма наизмјенична употреба писма је дневна (чл. 11)”.

Након доношења Устава у првим мјесецима 1992. године и ступања на снагу овог закона, Република Српска постала је прва територија на којој је у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо, што се, услед бројних политичких и идеолошких потешкоћа, посљедњи пут десило 1866. године послје отварања Сопронове печатње¹³⁶. Међутим, док је једно питање овим актом ријешено, појављивало се друго, још опасније. На сједницама Скупштине које су услиједиле након доношења Закона о службеној употреби језика и писма наставило се говорити о употреби екавице и ијекавице, која је очито и даље изазивала сукобе. На примјер, на 34. сједници, одржаној 27–29. августа 1993, 9–10. септембра 1993. и 29. 9. – 1. 10. 1993. на Јахорини – посланик проф. Митар Миљановић примјећује:

„Једно питање које се односи на један тренд. У вези с тим ја бих рекао да никад не могу изговорити Горски венац, нити могу изговорити да си звијезда селе моја. Ја сматрам да постојање екавице и ијекавице је израз нашег богатства и зато ја желим да наше опредјељење буде и екавска ћирилица и ијекавска ћирилица”

(Стенограм са 34. сједнице, 1993: 287).

---

¹³⁶ Иако су у Републици Српској тежили да се усагласе са Србијом у питањима службеног језика и писма, што је проглашавано идеолошким, политичким и националним циљем српског народа, у то вријеме у Републици Србији у Закону о службеној употреби језика и писама (Службени гласник РС, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 30/2010) језик је именован српскохрватским, као што смо показали у претходном поглављу. Пошто ће тек 2006. у Уставу, те 2010. године у Закону о службеној употреби језика и писама стајати „У Републици Србији у службеној је употреби српски језик” (Службени гласник РС, 30/2010, 2020: 141), поставља се потпуно оправдано питање да ли је заједничка језичка политика заиста постојала у пракси, будући да се прописи, језичка рјешења и језичка политика у Србији и Републици Српској нису слагали.

На ову опаску одговорио му је министар Љубомир Зуковић:

„Ја сам хтео да ослободим страха колегу Миљановића да, без обзира који изговор био у употреби, екавски или ијекавски или оба, никад нећемо преводити Горски вијенац у Горски венац нити Бранкову Песму, записану у спомен Мими Караџић 'Певам дању, певам ноћу' на ијекавски итд., мада се то дешавало у бившој СРБиХ. И ја не знам да је ико јавно рекао против тога. Дакле, и даље ће бити у употреби и ијекавица, можемо се договорити да буде и у службеној, а поготово, писаће свако ауторске текстове онако како то буде хтео”

(Стенограм са 34. сједнице, 1993: 292).

Из расправе се наслућује како се полемика о ијекавици и екавици разбуктавала и изван сале, вјероватно у неким политичким круговима, а, како ћемо касније видјети, тим питањем детаљно ће се бавити и медији и лингвисти. Осим тога, већ се види да је кориштење екавице узело маха, јер и сам министар говори овим изговором. На скупштинским засједањима одабир само једног нарјечја у Републици Српској оправдавао се супротстављањем унитаризацији Босне и Херцеговине и уклапањем народа који у њој живе, тиме и Срба, у јединствену нацију и језик. Други аргументи који се често појављују економске су природе – наиме, у ратом захваћеној држави јединствени образовни систем са Србијом омогућио би заједничке уџбенике и јединствене планове и програме, што је увелико олакшавало проблеме у образовању. Међутим, по ријечима Милоша Ковачевића, ово нису главни разлози покушаја увођења екавице – до тог заокрета у језичкој политици Републике Српске дошло је понајприје из идеолошких разлога, због промјене цјелокупне српске политике и тежње за националним буђењем и духовним и културним спајањем са Србијом:

„Како се мијењао циљ борбе српског народа – то више није очување статуса српског народа у БиХ него уједињење са Србијом – тако се мијењао и однос према језику, оличен прије свега у односу према књижевним изговорима српског језика. С обзиром на чињеницу да је у Србији у званичној употреби екавица и да огромна већина становништва говори екавски, тако да је екавица више него доминантан изговор у српскоме народу, тежећи ка уједињењу или присаједињењу сматрало се да је потребно да се Република Српска, као искључиво ијекавска територија, изговорно уједначи са Србијом као изразито екавском територијом”

(Ковачевић, 2017: 235).

Тек годину дана послје, на 46. сједници, одржаној 9–11. и 23. новембра 1994. године, када су на ред дошли приједлози амандмана на Устав Републике Српске, тачније амандман 31 – „у Републици је у службеној употреби српски језик екавског изговора и ћирилично писмо, у приватном животу су слободни и равноправни сви језици, изговори и писма” (Стенограм са 46. сједнице, 1994: 252) – развила се жуптра полемика међу посланицима. Први је на овај амандман реаговао Војислав Максимовић:

„Никаква неформална, па и усмена образложења са највећег и других нивоа за уношење ове одредбе нису ме увјерила у овакав поступак, па ни потребе оваквог акта. Не вјерујем да он доприноси ујединитељским жељама нас, а и нашег народа. За мене лично, а и за све оне којима је јекавски матерњи изговор, а са којима сам имао прилике да се консултујем, ово је чудан, немотивисан и чак дискриминаторски приједлог”

(Стенограм са 46. сједнице, 1994: 238).

Немали број посланика сложио се са Максимовићем, истичући да се ради о „програмираном насиљу над језиком” (Стенограм са 46. сједнице, 1994: 239). Поједини су се

залагали да се брише „екавског изговора” и да остане само „у Републици је у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо без овог екавског или јекавског” (Стенограм са 46. сједнице, 1994: 241), а неки су пак наново образлагали потребу за једним нарјечјем. Усвајање овог амандмана предлагали су и Радован Караџић и Момчило Крајишник, водећи се сљедећим аргументима:

Радован Караџић:

„Ја сада имам велика размишљања и велику тежњу да се створи нација, нација у смислу нација држава. Француска би пропала да су пустили локализме и ту децентрализацију. У Француској су веће разлике него између екавског и ијекавског, у Њемачкој постоје веће разлике, али ако нација хоће да опстане онда мора неколико фундаменталних ствари да унифицира, а то је у питању службена употреба, међутим у слободној употреби ће остати веома дуго и ијекавски

(...)

Дајмо онда помозимо ту тенденцију да се створи централни српски говор, а слободна употреба нека остане како ко хоће, коначно нико ту неће бити строг ни у ком погледу, али би добро било да ми будемо први који су поспјешили једну природну тенденцију за стварање једног књижевнојезичког, односно службеног стандарда, мада ће се у књижевности писати на разне начине”

(Стенограм са 46. сједнице, 1994: 254).

Момчило Крајишник:

„Него ћу вам рећи да ви имате на уму, господо, ја ово говорим ради тога што сам ја предложио да буде екавица и данас мислим да је ово врло важно питање. Можда нисте свјесни колико је ово историјски моменат.

(...)

Али ми морамо творити једну нацију, нације нема уз пуно уважавање мог пријатеља Воје Максимовића ако ми задржимо два стандарда, било вам то драго или не. Хоћу ради ваше савјести, ви немојте никада гласати ради Радована Караџића и Момчила Крајишника, гласајте само хоћемо ли да у службеној употреби гдје запосједне екавица то је српска држава”

(Стенограм са 46. сједнице, 1994: 259–260).

Посланик Војислав Максимовић¹³⁷ стално је указивао на штету коју би произвело бирање једног нарјечја или потпуно изостављање нарјечја у члановима закона:

„Генерација која је покушала да наметне екавицу и латиницу подједнако наметање показала је управо, јер је ријеч била о тенденцији и политичким разлозима који су присутни у излагању г. Караџића, јер ово нису лингвистички ни филолошки него политички разлози, ја вјерујем да ништа у јачању интеграције нека пацификација српства неће се постићи губљењем једног изузетног наречја.

(...)

---

¹³⁷ У својим мемоарима, Максимовић ће писати да је ово одлука „једног мањег скупа, у коме су језички стручњаци били ријетки”, донесена на „потпуно неформалном скупу политичара и новинара” (Ковачевић, 2017).

Ја управо желим да се децидно нагласи у Уставу равноправност и једног и другог наречја избјегавањем њиховог помињања то је обмана и опет ће страдати ијекавица, то мора бити равноправна употреба, господо по овој одредби која је сада, мене треба да натјерате да говорим пред студентима екавски, службена је то употреба, треба натјерати вас за столом да говорите јер и ово је службена употреба...”

(Стенограм са 46. сједнице, 1994: 91, 93).

Епилог расправе о језику на 46. сједници био је да је овај амандман одбачен са 36 гласова против а 19 је било за (Стенограм са 46. сједнице, 1994: 261). Одбачен је и приједлог да се нарјечје не помиње. Овдје се појављује једна крупна нејасноћа, која је касније изазвала пометњу у јавности али и у свим каснијим истраживањима. Кад читамо литературу о наведеном периоду, примјећујемо да је ова сједница каткад поменута као једна на којој се мијењају уставне одредбе које се тичу језика (Крајишник, 2016: 42). Међутим, тај податак не одговара изворним документима, што се види из стенограма, али и из Службеног гласника Републике Српске од 11. новембра 1994. године (Службени гласник Републике Српске, бр. 28, год. 3, 1994: 785–787). Занимљиво, службени гласник о којем говоримо објављен је на екавици. При детаљном прегледу амандмана, види се да амандман о језику нити је усвојен нити је објављен. Умјесто тога, амандман 31 у Службеном гласнику, који се иначе помиње као амандман о језику, односи се на чланове 56. и 58. Устава. Дакле, истина је да је Народна скупштина на датој сједници, 11. новембра 1994, дискутовала о тачки дневног реда која се тиче амандмана на Устав Републике Српске и истина је да су посланици о тим амандманима гласали – али су одбили приједлог да се уведе екавица. У посљедњем моменту, на своју руку, предсједавајући Крајишник чита погрешну одредбу, али се касније исправља. Дио из записника који слиједи важан је због каснијих засједања, јер ће се испоставити да су овакви потези предсједавајућег у доброј мјери тактички.

„Ја не желим да реплицирам, али да кажем Моми ја нисам овдје говорио стручно, али не дам право неком језичару да има право говорити о српској држави и о овом да има више права. Ја могу рећи да нема и завршена ствар, ја нисам рекао да се ја разумијем у српски, а ви разговарате о економији и ја то трпим. Овдје нисмо као стручњаци него као представници и посланици. Добро да ми гласамо или да гласамо појединачно. Ко је за овај амандман који је предложен, то је Амандман XXXI, у Републици у службеној употреби је српски језик екавског изговора и ћирилично писмо, у приватном животу су слободни и равноправни сви језици и писма.

Пребројте колико има 19.

Колико је против? 36.

Суздржаних? Један суздржан.

Добро, овај амандман одбачен¹³⁸ остаје на снази овај амандман „У Републици је у службеној употреби српски језик ијекавског изговора и ћирилично писмо, а латинично писмо на начин одређен законом. На подручјима гдје живе друге језичке групе у службеној употреби су и њихови језици и писма на начин одређен законом”. Био је још

---

¹³⁸ Сва истицања – А. С. Овдје предсједавајући неколико пута погрешно чита постојеће одредбе и приједлоге амандмана, али је по посљедњој реченици јасно да амандман није усвојен и да је прочитано у складу са Уставом из 1992. године, чланом 7: „у Републици је у службеној употреби српски језик ијекавског и екавског изговора и ћирилично писмо, а латинично писмо на начин одређен законом” (Службени гласник српског народа у БиХ, 3/1992: 17).

предлог г. Босиљчића то је у Републици је у службеној употреби српски језик, господин Босиљчић предлаже да овдје остаје све исто осим да се избаци екавског изговора што би значило: 'У Републици је у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо, у приватном животу су слободни и равноправни сви језици, изговори и писма'.

Ко је за ову допуну?

Против?

Није прошло, остаје ово како је и досада било.

У Републици је у службеној употреби српски језик **ијекавског и екавског изговора и ћирилично писмо**, а латиничко писмо на начин одређен законом. На подручјима гдје живе друге језичне групе у службеној употреби су и њихови језици и писма на начин одређен законом”

(Стенограм са 46. сједнице, 1994: 259–261).

Крајишников каснији коментар на наводно увођење амандмана био је следећи:

„У Устав Републике Српске уградили су амандман о равноправности оба наречја. С тим да смо посебним законом екавицу (већ крајем 1993) промовисали у службени језик [изговор – МК] Републике Српске. Морам признати – наглашава Крајишник – ја нисам био за овакво решење. Залагао сам се за свеобухватнију примену екавице, али не само што сам остао у мањини, него уважавајући реалност прихватио сам аргументе наших професора. Убедили су ме да би потпуно 'истеривање' ијекавице била велика историјска грешка, јер би се на тај начин одрекли огромне књижевне заоставштине коју су Срби створили кроз векове на овом наречју”

(Крајишник, 2015. према Ковачевић, 2017: 235).

Крајишник и експлицитније потврђује (Ковачевић, 2017; Крајишник, Писмо Момчила Крајишника недјељнику Печат (2016)) да су политичари највише заслужни за увођење екавице у Републици Српској¹³⁹. На основу скупштинских расправа стиче се утисак да је властима било важно да се акти што прије измијене и да у тим намјерама добију што већу подршку посланика, али, без обзира на све покушаје, то се неће догодити све до 1996. године, када се доноси нови закон. Због свих ових набројаних околности, Милош Ковачевић закључује да промовисање екавице није чак била ни језичкополитичка, већ чисто политичка одлука (1997: 86).

Док у Републици Српској увелико трају дискусије о питању избора између ијекавице и екавице, оне почињу да се распламсавају и у Србији, што нам казује да је та тема све вријеме била општесрпска. Један од првих докумената касније основаног Одбора за стандардизацију српског језика – Приједлог за оснивање Одбора за стандардизацију српског језика, израђен у Одељењу језика и књижевности Српске академије наука и уметности, показује нам да су формално лингвисти били веома опрезни у коначном суду:

„Проблеми би се решавали сукцесивно, а за поједина питања могли би се задужити известиоци или посебно формиране комисије, чији би задатак био да свестрано проуче проблем и понуде решења. Разуме се, и то мора бити од самог почетка свима јасно, да питања употребе

---

¹³⁹ Професор Филолошког факултета у Бањој Луци Драгомир Козомара испричао је ауторки овог истраживања како је Момчило Крајишник и много година касније говорио о стварању заједничког духовног простора у коме је екавица једини начин за постизање јединства српског народа. Крајишник је и у приватним разговорима истицао да је то његова идеја (Козомара, 2023).

екавског или ијекавског изговора не могу спадати у делокруг заједничког одбора: то су политичка питања, о којима одлучују надлежни чиниоци на сваком подручју”

(Гачевић, Вуксановић, 1998: 6).

Међутим, ситуација у стварности ипак није била таква већ супротна и очито је да су водећи српски научници тога времена били директно укључени у сва ова питања, што додатно потврђују и оба конгреса српских интелектуалаца, чија је тема између осталих била и језик. Милорад Екмечић ће на једном од њих рећи: „Стандардизовање јединственог књижевног језика историјска је неминовност, која ће се једном морати догодити. (...) Покушај у Републици Српској да се усвоји екавски изговор у језичком стандарду треба доживети као први пропламсај процеса који ће целином бити развијен касније” (Омерџић, 2014: 70). Дакле, у једном дијелу српске интелектуалне и научне елите увођење екавице сматрало се неминовним. Постоје различита мишљења и о томе када су ова питања поново постала политичка. По Брборићевим ријечима (Брборић, 2000), идеја о екавици рођена је у јесен 1993. године. Међутим, Милош Ковачевић сматра да је питање статуса екавице, као уосталом и сва остала питања која се тичу језичке политике – дошло много раније, и то седамдесетих година двадесетог вијека, када је употреба екавице везана само за приватну употребу а Србима у Босни и Херцеговини остављена могућност да се ослањају или на екавске нормативне приручнике у Србији или на ијекавске у Хрватској, што им је нанјело штету (2021: 101).

Док се у Републици Српској тек успостављао нови образовни систем и припремала законска рјешења, тих година је у Србији уприличена још једна важна и симболична анкета о језику, спроведена у *Књижевној речи*, са основном темом „Екавица у Босни¹⁴⁰?” У броју од 10. октобра 1993. тим поводом писали су: Иван Клајн, који ове дилеме доводи у везу са пријератним инсистирањем на ијекавици као карактеристици босанскохерцеговачког језичког израза, па се пита да ли ће Срби преко Дрине прелазити на екавицу да би доказивали свој патриотизам; мр Васа Павковић, научни сарадник Института за језик САНУ, сматра ову одлуку исхитреном и неразумном, док Ранко Бугарски говори о етничком чишћењу језика; Ђоко Стојичић, тадашњи министар културе Србије, подржао је ову одлуку, сматрајући је тежњом да Срби из Републике Српске буду ближи својој матици и да створе јединствени културно-просвјетни систем; Михаило Шћепановић, сарадник у Институту САНУ, сматра да је избор екавице „одлука која разара систем српског језика, поништава историјски след и збуњује његове кориснике водећи нас у нове деобе, заслужује да буде јавно жигосана предлогом за хитно укидање” (*Књижевна реч*, 10. 10. 1993: 4). У сљедећем броју јавио се Милорад Екмечић, сматрајући да „исход садашње борбе за уједињене нашег народа у својој држави, зависи од тога како ће окончати неспоразуми око његовог новог буквара” (*Књижевна реч*, 25. 10. 1993: 3). Идеју је у *Књижевној речи* подржао и Бранислав Брборић, а осим тога, овај аутор, тадашњи помоћник министра за културу, изнио је и приједлог да се поново у употребу врати *jam*¹⁴¹. Поводом ове идеје огласили су се неки српски лингвисти и књижевници у *Борби*, 4. марта 1993.

---

¹⁴⁰ „Сматрајући да изјаве челника Републике Српске, са предлогом да се екавице уведе за службени изговор Срба у Босни [sic!] заслужују већу пажњу од оне која је овим изјавама и предлогу посвећена, уредништво 'Књижевне речи' замолило је неколико личности нашег научног, књижевног и политичког живота да кроз одговор на анкету изнесу своја мишљења о овом значајном питању. Питање за анкету гласи: 'Шта мислите о предлогу власти Републике Српске да се екавица прогласи за службени изговор Срба преко Дрине?' Позивамо и друге научнике, књижевнике, политичаре са једне и друге стране Дрине да нам пошаљу одговоре на питање у анкети или да у опширним текстовима изнесу своја мишљења на поменути тему” (*Књижевна реч*, 10. 10. 1993: 3).

¹⁴¹ Спорно је ауторство овог приједлога јер се као његов први творац помиње и Радмило Маројевић.

године (Иван В. Лалић, Мато Пижурица, Радоје Симић), изјавивши да се ради о нереалној, анахроној и заводљивој идеји, па чак и „смртној пресуди ијекавштини”.

У жеку рата објављен је и Правопис Матице српске¹⁴², у којем се приређивачи – најблаже речено – дистанцирају од језичке ситуације на српском простору. Наиме, у предговору *Правописа* (1994¹⁴³: 8–12) стоји:

Употребно је овај правопис намењен првенствено задовољавању потреба српске језичке културе – српске у традиционалном и језикословном смислу, тј. културних и просветних потреба на тлу садашње Савезне Републике Југославије, као и оних књижевнојезичких средина које остају у културној и књижевнојезичкој заједници са тим простором” (...) ¹⁴⁴

Иако нигдје не спомињу ни Босну и Херцеговину а ни Републику Српску¹⁴⁵, приређивачи и даље настављају говорити о „заједничком правопису”, „хрватској стандардизацији”, „хрваткосрпском”, чиме се стиче утисак да су аутори истовремено покушали избјећи горућа питања а некако се и осврнути на њих. То наводи и Сотировић када коментарише да у цијелом правопису, осим у назначеном наслову, „није ни на једном месту поменуто српско име за језик којим је правопис намењен. Уместо етничког имена, за језик Срба се употребљавају ’заобилазни’ изрази као ’српски језички израз’, ’српски језички узус’, ’српски стандардни израз’, ’српски изражајни узус’ и ’српски израз’, али никако експлицитно термин српски језик” (2013: 87).

Истовремено је, 1993. године, изашао још један правопис: Радоја Симића, Живојина Станојчића, Бранислава Остојића, Боже Ћорића и Милоша Ковачевића. За разлику од „званичног”, у овом правопису нема социолингвистичких опсервација, аутори се баве искључиво правописном и правоговорном тематиком, а њихов правопис носи назив *Правопис српскога језика са речником*. Знајући да је у то вријеме Хрватска већ увелико самостална држава, а и да је њена стандардизација заувјек раскрстила са српским везама, помало је чудно и неочекивано да нормативни приручници ријетко помињу подручја Републике Српске односно Босне и Херцеговине и Црне Горе, у којима се одвијају посебни и сложени процеси који се тичу језика¹⁴⁶. Српски лингвисти били су толико разједињени – не само они у Србији са онима у Републици Српској већ и међусобно на обје територије – да је право чудо што је донесена било каква језичка одлука. Са друге стране, то је можда и створило прилику политици и идеологији да, умјесто струке, води језичку политику.

У Републици Српској прве јавне расправе и прилоге о овој теми покренуо је *Глас српски* у мају 1992. године, када се отворила дискусија о службеном језику и писму. Први је објављен текст позива, 4. маја 1992. године, у коме стоји:

„У жељи да се што већи број људи укључи у расправу о књижевнојезичкој политици у Српској Републици БиХ, да објавимо што више приједлога, мишљења и сугестија о употреби језика и писма у Крајини, овај простор листа ’Глас’ отварамо за својеврсну расправу (...)

¹⁴² Милош Ковачевић сматра да су двије политичке одлуке обиљежиле језичку политику у овом петогођу – прописивање екавице у Републици Српској и прописивање овог правописа у Србији (1999: 86), који сматра парадигмом катастрофалне српске језичке политике (1999: 205).

¹⁴³ Правопис је заправо изашао 1994. године, али са 1993. годином као годином издања, а као разлог наводи се инфлација.

¹⁴⁴ Истицање А. С.

¹⁴⁵ Истина, одређен број примјерака (хиљаду) објављен је и на ијекавици (Брборић, <https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik2.html>).

¹⁴⁶ Иако то не улази у оквире нашег рада, у то вријеме већ је објављена публикација Војислава Никчевића *Пиши као што збориш. Главна правила црногорског стандардног језика*.

Позивамо све грађане, стручне људе, лингвисте, просвјетне раднике, интелектуалце свих профила, да изнесу своја мишљења, која ће помоћи законском регулисању овог изузетно осјетљивог и сложеног питања”.

У истом је броју објављен и текст Клуба српских интелектуалаца, под насловом „Слиједити вуковску традицију” (4. 5. 1992: 10). Клуб српских интелектуалаца је 27. априла 1992. године расправљао поводом доношења Закона о службеној употреби језика и писма и изнио је сљедеће ставове:

„1. Закон о језику Српске Републике БиХ, писан без консултовања шире стручне и културне јавности, изузимајући назив језика, не представља суштинску промјену оних ставова који су инаугурисани на Сарајевском и Мостарском савјетовању, а затим преточени у званичну језичку политику СРБиХ.

2. И поред битних слабости, уочених на састанку, овај октроисани Закон, схваћен флексибилно, ипак представља оквир у који се могу уградити реалне језичке потребе Бање Луке и Крајине.

3. Скуп је, сходно Закону, једногласно прихватио да у службеној употреби буду српски језик и ћирилично писмо.

4. Српски језик, у односу на хрватски и тзв. бошњачки (илити муслимански) треба да слиједи своју природну вуковску традицију, а на другима је да пронађу властити језички идентитет изван те (вуковске) традиције на коју су се више од једног вијека ослањали.

5. Обрада нарјечја: и ијекавско и екавско треба да буду равноправни у службеној употреби језика, иако Крајина, као просторно највећа ијекавска средина новоштокавских говора, мора остати најзначајнији културни центар српске ијекавштине.

6. У прва четири разреда основне школе наставници су обавезни да ученика науче и ћирилицу и латиницу.

7. Дијелећи дуго вуковску традицију с другим народима, српском народу је приписивано да наметањем језика жели да асимилије муслимански и хрватски живаљ. Стога би требало допустити Хрватима и Муслиманима да разредну наставу (прва четири разреда) изводе на матерњем језику.

8. Крајишке општине морале би најкасније до краја јуна 1992. године донијети одлуке којима се обавезују све институције, трговачке и занатске радње, као и други привредни субјекти, да у најкраћем року (нпр. од мјесец дана) истакну фирме написане ћириличким писмом уз напомену да би било пожељно да фирма буде написана и латиницом као другим писмом.

9. Скупштине општина, такође, требало би што прије да донесу одлуке да се путни правци, називи насељених мјеста и други географски називи, као и називи улица и тргова, испишу ћирилицом, с тим да се, гдје год је могуће, испишу и латиницом. Наравно, ову одлуку треба временски ускладити са промјеном назива улица, тргова и насељених мјеста (градова), али и са економским могућностима сваке општине, јер би радикална промјена изискивала велика материјална средства.

10. Свједочанства у основним школама треба издавати (штампати) на језику на коме је настава извођена и писмом које том језику припада као примарно, а у средњим школама и на високошколским установама свједочанства и дипломе би требало да се издају на српском

језику ћирилицом, с тим што високошколске установе обавезно морају издавати дипломе и на латинском језику.

11. Језик у јавним гласилима (новинама, радију и телевизији) је српски језик, с тим што се ауторизовани текстови објављују на језику којим су написани. Званично писмо је ћирилица али текстови писани хрватским језиком морају бити штампани латиницом а бошњачки писмом које аутор захтијева.

12. У средњим школама и високошколским установама у употреби су уџбеници СР Југославије”.

У наведеним закључцима први пут у српским језичким круговима спомиње се одређени регионални принцип – у овом случају Крајина као центар ијекавице, а један дио осврта тиче се и пређашње политике вођене у Босни и Херцеговини. Лингвисти сматрају да нови закон не укида дотад важеће принципе и истичу своје противљење размишљањима да се у Републици Српској санкционише екавица.

Међутим, најављена и отворена расправа о језику ипак није изазвала очекивану пажњу, па се у сљедећим бројевима појавило тек неколико текстова, махом преузетих из других извора, који нису представљали личне ставове. Тако је објављен текст „Митологија српског писма”, у коме се говори о судбини ћирилице у СФРЈ. Текст представља запис Олге Пјановић Луковић (*Глас српски*, 10. 5. 1992: 12). Надаље, ту је текст „Чистота на вуковској основи”, који је дио монографије Миодрага Вулина. Текст говори о положају језика и писама за вријеме Аустроугарске, нарочито под службовањем Бењамина Калаја, који је увео измишљени, хибридни *босански* језик – његова се идеја назива мрачном а они који су је подупрли представницима дворске науке чији је циљ да се још више продуби јаз вјерских и националних супротности (*Глас српски*, 10. 5. 1992: 9). Поред ова два, објављен је још један текст – „За свестране разговоре” (*Глас српски*, 4. 5. 1992: 11), и послије тога је дебата о службеном језику у Крајини утихнула.

Што се тиче наставних планова и програма, по новинским чланцима видимо да су они били једна од главних тема пред крај 1992. године (*Глас српски*, 29. 10. 1992: 12). Наиме, у интервјуу који је *Гласу* дао директор Педагошког завода Бања Лука читамо да ће ученици наредних година радити по новим плановима и програмима, а да су неки документи, по угледу на оне из Србије, већ припремљени. Иако су уџбеници из Србије¹⁴⁷ били полазна основа, направљене су комисије за сваки предмет у основној и за стручне предмете у средњој школи. Било је предвиђено да на расправи о новим програмима буду и представници из Србије, Црне Горе и Републике Српске Крајине зато што је, по ријечима Сретена Вујковића, „жеља била да урадимо што идентичније програме, нарочито у предметима који су претежно национални”¹⁴⁸ (29. 10. 1992: 12). У једном тренутку, након Приједорске декларације¹⁴⁹, било је разматрано – на захтјев Педагошког завода Републике Српске – да овај завод буде заједничка институција за подручја Републике Српске и Републике Српске Крајине. Школски планови и програми усаглашавали су се током цијеле 1993. године, а то се односило и на универзитетски ниво, тј.

¹⁴⁷ Заправо су Република Српска и Република Српска Крајина могле одабрати да за основну школу изабере уџбенике или из Србије или из Црне Горе – будући да су они, као и наставни планови и програми, били различити (Ковачевић, 1999: 241). Обје су преузеле уџбенике из Србије.

¹⁴⁸ Једна од могућих идеја била је да се направи предмет о српском народном стваралаштву, а ако то не буде прихваћено као предмет, биће у склопу предмета српски језик и књижевност од шестог основне до краја средње школе (1992: 12).

¹⁴⁹ Декларација о уједињењу Републике Српске и Републике Српске Крајине, потписана у Приједору 31. 10. 1992. године.

на студије националних предмета. Година 1993. протекла је у тешким условима, са непотпуним или скраћеним часовима. Кад су уџбеници посриједи, било је очекивано да их већина дође из Србије – уџбеници за језик и граматику, а неке националне приручнике израдила би Република Српска – што укључује читанке (*Глас српски*, 4. 3. 1993: 12)¹⁵⁰. До усвајања нових школских програма, свим школама послата су упутства за превазилажење тренутног програмског вакуума за такозване национално осјетљиве предмете у основној школи – за српски језик и књижевност, историју, географију, природу и друштво, и то тако што је прецизно наведено шта из старих програма треба изоставити. Што се тиче српског језика и књижевности, наведено је да постоји велика подударност са предложеним програмом и да упутства не заобилазе велике писце без обзира на њихову националност (*Глас српски*, 29. 10. 1992: 12). Назив предмета без изузетка био је *српски језик и књижевност*. Ови подаци говоре нам о томе да у Републици Српској програми из Србије нису једноставно увезени, већ су наново осмишљавани и за основну и за средњу школу, с тим да су се у највећој мјери ослањали на оне из Србије.

Иако још увијек не у школи, екавица је ипак брзо почела да се појављује у другим областима – „у јесен 1993. године у Републици Српској је, наиме, без званичне одлуке почео прогон ијекавице из службене употребе у средствима масовног информисања. Тај поступак, чије је ауторство и данас обавијено тајном (с тим да су се главни иницијатори касније разоткрили по текстовима које су писали у заштиту и одбрану датог поступка) изазвала је бурну расправу првенствено међу лингвистима” (Ковачевић, 1997: 86). То видимо по објављивању Службеног гласника на екавици и по *Гласу српске*, али и у другим медијима – „слушајући новинаре са Пала како се саплићу постаје отужним тоном прекодринске екавице”, како то примјећује Михајло Шћепановић у *Књижевној речи* (10. 10. 1993: 4), док Милош Ковачевић констатује колико су опасне посљедице такве манипулације језиком: „новинари су створили нарјечје ’којега нигдје у народу нема’ правећи смјешу екавице и ијекавице. Нешто најгоре што се могло догодити. Треба нпр. узети онај знаменити број српскога ’Ослобођења’, број за ’Гиниса’ (бр. 19, б. 1. 1995), или било који други, па се увјерити да на готово свакој страни (често и унутар исте реченице) влада та екавско-ијекавска мјешавина” (Ковачевић, 1999: 57).

Дневне новине *Глас српски* од септембра 1993. године¹⁵¹ прво почињу излазити са измијешаним изговорима – неки наслови и текстови су на ијекавици а неки на екавици, да би

---

¹⁵⁰ Бранислав Брборић у једном тексту, по угледу на Павла Ивића, управо уџбенике користи као аргумент за разматрање питања екавица или ијекавица: „на пример, уџбеничка литература, која се сада у Београду издаје само с екавицом, а користи се и у ’српским крајинама’, доноси немале педагошке тешкоће. Њу би било скупо, барем засад, паралелно објављивати и с ијекавицом. Како ће се тај проблем убудуће решавати на целовитоме српском културном (научном, просветном и информативном) простору – тешко је сада предвиђати. Додуше, пун конвергенцијски развој био би логичан и легитиман, а то значи растерећен барем дела расколничког двоизговорно-двоисписног двојства и азбучно-абecedног дуализма. Мало је важно како би се то извело: увођењем ’јата’ у свесрпски језички стандард, или уопштавањем једног изговора, односно исписа, с једне стране, и графичком праксом у којој би се латиница читовала, пре свега, као помоћно писмо” (Брборић, 1994: 97).

¹⁵¹ Милкица Милојевић, тада новинарка *Гласа српског*, испричала нам је једну анегдоту која се тиче употребе екавице у Републици Српској. Како је пратила рад Народне скупштине Републике Српске на Јахорини и сједницу одржану у септембру 1993, у телефонском разговору са редакцијом, односно дактилографом, речено јој је да ће текстови излазити на екавици, а кад је питала зашто и откад, речено јој је да је то одлучено на сједници коју управо прати. Такође нам је рекла да не зна за неку званичну одлуку или наредбу, да је избор екавице вјероватно била арбитрарна одлука некога са врха, а да је случај са дактилографом такав јер је вјероватно неко унапријед био обавијештен да ће на засједању да се донесе таква одлука, иако се то на крају није десило (Милојевић, 2023). Нешто слично говорио је и Војислав Максимовић – „иза те одлуке никада није била ни једна релевантна и законска одлука него је иза ње стајала неформална расправа наших најистакнутијих функционера и мале (боље речено, веома мале) и очито издвојене и послушне новинарске скупине, у којој није био ни један прави зналац српског језика” (према Ковачевић, 2017).

потом потпуно прешли на екавицу, са ријетким изузецима на ијекавици. Такво стање је било до фебруара 1994. године, када поново почињу излазити потпуно на ијекавици. Ова се ситуација поновила и 1995. године, када су новине опет почеле излазити на два мијешана изговора. Ситуација у *Гласу српском* потпуно одговара политичком стању у том периоду – интензивно се заговара екавица, иако она још увијек није службено потврђена.

Један од значајних доказа да се питањима језика и правилног говора и писања посвећивала велика пажња, иако су посриједи ратна времена, јесте и чињеница да се од 1993. до 1995. године на страницама *Гласа српске* редовно оглашавао колумниста Милорад Телебак, чувени, вишеструко награђиван лингвиста из Републике Српске, који је касније имао и своју емисију на Радио-телевизији Републике Српске – *Говоримо српски*. Сврха ових прилога била је популаризација језика и правилног говора. У њима нема идеологије нити политике – дакле првенствено су лингвистички – али могу нам много рећи о опредјељењу креатора језичке политике да се о језику говори и да се он промовише, чак и у најтежим временима¹⁵².

Друге дневне новине, *Српско Ослобођење*, које је излазило на Палама од 30. августа 1994. године, излази на екавици и ијекавици, мада је у ратним годинама екавица доминантна, уз неколико примјера ијекавских текстова. Поменуте новине су након спорне сједнице од 11. новембра пренијеле стенограме Скупштине и након тога упутиле позив интелектуалцима да се укључе о расправу о екавици и ијекавици (Ковачевић, 1999: 168). Исте године је, као одговор на стање у Републици Српској, у Подгорици одржан научни скуп „Статус ијекавице у стандардном српском језику”, на којем су донесени сљедећи закључци:

„Ијекавица и екавица имале су и треба и даље да имају статус стандарднојезичких изговора у цијелом српском књижевном језику. То изговорно двојство последица је одређених историјских околности у развоју српскога књижевнога језика. Оба изговора подједнако су карактеристична за српски стандардни језик не само данас него и кроз готово цијелу његову историју.

Ијекавица је чак прије екавице добила статус књижевног изговора у српском језику па је само за њу везан један период развоја стандардног језика. Њеним прогоном из службене употребе морали бисмо се тако одрећи готово полувјековног периода постојања стандардног језика, а дјелимично и Вука Караџића као кодификатора тог језика. На ијекавици су написана највреднија народна и умјетничка литерарна остварења српскога књижевног језика. Уколико би се ијекавици одрекла службена употреба, сва би та дјела потпадала под дијалекатску књижевност. Та дјела остају и даље основа и потврда српског књижевног језика.

Ијекавица и екавица представљају лингвистичку и културолошку драгоценост, коју и даље треба његовати како смо је његовали од Вука наовамо. Због тога и један и други изговор треба да имају статус стандарднојезичког на цијелом простору српскога језика (...) Учесници скупа изричито траже од државних и просвјетних власти да обезбиједе пуну равноправност и његовање обају изговора на простору српског књижевног језика”

(Ковачевић. 1999: 171).

Према свему досад изнесеном, али и примарним документима и изворима, види се да је на територији Републике Српске ипак било одређених дилема када је у питању језичка

---

¹⁵² Понекад су, међутим, ови језички савјети били „плод емоционалне заблуде” (Ковачевић, 2015: 127), нарочито кад се говорило о разлици између хрватског и српског језика. Неке, наводно хрватске ријечи, покушавале су се прогласити погрешнима у пракси, иако су оне иманентне структури система српског језика (Ковачевић, 2015: 128).

политика, а које су се у досадашњим истраживањима ријетко истицале. Послије кратког колебања око самог назива језика, као кључно питање појавио се одабир изговора. Главни актери експлицитне политике биле су институције Републике Српске, које су одмах по оснивању приступиле измјени претходних законских рјешења и успостављању функционалног образовног система. У томе предњачи улога Народне скупштине Републике Српске, у којој је често расправљано о језичким питањима и по чијим се засједањима јасно види да се настоји обезбиједити што већа подршка одређеним одлукама. Иако језичка политика у овој фази добрим дијелом остаје непромијењена, ипак су јасно видљиви снажни гласови за њену корекцију, те је интересантно пратити утицај имплицитне и прикривене језичке политике, која је у тим тренуцима очито била врло моћна и у потпуности идеолошка. Најочитија је у медијима, који својим извјештавањем о појединим темама, отварањем јавне расправе, али и изненадним одабиром екавског изговора, који нема упориште у закону, истраживачу јасно сугеришу какво је било стање у друштву.

5.1.2. Република Босна и Херцеговина

Иако у првим мјесецима ове фазе нема званичних докумената нити експлицитне језичке политике која би се сматрала другачијом од дотадашње, већ од 1992. године неки бошњачки лингвисти сматрају свој језик одјелитим од друга два, што видимо и по предговору Алије Исаковића *Рјечнику карактеристичне лексике у босанском језику*, гдје у првој реченици стоји „босански језик није настао ни у окриљу српскога ни у окриљу хрватскога језика, није њихова изведеница, већ једна од објективних напоредности” (1993: 6). Иначе се наведено дјело, издано 1992. године, сматра једном од посљедњих припрема за самосталну језичку политику, јер представља „прво значајније лексикографско дјело бошњачке лингвистике” (Dodig, 2004: 71). У наредним ће издањима ово дјело постати *Рјечник босанског језика*¹⁵³. Према мишљењу самог аутора, *босански*¹⁵⁴ језик има властити ток („савршен континуитет”) све до почетка 20. вијека, кад је политика измијенила његов статус и тиме га укинула¹⁵⁵. Упоредо са ставовима о самосталном развоју језика Муслимана, у рјечнику се налазе и мишљења карактеристична за већину бошњачких лингвиста тога доба – о *босанском језику* као заједничком свим народима у Босни и Херцеговини – „разумије се да је тај и такав језик, ма како га данас звали, и ма колику му придавали значај, био језик свих Босанаца и Херцеговаца, без обзира на вјерску и националну припадност” (1993: 18).

Врло контроверзна и опасна теза о заједничком језику резултат је познате калајевске политике из 19. вијека, али и доминантног става да „у многим погледима босански језик деведесетих година наставак је претходног бх. израза, само са додатком специфичне лексике и појединих правописних норми” (Monnesland, 2012: 47), који је био „умјетна творевина са којом су се на концу успјели идентифицирати Муслимани који су напokon добили право на представљање својега културнога наслеђа па су пригрлили тај језички конструкт као нову могућност” (Baković, 2021: 323). Суштина односа према том изразу је сљедећа – „на дотадашњој социјалистичкој језичној политици преузетој из СР БиХ настојали [су – А. С.] изградити властити стандард у који су укомпонирали велик број оријентализама, а неки отворено тврде да је управо тај њихов језик легитимни настављач језичне праксе из доба социјалистичке БиХ” (Baković, 2021: 323). Тако ће Ибрахим Чедић изјавити да је бошњачки језик заправо подударан са босанскохерцеговачким језичким изразом (1999: 41), а Мевлида

---

¹⁵³ Интересантно је пратити продукцију рјечника бошњачког језика, која се унеколико разликује од других нормативних приручника (правописа и граматике). Још од *Рјечника турцизама у српскохрватском/хрваткосрпском језику* Абдулаха Шкалајића и књиге *Муслиманска имена у Босни и Херцеговини* Исмета Смајловића 1977. године, за које се наводи да су грађом везани за Босну и Херцеговину (Halilović, Jahić, Palić, 2000: 62), сви остали рјечници везиваће се углавном за оријенталну лексiku и за турцизме у бошњачком језику. Такви су поменути Исаковићев рјечник, као и *Школски рјечник* Џевада Јахића, који је показао потребу да се „покаже колико се босански језик разликује од других” јер садржи ријетке и карактеристичне ријечи (Monnesland, 2012: 47). Исте обрасце прате и неки други рјечници као што су *Рјечник медицинских назива у босанском језику*, у којем је „низ уобичајених медицинских термина, позајмљеница и интернационализама у лексички босанског језика између осталих замењен архаичним терминима, оријентализмима чије је значење мало познато данашњим становницима БиХ као што су 'istihana' (болница), 'isindija' (болест), 'marizluk' (хронична болест), 'sandžija' (бол), 'iladž' (лек) 'džerrah, džero' (хирург)” (Стојкановић, 2015: 84).

¹⁵⁴ Надаље ће у раду *босански* језик бити означен италиком јер је одговарајући назив на српском језику *бошњачки*.

¹⁵⁵ Исаковић се сматра првим аутором који је покушао одредити особине *босанског* језика (Окука, 2006: 316). У поговору рјечника стоји да се Исаковић одређује за сљедеће: код облика јата препоручује *огрјев, приједлог, пријевод, срјешка, стрјелица*; у конфронтацији *и/ћ* одлучује се за *ћ*: *опћина, опћи, свећеник*; у конфронтацији *х/к* бира *х*: *хемија, хирургија*; код наставака *-исати* и *-овати/-ирати* само констатује да млађи аутори бирају суфикс *-ирати*; код придјевских наставака даје предност онима на *-ији*: *дјечији, козији*; предлаже инфинитив без *и*: *радит, писат*; код футура I препоручује одвојено писање: *радит ћу, плест ћу*.

Караца (1999: 36) да је развој босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза снажно убрзан ратним збивањима, чиме имплицира да је језичка политика Муслимана наставак претходне политике. У каснијим ће годинама тај став још више попримити идеолошки карактер, па ће Јасмин Хоџић, директор Института за језик, у књизи изданој 2018. године поводом 25. годишњице „повијесног враћања имена Бошњак” написати да се „о босанском језику у другој половини 20. стољећа јавно почиње говорити већ 1965. године” (Hodžić, 2018: 13)¹⁵⁶, док Наила Ваљевац констатује „за кориснике стандардног босанског језика, осим измјене његова имена, готово да и није, у том расколу, требало вршити друге значајне корекције у постојећој норми босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза, на који се босански језик директно наслања” (Valjevac, 2003: 28). Овакав развој ситуације и политичку позадину издвајања босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза на неки је начин предвидио и Асим Пецо, чувени лингвиста и понајбољи познавалац дијалектолошке слике Босне и Херцеговине, заслужан за проучавање говора овог простора, који је на Мостарском савјетовању о језику – када је већ било јасно да власт у Босни и Херцеговини настоји увести, кодификовати и промовисати самосталну језичку политику Босне и Херцеговине и аутохтони босанскохерцеговачки стандарднојезички израз (Ковачевић, 2021: 101) – примијетио да се стиче утисак како се „овдје иде ка посебном стандардном изразу што би се могло схватити и ка посебном књижевном изразу” (Ресо, 1974:109), а о том изразу даље каже да се у БиХ

„хетерогено писало. Као што видимо на ову нашу писану ријеч тешко се може ослонити стандардни израз који би имао искључиво босанскохерцеговачки карактер. То је на дијахроном плану. На синхроном плану имамо врло разнолику дијалекатску слику. [...] Дакле, ни дијалекатска карта БиХ не нуди јединствену говорну слику. Као што видимо, и на дијалекатском плану тешко бисмо могли наћи нешто што би нам послужило као основа за стандардни израз који би био искључиво босанскохерцеговачки”

(1974:109).

Језичка политика на самом почетку ратног периода обиљежена је разним притисцима и захтјевима који се тичу језика, понајприје од стране лингвиста и интелектуалаца, чији су главни аргументи били резултати недавно завршеног инструисаног пописа, на којем се већина Муслимана изјаснила говорницима *босанског језика*. Све више су се, нарочито у новинама, часописима и на телевизији, и то без икакве елаборације, јављали гласови о љепоти, префињености и узвишености тог језика (Okuka, 2006: 253). Још 1990. године Алија Исаковић¹⁵⁷, предводник муслиманског културно-националног програма и „главни идеолог језичког бошњаштва” (Okuka, 2006: 253), писао је о језичкој политици Муслимана:

„Тако је босански језик конститутивна компонента босанскомуслиманског националног бића, а нашу језичку политику одређујемо нашом новом друштвеном збиљом. Босански језик, према књижевном хрватском и српском језику, има најмање разлика између народног и

---

¹⁵⁶ Развој идеје о томе да је босанскохерцеговачки језички израз претеча бошњачког језика говори о томе колико се понекад, ненаучно и потпуно неистинито, интерпретирају чињенице. Наиме, као што смо и навели у историјском развоју језичке политике, од 1965. године говори се о постојању више варијаната српскохрватског језика, од којих ће се једна касније именовати босанскохерцеговачким језичким изразом, који карактерише Босну и Херцеговину као територијалну јединицу и који припада трима етничким групама подједнако. Поред тога, босанскохерцеговачки језички израз био је само прокламовано политичко-лингвистичко компромисно рјешење које ни на који начин није било нормирано.

¹⁵⁷ Овај књижевник сматра се једним од најзаслужнијих за увођење, промоцију и стандардизацију *босанског* језика. Поред тога што је учествовао у свим најважнијим лингвистичким комисијама, удружењима и скуповима, те што је директно заслужан за увођење имена језика у Устав 1993, и сам је био аутор првих ратних приручника: *Језички подсјетник* (1993), *Рјечник карактеристичне лексику у босанском језику* (1992).

књижевног језика, између дијалекатског и књижевног и има – за јужнословенске прилике – изванредан континуитет, језичку устаљеност и хомогеност на цијелом простору, без дисконтинуитета који су имали српски и хрватски књижевни језик до почетака Вукових и Гајевих реформи средином прошлог вијека. То што у оквиру босанског језика није било језичких и правописних реформи и није тешко разумјети”

(Isaković, 1991: 9, prema Veladžić, 2009: 192).

Управо због оваквих и сличних ставова, Свен Монесланд ће ову прву етапу у развоју језичке политике у Републици Босни и Херцеговини означити као вријеме потребе „да се покаже како босански језик постоји и има своје специфичности” (2012: 47)¹⁵⁸. Послије већ наведеног писма 105 интелектуалаца¹⁵⁹ и *Прогласа о босанском језику*, врло брзо креће и унутрашња и вањска кампања за промјену назива језика, па су се овим захтјевима придружиле и бошњачке избјеглице, којима је назив језика постао „најважнији симбол нације, важнији од заставе, грба, химне, предсједника, и других симбола једне нације” (Monnesland, 2005: 485). С разлогом се сматрало – с обзиром на уложене напоре, који су имали врло мало опонената – да је стандардизација новог, *босанског језика* „једно од најзначајнијих социолингвистичких питања у БиХ послје 1992” (Halilović, 2014: 129). О томе колико је успјешно било залагање које је долазило од бошњачке дијаспоре и избјеглица говори неколико података – како наводи Стојкановић (2015: 78), *босански* језик признало је Министарство образовања и Министарство унутрашњих послова Данске 1994. године као назив предмета у школама и школским дипломама дјеце избјеглица и расељених лица, што су касније учиниле и Аустрија и Турска¹⁶⁰. Друго, добар дио издања посвећених језику, вјери и нацији објављен је ван граница Босне и Херцеговине, између осталих и репринт књиге *Граматика босанског језика*, чији је циљ био „да ојача историцитет назива *босански* језик али и да покаже да се не ради о новом језику већ о враћању на стандардни *босански* језик који је већ постојао као посебан и стандардизовани језик. Књига је истовремено имала намену да послужи као доказ имена *босанског* језика и традиције његове употребе и код самих Бошњака те да учврсти нови назив језика и код Бошњака у дијаспори. Друга функција коју је поменута књига имала била је њена примена у школама како у самој БиХ тако и у бошњачкој дијаспори” (Стојкановић, 2015: 78). Како наводе истраживачи, књига је наново штампана без имена аутора, без поговора или неког објашњења,

¹⁵⁸ За Монесланда ова етапа обухвата и 1991. годину а траје до 1996. године и појаве *Правописа* Сенахида Халиловића. Слично бошњачку језичку политику дијели Милош Окука. Прва фаза (од 1990. до 1993) обиљежена је јаком кроатизацијом босанскохерцеговачког израза и њен основни циљ био је отпор српској језичкој традицији по сваку цијену. Друга фаза (од 1993. до 1996) обиљежена је окретањем властитој језичкој традицији и покушајем дизања регионалних особина у стандарднојезични ранг. Трећа фаза наступила је 1996. године и одликују је кретање између двије књижевнојезичке традиције те политички и језички сукоби и језичка разрачунавања (Окука, 2006: 322).

¹⁵⁹ Предводник ове акције био је Алија Исаковић, заједно са Узеиром Бавчићем. У споменутом писму тачна формулација гласила је: У Републици Босни и Херцеговини у службеној је употреби *босански*, хрватски и српски језик ијекавског изговора. Употреба писма (латиничнога и ћириличног) сразмјерна је етничкој структури становништва Босне и Херцеговине (Hodžić, 2018: 17).

¹⁶⁰ Како наводи Абдулах Јабучар, власти су посебно водиле рачуна о дјечи у избјеглиштву, те су за те сврхе штампани Правилник о вођењу евиденције и документације за одјељења допунске наставе, одјељењске и матичне књиге, наставни план и програм, као и уџбеници. Све је урађено преко Амбасаде БиХ у Бону, одакле су материјали прослијеђени и у друге земље (Белгију, Холандију, Њемачку, Енглеску) (Јабучар, 1997: 94). Дјеца у избјеглиштву имала су такозвану допунску наставу: матерњи језик, историја, географија, музичко, ликовно, а једна од најповољнијих ситуација, по писању *Ослобођења* (8. 12. 1995), била је у скандинавским земљама. Милош Окука овај потез назива „натурањем” језика у наставни и школски систем земаља које су прихватиле избјеглице јер је организована настава у посебним разредима у којима су била и српска и хрватска и муслиманска дјеца из Босне и Херцеговине (2006: 321).

те су је неки доживјели као данашњи стандард и „књига је примљена међу бошњачким избјеглицама (а и Бошњацима у домовини, уколико је била доступна) као коначни доказ да босански језик постоји и има дугу традицију” (Moonesland, 2005: 487). Некритичко издање књиге оштро је критиковао и Милош Окука као издање искључиво „пропагандно-политичке нарави” (1999: 634):

„Ово је дјело требало да послужи, прије свега, оној оркестрацији мишљења која доказују континуитет босанског књижевног језика, његово протјеривање из официјелне употребе у Босни и Херцеговини и његово поновно васпостављање у најновије вријеме. Јер обични смртници не познају вријеме настанка ове књиге, не знају да је њен аутор Хрват Фране Вулетић, који није дозволио да се његово име као аутора штампа на корицама књиге управо због тога назива језика, који је Аустро-Угарска силом наметнула, иако су му се оштро успротивили босански Срби и Хрвати. Обични смртници не знају дакле какве су се борбе водиле да се ова Граматика уведе у школе Босне и Херцеговине 1890. године, и да се 1908. промијени њен наслов (опет без имена аутора) у *Граматiku српско-хрватског језика*”.

Једно од обиљежја тога периода засигурно је и чињеница да тада „још није докраја избалансиран однос према имену нације и језика, јер се употребљавају двојаки називи Босански Муслимани: Бошњаци и Босански (бошњачки језик)” (Šipka, 2001b: 127). У то вријеме настало је и више радова, књига, зборника у којима се – истина не потпуно истовјетно и једногласно – говори о *босанском* језику који је „равноправан српском и хрватском језику, с тенденцијом да се инаугурира као водећи службени језик у Босни и Херцеговини” (Dodig, 2004: 71).

Један од најважнијих догађаја за Муслимане тог периода представља Први бошњачки сабор¹⁶¹, одржан 27. и 28. септембра 1993. године, у чијем раду „узело је учешће више од 350 представника, међу којима су били представници Вијећа Конгреса Бошњачких интелектуалаца, Препорода, Исламске заједнице и Мерхамета те сви посланици СДА и осталих парламентарних странака из реда бошњачког народа. У раду Сабора судјеловали су и чланови Предсједништва, Скупштине и Владе Босне и Херцеговине, привредници, представници Армије РБиХ, МУП-а, као и делегације из мањих босанскохерцеговачких градова” (Omerčić, 2014: 92). Према ријечима Мухамеда Филиповића, задатак Сабора био је „да ријешити питање националног имена и идентитета; мобилише народ за борбу против агресије; као и да формулира задатке свих Бошњака у том контексту” (Delalić, Šaćić, 2007: 106). У уводном излагању Алија Исаковић поновио је парољу већ познату са одржавања пописа 1991 – *име народа Бошњак, име језика босански, име земље Босна и Херцеговина* (Omerčić, 2014: 93). На том сабору је име Муслиман замијењено именом Бошњак. Узимање имена Бошњак и те како је повезано и са језиком и језичком политиком, што доказују и изјаве Алије Исаковића 1990: „овај термин (Муслиман – А. С.) за муслиманску националност у Југославији није безрезервно прихваћен, нарочито од интелектуалаца, било Муслимана, било других, и питање је хоће ли остати, јер такав удаљава Муслимане од појма о земљи и појма о језику” (Veladžić, 2009: 205). По ријечима Милоша Ковачевића, овим потезом Муслимани су „узурпирали право на обје битне творенице (и етноним и ктетик) од именице Босна, насилно им мијењајући значење, или подводећи под њихово значење и нежељена значења која не само да задиру него и негирају уставна права Срба (а и Хрвата) као конститутивних народа у Босни и Херцеговини (...) Термин

---

¹⁶¹ Други бошњачки сабор одржан је прије прве заједничке скупштине Републике БиХ и Федерације Босне и Херцеговине, 18. јула 1994. године, а сам скуп имао је консултативну улогу јер је требало да помогне делегацији која ће учествовати у мировним преговорима (Omerčić, 2014: 98). Интересантно је да овај други сабор није сниман те о њему имамо само посредне информације.

босански језик тако се јавља термином за 'земаљски језик', тј. термином за језик свих Босанаца, односно свих становника БиХ... Осим тога, Муслимани су избором етнонима Бошњаци и глотонима босански језик директно исказали тежњу ка унитарној БиХ" (Ковачевић, 2007: 152).

Све до тада су се Муслимани колебали око коначног имена народа. Пошто је Муслиман званично Уставом из 1974. постала национална а не само вјерска одредница, очекивало се да ће тај назив остати непромијењен. Једна од књига која добро илуструје предратне недоумице око назива нације јесте и *Муслимани и бошњаштво*, аутора Атифа Пуриватре, Мустафе Имамовића и Русмира Махмутџеџајића, објављена 1991. године у Сарајеву¹⁶². Књига је састављена од три текста поменутих аутора и, како стоји у предговору, њен је циљ био да настоји „прискрбити могуће кутеве проматрања, којих је, без сумње, безброј, у непрекинутом трајању Муслимана за мишљу о себи” (Purivatra i dr., 1991: 9). Муслимани се у првом тексту Атифа Пуриватре сматрају огранком Јужних Словена, код којих је историјски развој довео до националног диференцирања становништва. Муслимани су посебан народ који се развија још од средњег вијека у оквиру богумилства, чији су припадници потом уз разне привилегије примили ислам и тако ушли у нови духовно-етнички корпус, који се опет с временом формирао у посебан политички, економски културни и етнички индивидуалитет. Национални развој Муслимана, сматра Пуриватра, почиње доласком Аустроугарске а један од проблема њиховог даљег развоја јесте тај што су Хрвати и Срби настојали да их придобију. У првом тексту се још увијек говори о заједничком српскохрватском језику (1991: 13–30). Мустафа Имамовић пише да су се за вријеме турске управе Бошњацима звали само Муслимани, али да су касније постојали и неки интерконфесионални покушаји који обухватају и Србе и Хрвате. По његовом мишљењу, тај ће концепт интегралног бошњаштва преузети Аустроугарска, како би се Босна и Херцеговина изоловале од Србије и Хрватске и „онемогућила национално-политичка еволуција самих Муслимана” (1991: 13–30).

Бошњаштво је углавном окупљало племство и већ од почетка 20. вијека не представља никакву политичку снагу међу Муслиманима. Између два рата ниједном се није поставило питање бошњаштва као националне идентификације. Према томе, Имамовић сматра да су Муслимани сами, стицајем историјских прилика, напустили бошњачку идентификацију, без икаквог притиска, која је „давно превазиђена као могућа национална одредница Муслимана”. Трећи пак аутор пише о враћању имена Бошњак: „Босна и бошњаштво, када се схвате као примарне одреднице муслиманског народа, ограничавају осјећање припадања те Муслиман не прихвата свођење свог бића на само ту димензију (...) Надаље, таква настојања вођења сукобљавају се с бројним чиниоцима који одређују муслиманство. Босна и бошњаштво могу бити имена за заједничко судјеловање у прошлости, језику, државотворности и политици Срба, Хрвата и Муслимана (...) Свођење муслиманства на Босну и бошњаштво, надаље, доводи у питање будући развој муслиманског народа као цјелине с оном његовом петином која живи изван Босне и Херцеговине” (1991: 107). За само три године, сви ће ови ставови бити оповргнути и Муслимани ће званично узети име Бошњаци.

Док се, дакле, још увијек неформално говорило о засебном националном језику, који је те године и даље нејасно дефинисан, донесен је нови Устав Републике Босне и Херцеговине. Чл. 4. Устава гласи: „У Републици Босни и Херцеговини у службеној употреби је српскохрватски односно хрватскосрпски језик ијекавског изговора. Оба писма – латиница и

---

¹⁶² Неки сматрају да је ово издање „узнемирило духове” међу Муслиманима – заправо је планирано да босанскохерцеговачки Муслимани, кроз дјеловање Странке демократске акције, путем концепта бошњаштва као већинска нација у Босни и Херцеговини постану државотворна нација и носиоци суверенитета Босне и Херцеговине, чиме она постаје њихова национална држава (Veladžić, 2019: 251).

ћирилица су равноправна”, што значи да је у новом акту остала непромијењена уставна формулација из 1974. године (Halilović, 2014: 127). Међутим, недуго након тога, тачније шест мјесеци послје, Предсједништво доноси уредбу о језику објављену у Службеном листу Републике Босне и Херцеговине 1. септембра 1993¹⁶³, која гласи:

„У Републици Босни и Херцеговини у службеној употреби је стандардни књижевни језик ијекавског изговора њених конститутивних народа који се именује једним од три назива: босански, српски, хрватски.

Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су”

(Službeni list, 1. 9. 1993).

Када се уредба прецизније анализира, примјећује се њена велика шароликост. Уколико је упоредимо са претходно донесеним уставом и његовим чланом 4, примјећује се да је овом промјеном раскинут однос са претходним наслеђем језичке политике – са називом *српскохрватски/хрватскосрпски*, који више нико и не помиње и он бива избачен из уставне одредбе. То значи да је раскид са претходним заједничким називом језика, који су критиковали прво хрватски лингвисти са Далибором Брозовићем на челу, а касније су им се придружили и бошњачки лингвисти¹⁶⁴, први корак нове формалне бошњачке језичке политике. Такође, у исто вријеме, задржава се искључиво ијекавица, док се екавица и не помиње, што ипак представља позивање на претходну традицију. У уставној формулацији постоје и извјесна колебања која се односе на самосталност језика¹⁶⁵, будући да се, као што примјећује Стојкановић, „у Уредби о називу језика говори о стандардном књижевном *језику* а не о *језицима* чиме се имплицитно признаје лингвистичка основа заједничког језичког стандарда” (2015: 76). Такође, у прецизирању тог члана искориштена је ријеч *именује*, чиме се сугерише да је разлика међу њима само у називу. Уредбу је донијело Предсједништво, на приједлог Владе, иако је и раније, на дијелу засједања Скупштине БиХ у Бихаћу 11. маја 1993. године, донесен Закључак, усвојен

---

¹⁶³ По ријечима Сребрена Диздара, иницијатива да се промијени назив језика потекла је из Министарства образовања БиХ у јулу 1993. године (1998: 84).

¹⁶⁴ Сенахид Халиловић не користи Брозовићев аргумент да је назив језика оптерећен прошлошћу, већ аргументе да се језик у уставу везује за име народа и друго, да су се тада и Хрвати и Срби од тога назива дистанцирали (Halilović, 1991: 15). То је, између осталог, оспоравао и Милан Шипка, наводећи „али једно је сигурно (...) стога се као аргумент у расправама о именовању језика не може потезати тврдња 'да готово сви језици на свијету носе територијално обиљежје'” (Šipka, 20016: 122).

¹⁶⁵ Ова премишљања потпуно су у складу са општом муслиманском политиком тог времена – наиме, тих је година, како Ивица Лучић пише, више муслиманских вјерских, политичких вођа, као и интелектуалаца, заправо било заостанак у Југославији, а овај аутор наводи и мишљење Мухамеда Филиповића: „нама, конкретно Муслиманима, апсолутно не смета Југославија. Прво ми никад нисмо живјели за себе и одвојено. Друго, нама не смета Југославија зато што имамо наше мањине у Србији и Црној Гори. Треће, преко постојећих институција Југославије ми смо могли артикулисати и изразити сопствени интерес” (Lučić, 2008: 113). Са друге стране, у овом контексту нејасне су неке оцјене бошњачких лингвиста који се баве баш овим периодом, па тако Јасмин Хоџић, директор Института за језик, пише „интересантна је овдје нпр. отворена хрватска свијест о хрватском језику, док се умјесто залагања за босански језик с муслиманске стране даје перифрастична конструкција о бх. специфичностима, што подсјећа на стање из шездесетих и седамдесетих” (Hođić, 2021: 66). Хоџић овдје мисли на иницијативу посланика да заклетва буде на бх. изразу и чуди се да Муслимани нису тражили *босански* језик. Ако погледамо записник за сједнице Скупштине, видимо да је овај приједлог изнио самостално Назиф Веледар, да је нагласио да о томе није упознао Клуб посланика СДА и да предлаже да се тек на наредној сједници да одговор на ово питање (Zapisnik, 1996: 27). Такође, и касније одлуке показују одређене недоследности у називу језика. Наиме, у Службеном листу Републике Босне и Херцеговине, 5. фебруара 1994. године, објављен је Статут Округа Сарајево, у коме стоји да на печату округа „садржај текста печата исписује се ћирилицом и латиницом српско-хрватским, односно хрватско-српским језиком ијекавског изговора” (Službeni list, 5. 2. 1994: 32) – што је анахрона формулација коју више нико у Босни и Херцеговини није користио.

поводом приједлога посланика Нурије Миљковића за измјену члана 4. Устава БиХ, који гласи: „У Републици Босни и Херцеговини у службеној употреби су босански, српски и хрватски језик” (Zapisnici, 1996: 126). О измјени уставних одредби посланици су разговарали и на сједници одржаној 27. фебруара 1991. у тачки дневног реда у којој је предвиђена расправа о провођењу одредаба Устава Социјалистичке Босне и Херцеговине о употреби језика и писма у Скупштини. На претресу нико није учествовао а наводи се да је ово питање разматрала Комисија за уставна питања и да је Скупштини доставила извјештај. Извјештај, нажалост, нисмо успјели пронаћи, а о приједлозима Комисије писано је у претходном поглављу. Алија Исаковић, који је и био члан Комисије у име Препорода касније пише: „ово је захтијevano и (у) ранијој предратној, Скупштини, али су представници СДС-а онемогућили усвајање” (Hodžić, 2018: 16). Тада је Скупштина „подржала закључак Владе СРБиХ да се надлежна министарства задуже да што прије припреме текст закона којим би се регулисала службена употреба језика и писма у Босни и Херцеговини и доставе га Скупштини СРБиХ на разматрање и доношење у редовној процедури” (Zapisnik, 1996: 46).

Као што се види, није узет у обзир приједлог Алије Исаковића и бошњачких интелектуалаца с краја 1992. године о томе да писма буду кориштена према структури становништва из пописа. Такође је занимљиво да ова формулација не одговара онима које се могу наћи у тадашњој литератури – чак ни код Халиловића, који нуди називе *стандардна новоштокавштина*, *босанскохрватскосрпски* и *босанскомуслимански књижевни језик* (1991: 16). Наводно је и Министарство образовања, науке, културе и спорта у Влади Босне и Херцеговине на сједници колегијума неколико пута разматрало питање назива школског предмета, а један од приједлога био је и *стандардни књижевни језик штокавског изговора* који се именује *босански*, *хрватски* или *српски језик* (Стојкановић, 2015: 75). Видимо да је тих година било много колебања око назива и статуса језика, иако се на први поглед можда и не чини тако, а чак је и одабрани назив за језик – *босански* – наишао на многа негодовања. Сви ови аргументи говоре нам да *босански језик* називом ни у функционалном смислу није имао једнодушну подршку о којој се пише, већ управо супротно. Бошњачки лингвисти данас сматрају да је назив *босански* одабран и задржан јер има традицију и одређен вриједносни вид (Hebib Valjevac, 1999: 63).

Дана 30. новембра 1993, формално су измијењени и закони о основној и средњој школи. До тада се на простору Босне и Херцеговине који је био под контролом Армије БиХ примјењивао закон из претходне државе. Уредба са законском снагом о измјенама и допунама Закона о основној школи: „У члану 3. став 1. мијења се и гласи ’У основној школи настава се изводи на стандардном књижевном језику ијекавског изговора конститутивних народа Републике Босне и Херцеговине, који се именује једним од три назива: босански, српски, хрватски’. Став 3. мијења се и гласи ’Прво писмо утврђује управни одбор школе, уважавајући мишљење родитеља и средине из које се врши обухват дјецe” (Službeni list, 1993: 586). Истог дана објављена је и Уредба са законском снагом о измјенама и допунама Закона о средњој школи. „У Закону о средњој школи (’Службени лист СРБиХ’, број 39/90 и ’Службени лист СРБиХ’, број 3/93) члан 6. мијења се и гласи ’Настава у средњој школи изводи се на стандардном књижевном језику ијекавског изговора конститутивних народа Републике Босне и Херцеговине који се именује једним од три назива: босански, српски, хрватски. Средња школа је дужна да у цјелокупној образовно-васпитној дјелатности обезбиједи равноправну заступљеност оба писма, латиницу и ћирилицу” (Službeni list, 30. 11. 1993: 586). У истом се Службеном листу налазе наставни планови и програми за основну школу, за средње техничке и сродне школе, за средње стручне школе, за гимназије и за специјалну основну школу. У свим тим плановима и програмима именује се наставни предмет „босански, српски, хрватски језик

и књижевност”. Обично се мисли да је ово највјероватније значило да је у питању један те исти програм и један исти наставник за сваки од њих, јер међу називима нема назнака да замјењују један другог већ су дати напоредо, уз дозвољену могућност избора. По једном свједочењу, прије почетка нове школске године, радило се и на „деидеологизацији” и ишчишћавању наставних програма (Јабуџар, 1997: 94).

Како читамо у једној анализи школског система, Министарство образовања као републички орган управе који доноси школске планове и програме основано је 3. јуна 1992. године, а тада су донесени и правилници „о школској документацији и евиденцији у основним и средњим школама којима је прво уведено да се на свједоцима налази грб Босне и Херцеговине (...) и натпис Република Босна и Херцеговина умјесто дотадашњих натписа СФРЈ и СРБиХ” (Hodžić, 2021: 69). Свједочанства су због тога, док још није уведен нови назив језика, 1992/1993. школске године имала уписано *матерњи језик*, а понегдје и *босански језик и књижевност* (Hodžić, 2021: 70). Тако се по истраживању Јасмина Хоџића кроз читаву ову школску годину уписује назив предмета кроз одјељењске књиге, наставне планове и друге евиденције (Hodžić, 2021: 70) – аутор не наводи назив *српскохрватски/хрватскосрпски језик*, до тада уставно важећи назив језика. Помиње претходно додатно упутство Министарства: „Термин Матерњи језик за име наставног предмета у школи налази се у Службеном листу РБиХ 22/92., гдје у Упутству за вођење одјељенске књиге код секције Подаци о школским писменим задацима, код предмета Математика стоје наведени Страни језик и Матерњи језик (...) стоји упутство да се наставни предмети уносе из Наставног плана и програма” (Hodžić, 2021: 69). Очито је цијела ратна школска година 1992/1993. била обиљежена противрјечним и збуњујућим прописима, док је истовремено стање у пракси било препуно различитих приступа. На све то, ученици и наставници суочавали су се са тешким и стресним ратним дешавањима, било је доста оних који су своје домове и школе напуштали – што вољно што невољно. Управо је називу језика у образовању, између осталог, било посвећено једно савјетовање одржано у Зеници 15. маја 1993. године¹⁶⁶, на коме је Наила Ваљевац изнијела сљедеће:

„Кад је у питању назив наставног предмета матерњег језика, онда сличне критике морамо упутити и Министарству за науку, које је препоручило да се тај наставни предмет зове *матерњи језик*. Јер у властитој земљи, у којој нисмо ни гастарбајтери ни прогнаници, сопствени језик звати матерњим, у најмању руку је непримјерено, да не кажемо и апсурдно (...) Тако, евентуално, по властитом нахођењу свој матерњи језик могу звати прави Хрвати и прави Срби, они којима је Босна и Херцеговина само привремено боравиште, али сви други, који Босну својом осјећају, имаће и другачији однос према њој, па и према њеном државном језику (...)

Напокон, у име босанскомуслиманског народа, чије мишљење дијелимо, предлажемо да се наставни предмет, као и стандардни службени језик у Босни и Херцеговини, до обављања Законом предвиђене процедуре, потакнути резултатима пописа из 1991 . године, назива босански језик”

(Valjevac, 1993: 10).

У једном акту који је објавио Свен Монесланд (аутор не даје извор нити објављује оригинални документ) – а наводно се ради о додатном упутству намијењеном наставницима које је издало Министарство образовања, науке, културе и спорта 18. 9. 1993. године а потписао

---

¹⁶⁶ Тада још увијек није била донесена Уредба Предсједништва о језику.

министар Енес Дураковић – дакле након Савјетовања у Зеници и објављивања уредбе о језику, стоји:

„1. Умјесто досадашњег назива 'српскохрватски/хрватскосрпски језик и књижевност' односно 'матерњи језик и књижевност' у школским документима у основним и средњим школама (разредна књига, дневник и сл.) уписује се назив 'босански, српски, хрватски језик и књижевност'.

2. На исти начин ће наставници/професори који предају овај предмет користити овај назив у усменој комуникацији у разреду, нпр. обраћајући се ученицима 'данас ћемо обрађивати наставну јединку из нашег језика који се назива босански, српски, хрватски језик'¹⁶⁷ (истицања А. С.)

3. Приликом уписивања назива овог предмета у свједоцбу, поступиће се по жељи ученика, односно уписаће се онај назив језика како се сам ученик изјасни, то јест или 'босански' или 'српски' или 'хрватски' језик и књижевност.

4. Код извођења наставе из овог предмета и даље ће се користити досадашња искуства језичке толеранције која у пуној мјери уважава особености стандардног књижевнојезичког израза народа Босне и Херцеговине на основу ставова Мостарског савјетовања о језику из 1973. године” (истицања А. С.)

(Monnesland, 2005: 486).

Овај документ заправо је разложена претходна уредба о језику, која такође помиње три именована а један језик, и он се изричито позива на претходну традицију језичке политике. Сам по себи врло је противрјечан – истовремено се прописује предавање „нашег језика који се назива босански, српски, хрватски језик” и инсистира да се ученицима омогући да сами бирају назив језика у свједочанству. Ова резервна, додатна прича о мултиетничности у руху претходно вођених политика, која се ишчитава између редова, није посебност само овог периода, она ће трајно остати један од рукаваца бошњачке политике, а за њу је везан и сам назив језика, за који други народи страхују да се у њему крије хтијење Бошњака за унитаризацијом Босне и Херцеговине.

Надаље, на основу доступних извора, можемо реконструисати и сљедећу, 1993/94. школску годину, када је „главни задатак био да се донесу наставни планови и програми”¹⁶⁸ (Јабуџар, 1997: 95). Од те школске године ситуација је другачија, те долази до поновних измјена закона о основној и средњој школи. Новина је да се у основним школама писмо сада утврђивало одлуком школског управног одбора, док су у средњој школи писма била равноправна (Нодџић, 2021: 70). У овим наставним плановима и програмима на списку предмета стоје *босански*, српски, хрватски језик, а аутор Хоџић, који их је анализирао, опет констатује да то значи „да се ради о замјенским називима, а не о навођењу истовремено три посебна аутономна имена” (2021: 70)¹⁶⁹. Овакав је план важио само за школску 1993/1994.

¹⁶⁷ Овај дио додатно потврђује претходно изнесу тезу да се у уредби о језику није радило о трима језицима већ да су у питању само различита именована.

¹⁶⁸ Како аутор наводи – „наши босански програми без суфлирања са истока или запада” (Јабуџар, 1997: 94).

¹⁶⁹ Да питање назива језика у школској евиденцији није нимало наивно, видимо по истраживањима истог аутора, који запажа да је формулација трију напоредних назива била чак и службено Упутство Министарства образовања и науке Кантона Сарајево 2011. године (Нодџић, 2021: 71), када се сматрало да су ова питања ријешена. Такође, пошто није јасно и прецизно наведено како се именује школски предмет (матерњи језик, *босански*, српски,

годину. Упоредо са наставним плановима и програмима, радило се на новим удбеницима за „националне скупине предмета” (Dizdar, 1998: 81). Већ наредне године имамо мало измијењена упутства и објашњења која се тичу *босанског језика*. За школску 1994/1995. годину документе наставних планова и програма објавио је Милан Шипка (2000: 249). У тој школској години, они формално остају исти као они из претходне године, јер није било измјена закона и наставних планова и програма, али су додатна упутства сада формулисана у Министарству образовања, науке, културе и спорта и у Педагошком заводу. У тим плановима пише да се у основној школи настава изводи на *босанском језику* а за припаднике народности, настава се изводи на језицима тих народности. Надаље стоји:

„Циљ је наставе босанског језика и књижевности да ученици усвоје елементе писмености и основне структурне и изражајне вредности књижевног језика као специфичног информативног и комуникативног средства, те да ученике упозна са значајним књижевноумјетничким дјелима насталим на нашем језику и са најзначајнијим дјелима свјетске књижевности.

Опћи задаци ове наставе јесу:

Да упозна ученике са граматичким законитостима, структурним особинама и стилистичким вриједностима босанског језика као стандарда, те и да ученици савладају ортографске и ортоепске норме да би могли да се коректно служе стандардном формом свога књижевног језика;

Да упозна ученике са основним карактеристикама књижевне умјетности и оспособи их за читање, разумијевање, доживљавање и тумачење књижевноумјетничких дјела, те да код ученика развија интерес према књизи као извору сазнања и љепоте;

Да интерпретацијом садржаја појединих подручја утиче на формирање и усвајање темељних књижевнотеоријских појмова и универзално важећег система вриједности;

Да оспособи ученике да служе репродуктивним и стваралачким облицима изражавања у усменој и писаној форми;

Да у ученицима развија свијест о припадности Босни и Херцеговини и понос што припадају народу који је истрајавао и истрајава у одбрани права на постојање и права на стварање;

Да развија поштовање према културној баштини свих народа, дух међуљудске равноправности и толеранције;

Да подстиче и развија стваралачку машту, стваралачко мишљење и језичко-књижевно стваралаштво ученика”

(Šipka, 2000: 249).

Што се средњих школа тиче, ситуација је прилично шаролика – неке средње школе, као што је општа гимназија¹⁷⁰, у наставном плану и програму имају само *босански језик и књижевност*, док природно-математичка гимназија и средње стручне школе задржавају назив из претходног плана и програма – *босански, српски, хрватски језик и књижевност*. У

хрватски, *босански*, празна линија, итд.), практично се то питање сводило на саму школу или наставника и отуда толико разноликих рјешења.

¹⁷⁰ По овом плану и програму уче општа гимназија, учитељска школа и средње умјетничке школе.

објашњењу плана за *босански*, српски, хрватски језик и књижевност стоји да су задаци наставе „проучавање босанског, српског, хрватског језика као система на свим разинама структуре, фонетске, морфолошке, лексичке, синтаксичке и стилистичке као средство споразумијевања”, док у прегледу програмских садржаја стоји *босански језик и његова структура* (Širka, 2000: 252). Дакле, и овај програм потврђује да је у школама на снази била нека врста компромиса и да у троименом називу нема никакве разлике у пракси, осим имена језика. Ни из једног документа није јасно по којим уџбеницима ученици уче језик и по којим уџбеницима га наставници предају, будући да су први уџбеници објављени тек 1994. године – Ханка Вајзовић, *Босански језик за 6. разред основне школе*, издавач Министарство образовања, науке и културе; Ханка Вајзовић, Хусеин Зврко, *Граматика босанског језика* од првог до четвртог разреда гимназије, издавач Министарство образовања, науке и културе, док је прва методика, *Методика босанског језика*, издана тек 1998. године¹⁷¹. Године 1994. објављено је и 50 нових уџбеника за основне и средње школе – између осталих читанке за све разреде, граматика за 5, 6, 7, 8. разред и средњу школу (Јабуџаг, 1997: 97)¹⁷².

Граматика босанског језика аутора Ханке Вајзовић и Хусеина Зврка објављена је захваљујући донацијама „Владе Републике Босне и Херцеговине, пријатељских земаља, хуманитарних и невладиних организација те Фондације Сорос” (Окука, 2006: 262). Осим што сматра спорном чињеницу да је у јеку рата један овакав уџбеник подржала фондација Отворено друштво, Милош Окука наводи и њене суштинске мањкавости, означавајући је етнички прочишћеном граматицом (Окука, 2006: 263). Спорни су педагошки квалитети уџбеника, њена нејасна граматичка правила, која се неки пут ослањају на српску граматичку традицију а некад на језичку политику из социјалистичког периода, те опис статуса *босанског језика*. Граматица се односи само на Муслимане – Срби и Хрвати се малтене и не спомињу, искључени су српски и хрватски књижевници, те се имена карактеристична за ове народе не наводе чак ни у примјерима. Корпус писаног језика „искључиво је муслимански”, примјери из разговорног језика наводе се „само из муслиманске, чаршијске средине, и то из слабије образованог слоја” (Окука, 2006: 262). Оно што је за Окуку нарочито спорно јесте чињеница да се граматичка правила поткрепљују милитантним примјерима¹⁷³.

Посљедња ратна школска година била је 1994/5. Тада су већ били спремни и одштампани нови наставни планови и програми и уџбеници (Јабуџаг, 1997: 94). На основу свих прикупљених података и докумената, као и реконструкције ратних школских година, видимо да је ситуација у пракси била другачија од прописане, иако је и она формална сама по себи била конфузна. То показује и извјештај УНИЦЕФ-а из новембра 1994 (Стојкановић, 2015: 78), у којем стоји да је требало да буде понуђен тројни назив језика за предмет матерњег језика, али се то ипак није десило и био је, очито интерно, препоручен само *босански језик*, те се настава одвијала само на једном писму. Покушај увођења мултиетничности у школе имао је, поред језичког, и политички задатак јер је требало да „охрабри различите језичке групе да подрже

---

¹⁷¹ Хусеин Зврко, један од аутора, у својим сјећањима пише да је њега и ауторку Вајзовић тада позвао министар Дураковић и рекао им „ми морамо имати граматику босанског језика” (<https://akos.ba/ratno-iskustvo-pisanja-gramatike-bosanskog-jezika-autora-hanke-vajzovic-i-huseina-zvrke/>), те да су је они писали у вријеме одржавања Босанског сабора 1993, када одлука о традиционалном имену Бошњака „није лако прошла”. Аутор наводи да је тада за употребу подијељено седамдесет хиљада примјерака и да у предговору уџбеника стоји да „босански језик није ексклузивно бошњачки него и свих других који га осјећају својим”.

¹⁷² Уџбенике је штампала Младинска књига из Љубљане (Јабуџаг, 1997: 97).

¹⁷³ *Наши шехиди су знали да је погинути у борби за слободу изузетна част; Теби се, земљо Босно, клањамо и за тебе гинемо; Упамтите, браћо, ми морамо победијети* – само су неке од реченица из уџбеника (Окука, 2006: 263).

идеју успостављања Федерације” (Стојкановић, 2015: 79). И сами документи, прописи и упутства дозвољавали су разне злоупотребе јер су били конфузни и противрјечни – у једном те истом документу читамо да је назив језика трочлани, а у објашњењу се ради само о *босанском језику*. Ову несразмјеру потврђују и остали истраживачи, који сматрају да је очито пракса „у току рата на територији Федерације ишла у правцу употребе назива ’босански’, супротно инструкцијама школских власти” (Monnesland, 2005: 487).

Можемо стога констатовати да језичку политику у првој фази одликује прилична неконзистентност у формалним рјешењима, огромна разлика између прописане ситуације и ситуације у пракси, извјесне манипулације, као и различити односи на релацији политика–лингвистика: од тога да је политика посредовала приликом неких потеза у језичкој политици (као што је штампање граматике, наставних материјала за дијаспору или сам назив језика) до тога да је на политичаре вршен притисак одоздо – од стране лингвиста, разних група, друштава, дијаспоре – да се донесу одређене политичке одлуке које се тичу језика. Главни формални актер бошњачке језичке политике очито је било Министарство образовања, које се у литератури заправо ријетко и помиње. Наиме, овај извршни орган препоручио је промјену устава, донио прва упутства о језику у школама, штампао наставни материјал за дијаспору, иницирао штампање првих уџбеника и формулисао наставне планове и програме *босанског језика*. Са друге стране, имплицитну политику чинили су интелектуалци и лингвисти који су писали о постојању засебног језика. Без обзира на све то, ратне године – све до доношења Устава Федерације БиХ не можемо сматрати годином када је успостављен нови, *босански језик* јер он тада ни формално (различита и противрјечна законска рјешења), ни практично (трочлани називи и неуједначена пракса, поступање супротно одредбама) није био конституисан. Додатно, језичка политика је све вријеме задржавала своју двострукост то јест двојну идеолошку намјену „с једне стране да хомогенизују Бошњаке, одреде и потцртају разлике у односу на остале народе у БиХ те да се истовремено остане у оквиру неуспелог концепта ’грађанске, демократске и мултиетничке РБиХ’ за коју су се залагале тадашње власти у Сарајеву” (Стојкановић, 2015: 76).

5.1.3. Хрватска Република Херцег Босна

Хрватска заједница Херцег Босна проглашена је у јулу 1991. године у Грудам и обухватала је општине у Босни и Херцеговини у којима су Хрвати били најбројнији или је Хрватска демократска заједница на вишепартијским изборима освојила већину гласова (Сотировић, 2013: 42). Њен центар био је Мостар, а у истом је том граду 1993. године преименована у Хрватску Републику Херцег Босну (Сотировић, 2013: 44). Ова територијална јединица на подручју некадашње југословенске државе у својој се политици превасходно ослањала на сусједну Хрватску, која је, са друге стране, свим њеним становницима почетком деведесетих година дала хрватско држављанство, омогућила им да гласају на изборима у Хрватској, те установила и посебна мјеста за представнике хрватске дијаспоре у Сабору (Стојкановић, 2015: 96), што је додатно утицало на положај Хрвата у Босни и Херцеговини и усмјерило њихову општу а тиме и језичку политику¹⁷⁴. С оправданим разлогом можемо сматрати да је један од кључних актера те језичке политике у Херцег Босни било Хрватско вијеће обране, дакле војни орган, зато што је према свим прописима и изворима ово тијело вршило функцију највишег¹⁷⁵ извршног органа, чиме му је „омогућено да доноси бројне законске одлуке, уредбе, прописе и правила, које су се односиле на дјелокруг цивилних послова” (Омерчић, 2014: 29). У складу с тим овлаштењима, ХВО је донио и прву одлуку о језику и управо је она дио Одлуке о формирању Хрватског вијећа обране, и у другим је законским прописима тога времена не налазимо. Занимљиво је да главни конститутивни акти уопште не спомињу службени језик, па тако то не чини ни Темелјна одлука о успостави и проглашењу Хрватске Републике Херцег-Босне¹⁷⁶, од 28. августа 1993. године (*Večernji list*, 1993).

У Уредби о оружаним снагама Хрватске заједнице Херцег Босне, објављеној у јулу 1992. године, у члану 28, читамо сљедеће: „У оружаним снагама ХЗ Х-Б у упораби је хрватски језик и латинично писмо” (*Narodni list*, 1/1992: 18). На основу истраживања Велимира Ланзибата сазнајемо и да је постојао интерни спис/рјечник, фотокопирано и умножено издање Управе за обуку Министарства обране Републике Хрватске, издан 1992. године, под називом *Примљенице-туђице у хрватском језику* (Lazibat, 1997: 119), што додатно потврђује улогу овог тијела у креирању и спровођењу језичке политике. Напосљетку, Хрватско вијеће одбране оснивач је и неких образовних установа, на примјер Свеучилишта у Мостару, јер је својим актима укинуло дотадашњи Универзитет: „Свеучилиште преузима сву покретну и непокретну имовину те права и обвезе досадашњег Универзитета Џемал Биједић и његових чланица: Педагошке академије, Машинског факултета, Правног факултета, Економског факултета, Грађевинског факултета и Развојног института АПРО те је њихов универзални правни наследник” (*Narodni list*, 6/1992: 36 према Омерчић, 2014: 24), па су се све финансијске и образовне одлуке доносиле уз консултацију са овим војним тијелом.

Тек касније, 12. априла 1993, сазнајемо нешто више о положају језика у Херцег Босни, када је *Танјуг* извјештавао са недавно одржане конференције у Мостару, гдје је објављено да су Шимун Муса и Јозо Марић, представници Завода за школство Херцег Босне, изјавили да је

¹⁷⁴ Александар Стојкановић сматра да је овим потезом омогућен „директан утицај Р. Хрватске на политику Хрвата” (2015: 96) и да се он огледао у томе што су представници Босне и Херцеговине заузели дванаест мјеста у хрватском Сабору 1992, 1995. и 2000. године (2015: 96).

¹⁷⁵ Према акту о оснивању, Хрватска заједница Херцег Босна није имала скупштину, власт је чинио председник, Председништво (представници општина или општинског ХВО). Председништво (председник, два потпредседника и секретар) било је законодавни орган (Омерчић, 2014: 20).

¹⁷⁶ Херцег Босна у хрватским се документима и литератури пише са цртицом.

на подручју ове заједнице службени језик хрватски, али се „не оспорава право муслиманима на свој језик” (*Глас српски*, 1993: 11). Иако је изјављено другачије, други се језици и народи не спомињу у актима, нити се на основу тога може закључити нешто о њиховом статусу. По свједочењу Мирослава Паламете у Хагу, видимо да је један од разлога укидања назива *српскохрватски* био тај што је он код људи изазивао одвратност јер је то било име ратног непријатеља (Извјештај са суђења у Хагу, <https://iwpr.net/sr/global-voices/pominjanje-srpskog-jezika-izazivalo-gadenje>). Такође, у извјештају са суђења сазнајемо и да је једна група Муслимана захтијевала лично од Паламете, који је тада био замјеник министра образовања, да се у школски програм уврсте и муслимански писци, те је од њих затражено да сами доставе списак, али, како каже свједок, нити списак писаца нити бошњачки језик никад нису предложени¹⁷⁷.

Правно-политички положај ове територијалне јединице био је унеколико специфичан. Наиме, та се посебност огледала у истовременој примјени закона Југославије, закона СР Босне и Херцеговине, и закона и прописа новоосноване Херцег Босне (Hodžić, 2021: 69), па су неке одредбе биле и супротне једна другој. Стање се додатно компликовало неуједначеним поступањем на терену, свеопштим ратом и сукобом Хрвата и Муслимана, као и инсистирањем Хрвата на потпуно одвојеном правном, политичком, језичком и образовном систему. На примјер, ауторка Креско наводи примјер Тешња, који није припадао Херцег Босни али је имао ученике Хрвате, гдје је организована настава под шатором како би се дјеца пошто-пото раздвојила (2008: 362). То потврђују и истраживања Јасмина Хоџића, који биљежи да „Хрвати су у оквиру Херцег-Босне издавали дипломе са шаховницом и хрватским језиком чак и за (југословенску) шк. 1991/1992. годину, а од 1993. године то је била устаљена пракса” (2020: 223).

Због свих ових података и развоја језичке ситуације у Херцег Босни постојала је општа оцјена да „су Хрвати прихватили језичну политику из Републике Хрватске, врло мало или готово нимало не судјелујући у њезиној проведби и управо ће та ’слијепа послушност’ произвести највеће отпоре у једном дијелу хрватске културне заједнице” (Baković, 2021: 323) – што се првенствено односи на прву фазу хрватске језичке политике, док ће друге бити унеколико другачије, иако се утицај Хрватске неће претјерано смањивати¹⁷⁸. Ставови већине хрватских лингвиста из Босне и Херцеговине углавном су истовјетни онима из Хрватске а њихов је главни аргумент да је хрватски језик у Југославији био онемогућаван, потискиван и да је на цијелој територији обје Југославије наметан искључиво српски језик (Babić, 1997; Brozović, 1998). Међутим, постоји, на први поглед неуочљива и често превиђана разлика међу лингвистима, књижевницима и културним радницима у Херцег Босни и лингвиста из Хрватске. Занимљиво је да се та разлика, која је понекад прерастала и у супротне ставове, слабо

¹⁷⁷ У пресуди у предмету *Прлић и други* у Хагу наводи се унеколико другачија ситуација. Наиме, стоји сљедеће: „Вијеће констатује да је Јадранко Прлић потписао разне уредбе и одлуке које су ишле за успостављањем хрватства на територији ХЗ(Р)ХБ, а које су се, на примјер, односиле на употребу хрватског језика у настави у школама и на мостарском универзитету, на кориштење хрватског динара као званичне валуте у ХЗ ХБ, као и на и грб и заставу ХБ” (Пресуда у предмету *Прлић и други*, https://detektor.ba/wp-content/uploads/2022/10/130529_4.pdf, 2013: 76), а за неке ауторе је то потврда да је хрватски био наметнут у школама, те да је ХВО привилеговао хрватски језик и хрватске симболе у образовном систему (Hodžić, 2021: 222). Иначе је овај предмет специфичан по томе што у њему налазимо на многе податке о језичкој ситуацији у Босни и Херцеговини а и по томе што се у самој пресуди наводе елементи дискриминације на основу језика и права на образовање. Сам предмет, свједочења и доказни материјал који се тичу језика треба да буду тема посебне студије.

¹⁷⁸ Врло је симптоматично, на примјер, погледати садржај књиге Бранка Тошовића *Хрватски погледи на односе између хрватскога, српскога и босанскога/бошњачкога језика* из 2010. године. Наиме, у садржају не налазимо ниједан прилог чији аутор ради у Босни и Херцеговини, углавном се ради о лингвистима из Хрватске и дијаспоре, а та је књига једна од почетних корака у истраживању социолингвистичке ситуације у Босни и Херцеговини.

примјећује уколико ситуацију на овом простору посматрамо свана. Али ако превасходно пратимо гласила, службене листове, научне радове, новине, те друге медије из самог Мостара и околине, можемо колико-толико реконструисати стварно стање. Уједно је то и велики недостатак неких досадашњих истраживања – што ситуацију у појединим мјестима посматрају искључиво кроз секундарне изворе, а то је понекад и разумљиво јер је до података и сада прилично тешко доћи¹⁷⁹. У самој Босни и Херцеговини постоје дакле двије струје – они малобројнији, који сматрају да је језик Хрвата специфичан и да захтијева сопствена рјешења која ће бити дио заједничке норме, и они који настоје норму босанскохерцеговачких Хрвата прилагодити стандардном хрватском језику, чији је представник и „једино свеучилиште на хрватском језику у БиХ (Свеучилиште у Мостару) које прати задане језичне смјернице из Хрватске позивајући се на јединственост хрватскога народа и језика којим се служе сви Хрвати” (Ваковић, 2021: 321).

Лингвисти у Хрватској нису се претјерано оглашавали када је у питању босанскохерцеговачка ситуација, а кад су то и чинили, њихов је став био прилично уједначен и сводио се на то да „будући да је један језик у народу у којему постоји без обзира на државне границе једна од најснажнијих и најважнијих саставница у томе јединству, важно је пазити да у језичноме јединству не дође до разилажења”, што је Стјепан Бабић рекао на једном од важнијих скупова који се тиче хрватског језика у Босни и Херцеговини, на Мостарским данима хрватског језика 1997. године (1997: 29). Био је јасан и став Далибора Брозовића, који упозорава: „покушаји да се бошњачки језик наметне босанскохерцеговачким Хрватима, безувјетно су неприхватљиве и евентуалне тенденције да се оствари некакав босанскохерцеговачки хрватски стандардни језик” (Brozović, 1999: 15).

То истраживача често наведе на погрешан траг, међутим, уз детаљнији увид у општу атмосферу тога доба стиче се утисак да су нека кључна питања хрватског језика у Босни и Херцеговини остала неразријешена и недовољно испраћена у Хрватској. То видимо и по једном коментару Стјепана Бабића, који износи податке и ставове важне за разумијевање положаја хрватског језика у Босни и Херцеговини¹⁸⁰, као и потешкоће са којима се он носио. Прво, хрватски језик у Босни и Херцеговини – његов статус, често је поистовјећиван са статусом цјелокупног хрватског језика. Друго, сви су приручници који се користе у настави настајали у Загребу, чак је и сва литература за Педагошки факултет Свеучилишта у Мостару била из Хрватске. Затим, понавља један од честих аргумената да „од илирског препорода до данас, хрватска се језична норма одређује у Загребу” (Babić, 1997: 30–34). Надаље, сматрало се увијек да је једини начин да се јединство хрватског језика очува да босанскохерцеговачки кроатисти учествују у хрватским институцијама, да шаљу радове и да се сви приклоне већини и већином усвојеној норми и то тако што:

„Ипак, ни данас не смијемо занемарити босанскохерцеговачку саставницу и да би књижевно језично јединство било што боље осигурано, Хрвати из БиХ требају упозоравати нормативце и писце нормативних приручника на своје посебности, ако их има, да би оне ушле у опћехрватску језичну норму, а не да би се употребљавале само у једноме дијелу јер иначе пријети опасност од пукотина па и расцјеп

(Babić, 1997: 30–34).

---

¹⁷⁹ Ауторка А. С. дио својих истраживања провела је у Мостару, једнако као и у Сарајеву.

¹⁸⁰ Наиме, Бабић, по сопственом признању, као аутор хрватског правописа није водио рачуна о језику Хрвата у БиХ, иако се осврнуо на хрватско-муслиманску саставницу и износи како би требало обратити пажњу на турцизме у говору Хрвата у БиХ (1997: 31).

Језичку политику првог периода (од 1992. до 1994. године) стога карактерише ослоњеност на Хрватску у сваком смислу – од назива, положаја језика, до школског система и уџбеника. Тај однос можемо објаснити ријечима Далибора Брозовића:

„Хрватски језик босанскохерцеговачких Хрвата не може бити нешто друго него што је језик осталих припадника хрватског народа, не може се због овог или оног разлога или ради овог или оног циља одрицати појединих својих значајки. Наравно, посебни животни увјети могу произвести неке *додатне* језичке особине, примјерице већи број оријентализама и њихову већу учесталост, или неке фолклорне језичне одразе, све у успоредби с језиком Хрвата у Хрватској, али не може бити ни говора ни о каквим *редуцирањима* у хрватскоме карактеру самога језика”

(1999: 10).

Што се тиче образовног система, он је врло брзо успостављен, између осталог захваљујући подршци Хрватске, њеним наставним плановима и програмима, као и уџбеницима. Године 1992, одмах на првој сједници Предсједништва донесена је Одлука о именовању чланова комисије за израду обрасца свједочења за основне и средње школе на територији Хрватске заједнице Херцег-Босна, у којој стоји да је Комисија дужна „у најкраћем року израдити обрасце свједоџби и побринути се о њиховом тискању” (Narodni list, 1/1992: 67), док ће сами правилници бити објављени тек годину дана касније (Hodžić, 2021: 69) – „у десетом броју Народног листа Хрватске заједнице Херцег-Босна, од 2. 6. 1993. године, објављени су правилници о документацији и евиденцији о основној (...) и средњој школи (...)” (Hodžić, 2021: 73). Језик је унапријед одштапан и није остављена никаква произвољност. Међутим, већ се почетком године појавио проблем у школама око употребе језика – „Муслимани у Мостару, и у још неким мјестима у провинцијама које су (...) припале Хрватима, одбијају да се у школама учи по програмима из Хрватске и најављују да неће слати дјецу у школе уколико им не буде омогућено учење ’босанског језика’, муслиманске историје и књижевности” (Глас српски, 13. 4. 1993: 11).

Године 1993. донесена је Уредба о основном школству на подручју Хрватске заједнице Херцег Босне за вријеме непосредне ратне опасности или ратног стања, као и Уредба о средњем школству на подручју Хрватске заједнице Херцег-Босне за вријеме непосредне ратне опасности или ратног стања, гдје у члану 4. стоји: „Настава у средњој школи изводи се на хрватском језику” (Narodni list, 2/1993: 26) – чијим доношењем су престали важити закони бивше републике. Исте године донесен је Правилник о документацији и евиденцији у основној школи на подручју Хрватске заједнице Херцег Босне за вријеме рата или непосредне ратне опасности, на основу којег видимо да се у матичној књизи налази само предмет хрватски језик, а исто стоји и у увјерењима о завршеном разреду основне и средње школе, као и свједочанствима. На наведеним документима налазе се и празна мјеста за уписивање језика, вјероватно страног (Narodni list, 1993: 252–259). Такође, основан је тада и Завод за школство Хрватске заједнице Херцег Босна (Narodni list, 10/1993: 384), те донесен Правилник о оквирном наставном плану и програму за основне школе у 1993/1994. години (12/1994: 493). Међутим, како наводи Јасмин Хоџић, у Херцег Босни тада је био и приличан број бошњачке дјеце, нарочито у школској 92/93. години. Како се назив језика у свим документима није мијењао – остао је и назив језика и сва хрватска обиљежја. Ученици су прво протестовали а онда су неки од њих и изгубили ту школску годину (Hodžić, 2021: 70). У цјелокупној документацији не спомиње се нити један други језик осим хрватског, нити било каква могућност школовања на

било ком другом језику. Исти аутор у другом раду помиње честе случајеве дискриминације бошњачке дјеце у хрватским школама који су се дешавали током рата¹⁸¹:

„Посебни су и примјери *језичког империјализма* када су дјеца Бошњака ратне 1992/1993. у Чапљини напрасно приморавана да у школи мијењају свој језички израз и обавезно користе за њих тада нове ријечи, попут: *точка, плочник, чимбеник, равнатељ* и слично; или пак нису могли користити (имали би оцјену мање) властите ријечи: *нена, бабо*, и сл. – јер су морали у новој школи учити хрватски језик. Наиме, усљед ратних околности, нпр. столачка дјеца су шк. 1992/1993. била приморана да бирају између српске школе у Билећи и хрватске школе у Чапљини, док су се нека мостарска дјеца као и чапљинска дјеца школовала по систему утврђеном преко регулатива Херцег-Босне, али и посебно преко регулатива Републике Босне и Херцеговине (тамо гдје је могла бити организирана каква-таква настава), а које су се једнако морало односити и на градове за које се тврдило да су хрватски, иако су идаље формалноправно били у саставу РБиХ”

(2020: 222).

Сличне ситуације пролазила су и хрватска дјеца у школама гдје Хрвати нису били већина. *Вечерњи лист* 3. 8. 1994, пред сами почетак школске године, доноси причу о хрватским избјеглицама у Варешу. Према информацијама у напису, један од највећих проблема у свим школама био је велики прилив дјеце избјеглица – око 6.000 у цијелој Херцег Босни, поготово зато што до већине њих међународна помоћ није стизала. У таквој ситуацији, неки су се покушали вратити у Вареш, али је предсједница општине донијела декрет по коме налаже свим школама да хрватска дјеца уопште немају право на школовање.

Школска 1994/5. почела је, за разлику од претходних, без потешкоћа (*Večernji list*, 31. 8. 1994: 11), а настава се одржавала и на универзитету. У тој години донесен је Правилник о увјетима, начину и поступку полагања завршног испита ученика струковних и умјетничких школа 3, 4. и 5. степена, у којем стоји да ученици полажу завршни испит из хрватског језика (*Narodni list*, 12/1994: 493), за гимназије (*Narodni list*, 12/1994: 494), за струковне и умјетничке школе (*Narodni list*, 12/1994: 494).

Што се тиче јавне употребе језика у тим годинама, Марија Муса истраживала је хрватски језик у администрацији и у вјерским публикацијама и анализирала Службени лист БиХ, Народни лист Херцег-Босне / Народне Републике Херцег-Босне, као и Службени лист града Мостара (2017: 34). Ова фаза језичке политике (од 1992. до 1995. године), према подацима које је изнијела ауторка, карактеристична је по томе да се примјећује знатна свијест Хрвата у БиХ да се служе својим језиком, што показује видна промјена на лексичком нивоу, гдје се уочава „ревитализација хрватске лексичке традиције” (2017: 37). Тих година на територији Херцег Босне текстови почињу попримати особине хрватског стандардног језика, што се постиже првенствено замјеном неких лексема и оживљавањем именица као што су

---

¹⁸¹ У току израде ове дисертације неколико пута појавио се проблем навођења и претраге извора. Многи радови, књиге и прилози, иако препуни описа различитих догађаја – од случаја дискриминације до хронолошког приказа појединих појава, или уопште немају изворе или су они неадекватни и непровјерљиви. На примјер, за неке се документе само каже да су у власништву аутора и њихова се вјеродостојност заправо никако не може провјерити. То представља проблем на више нивоа. Први је свакако тај што се не може правилно и научно валидно реконструисати неки период и догађај, што додатно компликује ова временска дистанца а други – ради се о врло осјетљивом периоду за све народе у Босни и Херцеговини и баш зато би истраживач требало да буде врло опрезан и да више пута провјерава сумњиве податке и изворе. Трећи је проблем са изворима много сложенији и он превазилази границе овог рада – а тиче се потпуно субјективних и острашћених интерпретација ратних догађаја, од којих су неке попримиле размјере истина у које не смије ни да се посумња.

жупанија, жупан, затим честом употребом суфикса *-ирати*, враћањем старих имена али и одреднице *хрватски*, одређеним фонолошким и морфонолошким карактеристикама (*прелазан – пријелазан, добијати – добивати, овлашћен – овлашћен*) (2017: 34–44). За разлику од правног, тј. административног стила, језик публикација Католичке цркве показује да су та издања имала приличан одмак од текстова у другој периодици – „они су потврда како су Хрвати у сложеним, друштвеним, политичким и културним приликама у Босни и Херцеговини (...) проналазили медије у којима су и јавном ријечју очували хрватски језик и све његове норме – и лексичку, и граматичку, и морфосинтаксичку, и правописну, и функционалстилистичку и др. Особито је у њима драгоцјена скрб за континуитет хрватске лексичке норме што је важан принос у очувању лексичког блага хрватског језика” (Musa, 2013: 127). Ова нам запажања употпуњују слику о хрватском језику у БиХ, нарочито у првим годинама од његовог проглашења за службени језик, када лингвисти, институције и групе у свему прате норму хрватског језика и старају се о њој, те бивају „конзументи већ понуђених рјешења” (Baković, 2021: 331).

Најважнија карактеристика хрватске језичке политике у току рата јесте њена скоро потпуна ослоњеност на Хрватску и на мишљења водећих лингвиста из матице, која су на овој територији скоро слијепо поштована. Будући да је језик у највећој мјери био означен тиме, формалне одлуке нису много мијењане, осим што су њима и званично уведена хрватска обиљежја. Постоје подаци о томе да су се Хрвати држали хрватске језичке политике још 1991. године – и што се тиче именовања језика, али и језика у образовању. Као једна од најинтересантнијих ствари овог периода свакако се издваја чињеница да је кључни формални актер језичке политике војно тијело, које је доносило акте о језику и образовном систему, али у својим редовима и штампало и издавало један језички приручник.

5.1.4. Кратки закључак

Када су се на простору Босне и Херцеговине формирале три одвојене заједнице, свака од њих је, у пакету са другим важним одлукама, одредила и име и статус језика на својој територији. У тексту који слиједи дате су карактеристике прве фазе језичке политике Републике Српске, Републике Босне и Херцеговине и Херцег Босне.

- У Републици Српској Уставом је прекинута наслијеђена пракса језичке политике, службеним језиком именован је српски, а оба изговора постала су равноправна. У литератури се појављује податак да је Закон о службеној употреби језика и писма донесен исти дан кад и Устав, али он је антидатиран, превасходно због ванредних околности које су наступиле. Законом је предност дата ијекавици и ћирилици. Иако се на први поглед чини да је српска експлицитна језичка политика била од почетка јасно дефинисана и планирана, на основу скупштинских стенограма и медија видимо да су одлуке доношене у складу са тренутном политичком ситуацијом. Истовремено, она није била усаглашена ни са оном у Србији, која је у уставним и законским рјешењима и најважнијим публикацијама и приручницима предност дала српскохрватском језику и српскохрватској језичкој политици, што су подржали њени водећи лингвисти. Носилац експлицитне језичке политике и њен главни актер јесу државне институције, а имплицитна политика најочитија је у медијима, који

- својим извјештавањем и честим преласком са једног изговора на други показују све недоумице које је власт имала у вези са овим питањем.
- Већ од 1992. на подручју Републике Босне и Херцеговине званично се говори о трима одјелитим језицима, а *босански* језик дефинише се не само као равноправан српском и хрватском већ и као језик свих „Босанаца и Херцеговаца, без обзира на вјерску и националну припадност”. Истовремено са истицањем посебности, наглашава се да је он наставак и насљедник босанскохерцеговачког језичког израза из претходног периода. Сви ови ставови аргументују се резултатима пописа становништва, али се углавном прећуткује да сам попис није био спонтан. Представници институција од почетка су радили на међународном признању језика, што је резултирало његовим експресним прихватањем у дијаспори. Објављен је и репринт књиге *Грамматика босанског језика*, чиме се доказивала традиција језика и неопходност „враћања” на традиционално стање. На Првом бошњачком сабору 1993. Муслимани се коначно одлучују за називе *Бошњак* и *босански*. Тиме су потврдили своје опредјељење за унитарну, грађанску Босну и Херцеговину. У уставним и законским формулацијама Бошњаци задржавају истовремено именовање једног језика и трију језика – *српскохрватски односно хрватскосрпски језик ијекавског изговора* као надређени појам 1993. године бива замијењен називом *стандардни књижевни језик ијекавског изговора*, који је конкретизован у наставку одредбе: *који се именује једним од три назива*. У неким радовима и предавањима тај надређени појам касније постаје *босански*. Иако је језичка политика *de iure* – у уставним одредбама и законима о основној и средњој школи говорила о наводним националним језицима, у пракси се језик звао и уписивао као *босански* или *матерњи* а настава се одржавала само на једном писму.
  - Захваљујући рано успостављеној директивној језичкој политици у Хрватској, Хрвати у Босни и Херцеговини у потпуности су се придржавали те политике и свих њених начела. У законској регулативи Херцег Босне не признаје се нити један други језик осим хрватског – у службеној употреби је хрватски језик и латинично писмо. Образовна политика из Хрватске такође је без икаквих измјена унесена у систем Херцег Босне – укључујући законска рјешења, наставне планове и програме и уџбенике. Постоје индиције да су се и у пракси и у именовању језика Хрвати држали ових начела чак и 1991. године, док је још постојала заједничка језичка политика. Главни актер хрватске језичке политике у рату било је Хрватско вијеће одбране, које је доносило законске одлуке, међу њима и ону о службеном језику, те пратило њихово провођење. Карактеристике хрватске језичке политике прве фазе јесу убрзана ’промјена кода’, ослоњеност на хрватску норму у сваком смислу, пуризам, те потпуна затвореност за сваки други језик и писмо. Хрвати су све ове особине језика сматрали „ревитализацијом хрватске традиције”.
  - У говорној пракси све три заједнице врло брзо појављују се неке не толико спонтане измјене. У говору Хрвата и Муслимана примјећује се појачан пренос лексике из хрватског језика. Њега прати и замјена раније употребљаваних српских ријечи. Значајни лекторски захвати појављују се у књижевности, као и у медијима, гдје се настоји користити што више хрватских ријечи, као на примјер враћање народних назива мјесеци код Муслимана. Циљ ових поступака био је да се језик што више одвоји од српског. У Републици Српској су већ 1993. године примјетне екавске замјене јата, поготово у медијима, гдје се чак на једној истој страни или у истој реченици налази мјешавина екавице и ијекавице.

5.2. Друга фаза језичке политике – од 1995. до 1998. године

Након што су у претходне три године успостављене и вођене не само одјелите него и потпуно затворене језичке политике, које су свака на својој територији представљале државно и национално одређење народа и власти, од 1995. године долази до првих компромисних контаката. Актери различитих политика наставили су након рата живјети у заједничкој сложеној држави, уградивши своје дотадашње законодавство у нови облик политичког уређења. Међусобна усаглашавања и мировни преговори¹⁸² започели су још Вашингтонским споразумом из 1994. године и уласком Хрвата и Бошњака у заједничку, међународно договорену и признату територијалну јединицу, а закључени су Дејтонским мировним споразумом 1995. године. Период од 1994, када креће потписивање мировних споразума, до 1998. године, када се на унутрашњем и међународном плану почиње пропитивати и мијењати успостављени систем, одликује најприје санирање ратне штете у свим областима, те сходно томе суочавање са великим бројем повратника, а потом и усаглашавање различитих законских прописа, нарочито у Федерацији Босне и Херцеговине. На територији Републике Српске, која је била организована као централизована, ради се првенствено на усаглашавању дотадашње језичке политике са новим околностима, али се још више продубљују наслијеђени унутарсрпски проблеми.

Први акт који се сматра документом језичке политике (Брборић, <https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik1.html>, Стојкановић, 2015: 120; Halilović, 2014: 129), премда није у питању филолошки споразум (Ковачевић, 2016: 240), јесте Дејтонски мировни споразум, у којем стоји да је потписан на *босанском*, хрватском, српском и енглеском језику, од којих је сваки превод „једнако вјеродостојан” (Дејтонски мировни споразум, https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/opci_okvirni_sporazum_za_mir_u_bosni_i_her_cegovini.pdf).¹⁸³ У овај споразум унесен је и међународно прихваћен назив *Бошњаци* намјесто *Муслимани*, који је тиме постао службени (Monesland, 2005: 488) а истовремено је озваничена вишејезичност у Босни и Херцеговини (Стојкановић, 2015: 106). Неки лингвисти, попут Мухамеда Шатора, сматрају да је овим споразумом *босански језик* „признат као неоспорна политичка и социолингвистичка чињеница” (1999: 107). Узевши у обзир однос мировног споразума према само једном од народа, али и податке о томе да је у дијаспори још током рата признато право на школовање на бошњачком језику – можемо констатовати да је међународна заједница имала великог утицаја на језичку политику у Босни и Херцеговини, поготово у признавању назива језика, а тај ће се уплив са годинама и повећавати. На такав селективан однос према Босни и Херцеговини жалили су се и хрватски лингвисти. О односу бошњачкога и хрватског пише и Зринка Јеланска, која констатује да је „необична и нетипична вањска подршка бошњачком језику, управо јединствена, на почетку већа него што ју је имао

¹⁸² Дотада су сви мировни преговори пропали.

¹⁸³ Интересантно је и много пута понављано да Дејтонски мировни споразум нема званични превод и да се користи варијанта на енглеском језику. Заправо се ситуација додатно компликује тиме што су Хрватска и Србија доставиле свој превод на српском и хрватском језику. Из Републике Српске тврде да је непостојање превода заправо намјерно – будући да се тако документ може тумачити произвољно (*Политика*, <https://www.politika.rs/sr/clanak/492682/Dejtonski-sporazum-ceka-prevod-26-godina>). Ситуација око тог превода најбоље показује прво конфузију око назива *босански језик*, за који у већини случајева није јасно да ли пледира да се односи на читаву Босну и Херцеговину или само на говор Бошњака, и друго – што ће се поготово показати у овој и свим наредним фазама језичке политике у БиХ – да међународни фактор као актер језичке политике није имао знања и разумијевања за сложене односе на овом подручју, те је на више начина посредовао у додатном компликовању ситуације и заоштравању међунационалних односа.

унутрашњи идентитет тога младога језика¹⁸⁴. Наиме, она је била неупоредиво бржа и бар декларативно већа него хрватском као језику који има неупоредиво дубљу повијест и положај засебне иначице (варијанте, стандарднога идиома)” (2006: 203).

Чињеница је и то да је језик међународно препознат чак и прије него што је стандардизован – наиме, *Правонис* ће, као први нормативни приручник, бити објављен тек годину дана после Дејтонског мировног споразума, а *Граматика* чак пет (Greenberg, 2004: 147).

Српски лингвиста Милош Ковачевић оспорава ове „социолингвистичке чињенице” и парадокс који се тиче самог чина потписивања споразума о примирју (2016: 240):

„Ако је, уз енглески, потписан на још три језика, поставља се питање: ко је потписник на ком језику, јер потписници нису национални него државни (републички) представници, они не потписују у име Хрвата, Срба и Муслимана, него у име Републике Хрватске, Републике Босне и Херцеговине и Савезне Републике Југославије. Значи ли то да је сваки од језика омеђен границама државе његовог потписника? Значи ли то да потпис Алије Изетбеговића ’на босанском језику’, будући да је он једини потписник за Босну и Херцеговину, подразумева да је БиХ република само ’босанског’ језика?”

С обзиром на све наведено, поставља се оправдано питање да ли се Дејтонски мировни споразум уопште може сматрати релевантним кад су језичке теме посриједи. Прво, пошто на овим просторима постоји одређена традиција лингвистичких споразума, знамо да ти договори подразумевају учешће и овјеру најзначајнијих лингвиста, а у овом случају потписали су га сами политичари, без икакве консултације са језикословцима. Други веома важан аргумент против посматрања Дејтонског споразума као једног од извора језичке политике јесте да језик ни у једном моменту није био предмет преговора нити он садржи било какву одредбу о језику, осим потписа. На крају, споразум никад није ни објављен у званичним гласилима на подручју ове државе, а није ни службено преведен са енглеског језика, што значи да не постоји консензус о његовом аутентичном тексту.

Иако га не можемо прогласити документом језичке политике, јер је у питању „с лингвистичког аспекта безначајан документ” (Ковачевић, 2015: 212), већ евентуално чином подршке одређеној језичкој политици, и то само једног народа, неоспоран је његов снажан симболички карактер, који у одређеном смислу најављује дешавања цјелокупне наредне фазе, а њиме се суптилно у Босни и Херцеговини скреће пажња на постојање још једног службеног језика – енглеског (Стојкановић, 2015: 114). У својим мемоарима, Ричард Холбрук говори о атмосфери која је владала приликом потписивања Дејтонског мировног споразума и о преводиоцима на нове језике, чије постојање описује као „симбол ратног бесмисла”:

„Наш систем имао је шест језичких канала на слушалицама. Прва три били су за енглески, француски и руски. Канал 4 за превод на босански, 5 за хрватски и 6 за српски. Ово је збуњивало остале, пошто се исти језик, уз мање разлике, говори у цијелом региону. Одговор смо добили када је неко завирио у кабине за преводиоце, који метар од нашег стола. Сваки учесник с Балкана могао је по вољи изабрати свој канал – али је један преводилац преводио за канале 4, 5 и 6”

(1998: 190).

---

¹⁸⁴ Аустројски слависта Ото Конштајнер написао је 1993. године у једном часопису: „Живио босански језик!”, иако је прије тога говорио другачије (Okuka, 2006: 14).

Слична сјећања налазимо и код једног од званичних преводаца у мировним преговорима Мидхата Риђановића¹⁸⁵, који наводи да су Стејт департмент, а потом и Хашки трибунал сматрали да је ријеч о једном језику с извјесним разликама, али су их ипак одвајали косим цртама и абecedним распоредом, што би требало да означава њихову равноправност и неутралност (Риђановић, <https://sanela.info/wp/bola/08/1787/midhat-ridanovic-jezik-kojim-negovorimo>).

Школски систем је после грађанског рата такође претрпио велике промјене, био је разједињен и под контролом ентитета, кантона или општина, што је додатно усложњавало ситуацију, која је ионако била осјетљива будући да је рат тек завршен. Како је Федерација Босне и Херцеговине, за разлику од Републике Српске, децентрализована, тј. издијељена на десет кантона, у послеријатној, дејтонској Босни и Херцеговини примјењује се 11 закона о основној школи и 11 закона о средњој школи, а према потписаном споразуму, сва битна питања образовања, школства, науке и медија у надлежности су ентитета, у Федерацији Босне и Херцеговине кантона, док федерално министарство има улогу координатора. У пракси је то изгледало овако – да би неки документ био мјеродаван на територији Федерације, морају га потписати кантонални министри (Bevanda, 2006: 58). У почетку су се у кантонима гдје су већински народ Бошњаци примјењивали наставни планови и програми Републике Босне и Херцеговине из 1994, а у кантонима гдје већином живе Хрвати користили су се наставни планови и програми из Републике Хрватске. Такав је случај и са уџбеницима (Јабуџаг, 1998: 24).

Постоји и одређена језичка политика, засад бар у назнакама, на заједничком нивоу – произашла управо из претходно описане ситуације са потписивањем мировног споразума – а она подразумијева правила већине институција на нивоу Босне и Херцеговине – на примјер, у заједничким органима службена су три језика и два писма, Службени гласник Босне и Херцеговине објављује се у три норме и на енглеском, службени документи међународних организација издају се на три стандарда (Halilović, 2014: 128), већина заједничких институција има интернет странице на три језика. Ова правила често нису досљедно спровођена, али само њихово постојање показује нам да су дијелом морала утицати и на језик у пракси, што се посебно односи на међусобно „превођење” разних докумената и материјала, које је обично било произвољно и неодговарајуће – „често се ради о мање-више механичкој измјени појединих ријечи, за које се зна да су национално обојене. Поготово кад нису у питању оригинални преводи на три стандарда Босне и Херцеговине са енглеског, већ адаптирање једног превода на три језика, настаје језик који је вјештачки (...) израз 'равноправности' међународне заједнице на језичком плану” (Monesland, 2005: 512). Да се посебно инсистира на адаптирању свих могућих текстова у оптицају, видимо и по документу *Извјештај о хуманом развоју Босне и Херцеговине* (1998: 28), у којем стоји да први корак у реформи правног система Босне и Херцеговине „мора бити обезбјеђење доступности службених текстова релевантних инструмената на језицима конститутивних народа БиХ”. Тиме је оно што је на почетку распада бивше Југославије и конституисања прве скупштине – када су посланици инсистирали на преводима на првим сједницама – сматрано шалом или названо ометањем рада институције,

---

¹⁸⁵ „Био сам симултани преводац на пет, шест првих мировних конференција о БиХ – у Лондону, Паризу, два пута у Бону... Од свих њих је, наравно, најпознатија Дејтонска мировна конференција (...) Тих дана сви ми симултани преводиоци имали смо врло мало посла: Стејт департмент је платио велике паре, али ми њих, заправо, уопште нисмо зарадили. Прво зато што су сви ти суговорници с простора бивше Југославије говорили истим језиком, иако су га једни звали босанским, други српским, а трећи хрватским. Ако је њиховим разговорима требао присуствовати странац, онда су редовно користили услуге својих личних преводаца. Сјећам се само да сам у кабини био приликом свечаног отварања преговора и њиховог завршетка” (Риђановић, <https://sanela.info/wp/bola/08/1787/midhat-ridanovic-jezik-kojim-negovorimo>).

постављено као императив, поготово у контактима и преговорима са међународном заједницом.

Функционисање ових језика на заједничком нивоу истраживала је и Емира Мешановић Меша у текстовима закона, рјешења и статута објављених у службеним гласницима. Она је установила да је највише разлика на морфолошком нивоу, док се синтаксичке конструкције скоро нимало не разликују или њихове разлике нису досљедне. Такође, уз одређене верзије „вежу се одлике које нису ни нормирана ни говорна одлика одређеног језика, па се уз све то ствара 'крива слика' о стварном стању и о појединим језичким карактеристикама” (2018: 319). Административну комплексност оваквих рјешења добро илуструје и чињеница да су се текстови у службеним гласницима које доноси високи представник (чак и они који треба да се објаве у најкраћем року) чекали и по неколико мјесеци, јер уколико одлуке не стигну на сва четири језика (српски, бошњачки, хрватски и енглески), мора се чекати одобрење „превода” из ОХР-а. Такође, грешке се у службеним гласницима не смију исправљати, већ се морају вратити високом представнику на одобравање (*Ослобођење*, 12. 1. 2000). Овај примјер добро показује и званичан статус енглеског језика, који је у више ситуација „надређен” језицима конститутивних народа. На примјер, налози супервизора за Брчко Дистрикт објављују се на енглеском и службеним језицима, с тим да „у случају неусклађености, верзија на енглеском језику је мјеродавна за све намјене” (Брчко супервизија, <https://www.brckosupervizija.ba/web/?p=591&lang=sr>; Стојкановић, 2015: 158).

Дакле, у овом периоду ситуација је и даље сложена, постоји више међусобно искључујућих правно-политичких рјешења која имају мање или више утицаја на језик – и даље су најзначајније језичке политике трију народа, а постоји и неки облик језичке политике у заједничким институцијама и у међународним организацијама које имају своје испоставе у Босни и Херцеговини. Те, условно речено заједничке политике, не представљају напоре самих народа, већ су одређене вањском подршком, што значи да од 1995. године на језичку политику Босне и Херцеговине почиње да утиче и међународна заједница (Halilović, 2014: 128). Странци су на разне начине били укључени у језичку политику, па тако и у образовање. Од децембра 1997. године тим СФОР-а¹⁸⁶ за образовање обилази школе, испитује њихово стање, прикупља информације и уноси их у базу података, подучава дјецу страним језицима, функционише као веза између Босне и Херцеговине и разних донаторских организација (*Ослобођење*, 9. 6. 1998: 12) а углавном су све одлуке донесене у овом сектору биле политичке природе, о чему говори и један извјештај о реформи у образовању из 1998. године: „већина одлука у образовању донесене су на политичком нивоу и скоро да и не постоји образовна политика и планирање која није резултат политичких догађаја” (Spaulding, 1998: 4).

Срби настављају са својом језичком политиком ослоњеном на Србију и на заједнички духовни простор са матицом, Хрвати говоре о свехрватском програму језичке политике, али се повремено јављају и одређени захтјеви за уважавањем положаја Хрвата у Босни и Херцеговини, док Бошњаци стално осцилирају између једнонационалне и вишенационалне политике, у којој се настоје „помирити и захтеви за посебним националним језиком Бошњака али и истаћи политика језичке толеранције, која би била наставак и продужетак прокламоване (али и нереализоване) политике грађанске опције у БиХ коју је Влада у Сарајеву покушала да покаже међународној заједници наспрам етноцентричних политика Срба и Хрвата у БиХ” (Стојкановић, 2015: 76).

---

¹⁸⁶ Међународне војне снаге под командом НАТО-а.

5.2.1 Република Српска

У наведеном периоду у Републици Српској као најважније питање појављује се статус екавице и почиње, након неуспјеле прве, друга етапа покушаја увођења овог изговора као јединог службеног, па зато ова фаза представља наставак претходне и с њом се увелико преклапа. Док се у претходном поглављу о језичкој политици Републике Српске више говорило о законима и скупштинским засједањима, тј. формалнополитичким одлукама, у овом ће више ријечи бити о имплицитној политици и позадини наведених одлука, али и коначној побједи екавице. Наиме, „и кад се мислило да је (...) у Републици Српској и у цијелом српском језику питање статуса ијекавице напоскон скинуто с дневног реда¹⁸⁷, ненадано је, готово двије године послје тога, на засједању Народне скупштине Републике Српске 25. јуна 1996. године усвојен 'Закон о службеној употреби језика и писма' у коме се *de facto* ијекавица изгони из службене употребе у српском књижевном језику на простору Републике Српске” (Ковачевић, 1999: 89). Испоставља се да је санкционисање екавице било помно планирано и да покушаји измјене аката нису ни престајали, само се чекао прави тренутак и пријекно потребан консензус међу политичарима.

Иако у првој фази језичке политике на територији Републике Српске није службено промовисана нити су мијењане одредбе о службеном језику, екавица је почела да се користи већ од 1993. године¹⁸⁸, да би од 1994. у медијима била доминантна (на примјер, сарајевско *Ослобођење* скоро је потпуно излазило на екавици, а радијски програм Српске радиотелевизије¹⁸⁹ такође је био емитован на екавици¹⁹⁰), што смо већ истакли. Поред тога, од 22. септембра 1993. године, тј. од броја 17, година II, Службени гласник Републике Српске почиње да излази на екавици, што се види већ на првој страници, гдје је штампан Закон о изменама Кривичног закона Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, 1993: 670 – истицање А. С.). Бањалучке новине *Глас српски*, као што је наведено у претходној фази, током цијелог овог периода излази помијешаним изговорима и такво ће се стање, уз мање или више измјена, задржати све до 1998. године, када ово питање коначно бива разријешено. О само једном неопходном изговору Срба почело се говорити још приликом оснивања Републике Српске, затим се за вријеме рата ово питање редовно јављало као спорно, а на већ поменутом, Другом конгресу српских интелектуалаца у Београду, екавица је отворено пропагирана и заговарана. Свен Монесланд наводи да су томе припомогла и неуједначена рјешења из 1992. године, јер први устав као службени наводи српски језик екавског и ијекавског изговора, док је у Закону о службеном језику који га је пратио наведено да наставници у основним школама говоре на ијекавици и да се на ијекавици штампају уџбеници (2005: 490), то јест да је она доминантна. Милош Ковачевић окарактерисао је ову одлуку српских власти „емоционално условљеном а научно неутемељеном” (Ковачевић, 2015: 123).

---

¹⁸⁷ Потврђивањем равноправности оба изговора 1994. године – оп. а.

¹⁸⁸ По свједочењу Бранислава Брборића: „идеју да се унификација изврши, и то на основу екавског изговора и екавског исписа, дало је вођство Републике Српске у јесен 1993. године наишавши, као и свака радикална, а за неупућене и неочекивана новина – на снажне потпоре и на јаке отпоре, чак и у Србији. Дефинитивна судбина ове идеје зависиће од тога да ли ће нови државни и политички оквири омогућавати целовитост српске језичке културе” (Брборић, <https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik2.html>), што значи да се стране у дискусији међусобно окривљују за овај, како је вријеме и показало, погрешан потез.

¹⁸⁹ У ово је вријеме неприродна екавица у Републици Српској чак попримила облике гротеске и шале – такав накардан језик добио је, наиме, назив „гузинизација језика” по презимену водитеља телевизије који је први почео тако говорити (Ковачевић, 1999: 172).

¹⁹⁰ Јасмин Хоџић наводи ријечи водитеља дјечјег програма Српске радиотелевизије (Hođžić, 2022: 378).

На свесрпском скупу у априлу 1994. године два најзначајнија интелектуалца тога времена Милорад Екмечић и Павле Ивић¹⁹¹ подржали су увођење екавице. Први је сматрао да је културно уједињавање претпоставка политичком уједињавању:

„Стандардизовање јединственог књижевног језика историјска је неминовност, која ће се једном морати довршити. Нема народа на свету који се трајно мири са стандардном диглосијом, као што нема ни народа који је језичко питање силом решио. Покушај у Републици Српској да се усвоји екавски изговор у језичком стандарду треба доживети као први пропламсај процеса који ће целином бити развијен касније. Не треба напомињати да је језик основа културе. Треба усаглашавати заједничке празнике и државне симболе, а наставити с радом у школи”

(Екмечић, 1994: 19).

Сматра се да је управо Милорад Екмечић и иницијатор ове идеје, што се доказује његовим текстом у *Побједи*, 6. 11. 1993. године, којим је намјерио да „проблем екавско-ијекавског изговорног двојства у српскоме језику прогласи највећом препреком и централним питањем свеколиког уједињења Срба” (Ковачевић, 1999: 151). У том тексту Милорад Екмечић пише да „данас се поново словима одлучује да ли ће српски народ живети у јединственој држави” (1993: 8) и да борба за уједињење зависи управо од тога како ће се окончати питање језика¹⁹². Аргумент да је стандардизовање јединственог књижевног језика историјска неминовност потпуно је преузет од Скерлића, који у свом чувеном раду „Источно или јужно наречје?” (1913: 756–770) пише да је ијекавско наречје

„мање распрострањено, њиме се говори у мање напредним крајевима нашим; оно је сложено, недоследно и тешко за писање (...) наречје којим говори већи и културнији део нашег народа; оно је простије, једноставније, и једном човеку из јужних и западних крајева њиме је лакше писати и говорити. То наречје има за се време и силу ствари, сваки дан ради за њега (...) То је природан процес који се не може зауставити (истицање А. С.)”.

Павле Ивић, чије излагање Радмило Маројевић назива политичким програмом (*Аргументи*, 6. мај 1994)¹⁹³, већ у уводној реченици сецира језичку ситуацију у бившој држави: „историјски догађаји посљедњих трију година донели су више потреса у српском књижевном језику него цело претходно столеће” (1994: 35). Реферат је био кратак и њиме се Ивић осврнуо на проблем ијекавице и екавице још из доба стандардизације српског језика, када је и сам Вук пристао на двојство, иако је био ијекавац и премда су многи његови сљедбеници били ијекавци. Разлог зашто се није десио коначан одабир ијекавице, по мишљењу Павла Ивића, двострук је. Прво, највећа културна, политичка и економска средишта била су на екавском тлу и друго – ијекавица је за та средишта сложена и тешка¹⁹⁴, што је такође прерађени Скерлићев аргумент

¹⁹¹ Милош Ковачевић Екмечића сматра идејним творцем ове идеје, а Милку и Павла Ивића највећим заговарачима увођења екавице (Ковачевић, 1999).

¹⁹² У овом је тексту Екмечић неславно прокоментарисао ијекавицу: „ијекавски глас у београдском градском аутобусу звучи као дозивање нас брђана из даљине, као нека мутна самооптужба рођака што је у згужваном одијелу и непозван дошао на славу. У сваком том ијекању јечи запомагање сиротиње у брдима да са својим овцама, својом тијесном географијом немају будућности. У сваком селу је пола народа у кући, пола у гробљу и бегу” (1993: 8).

¹⁹³ Маројевић је касније у тексту још експлицитнији, па каже: „Идеолошки говор умјесто лингвистичке и културно-историјске аргументације могао је дати само идеолошке плодове” (*Аргументи*, 6. мај 1994).

¹⁹⁴ Радмило Маројевић полемисаће са овим ставом у *Аргументима* (касније ће се, на страни Павла Ивића, јавити и Бранислав Брборић), и изнијети како Вукови разлози за бирање ијекавице нису емотивни, већ лингвистички и културно-историјски – највише народа тако говори, на њему су спјеване готово све народне пјесме, на њему је написана стара дубровачка књижевност, итд. (6. мај 1994).

из 1913. Ивић не спомиње чињеницу да су у том периоду три српске области о којима се на скупу и говори, а које имају мању или већу аутономност, заправо ијекавске територије: Црна Гора¹⁹⁵, Република Српска и Република Српска Крајина, што заправо значи да се свим овим настојањима „повећава простор службене употребе екавице, али проблем екавско-ијекавског двојства српскога књижевног језика остаје и даље” (Ковачевић, 1999: 148), што их додатно чини потпуно бесмисленима јер ниједан од ових планова Црну Гору није ни узимао у разматрање. Неће проћи много година када ће развој језичке ситуације у земљама бивше Југославије показати да су секундарни проблеми проглашени горућим, док су се спремали други тешки и неповратни процеси. Надаље, Ивић говори о ранијим приједлозима за уједињење – од Стојана Новаковића до Јована Скерлића, те износи аргументе иза таквог поступка (1994: 38):

„Ако те аргументе поближе размотримо, показаће се да је противљење потекло мање из рационалних побуда, а више из неразумевања или природне одбојности према крупним, преломним новинама. Речено је да се ијекавица забрањује, да се гуши спонтани језички израз људи. У ствари, ради се само о службеној употреби језика, а свака друга, приватна и јавна, остаје ван законске надлежности. Поготово остаје слобода књижевног стварања на ијекавици. Наводи се да прихватање екавице ломи језичке навике. Тачно је, међутим, да се екавица савлађује врло лако, далеко лакше него ијекавица. (...) Нерезалан је страх да бисмо се усвајањем екавског језичког стандарда одрекли народне и уметничке књижевности стваране у ијекавици. Све то остаје наша баштина¹⁹⁶”.

Своје излагање Ивић завршава економским оправдањем увођења екавице: „употреба екавских уџбеника унесених из Србије уклања један огроман терет, финансијски и организациони. Разноврсност школа и предмета помножена с многобројношћу разреда даје застрашујуће бројеве разних уџбеника које треба обезбедити сваке године” (1994: 39)¹⁹⁷. *Глас српски* извијестио је 27. априла 1994. године о једном од највећих скупова српских научника објавивши Резолуцију Другог конгреса српских интелектуалаца о српском питању данас, у којој стоји: „Српски народ је судбински заинтересован за мир и за равноправну и разноврсну сарадњу с другим народима, уз пуно поштовање права националних мањина. Јединственој држави српског народа нема алтернативе”. Гласило *Јавност* из Републике Српске 30. априла

---

¹⁹⁵ Ивић чак напомиње: „Исказана је и бојазан да би нас екавски стандардни изговор удаљио од Црне Горе и дао нов аргумент онима што лансирају фикцију о црногорском језику. Ово је једина тачка у аргументацији против иницијативе с Пала која има озбиљну тежину. Ипак, остаје чињеница да од језичких појединости у Републици Српској најмање зависи хоће ли Црна Гора остати с нама или ће нам окренути леђа (...) Нико не спомиње, бар засад, веома важно питање одређења Републике Српске Крајине. Било би логично да се и тамо развију ставови слични онима у Републици Српској, али разговору о томе недостаје реална подлога докле год оданде не стигну меродавне изјаве” (1994: 39). Дакле, по овим Ивићевим коментарима видимо да прича о екавици није била свесрпска, да се она није тицала чак ни Црне Горе – тада још увијек у заједници са Србијом, са којом, по природи ствари, има и заједничку државну језичку политику – већ само Републике Српске.

¹⁹⁶ Ивићеве аргументе потпуно је одбацио Милош Ковачевић: „Као екавица је лакша од ијекавице. За странца и екавца свакако јесте, треба међутим питати и ијекавца. Затим слиједи назовиаргумент: као књижевну ијекавицу мало ко осим лингвиста ијекаваца добро познаје јер је компликованија од екавице, па је зато треба укинути. Тај је аргумент, чини ми се, аналоган ономе да је теже писати на компјутеру него на писаћој машини. (Значи ли то да треба избацити компјутер за рачун писаће машине!?) Или се, пак, као аргумент против ијекавице протура тврдња да је прескупо штампати толико уџбеника и на екавици и на ијекавици (...) И све тако 'аргумент' до 'аргумента', а без правог аргумента” (1999: 147).

¹⁹⁷ Иако многи сматрају да су управо Ивић и Екмечић били иницијатори одлуке о увођењу екавице, Бранислав Брборић ће о овом излагању закључити да је Павле Ивић „уз благ успутни прекор упућен В. Карацићу у вези с 'јатом', показао одмерено и одговорно разумевање за одлуку српских власти у Републици Српској да отворе пут коначној и потпуној екавској нивелацији језичког стандарда” (https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik1.html#_Toc515090617).

1994. пише о интелектуалном консензусу и јединству, али ипак наглашава да је након излагања Павла Ивића услиједила „дискусија о споменутом проблему, приликом које су се чула различита мишљења”. Данашње оцјене углавном се могу свести на сљедеће: „при овако у суштини емотивно-националном приступу чисто научни аспекти у решавању проблема су били готово потпуно занемарени зарад државног уједињења Срба са обе стране реке Дрине” (Сотировић, 2013: 12).

У претходним поглављима већ је изнесено да приједлог увођења екавице у Републици Српској нипошто није био једнодушно подржан, иако се некад стиче такав утисак, и да су многи против ње устали¹⁹⁸, нарочито професори српског језика и књижевности, лингвисти и политичари из Републике Српске. Неки од противника истицали су сумњиво инсистирање на једном маргиналном питању „као да од њега зависи наше културно и политичко јединство”, и као да не постоје друга важна питања (Маројевић, *Аргументи*, 6. мај 1994), што ће се показати потпуно исправном и пророчком критиком јер је српски језик тада имао неколико много пречих проблема – назив језика, прекид традиционалних и наслијеђених српскохрватских веза, писмо, нормативни приручници, језички однос са Црном Гором.

Са друге стране, према писању Владислава Сотировића, одлуку да се у Републици Српској уведе екавица јавно су подржали Универзитет у Новом Саду, Министарство културе Републике Србије и Институт за српски језик САНУ (Сотировић, 2013: 53). Немали је број српских лингвиста који су се отворено залагали за екавицу, а међу њима је и Бранислав Брборић (Брборић, https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik1.html#_Toc515090617):

„Пуна стандардолошка нивелација, одн. екавизација, нуди се као легитиман граматички и социолингвистички довршетак оног процеса који заокружује примену начела опћена правилност. Национално језичко јединство успоставља се приклањањем већинском, уз то лакшем и економичнијем изговору, екавском. Ијекавски изговор какав је на снази, обавезан и у испису (нпр. вјекови, али и вијекови, дјелови али и дијелови, уз ликове диоба, дјељив, оцијенити, али оцјењивати), толико је сложен да њиме не владају ни изворни добро школовани ијекавци, а камоли они са скромним образовањем. Његову опћену правилност – ни у садашњости, а камоли у будућности – није могуће одржавати без бројнога лекторског апарата на свим подручјима јавног живота”.

Најчешћа синтаagma која се користила приликом инсистирања на једном изговору јесте „јединствени културни и духовни простор” са Србијом. Љубомир Зуковић, министар просвјете у Влади Републике Српске и заговорник увођења екавице, овако то схвата „јединство српског културног и духовног, радије бих рекао живота него простора, основа је и услов сваког другог јединства српског народа. Духовно и културно обједињен, српски народ ће смоћи снаге, и знања, да се одговарајућим средствима, избори и за политичко, и за економско јединство простора на коме су га историјске буре и сместиле” (1996: 156). За стандардизацију екавице каже (1996: 157–158):

„Управо због тога што нам је стало да избегнемо замке и опасности малих разлика, ми се и залажемо за то да се у службеној употреби сви Срби служе потпуно истим језиком. И то ће, зацело, допринети њиховом чвршћем духовном и културном јединству. Молимо бивше ијекавце да нас због тога не оптужују и да нам не додељују улогу чувара онога од чега су они побегли (...) Није нимало случајно што су се српски непријатељи, највише и пре свега,

---

¹⁹⁸ Свен Монесланд наводи сљедеће: Милош Ковачевић, Митар Пешикан, Ранко Бугарски, Иван Клајн, Егон Фекете, Васа Павковић, Михајло Шћепановић, итд. (2005: 491).

обрушавали на главне српске духовне и културне вредности, на оно што је био највећи и најснажнији израз наше духовне снаге и јединства. А то су: српска народна епика и гусле, Његош, Кочић, Дучић, Иво Андрић и слични. Право објашњење за то дао је најгрлатији заговорник босанског духа. Данас би тај исти већ казао бошњачког духа, тврдећи да су се том духу снажније супротстављали, и више му штете нанели Кочић и Андрић него све војске које су ту по несрећној Босни против њега ратовале”.

Двије године након конгреса српских интелектуалаца, тачније 25. 6. 1996. године, Народна скупштина Републике Српске поново је донијела закон о службеном језику на својој територији. Павле Ивић рећи ће да „само у таквим изузетним приликама било је могуће оно што је учињено у Републици Српској. Реч је о јединственој историјској шанси” (2012: 142)¹⁹⁹. Закон о службеној употреби језика и писма објављен је у Службеном гласнику Републике Српске 8. јула 1996. године, у броју 15. Према члану првом, овај закон односи се на употребу језика у предшколским установама, основним, средњим, вишим школама, факултетима, уџбеницима, наставним средствима и обрасцима, државним органима, средствима јавног информисања, установама, предузећима и другим организацијама, службеним евиденцијама и препискама те службеним називима, јавним натписима и ознакама. У овом закону екавица се изричито прописује у предшколским установама, основним школама, јавним гласилима и у државним органима, што се даје у сљедећим члановима. Касније ћемо у стенограму са сједнице на којој је закон усвојен видјети да је за понашање супротно члану 2. била предвиђена и казна, која је касније уклоњена. Иначе је ово био највише споран члан, неколико пута је мијењан, брисан и допуњаван а на њега су уложени и амандмани, који су касније одбачени. Неки чланови прецизирају употребу двају изговора, али екавица постаје доминантна у школи, администрацији и медијима:

„Чл. 2.

Васпитачи и наставници у предшколским установама и основним школама, по правилу, изводе васпитно-образовни рад, односно наставу, екавским књижевним изговором.

Чл. 5.

Предузећа, установе и друга правна, као и физичка лица која обављају делатност јавног обавештавања и јавна гласила: штампају новине, часописе, ревије и друге периодичне публикације, односно емитују радио и телевизијски програм екавским књижевним изговором.

Чл. 6.

Државни органи, екавским изговором и ћиричним писмом, доносе и објављују законе, друге прописе и опште акте, доносе решења, издају јавне исправе и службене акте, израђују анализе, извештаје и друге информативне материјале, издају гласила, билтене и друге публикације”

(Службени гласник Републике Српске, 1996: 654).

Ниједном се не даје предност ијекавици, осим што се у 10. члану наглашава да „српски језик ијекавског изговора изван употребе утврђене овим законом може се користити без ограничења” (Службени гласник Републике Српске, 15/1996: 654). Избор између двају изговора даје се на вишим нивоима образовања – „наставници и ученици у средњим школама,

---

¹⁹⁹ Павле Ивић и прије је коментарисао екавицу у Босни и Херцеговини када је, на Сарајевском симпозијуму, изразио жаљење Јовану Вуковићу што је из Босне и Херцеговине искључено екавско нарјечје (Ковачевић, 2021: 101).

као и наставници и студенти у вишим школама, на факултетима и академијама уметности могу користити оба књижевна изговора српског језика” (1996: 654); код изворних ауторских текстова, уколико то аутор захтијева; у издаваштву „предузећа, установе и друга правна, као и физичка лица, која обављају издавачку делатност, могу употребљавати оба књижевна изговора” (1996: 654), с тим да се изворни текстови штампају без промјена у изговору; као и у раду вјерских заједница и националних културно-просвјетних друштава.

Кад је писмо посриједи, оба су у закону заступљена и прописана је њихова равноправна употреба, али се предност даје ћирилицы – у издавачкој дјелатности ћирилица је обавезна, као и у државним органима, на натписима на магистралним, регионалним и локалним путевима, у називима мјеста, других географских области, називима улица и тргова. Сви службени називи, називи фирми, јавне ознаке и натписи искључиво се пишу ћирилицом. Латиница је дозвољена у раду вјерских заједница и националних културно-просвјетних друштава, на натписима страних представништава, те у школи – „у настави српског језика у другом, трећем и четвртном разреду основне школе обавезно се, уз ћирилично, учи и, један дан у седмици, употребљава латинично писмо” (1996: 654). За непоштовање овог закона биле су предвиђене казне – и новчане и мјере према одговорним лицима:

„Чл. 11.

Новчаном казном од 2.000 до 10.000 динара казниће се за прекршај предузеће, установа и друго правно лице, ако поступа супротно одредбама чл. 3, 4, 5. и 8. овог закона.

За прекршај из претходног става казниће се новчаном казном од 200 до 1.000 динара и одговорно лице у предузећу, установи и другом правном лицу.

За прекршај из става 1. овог члана казниће се физичко лице новчаном казном од 400 до 1.200 динара.

Чл. 12.

Новчаном казном од 400 до 1.200 динара казниће се за прекршај одговорно лице у државном органу, ако поступа супротно одредбама чл. 6. и 7. овог закона.

Чл. 13.

Непримењивање одредаба овог закона може бити разлог за покретање поступка разрешења, пре истека мандата, одговорног лица у предузећу, установи и другом правном лицу, као и државном органу”

(Службени гласник Републике Српске, 15/1996: 654).

О околностима доношења закона сазнајемо пратећи записнике са скупштине али и по свједочењу непосредних учесника. Годину дана прије сједнице на којој је усвојен, закон је већ био припремљен. У питању је 52. сједница, одржана 6. 8. 1995. године, на којој је био уврштен у дневни ред, али је врло брзо, због атмосфере међу дискутантима и противљења посланика, и скинут. Тог дана поново се поставило питање неуједначености рјешења у Уставу и Закону – дотад су оба акта, по мишљењу посланика, прописивала једнаку употребу изговора и писама а у случају доношења новог закона, један би прописивао равноправну употребу а други искључиво екавицу. Посланици су сматрали да се екавица штити како би се угодило Србији и подилазило неким политичарима. На то се питање осврнуо и министар просвјете и културе:

„Ја хоћу да кажем само следеће, неоспорно је да у нашем Уставу, па ћу и ја од те чињенице поћи, стоји одредба да је службено писмо и језик у РС српски језик јекавског и екавског изговора и ћирилично писмо. То је чињеница од које морамо и данас поћи, а коју већ данас можемо изменити ако се око тога договоримо и ако утврдимо да је то неопходно. Но, мени се чини можда да то и неће бити потребно”

(Стенограм 52. сједнице, 1996: 89).

Његови главни аргументи били су да Закон о службеној употреби језика и писма не оспорава равноправност изговора, већ да само прецизира у којим ће то областима екавица бити прописана, зато што је већ оваквом законском позицијом угрожена:

„С тога се мени чини да би равноправност екавице без овога закона била само формална на папиру, отприлике онаква каква је била равноправност ћирилице у самосталној радњи Бранка и Хамдије, односно у Социјалистичкој Републици БиХ”

(Стенограм 52. сједнице, 1996: 90).

На његове констатације одговорио је посланик Буцало, који се такође више пута јављао да оспори предложене измјене законске регулативе о језику (Стенограм 52. сједнице, 1996: 90):

„Сматрам да би усвајање оваквог закона било духовни геноцид, или боље да кажем суицид. Ово што каже министар, поштовани проф. Зуковић, да није равноправан екавски изговор до сада до доношења овог закона, ипак није тачно. Оваквим законом се заправо протезира екавски изговор и екавско писање. (...) Ја не знам шта ми са тим постижемо, да ли се ми удварамо некоме у овом тренутку и ја не вјерујем да ми тиме постајемо државотворни дио српског народа, што ћемо одбацити један врло значајан дио свога духовног богатства и своје традиције (...) Мало је дирљиво, ја признајем да је то наша тежња да помогнемо у што бржем склапању читавог српског народа на његовом животном простору, та тежња наша је искрена и дирљива а бојим се и неозбиљна, нисам сигуран да тиме нешто помажемо”.

На крају је закон скинут са дневног реда. Поново се у дискусији председавајући Крајишник осврнуо на свој лични мотив да подржи екавицу, али је и врло брзо схватио да још није вријеме за усвајање спорног закона. Пратећи полемике председавајућег, учачамо да је изван сједница за закон увелико лобирано, али очито безуспјешно:

„Само да ја потврдим, тачно је ово што каже господин Буцало. Жели се протезирати у службеној употреби екавско наречје, ако сам желио икада ишта да протурим и прогурам, то би сада желио да урадим, јер није тачно да ми не можемо ујединити народ ако не ујединимо на овој основи. Да ја одустанем један од поборника проф. Зуковића и да ми ово скинемо са дневног реда, имамо много ствари и да завршимо. Не желим да се ми свађамо, има ту пуно ствари да објаснимо једни другима”

(...)

Ја предлажем да ми ово скинемо са дневног реда, јер очито је да има толико опонената, онда нисмо ништа усагласили. Ја сам мислио да сам ја усагласио са проф. Максимовићем и Миљановићем, али очито је да то усаглашење не важи. Скидамо ово са дневног реда”

(Стенограм 52. сједнице, 1996: 91).

Момчило Крајишник говорио је о овим и каснијим догађајима на скупу „Српски језик и ћирилица основе српског идентитета” 2014. године. Наглашава да су Љубомир Зуковић,

Никола Кољевић, Радован Караџић²⁰⁰ и он сам – тадашњи министар просвјете Републике Српске, потпредседник Републике Српске, председник Републике Српске и председник Народне скупштине Републике Српске – иницирали идеју да се у Републици Српској уведе екавско нарјечје, док је сам закон припремио Љубомир Зуковић, угледајући се на онај из Србије – што видимо из претходних скупштинских расправа. Крајишник додаје:

„Као председник Скупштине РС снажно сам, како се данас то каже, лобирао да овај закон буде усвојен. Међутим, иако су ме посланици уважавали, па чак и волели, био је то Сизифов посао. Није ми много била од помоћи ни свесрдна подршка професора Кољевића, професора Зуковића и тадашњег председника Караџића. Њихова подршка није била довољна јер сам против себе имао свог великог пријатеља, председника клуба посланика професора Војислава Максимовића”

(2014: 42).

Наиме, Војислав Максимовић, посланик Српске демократске странке, професор српског језика, био је од самог почетка, како је већ назначено у претходној фази, један од највећих противника ове иницијативе, али је на крају попустио. Крајишник се носталгично присјећа самог гласања, признавајући да је сам закон изгласан једва и уз примјену разних тактика²⁰¹ (2014: 43–44):

„На самом гласању Закон је пропао. Недостајало је неколико гласова за. А била је то последња наша ратна седница Скупштине. Ја сам био несрећан као и професор Зуковић, предлагач Закона, док је професор Кољевић био равнодушан а председник Караџић се осмехивао целој представи која се завршила нашим неуспехом. Само су обојица прокоментарисали: 'Ми правимо демократску државу, а и СДС је демократска странка, а у демократији се морамо навикнути и да добијамо и губимо'. И тада ми је помогао професор Војо. Као и сваки победник питао ме је уз осмех: 'Па добро, шта сад?' Рекао сам му: 'Ето, Војо, пропаде ћирилица'. А Војо: 'Не може то тако, ти си нас збунио са екавицом'. Одмах сам реаговао: 'Да ли то значи да ти приговараш на начин гласања'. Војо је потврдио и одмах уложио приговор на нерегуларност у гласању. И поновили смо гласање. Сви су посланици гласали за закон осим Воје, који је био суздржан. Тако је уведена ћирилица у РС као службено писмо а екавица као службени језик”.

Ова свједочења поткрепљују и записници. На 60. сједници Народне скупштине Републике Српске, одржаној 25. 6. 1996. године, као 18. тачка дневног реда, био је опет Закон о службеној употреби језика и писма. Сама сједница и њен тонски запис не говоре нам много о околностима о којима пише Крајишник, али се види да је закон усвојен напречац. Наиме, већ

---

²⁰⁰ Бранислав Брборић такође износи једно аутентично свједочанство – „Имао сам прилике више пута срести *песника и психијатра* Радована Караџића, последњи пут почетком 1997. године. Слободан Реметић и ја били смо с њиме у друштву само 65 минута, приликом наше посете Српском Сарајеву. Питао сам га, и питали смо га, да ли је екавица била његова идеја. 'Није, него Крајишникова!' – рекао је. 'Ја сам је разумио и подржао!' – додао је, јер – 'можда је посљедња добра прилика да постанемо модерна нација, европска!'” (Брборић, <https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik3.html>).

²⁰¹ Да је свједочење вјероватно вјеродостојно и да су се политичари у то вријеме довијали различито, потврђује и сјећање Љубомира Зуковића, које се односи на иста два судионика али на различит догађај – Војислава Максимовића и Момчила Крајишника. Наиме, Зуковић говори о мијењању назива *Српска Република у Република Српска* и напомиње: „измену назива наше тек рођене државе прихватила је и Народна скупштина на свом наредном заседању у Бијелини, 14. септембра исте године. Прихватању је претходио за мене неочекиван покушај председника Скупштине да измену у називу прикаже као ненамерну опаску у Записнику са претходне седнице. За 'примедбу' на Записник и њену 'исправку' био је задужен мој колега Војислав Максимовић, председник клуба СДС-а. И данас ми је чудно да је истинољубиви колега Максимовић пристао на ту улогу” (Зуковић, 1996: 12).

на почетку сједнице договорено је да се не иде у расправу по тачкама дневног реда, већ да предсједник сам бира редослијед, те да се приједлози изгласавају брзо (Стенограм са 60. сједнице, 1996: 1–3), што је он и искористио како би више пута у згодном тренутку изнио питање језика. Први пут је суздржан био посланик Војислав Максимовић, што је значило да се закон одгађа док за њега не гласа и његов највећи противник.

„Војо, хајде да се и ти усагласиш. Добро идемо даље.

(Полемика с мјеста).

Одгодили смо и овај закон”

(Сједница 60, 1996: 5).

Након још неколико дискусија о другим питањима, предсједник поново напомиње: „ја вас молим да прогурамо језик ако икако може. Идемо редом!” (Сједница 60, 1996: 7). Други пут је гласано за амандман, тј. да ли да се уклони спорни члан два, који прописује да наставници у школама говоре екавицу. Након што је амандман одбачен, предсједавајући поново тражи гласање, а посланик Максимовић опет је био суздржан:

„Ко је суздржан?

Ви сте, сваки пут морамо инсистирати на томе, као да је само мени у интересу.

Закон није усвојен.

(Полемика с мјеста).

Погледајте шта Туђман ради, ви се сви правите бољи католици од папе, говориће екавски само онај ко хоће.

(Полемика с мјеста²⁰²)”

(Сједница 60, 1996: 9).

Закон је усвојен тек након неколико неуспјелих покушаја и уз подршку посланика Војислава Максимовића, што потврђује претходну Крајишникову причу. Из овог свједочења сазнајемо да су мотиви политичара у Републици Српској били двоструки. Прво, вјеровали су да два нарјечја дијеле а не обогаћују један језик, и друго, страховали су да ће инсистирање на ијекавици можда значити утапање у један заједнички језик за цијелу територију Босне и Херцеговине.

Против закона буниле су се и политичке странке. Милан Шипка у документима из овог периода (2001: 263) доноси проглас Српске странке Крајине и Посавине, у којем стоји:

„По наређењу министра за информисање српски народ западно од Брчког треба да се одрекне језика својих предака и да ијекавштину Петра Кочића и Бранка Ћопића коначно препустимо Хрватима и Муслиманима. Прво су нас присиљили да им уступимо Републику Српску Крајину и тзв. Високу Крајину, а сада се захтјева да им уступимо и језик и тако легализујемо окупацију најзападнијих српских крајева”.

У наведеном наређењу од 19. фебруара 1997. године, које се често цитира и исмијава – будући да је његов текст састављен измијешаном екавицом и ијекавицом, стоји да се сва

---

²⁰² У стенограму се мијеша екавица и ијекавица.

средства јавног информисања обавјештавају да примјењују Закон о службеној употреби језика и писма из 1996. године и да јавност обавјештавају на екавском књижевном изговору. У акту се такође напомиње да, ако се закон не буде примјењивао досљедно, може да буде и санкција. Сам допис показује да је ипак дошло до приличних турбуленција у језику у употреби. Поред тога што су изворни ијекавци морали да се привикну на нову ситуацију, нарочито у медијима, државним органима, издаваштву и школи, дошло је до најгоре могуће варијанте, а то је мијешање двају изговора. Милош Ковачевић забиљежио је основне карактеристике тог језика: „мијешање екавских и (и)јекавских рефлекса гласа 'јат' не само у истом тексту него често и у истој реченици, затим замјена (и)је – без обзира да ли је оно од 'јата' или није – са е, ијекавска мелодија екавских облика, и на крају (мада не и посљедње) губљење реченичне мелодије због емфатичког акцента на свакој екавској лексеми (Ковачевић, 1999: 172).

5.2.2. Федерација Босне и Херцеговине

Федерација Босне и Херцеговине настаје 1994. године Вашингтонским споразумом, чиме двије некада сукобљене заједнице постају један ентитет и од тог тренутка језичка политика Хрвата и језичка политика Бошњака бивају суочене једна са другом и предстоји им међусобно усаглашавање. Већ приликом доношења Устава на Уставотворној скупштини Федерације Босне и Херцеговине настао је скандал који се директно тиче језика. Наиме, проблем је био сам устав и његово првобитно објављивање у Службеном гласнику, као и његова каснија нелегална и нелегитимна измјена²⁰³. Важност овог догађаја огледа се у томе што представља тек почетак незаконитих радњи и тај је неспоразум одмах пореметио односе Хрвата и Бошњака и њихових актера језичке политике, што ће условити и наредне године заједничког дјеловања, поготово реакције и политичке потезе Хрвата, који бивају маргинализовани и често им се негира право на сопствени језик. Симптоматично је и то да се о овом скандалозном догађају не оглашавају лингвисти из Хрватске, што је додатно утицало да Хрвати у Босни и Херцеговини напосљетку попусте и више не инсистирају на тој теми.

О околностима доношења Устава Федерације Босне и Херцеговине често је писао Радослав Додиг, посланик у Уставотворној скупштини Федерације БиХ. Додиг је на првој сједници сам тражио да се скупштина изјасни о називу језика Бошњака-Муслимана, који је на енглеском језику Устава гласио „bosniac language”²⁰⁴ јер се у материјалима налазио израз *босански* (*Večernji list*, 6. 10. 1996: 10). Додиг је, коментаришући посвећено језичка питања, инсистирао да се овај потенцијални проблем одмах ријеши. Поред Додига, ситуацију са именовањем језика детаљно разлаже и објашњава судица Мирко Бошковић у својим издвојеним мишљењима о одлукама Уставног суда Федерације Босне и Херцеговине. Иако је овај случај фалсификаторства познат бројним хрватским, па и српским лингвистима (Musa, 2006; Baković, 2021; Dodig, 2004, 1999; Šipka, 2001), ипак му се као преседану није посветила дужна пажња и тај спорни догађај остао је – нарочито након одлуке о конститутивности народа – заборављен.

Наиме, Уставотворна скупштина Федерације Босне и Херцеговине донијела је Устав Федерације Босне и Херцеговине 1994. године, који је био изгласан и састављен на два језика: бошњачком и хрватском. Устав на бошњачком језику, чланом 6, прописује да су службени језици *босански* и хрватски а службено писмо латиница (Устав, 2, https://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html). У Уставу Федерације Босне и Херцеговине на хрватском језику пише исто – да су службени језици *босански* и хрватски. Ова ситуација сама по себи изазива одређене дилеме јер знамо да се Хрвати у Босни и Херцеговини тих година жустро противе називу *босански*. Детаљније истражујући, наилазимо на податак да је оригинална верзија на хрватском језику садржавала назив *бошњачки језик* и да је тако и договорена и објављена у Службеним новинама Федерације Босне и Херцеговине, али да је тај број, од 21. јула 1994. године, убрзо повучен и замијењен новим тиражом са потпуно истим садржајем и датумом, осим те једне језичке ситнице – дошло

²⁰³ Испоставља се да је ово још један у низу проблема са оригиналним документима, будући да се не зна ни гдје је оригинал Дејтонског мировног споразума.

²⁰⁴ На службеној страници ОХР-а (институција која надгледа спровођење Дејтонског мировног споразума у Босни и Херцеговини) и даље се налази Устав Федерације Босне и Херцеговине из 1994. године, у којем стоји (члан 6): „The official languages of the Federation shall be the Bosniac language and the Croatian language. The official script will be the Latin alphabet” (<https://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/FBH/FBH%20CONSTITUTION%20FBH%201-94%20and%2013-97.pdf>).

је до замјене назива језика и умјесто *бошњачки* стоји *босански* (Šipka, 2001б: 130)²⁰⁵. Спорни поновљени тираж са називом *босански* (Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, 1/1994: 1) настао је интервенцијом секретара Комисије за уставна питања Уставотворне скупштине Федерације Босне и Херцеговине Ведрана Хаџовића, који је у писму директору рекао да је дошло до грешке и да би „требало извршити исправак, тако да се ријеч ’бошњачки’ испред ријечи ’језик’ замјењује ријечју ’босански’” (Šipka, 2001б: 131)²⁰⁶.

Дакле, већ у првим годинама постојања Федерације Босне и Херцеговине дошло је до кршења Устава, фалсификовања докумената и процедуралних пропуста – а што је касније признао у својим образложењима и Уставни суд Босне и Херцеговине – и због тога ће хрватска језичка политика у Босни и Херцеговини дијелом бити условљена овим догађајем. Постоји и мишљење да је члан Устава о службеном језику двосмислен и да се заправо и не може прецизно одредити да ли су у питању један језик који се различито именује или два језика, јер је „формулација статуса језика свесно остављена нејасном како би се помирили супротстављени политички ставови о будућности ове заједнице” (Стојкановић, 2015: 96). Како год било, сматра се да је назив језика наметнут једном народу, да се тим чином признавања игноришу процедуралне неправилности и злоупотребе овлашћења, те „улазак назива босански језик као уставног рјешења у службене федералне прописе на хрватском језику грубо је кршење правних одредаба”, како ће то оцијенити Радослав Додиг (2004: 70).

Премда су Хрвати на почетку потписивањем мировних споразума наизглед били задовољни, што видимо и по једном наслову у *Вечерњем листу* (4. 10. 1996: 8) „Федерални законски прописи јамче хрватски језик и хрватске наставне програме у хрватским срединама – Основна национална права нису угрожена”, касније се та ситуација увелико мијења. Наиме, као што је у претходном поглављу детаљно разложено, Хрвати су у основним и средњим школама, као и на факултетима на подручју Херцег Босне изводили наставу по плановима и програмима из Хрватске, а након што су надлежности послје Дејтонског споразума постепено прелазиле на Федерацију, предвиђено је да се сва питања образовања уређују у кантонима, а уколико се ради о мијешаним кантонима, тада у општинама. У прелазном периоду, важећи су били закони из Херцег Босне и Републике Босне и Херцеговине истовремено (*Večernji list*, 4. 10. 1996: 8). Заправо је међусобно усаглашавање трајало скоро три године, све до 1997. године, када је завршен процес успостављања кантона – доношења и објављивања њихових устава, те

---

²⁰⁵ „Тачно је да су постојале двије верзије првог броја Службених новина Федерације БиХ на хрватском језику. У првој верзији стајао је назив бошњачки, а у другој *босански* језик. Према обавјештењима добивеним од директора Службених новина, прва верзија није ’званична’, јер је штампана у ограниченом броју и дистрибуирана само као узорак, док је друга верзија, након исправке, дистрибуирана свим корисницима Службеног листа” (Šipka, 2001б: 130).

²⁰⁶ Овако о спорној ситуацији говори један од учесника Радослав Додиг „Прије самог гласовања о усвајању Устава тражио сам у расправи (једини сам ја у њој судјеловао) да ми се одговори који је назив, бошњачки или босански, мјеродаван. Предсједатељ Скупштине Мариофил Љубић одговорио ми је да ће то прије објављивања у Службеним новинама ФБиХ усугласити Комисија за утврђивање истовјетности текстова на двама језицима. Ускоро сам и сам био именован у наведену Комисију. Међутим, она се није никада састала да утврди истовјетност уставна текста, ни у 1994., а нити до рујна 1996. до када јој је трајао мандат. Ускоро је 21. септембра 1994. објављен текст Устава на хрватском језику, гдје је стајало ’босански језик’. Тражио сам од предсједатеља Скупштине да каже тко је верифицирао хрватски текст, посебице када је чл. 6. у питању. Он ми је рекао да је главни тајник Уставотворне скупштине Авдо Чампара 1. коловоза 1994. упутио писмо Службеним новинама ФБиХ, у којему тражи од издавача да у тексту на хрватском језику замијени израз ’бошњачки језик’ с изразом ’босански језик’, као да је дошло до погрешке. Гледајући правно, тајник није имао компетенције за давање исправка и тумачење уставна текста. То је могла само скупштинска Комисија, односно сама Скупштина” (Dodig, 1999). Додатну сумњу у све производе и различита имена секретара, као и рекла-казала приче, будући да нико још увијек није објавио нити алтернативну верзију Службених новина, нити поменуто писмо секретара.

оснивања министарстава (Dizdar, 2008: 94). У федералном Министарству образовања, науке, културе и спорта постојале су извјесне потешкоће између министара и њихових замјеника јер је ова институција, по каснијем признању једног од именованих министара²⁰⁷, углавном била подијелена између ХДЗ-а и СДА (*Ослобођење*, 4. 11. 2000: 2), што имплицира да су се одлуке доносиле не само по националном кључу већ и по партијском и политичком.

Још је у децембру 1994. године одржан велики научни скуп у Неуму, *Хрвати у Босни и Херцеговини – циљеви и могућности*, који је окупио научнике и „мислеће Хрвате” како би се установило који су „оптимални интереси Хрвата и како их заштитити”. Једно од најважнијих питања било је то да ли да се ради по свехрватском програму или програму Хрвата у Босни и Херцеговини – да ли је та платформа дио заједничког хрватског подухвата или је засебна. Члан предсједништва скупа проф. др Зденко Кордић у уводној ријечи рекао је да је то „вријеме које се може сматрати судбоносним за хрватски народ у Босни и Херцеговини” (1995: 7). Скупу се обратио и Далибор Брозовић, водећи хрватски лингвиста, у име предсједника Хрватске Фрање Туђмана, рекавши да се ту „разматра судбина босанскохерцеговачких Хрвата” (1995: 17). Он је изнио три могуће хрватске заблуде – прва је она о постојању тројнога бошњачког народа, којем припадају и католици, друга се тиче српске политике, која Хрватима никако не може бити савезник, и трећа је о утапању Бошњака у хрватску нацију. По његовим ријечима, које су заправо порука хрватског предсједника, те три ствари су недопустиве и Хрвати треба од њих да се дистанцирају. Овај скуп важан је због тога што су Хрвати ријетко, бар што се језичке политике тиче, постављали питање да ли њихова политика треба да се разликује од загребачке и сви су њихови језичкополитички потези зависили од оних у Хрватској – од назива језика до школских програма. Након добијања конститутивности и престанка рата, полако почиње да се прича о могућностима другачије политике. На скупу је било говора и о језику и писму. Редовни члан ХАЗУ Веселко Короман потврђује то у свом раду „Опаске о писму, језику и књижевности Хрвата Босне и Херцеговине” (1995: 321–329): „о писцима из Босне и Херцеговине не може се говорити као о писцима из покрајине или покрајинским писцима. Они су средишњи (метрополски, ако баш хоћемо) колико и писци из Загреб. Њихова културна и цивилизацијска свијест, премда била у нечему и осебујна, није мање обједињујућа од оне коју, на исто тако особен начин, изражавају и књижевници из јужне или сјеверне Хрватске, нити је мање матична. Укратко, срећа је што имамо хрватску умјетничку књижевност Херцег-Босне већ седам и по стољећа. Она је наше богатство, једна од боја опћенародне духовности”. На крају, порука јавности са скупа гласила је:

„Хрватски знанственици, културни дјелатници, умјетници и господарственици, политичко водство и духовници нашег народа, у јединству става и намјера, поновно су потврдили повијесну чињеницу одлучујућег удјела хрватског народа на формирање и уобличавање Босне и Херцеговине кроз сва времена и епохе. Колико год да се захвати у повијесну даљину и дубину, Хрвате увијек налазимо као главни и незаобилазни чимбеник у Босни и Херцеговини”

(Markotić, 1995: 329).

Овом је поруком одговорено на почетно питање скупа – да ли се ради о свехрватском програму или о програму Хрвата у БиХ. Сам скуп имао је карактер сличан конгресима интелектуалаца Бошњака и Срба. Скоро истовјетна конференција одржана је десет година послје у истом граду – *Уставно-правни положај Хрвата у Босни и Херцеговини: правни*

---

²⁰⁷ Министар је у овом интервјуу критиковао и радну етику запосленика, као и сумњиве финансијске трансакције, што само употпуњује слику хаотичног стања у овом сегменту друштва.

статус, језик, медији, образовање, култура. За разлику од претходног, на овом је састанку говорено о неравноправности Хрвата у политичком, културном и медијском смислу и сумирали су се резултати дотадашње политике. Између два скупа дошло је до неких промјена у поимању хрватске језичке политике. Наиме, испрва, у почетним годинама рата, током формирања једнонационалне Херцег Босне, Хрвати у Босни и Херцеговини у потпуности су преузели сва начела хрватске језичке политике, језичке приручнике, наставне планове и програме и та је политика добрим дијелом била „свехрватска”. Касније се јављају гласови – попут ставова Иве Прањковића, редовног професора на Одсјеку за кroatистику Филозофског факултета у Загребу, који је утврдио да „данашња хрватска језична политика не иде на руку босанскохерцеговачким Хрватима”, уз аргумент да се босанскохерцеговачки Хрвати бомбардују хрватским неологизмима и архаизмима а да се мало ради на подизању опште језичке културе (*Večernji list*, 30. 11. 1997: 12). Иво Прањковић ће и изнијети да се Хрватима у Босни и Херцеговини одузима право на специфичности, коју имају остале регије у Хрватској²⁰⁸ (Сплит на икавизам, Загреб на кајкавски), док се неке особине хрватског језика у Босни и Херцеговини, попут оријентализама, не толеришу. Ово мишљење заправо можемо означити и као почетак другачијег погледа на језичку политику Хрвата у Босни и Херцеговини, које ће се у сљедећој фази још и више чути. И даље је, међутим, доминантан став о јединственом хрватском језику и „борби за чистоћу хрватског језика у Херцег-Босни” (Laznibat, 1997: 113). Интензивно се говори и о „учењу” хрватског језика и о језичкој оријентацији на „хрватски, рецимо чисти језик”, „тјерање и истискивање језичких натруха и награда из језичне упорабе на свом подручју и на свим разинама” (Laznibat, 1997).

Године 1997. у Мостару је одржан научни скуп *Мостарски дани хрватског језика* – по ријечима уредника први кroatистички састанак у Босни и Херцеговини (1999: 5). Скуп су чинили прилози из области језика и књижевности, а у његовом предговору се посебно напомиње повезаност босанскохерцеговачких Хрвата са Хрватском: „радосни смо што смо стварањем неовисне Републике Хрватске стекли увјете за успјешно рјешавање питања материнског језика као једног од темеља националне опстојности Хрвата на овим просторима” (1999: 5). На том скупу поновљена је и потцртана општа хрватска језичка политика, коју су изнијела два водећа хрватска лингвиста у својим рефератима – да је хрватска језичка норма општехрватска и да се она одређује у Хрватској (1999: 10–28). Поруке са овог скупа заправо су кључне ставке експлицитне хрватске језичке политике у Босни и Херцеговини, која се креирала у Загребу и њена исправност и добронамјерност углавном се није доводила у питање. Хрвати из Босне и Херцеговине у тој су политици учествовали тако што су свој израз покушавали што више приближити прописаном говору, те што су њихови представници били чланови неких језичких тијела у Хрватској, „због посебне бриге за цјелину хрватскога књижевнога језика” (Babić, 1997: 160). У овој фази објављена су и нека капитална дјела која се односе на културни и друштвени живот Хрвата на овој територији. На примјер, 2001. године почиње да се објављује едиција Матице хрватске и Напретка *Хрватска књижевност БиХ у 100 књига*, која се сматрала „највећим издавачким пројектом у Федерацији Босне и Херцеговине” (*Ослобођење*, 28. 9. 2001: 12) а 2002. године издан је *Лексикон Хрвата у БиХ*, заједнички пројекат Матице хрватске, Хрватске заједнице Херцег Босне, Свеучилишта у Мостару, Напретка и Врхбосанске митрополије (*Ослобођење*, 28. 9. 2001: 11).

Што се тиче језика у употреби, према анализама Марије Мусе, за разлику од ратног периода, када се у администрацији и у преводима на хрватски језик разних административних

---

²⁰⁸ Овај лингвиста сматра се једним од оних који су се „континуирано супротстављали радикалнијим језичним рјешењима” (Роџгај Наџи, Балаџић Вулс, 2018: 65). Отворено се, на примјер, супротставио објављивању програмских начела ХДЗ-а у часопису *Језик*, чији је аутор Далибор Брозковић.

текстова у потпуности придржавају хрватске стандардне норме, у административном стилу од 1995. године уочава се недоследност превода. Примјећује се како се само задовољава форма и потреба за равноправношћу, а да текстови углавном нису писани хрватским стандардним језиком – поједине лексеме остају незамијењене, гријеши се у облицима футура првог итд. У мјестима гдје су Хрвати већина, према писању ове ауторке, долази до погоршања некадашњег стања – наиме, „почетком деведесетих година наглашена је скрб о упораби хрватског језика у текстовима административнога стила па донекле и тежња спрам језичком пуризму у текстовима Народнога листа ХЗ / Р Херцег-Босне” (2017: 51), док након тога биљежи неодговорнији однос према хрватском језику и службеним преводима.

У овој фази Хрвати и даље настоје да свој језик и језичку политику утврђују на исти начин – по угледу на Загреб, али истовремено, сада ту политику морају да ускладе са чињеницом да се налазе у заједничком ентитету са Бошњацима, поготово кад је у питању законско устројство Федерације. Како бисмо разјаснили изузетно конфузно питање језика у прописима, надаље у тексту преносимо одредбе о језику устава десет федералних кантона, заједно са датумом доношења устава и објавом у службеном гласнику одговарајућег кантона закључно са 1997. годином. Устави се представљају на наведени начин јер у историјском смислу имају много неуједначености, измјена, верзија и амандмана. На примјер, у неким кантонима постоје верзије на бошњачком и на хрватском језику које се разликују, неке амандмане на уставе донијеле су скупштине кантона а неке измјене наметнуте су одлукама Уставног суда Федерације Босне и Херцеговине или Уставног суда Босне и Херцеговине, а пошто је за овај рад важан историјски преглед и јасно утврђивање чињеница током сваке године, потребно је имати у виду који се прописи тачно примјењују у свакој фази. Преглед је дат према одговарајућим службеним листовима кантона, према Šipka, 2001: 270–274, те публикацији *Ustavi Bosne i Hercegovine* (1997), Sarajevo: Federalno ministarstvo pravde. Након устава кантона, даје се преглед законских рјешења у образовању у свих десет кантона, сортирано и прикупљено према Јабуџар, 2001: 73–77. Овакав преглед омогућава нам да хронолошки пратимо ситуације у појединим кантонима, да језичка законска рјешења смјестимо у одређени историјски контекст, те да их упоредимо међусобно, али и са садашњим стањем.

***

Устав Унско-санског кантона објављен је 16. јуна 1995. године у Службеном листу Унско-санског кантона, 1/95. У његовом члану 8. стоји да су службени језици кантона *босански* и хрватски језик, службено писмо је латиница, а остали језици се могу користити као средство комуникације и наставе.

Закони о основној и средњој школи Унско-санског кантона објављени су у Службеном гласнику Унско-санског кантона, 3/97. Чланом 3. утврђено је да се у основној школи настава изводи на „стандардном босанском језику или стандардном хрватском језику”²⁰⁹, основна школа осигурава заступљеност оба писма, а ученици у прва три разреда треба да савладају и

---

²⁰⁹ Дата је тачна формулација из прописа, стога наводници, а тако је и надаље у дијелу о уставима и законима кантона.

латиницу и ћирилицу. Чланом 6. утврђено је да се настава у средњој школи изводи на „стандардном босанском језику или стандардном хрватском језику, латиничним писмом”²¹⁰.

Устав Жупаније посавске објављен је 10. априла 1996. године у Народним новинама Жупаније Посавине, 1/96. Чланом 10. прописано је да су службени језици жупаније хрватски и бошњачки језик. Службено писмо је латиница, а „остали језици се могу упорабљавати као средства комуникације, сукладно закону”.

Закон о основном школству Посавског кантона/жупаније објављен је у Народним новинама Жупаније посавске, 3/97. Њиме је прописано да се настава у основним школама изводи „на хрватском језику”. Закон о средњем школству објављен је нешто касније, у Народним новинама Жупаније посавске 1/98, и њиме је прописано да „настава у средњој школи изводи се на хрватском и бошњачком језику”.

Устав Тузланско-подрињског кантона²¹¹ објављен је 25. јуна 1997. године у Службеним новинама Тузланско-подрињског кантона, 7/97. Члан 7. овог акта утврђује да су службени језици Кантона *босански*²¹² и хрватски језик. Службено писмо је латиница, а остали језици могу се користити као средства комуникације и наставе.

Закон о основној школи Тузланско-подрињског кантона објављен је у Службеним новинама Тузланско-подрињског кантона, 4/97. Прописано је да се у основној школи настава изводи „на босанском књижевном језику ијекавског изговора и хрватском књижевном језику ијекавског изговора”²¹³. Надаље, „цјелокупан одгојно-образовни рад у основној школи изводи се уз употребу латиничног писма, с тим што су ученици дужни да у току прва три разреда савладају и ћирилично писмо, у тој мјери, да би се њиме могли служити”. Закон о средњим школама објављен је у Службеним новинама Тузланско-посавског кантона, 4/97. Он прописује исто – настава се изводи „на босанском књижевном језику ијекавског изговора и хрватском књижевном језику ијекавског изговора”, с тим да се настава изводи „уз употребу латиничног писма”.

Устав Зеничко-добојског кантона објављен је 25. маја 1996. године у Службеним новинама Федерације БиХ 7/96²¹⁴. Чланом 9. дато је да су службени језици кантона *босански* и хрватски језик. Службено писмо је латиница, а остали језици могу се користити као средство комуникације и наставе.

Закон о основној школи објављен је у Службеним новинама Зеничко-добојског кантона, 5/97. Према прописаном, настава се изводи на „босанском или хрватском књижевном језику, ијекавског изговора”. Ученицима је омогућено да у прва три разреда савладају и ћирилицу и латиницу. Закон о средњој школи објављен је у Службеним новинама Зеничко-добојског

---

²¹⁰ Ова законска рјешења слична су оним пријератним, нарочито када су у питању писма, с тим да се разликује назив језика.

²¹¹ Уставни закон Тузланско-подрињског кантона објављен је 13. септембра 1994. године у Службеним новинама Тузланско-подрињског кантона, које су изашле у једном издању („издање на босанском и хрватском језику”) (Службене новине Тузланско-подрињског кантона, 1/1994).

²¹² На хрватском језику стоји *бошњачки* (Šipka, 2001: 271).

²¹³ Ова формулација слична је првобитном одређењу језика у Уставу Босне и Херцеговине из 1993. године, с изузетком назива језика.

²¹⁴ Устав је првобитно објављен у Службеним новинама Федерације БиХ а затим су амандмани на Устав објављени у Службеним новинама Зеничко-добојског кантона, 1/1996.

кантона, 5/97. Настава се изводи „на босанском или хрватском књижевном језику, ијекавског изговора, латиничним писмом”.

Устав Босанско-подрињског кантона објављен је јула 1997. године у Службеним новинама Босанско-подрињског кантона 3/97. Члан 8. Устава прописује да су службени језици кантона *босански* и хрватски језик. Службено писмо је латиница, а остали језици се могу користити као средство комуникације и наставе.

Закон о основној школи објављен је у Службеним новинама Босанско-подрињског кантона, 8/97. Њиме је установљено да се настава у овом кантону изводи на „босанском језику”. Закон о средњој школи објављен је двије године касније, у Службеним новинама Босанско-подрињског кантона, 8/99. Настава се изводи на „босанском књижевном језику ијекавског изговора и хрватском књижевном језику ијекавског изговора”. У школи се настава одвија само на латиничком писму.

Устав Средњобосанског кантона објављен је у Службеним новинама Средњобосанског кантона 16. 1. 1997. године. Чланом 8. регулисано је да су службени језици кантона *босански*²¹⁵ и хрватски. Службено писмо је латиница, док се остали језици могу користити као средства комуникације и наставе.

У овом кантону, једином од девет који нема своје законе о средњој и основној школи, примјењују се федерални закони и то Закон о основној школи из 1990. године, објављен у Службеном гласнику СРБиХ, 39/90, а исправке су донесене 1993. и 1994. године. Према одредбама овог закона настава се изводи на „стандардом књижевном језику ијекавског изговора конститутивних народа Републике Босне и Херцеговине, који се именује једним од три назива: босански, српски, хрватски”. За разлику од осталих кантона, у овом се у цјелокупној настави прописује равноправност писама, с тим да дјеца и латиницу и ћирилицу савладају у прва три разреда, уз додатак – „прво писмо утврђује управни одбор школе, уважавајући мишљење родитеља и средине из које се врши обухват дјеце”. Закон о средњој школи донесен је 1990. године, објављен у Службеном листу СРБиХ, 39/90, са исправкама 1993. и 1994. године. Према одредбама Закона о средњој школи настава се изводи на „стандардом књижевном језику ијекавског изговора конститутивних народа Републике Босне и Херцеговине, који се именује једним од три назива: босански, српски, хрватски”. Исто као и у основној школи, школа је дужна да обезбиједи равноправну употребу оба писма.

Устав Херцеговачко-неретванског кантона донесен је 23. децембра 1997. године. Чланом 8. прописано је да су службени језици кантона *босански*²¹⁶ и хрватски. Службено писмо је латиница, а остали језици могу се користити као средства комуникације и наставе, у складу са законом.

Закон о основном одгоју и образовању, који је објављен у Службеним новинама Херцеговачко-неретванског кантона, број 5/2000, прописује да се настава изводи „на босанском језику, или хрватском језику и на латиничном писму”.

Устав Жупаније западнохерцеговачке објављен је у Народним новинама Жупаније западнохерцеговачке, 15. 4. 1996, 1/1996. Чланом 10. прописује се – службени језици Жупаније

---

²¹⁵ На хрватском језику назив је *бошњачки* (Šipka, 2001: 272).

²¹⁶ На оба језика стоји *босански* (Šipka, 2001: 273).

су хрватски и бошњачки језик. Службено писмо је латиница, а „остали језици се могу употребљавати као средства комуникације и наставе сукладно закону”.

Закон о основном школству објављен је у Народним новинама Жупаније западнохерцеговачке број 7/97. Прописује сљедеће: у основној школи у употреби су „хрватски и бошњачки језик и латинично писмо”. Члан 4. Закона о средњем школству, објављен у Народним новинама Жупаније западнохерцеговачке број 7/97, санкционише „хрватски и бошњачки језик и латинично писмо”.

Устав Кантона Сарајево објављен је у Службеним новинама Кантона Сарајево 11. 3. 1996, број 1/96. Нема одредбе о језику. Међутим, 2000. године донесени су Закон о основном образовању и одгоју – објављен у Службеним новинама кантона Сарајево, 7/98. и 9/2000, као и Закон о средњем образовању, објављен у Службеним новинама Кантона Сарајево, 1/98. и 9/2000. Нити у једном закону није регулисано питање језика. Питање писма одређено је чланом 4. Закона о основном одгоју и образовању сљедећом формулацијом: „основна школа осигурава да у прва три разреда ученици савладају и латиницу и ћирилицу, с тим да се у првом разреду започиње са учењем латинице”, док у средњој школи није регулисано.

Устав Херцегбосанске жупаније објављен је 23. 12. 1996. у Народним новинама Херцегбосанске жупаније, 3/96. Службеним језицима жупаније одређени су хрватски и бошњачки језик. Службено писмо је латиница а остали језици „се могу употребљавати као средства комуникације и наставе сукладно закону”. Што се тиче образовања, Закон о основном школству објављен је у Народним новинама Херцегбосанске жупаније, број 4/98, и њиме је утврђено да се настава у основним школама изводи на „хрватском језику”. Закон о средњем школству објављен је у Народним новинама Херцегбосанске жупаније, број 3/98, и њиме се прописује да се настава у средњим школама изводи на „хрватском и бошњачком језику”.

***

Иако се унеколико разликују, сви уставни имају заједничких карактеристика. Најприје, признају се као службени углавном хрватски и бошњачки језик или се о језику и не говори. Заправо, у уставима је претежно преузет одговарајући члан Устава Федерације Босне и Херцеговине, с тим да се у три кантона (Жупанија посавска, Западнохерцеговачка жупанија и Херцег-босанска жупанија) у хрватском преводу „исправно употребљава назив бошњачки језик” (Musa, 2005: 26). Пет устава у почетку уопште није имало превод на хрватски језик. Друго, у уставима углавном не налазимо ћирилицу као службено писмо, иако је оно у континуитету (са кратким ратним прекидима и забрањивањима) званично писмо више од сто година и иако се помиње и у *Правопису* Сенахида Халиловића као писмо којом је писана Повеља Кулина бана (1996: 148). Шимун Муса, професор на Свеучилишту у Мостару, прокоментарисаће стање у уставима кантона овако: „многи неначелни и произвољни поступци исходили су неконзистентна рјешења, недоследне и различите називе и самих језика у уставима жупанија Федерације БиХ као и низ поремећаја у језичној пракси” (Musa, 2018: 387) – а као конкретне проблеме, између осталог, наводи и то да у држави нема довољно професора хрватског језика јер се школују само на једном факултету (у Мостару) и да често рјешења у уставима и законима и не буду примијењена у учионицама. Због различите структуре становништва у кантонима „долази до 'прегласавања' по мјери бројнијих те настају отежани процеси усклађивања планова и програма и образовних курикулума уопће” (Musa, Musa, 2008: 59).

Већина закона о основном и средњем образовању није у складу са Уставом Федерације Босне и Херцеговине. Такође, донесени су у различитим периодима, а у међувремену је вјероватно настава држана на дотад важећим правилима или, што је још горе, према личном избору и осјећају наставника, школе или неке више инстанце. И треће, и најважније, на толико малој територији и са толиким бројем становника у употреби је чак десет различитих комбинација којима се формулише назив језика и употреба писма, а када томе додамо чињеницу да понекад није сасвим јасна употреба везника и запета, који се могу различито тумачити – да ли везник „и” значи да се на истом мјесту, у истој учионици, са истом дјецом изводи настава на оба језика а везник „или” да један замјењује други, видимо да је безброј комбинација и тумачења могао да изњедри многе проблеме и застоје у пракси, а да не говоримо о томе какво су знање и утисак о језику којим говоре стекли ученици. Поврх свега, не треба заборавити да су у учионицама и даље били професори српскохрватског језика који су завршили факултете у заједничком систему, те сад треба да се определијеле и прилагоде новој ситуацији²¹⁷. Да би дијелом пренебрегнуле проблеме са наставним кадром, школе су на територији Федерације Босне и Херцеговине махом, иако не искључиво, објављивале заједничке конкурсе у којима траже наставника *босанског* и хрватског језика и књижевности, што видимо по огласима објављеним у дневним новинама (*Ослобођење*, 6. 10. 1998: 18)²¹⁸.

Брзо након објављивања првих закона, а заједно с њима и инструкције федералног министарства образовања о употреби два наставна плана и програма на цјелокупној територији Федерације, о њима су говорили и омбудсмани (*Ослобођење*, 29. 19. 1997). Наиме, закључили су да се правна регулатива не може мијењати договором политичких странака, да основно и средње образовање не могу бити истовремено регулисани трима прописима и да ниједан кантон нема наставне планове и програме већ само законе, а постојећи из 1993. имали су само привремен карактер, те их треба мијењати. И из ове примједбе је очито да су многи проблеми који се тичу образовања рјешавани политички и међустраничким договорима. Школски систем је у овој фази потпуно децентрализован и противрјечан – а његова два дијела „нису међусобно комуницирала све до вељаче 1996. када су раздвојене надлежности Владе БиХ и Владе Федерације БиХ” (Dizdaj, 1998: 31). У Извјештају о хуманом развоју Босне и Херцеговине (1998: 62) стоји да је на послератно образовање утицало неколико фактора:

„Напуштање изразито централистичког и јединственог образовног система и покушај слабљења доминације једне идеологије и једне филозофије; ратна разарања и уништавање образовних објеката; подјела земље на регије под контролом трију војних снага, а касније на ФБиХ и РС, те различито профилирање образовног система; разлике у управљању и руковођењу у систему образовања (...); неуједначеност педагошких стандарда и неједнака развијеност образовног система у појединим срединама (прије рата); кадровски и материјални проблеми”.

---

²¹⁷ На примјер, на Филозофском факултету у Сарајеву Одсек за јужнословенске језике тек је 1999. године прерастао у Одсек за *босански*, хрватски и српски језик (Filozofski fakultet <https://www.ff.unsa.ba/index.php/bs/o-odsjeku-bhs>), док је на Педагошкој академији у Тузли 1993. године основан Одсек за *босански* језик и књижевност (Filozofski fakultet <http://www.ff.untz.ba/index.php?page=Odsjek-za-bosanski-jezik>). Педагошка академија у Бањој Луци основана је 1993. године (Филозофски факултет, <https://ff.unibl.org/istorija-fakulteta>), а студије хрватског језика и књижевности на Свеучилишту у Мостару почеле су се изводити од академске 1994/1995. (Sveučilište u Mostaru <https://ff.sum.ba/hr/stranice/o-fakultetu>).

²¹⁸ Мевлида Караца ове ће огласе сматрати доказом да се ради о кориштењу више назива за један језик – „сами називи за стандардни босански језик не могу показати какве садржаје покривају и у којој су мјери међусобно различити” (1999: 35).

С обзиром на то да је највише проблема постојало у мијешаним срединама (Хрвати су имали проблем у мјестима као што су Травник, Брчко, Соли, Тешањ, Зеница, Какањ, Сарајево, Бугојно, Јабланица, итд., док су се Бошњаци жалили на власти у мјестима Орашје, Оџак, Жепче, Кисељак, Бусовача, Купрес, Ливно, Љубушки, Чапљина, Столац, Гламоч и Дрвар), као могуће и задовољавајуће рјешење понуђен је договор у којем су оба система валидна и исправна на цијелој територији Федерације (Didar, 2008: 95). Било је покушаја да се ратна штета ублажи те да међународна заједница утиче на образовни систем у земљи. Један од корака био је и новчано улагање у образовање – од 1996. до 1998. године различите земље, организације и институције уложиле су преко 172 милиона долара у обнову школа (Spaulding, 1998), међутим, то ни након више година од завршетка рата, по писању Абдулаха Јабучара, није помогло у рјешавању гломазног, противрјечног и дискриминаторског школског система јер „нису урађени подзаконски акти или нису сви урађени па се примјењују прописи који су се примјењивали у Републици Босни и Херцеговини, односно прописи који су се примјењивали у бившој Херцег Босни” (Јабучар, 1998: 24).

Од самог је почетка, без обзира на конкретне прописе, међу Хрватима и Бошњацима постојао проблем, што видимо и по вијестима из *Ослобођења* од 26. 10. 1995. године, када ове новине пишу како у Ливну, Љубушком, Чапљини и другим градовима у такозваној Херцег Босни не постоји могућност реализације наставних планова и програма које је донијело федерално Министарство образовања, науке, културе и спорта Републике Босне и Херцеговине и да Бошњаци не могу користити званичне уџбенике. Истовремено, са размаком мањим од мјесец дана, исте дневне нове преносе, 4. 11. 1995. године, да је одржан састанак културних радника из Тузле, Посавине, Вареша и Травника са представницима Матице хрватске и Напретка и да је речено да „Хрвати у Тузли немају право на упорабу хрватског језика, што је дошло до изражаја успостављањем кантона” (1995: 4). Истакнути су захтјеви за оснивањем хрватског радија, те оснивањем библиотека у општинама. Од првих дана оснивања кантоналних министарстава – од 19. новембра 1996. године – било је најмање десет састанака под покровитељством федералног министра, али није било договора када су у питању кантони са доминантним једним или другим становништвом, а ни компромиси у вишенационалним кантонима нису били једноставни и брзи (Spaulding, 1998: 4). Напосљетку су федерални министар и његов замјеник, као представници Бошњака и Хрвата, потписали споразум да народ који је у неком кантону у мањини у основним и средњим школама може користити свој наставни план и програм ако постоји најмање 20 ученика који могу формирати један разред (Dizdaj, 1998: 38), те су успјели оснивање одвојених разреда, велике несугласице међу родитељима и просвјетним радницима. Иако је ово упутство повучено, ситуација у пракси одвијала се као образовање у одјелитим разредима. Убрзо је, како читамо у *Ослобођењу* од 7. 4. 1995. године, Министарство образовања, културе, науке и спорта РБиХ издало и прослиједило саопштење окрузима Бихаћ, Горажде, Травник, Мостар, Сарајево и Зеница као и Тузланско-подрињском кантону, затим свим основним и средњим школама, универзитетима у Сарајеву, Тузли, Мостару и у свим просвјетним инспекцијама:

„Министарству образовања, науке, културе и спорта обратило се више појединаца истичући да се у пракси не примјењује у потпуности Уредба са законском снагом о називу језика у службеној употреби у Републици Босни и Херцеговини која је објављена у Службеном листу РБиХ број 18/93. Наиме, примједбе су да се за ученике хрватске националности или ученике српске националности у школској документацији не уноси назив за језик српски, односно хрватски него само босански језик. Да се овакви и слични случајеви не би поново дешавали, достављамо вам упутство о примјени Уредбе са законском снагом о називу језика у службеној употреби у Републици Босни и Херцеговини са којим обавезно треба да се упознају

све школе. У упутству је утврђено сљедеће: У Уредби са законском снагом о називу језика у службеној употреби у Републици Босни и Херцеговини је прописано: У Републици Босни и Херцеговини у службеној употреби је стандардни књижевни језик ијекавског изговора њених конститутивних народа који се именује једним од три назива: босански, српски, хрватски. Оба писма латиница и ћирилица равноправна су. На основу оваквог одређења назива језика у службеној употреби у Републици Босни и Херцеговини, потребно је да се школе придржавају сљедећег: 1. Умјесто досадашњег назива 'српскохрватски, хрватскосрпски језик и књижевност', односно Матерњи језик и књижевност у школским документима (одјељенска књига и матична књига, ђачка књижица и свједоџба и друго) уписује се онај назив језика за који се ученик односно његов родитељ изјасни, то јест или босански, или српски или хрватски језик и књижевност. У рубрикама, у школској документацији, које се односе на више ученика, уписују се сва три назива језика. 2. Наставници/професори који предају овај предмет користеће назив језика у усменој комуникацији у разреду овако на примјер, обраћајући се ученицима: 'Данас ћемо обрађивати наставну јединку из нашег језика који се назива босански, српски, хрватски језик'. 3. Код извођења наставе из овог предмета и даље ће се користити искуство језичке толеранције која у пуној мјери уважава особености стандардног књижевно-језичког израза народа Босне и Херцеговине на основу ставова Мостарског савјетовања о језику из 1967. године. 4. Школе су дужне да приликом уношења података у школску документацију за ученике на почетку школовања, односно на почетку школске године, консултују ученике, односно њихове родитеље који назив језика ће се уписивати у школској документацији за конкретног ученика. Молимо да са садржајем овог писма упознате све школе и факултете".

О језичким пропустима и инцидентима читамо и касније у *Вечерњем листу* (4. 10. 1996: 8), гдје налазимо да нека хрватска дјеца иду у школе по бошњачком програму, гдје „уопће није заступљен А. Б. Шимић, отац хрватске модерне књижевности, рођен у западној Херцеговини или да се 'прескаче' С. С. Крањчевић, чије кости леже у средњој Босни", при чему, по наслову и самом тексту, видимо да се ова питања доживљавају врло емотивно. На територијама у Федерацији гдје живе Хрвати и даље су биле на снази претходно донесене одредбе, које су се заправо најдуже и задржале, поготово у пракси, што видимо по Правилнику о полагању матуре и завршног испита из 1995. (*Narodni list*, 1995: 166) – предвиђено је да се матура полаже само из предмета *хрватски језик*, без других назива. Прије почетка школске године објављен је и списак уџбеника, радних биљежница и приручника у употреби у основној, средњој и струковним школама (*Narodni list*, 1995: 600–603) – и ту се налази списак уџбеника за хрватски језик и књижевност, те за стране језике. Овакво стање двострукости није настало само од себе, а није ни пуко наслијеђена навика из ратног периода. Хрватски лингвисти наведене отпоре и непослух према усаглашавању у пракси сматрају заправо извојеваном побједом над међународним притисцима, будући да је брзо након рата било одређено да се у Босни и Херцеговини могу користити само уџбеници који су и написани и објављени у Босни и Херцеговини, што су представници овог народа сматрали дискриминацијом Хрвата (Musa, 2008: 60).

Код Бошњака се наставља и проширује пријератна језичка политика. Прва послјератна школска година (1995/96) почела је првог понедељка у септембру на свим територијама које су биле под контролом Армије БиХ (Јабуџар, 1997: 98) а нови наставни планови и програми примјењују се од 1995/96. године. Што се те школске године тиче, стање можемо реконструисати на основу приручника *Наставни планови и програми*, у издању Педагошког завода Републике Босне и Херцеговине (1995/96) – у свим средњим и техничким школама назив предмета матерњег језика је *босански, српски, хрватски језик и књижевност* (1398–2145). Међутим, име језика било је скоро једино што се измијенило јер је план и програм и

даље био скоро истовјетан за прошлим. О томе свједочи и Јасмин Хоџић, који каже да у том тренутку сам садржај предмета није био толико важан, већ је „било важно очувати у називу предмета *босанско* име језика, а о наставним садржајима, односно припадајућим плановима и програмима за појединачна имена језика које ученици бирају, није се строго водило рачуна у контексту пропитивања да ли се под датим именом подразумемијева и предвиђени садржај или се, уствари, радило само о различитим именованима једног језика” (2018: 97). Међутим, за разлику од прошлих година, уџбеници су се штампали у Босни и Херцеговини (*Ослобођење*, 16. 11. 1995: 6).

Године 1996. појавио се *Правопис босанскога језика*²¹⁹ Сенахида Халиловића, који се у нормативном смислу сматра најважнијим извором „за стандардизацију босанског језика” (Halilović, Jahić, Palić, 2000: 63). Још прије објављивања, аутор је у *Слову* – листу Друштва писаца Босне и Херцеговине, у октобру 1994, изнио нека његова кључна питања и начела:

„Да наш правопис акцептира сва позитивна и успјешна рјешења досадашњих правописних приручника, да се што је могуће мање удаљава од већ стечених правописних навика, како би корисници били лишени непотребних потешкоћа, да обухвати бошњачку правописну и језичку традицију и праксу са којима досадашњи правописи нису усклађени, да примјери за илустрацију правила буду из бошњачке традиције, те да се постави што досљеднија и чвршћа основа бошњачке правописне норме”.

Како сам наводи²²⁰, једно од важних питања тога подухвата, о којем је Комисија расправљала још 1993. године, било је питање писама (*Ослобођење*, 16. 12. 1994: 7). И закључено је да нови језик има два писма – ћирилицу и латиницу:

„И сваки је, понављамо, члан Комисије био и остао при ставу да је неопходно, уз латиницу, познавати и ћирилицу. Јер: ћирилица је од старине и бошњачко писмо. Превише је лијепих и важних страница на њој исписано, сувише књига њоме тискано, да бисмо је олашко заборавили. Заборавили бисмо тако и дио своје повијести, дио себе. А ми не смијемо заборављати, морамо памтити. Осим тога, наше ћириличко писмо отвара нам врата сродних ћириличких алфабета руског, бугарског, македонског и других језика, отвара прозор у литературу која је настала и која ће настати на тим језицима. Омогућава нам, ако хоћете, да прочитамо четнички план о геноциду над бошњачким народом”.

Објављени правопис има преко 600 страница и представља се углавном као први нормативни приручник бошњачког језика. Иако је, што видимо у претходном поглављу, дотад објављено неколико издања о језику, она немају ни методолошки ни теоријски приступ какав има *Правопис*. *Правопис* је издало Културно-просвјетно друштво Препород у Сарајеву, а као

---

²¹⁹ Друго издање овог правописа изашло је тек 2017. године и наишло је на критике – и у методолошком и у идеолошком смислу. Између осталог, Хоџић сматра да је Халиловић „у босански правопис (правописни рјечник) уврстио ријечи потпуно стране босанскохерцеговачком поднебљу, као нпр. *утржак*, *узничар*, *назочан*, *имутак*, *изгредник*, *помирба*, *складба*, и сл. – и тако, заправо, није урадио ништа друго него такорећи разбосанчио наш босански – супротно од онога за што се залагао Алија Исаковић. Халиловићев приступ, наиме, иде потпуно изокренутом логиком – то што у Босни и Херцеговини живе и Срби и Хрвати, то значи да се у језику босанскохерцеговачког поднебља морају чувати изразите српске и хрватске језичке етикете, без обзира на то што оне у Босни и Херцеговини уопће нису природне (...)” (2018: 35). У приказу ће се Хоџић осврнути и на то да у *Правопису* из 2017. нема „надалеко препознатљивих босанских акцената”, те узгред напоменути како је аутор потписник *Декларације о заједничком језику* (2018: 36, 39).

²²⁰ Објављивање правописа пратили су бројни интервјуи и књижевно-језичке трибине чак и прије него што је *Правопис* угледао свјетло дана.

рецензент наводи се групно тијело – претходно именована Правописна комисија²²¹, што такође говори у прилог промијењеном приступу језичким питањима, јер иза овог издања стоји комисија од осамнаест чланова, књижевника и лингвиста. Формирана је још 1992. године (Monesland, 2005: 495). Аутор у уводу наглашава да је правопис намијењен Бошњацима, али и припадницима других народа у Босни и Херцеговини и у свијету који „босански језик прихватају као свој” (Halilović, 1996: 6). Констатујући да бошњачки језик још увијек није нормиран – што се не тиче језика самог, већ су разлози друштвени, аутор поручује (1996: 9):

„Босански језик спада у језике чија је норма у обликовању. Ако се има у виду то да још немамо задовољавајуће приручнике у служби писмености и опће културе језика, те да, услјед толиког нашег заостајања у овоме подручју, јавност очекује од самога правописа одговоре на многа питања, бит ће разумљиво да смо се обрели у неугодноме процјепу између жеље да припремимо књигу из које ће се корисници моћи обавијестити само о томе *како се пишу* поједине ријечи и њихови облици, што се и очекује од дјела ове врсте, на једној, и потребе да се уједно дају и неке обавијести које иначе припадају и лексичкој и граматичкој норми, не би ли се макар колико надомјестиле постојеће празнине, на другој страни”.

Радослав Додиг у *Вечерњем листу* написаће да је профил новог правописа заправо дао Алија Исаковић још 1990. године, када је записао „Босански Муслимани (Бошњаци) с Хрватима имају претежну лексику али неће моћи усвајати хрватске архаизме и кованице, неће писати заједничке (стране) ријечи изворно, осим властитих имена, немају и на крају ријечи (вол, сокол), напустили су облике именица тко/сватко, нису прихватили облике точка/точно, имају свугдје х умјесто замјене в и ј, имају опћи и опћина, имају и друге лексичке разлике идентичне са хрватским језиком, не могу српски пратити у низу акцената итд.” (1996: 190). Аутор ће заправо констатовати да су рјешења у приручника слична онима у хрватском језику и правопису²²², са неколико изузетака, те да постоји мноштво паралелно исправних рјешења (6. 10. 1996: 10). У једном другом чланку установиће да је он управо због тих двострукости непрактичан и непоуздан (Dodig, <http://hamdijadobruna.com/fstab/izbor.html>).

Наила Хабиб Ваљевац, у часопису *Дани*, број 130, окарактерисаће *Правопис* као емотиван приступ дјелу, што га одводи од науке, те примијетити да је пун нагађања. Приказ ауторке настоји показати да улога *Правописа* није лингвистичка и научна, иако је он за Бошњаке био изузетно важан у времену када је рађен, и да је тада „језик послужио политици а политика језику” (Habib-Valjevac https://govori.tripod.com/bosanski_razgovori.htm). Критика ауторке састоји се у сљедећем. Сматра да је требало „само иновирати постојећи правопис, а правопис преименовати у складу са преименовањем језика” а не уводити нагле и радикалне промјене. Затим, *Правопис* је заправо, по њеном суду, неконзистентан, опширан и тешко примјењив. И на крају, Наила Хабиб Ваљевац сматра да су нека правописна рјешења, иако проглашена иновативним, непотребна и сувишна – а то се односи на глас х, као и на прекомјерно присуство оријентализама. Овај текст заправо показује колику је симболичку важност имало објављивање правописа, а да је он у лингвистичком и методолошком смислу – иако знатно бољи од претходних приручника – слаб, недоречен и конфузан. Ауторка на једном

²²¹ Састав Комисије је сљедећи: Ђенана Бутуровић, Енес Дураковић, Бефир Џака, Ремзија Хаџиефендић, Хаџем Хајдаревић, Адил Хајрић, Неџад Ибришимовић, Алија Исаковић (предсједник), Ахмет Касумовић, Енес Кујунџић, Муниб Маглајић, Русмир Махмутџаџић, Теуфик Муфтић, Фехим Наметак, Исмаил Палић, Мухсин Ризвић, Абдулах Сидран, Ханка Вајзовић.

²²² У овим су се годинама дешавала и радикалнија преношења готових рјешења из једног језика у други. Ковачевић наводи примјер књиге *Босански језик за странце*, која је заправо плагирана и преписана из уџбеника *Српскохрватски језик 1* из 1979. године. Рецензент уџбеника био је Сенахид Халиловић, а на плагијат је указао Иван Клајн (Ковачевић, 2012: 346).

мјесту истиче и то да у бошњачком језику лингвиста нема ни толико да „могу покрити темељне лингвистичке задатке у БиХ”, што показује колико су ужурбано и научно неутемељено спроведени многи нормативни кораци, а то се види и по свим претходно наведеним недостацима.

Бранислав Брборић сматра да је суштина новог правописа истицање тек неколиких разлика у односу на друга два језика:

„Ако је судити по Правопису босанскога језика (Halilović 1996), ствар се засад своди на неколико ситница: на употребу фонеме /h/ и где јој јесте и где јој није по етимологији место, нпр. mehак: mek 'weich', kahva: kafa 'Kaffee', lahkomislen: lakomislen 'leichtsinnig', hudovica: udovica 'Witwe', промаћа: промаја 'Luftzug' (норма у српском са /j/, јер /h/ није обавезно свугде где му је по етимологији место) итд.; даље, ту је футур код глагола на -ti (нпр. raditi 'arbeiten'), као у хрватском, где је футур такође обавезно двочлани глаголски облик, и кад му претходи помоћни глагол ht(j)eti 'werden/wollen' и кад му тај глагол следи, дакле, ја ću raditi и radit ću, а не као у српском, где је, уз двочлани лик (ја) ћу радити, једино исправна сложеница радићу – једнако и у изговору и у испису; затим, ту су нпр. ликови роtјесати и utјесати (s jekavskim refleksima jata), а не с превојем (i << e), као у српском, где су стандардни двозначни ликови потицати/истицати 'abstammen'/'ausfließen', одн. 'hervorheben': тећи 'fließen' и таћи/тицати 'berühren'. И, коначно, бошњачки нашироко отвара врата турцизмима: adet поред обичај 'Sitte', ahbab поред пријатељ 'Freund', akšam поред сумрак 'Zwielicht', amidža поред стрц 'Onkel' итд. Извесно изненађење представља чињеница да се и ћирилица, барем декларативно, прихвата и као бошњачко писмо, јер је њоме 'pisan i tiskan dio našega jezičkog naslijeđa' (Halilović 1996: 16). У бившој СФРЈ код Муслимана/Бошњака била је готово сасвим потиснута свест о ћириличком наслеђу, којег има и код Хрвата, али просечну хрватску свест одавно карактерише изразита одбојност према ћирилицу”

(Брборић,
[jezik1.html#_Toc515090617](https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik1.html#_Toc515090617)).

https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/bbrboric-jezik1.html#_Toc515090617

Свен Монесланд закључиће у свом приказу да *Правотис* представља неку врсту компилације постојећих правописа²²³, с тим да се од њих разликује „у лексички културне сфере која је изразито муслиманска, у избору лексичких јединица (дублета), као и по увођењу неких специфичних правописних правила, углавном везаних за слово х у неким ријечима гдје то није пракса у српском и хрватском стандарду” (2005: 495). Од три приказа овог приручника које смо претходно навели, Свен Монесланд најпохвалније говори о њему и тиме превиђа бројне његове лингвистичке недостатке или стаје у њихову одбрану. На примјер, констатује да аутор није желио написати правопис који би користиле друге нације – иако се у самом уводу приручника јасно наводи да се он односи и на Бошњаке и на друге народе, те да је „муслиманска оријентација Халиловићева правописа” значила да је „исламски језички корпус први пут подигнут на ниво стандардног језика” (2005: 496). Затим ће констатовати и да аутор заузима средње рјешење између „србизације” и „кroatизације” језика и да доста тога није у складу са језичком праксом у Босни и Херцеговини, али да се то „не може сматрати

²²³ Предсједник Правописне комисије Алија Исаковић, у интервјуу у *Ослобођењу* (13. 11. 1995), рећи ће да правопис у односу на онај из 1960. не садржи велике промјене али и „премда смо радили одвојено од постојећег хрватског правописа бројне одредбе су идентичне. То може бити од користи у будућем заједничком животу у Федерацији и сусједству”, чиме потврђује да је овај приручник заправо смјерао утицати на заједничке језичке подухвате *босанског језика*.

недостатком једног правописа, јер он и има задатак да нормира језик по лингвистичким принципима који се не морају увијек поклапати са језичком праксом” (2005: 501).

На објављивање новог правописа реаговао је и Мустафа Ајановић, један од аутора јединог босанскохерцеговачког правописа из 1972. године (*Правописни приручник српско-хрватског – хрватско-српског језика*) у дневном листу *Ослобођење*. Ајановић се не бави социолингвистичким већ лингвистичким питањима, конкретно одвојеним писањем футура првог код глагола који завршавају на *-ти* и писањем страних имена изворно. Ради се о два узастопна текста објављена 28. и 29. децембра 1994. године, прије него што је правопис и изашао, али су до читалаца стизала његова рјешења на разне начине – преко Правописне комисије, интервјуа са аутором и разном литературом у којој су неке нормативне одлуке већ примијењене. Што се тиче одвојеног писања глагола у футуру првом, Мустафа Ајановић констатује (1995: 7):

„Осјећам потребу да се нарочито задржим на писању футура I глагола на *-ти* када помоћни глагол стоји иза главног глагола, јер мислим да се предлагањем, односно већ уведеним начином писања овог облика да се пише одвојено – стварно, ствара прилика нереду, поред тога што се одступа од опћег принципа да пишемо онако како се изговара”.

Код писања личних имена, аутор потцртава „али, ево, наједном постајемо високо културни, прекултурни, прави европски народ и у овој грани – свакодневном правопису (нек ми се опрости што овако рекох). А чуо сам како је у Комисији наглашено да буде што једноставније. Међутим, по моме, не може бити веће ’запетљанције’ од примјене искључиво етимолошког правописа при писању властитих имена – с обзиром на то како ће их прочитати већина читалачке публике” (1994: 7). Лингвиста Ахмет Касумовић реагује пак на чињеницу да је од најважнијих нормативних приручника прво објављен правопис, који једини представља конвенцију (*Љиљан*, 1996: 34):

„Немамо исцрпан рјечник са свим оним особинама које га таквим чине. То, прије свега, мора бити рјечник народног језика па онда и рјечник стандарда, мора имати акцентуацију, деклинацију и конјугацију ријечи. Посебно је битно да свака поједина ријеч има примјер као потврду у литератури или усменом стваралаштву или у дијалектима. Већ сад се видим да су потребне извјесне допуне и корекције”.

Правопис се у већини приказа посматра дијелом ратне политике – „ратна политика није мимоишла ни босански језик. Умјесто једноставније адаптације и у нашем језику прихватило се нове креације. Исхитрена и не само правописна рјешења отежала су писано споразумијевање на босанском језику. Као његова темељна обиљежја наспрам друга два истицана су управо она по којима и није био босански – пренаглашено је присуство оријентализама (...) а видна је и његова прохрватска оријентација (...) и дестандардизација – превише се ослањао на руралне говоре и залазио међу анархизме, те је таква његова оријентација подијелила бошњачки народ а осталима (небошњацима) понудила изобиље елемената за разложну критику” (Valjevac, 2003: 30). Критикују се и циљеви самог правописа – да ли он нормира постојећи језик, представља ново поглавље у некадашњем босанскохерцеговачком језичком изразу или оживљавање давних језичких пракси. С обзиром на то, овај и друге приручнике из наведеног периода треба у првом реду сматрати политичким и симболичким издањима, а никако нормативним приручницима у правом смислу те ријечи, узимајући у обзир све њихове недостатке, које су навели и сами лингвисти који су писали приказе. Да су ти елементи били видљиви и самом издавачу, закључујемо према позиву на достављање приједлога, допуна и критика (*Ослобођење*, 26. 6. 1998: 15):

„Друштво Препород је разматрао примјену Правописа у пракси и закључио да Институт за бошњачке студије упути писмо бројним појединцима (члановима Правописне комисије, лингвистима, књижевницима, новинарима и др.) те удружењима са жељом да до 15. 7. 1998. доставе писмено на адресу Препорода своје примједбе, приједлоге, могуће допуне тог дјела, које по својој нарави с времена на вријеме ваља допуњавати и поправљати. 'Препород' ће потом позвати учеснике да током једнодневног радног договора покушају усагласити своје приједлоге. Потом ће рецензенти лингвисти, које ће именовати 'Препород', сажети све приспјеле приједлоге, како би их аутор уградио у друго издање”.

Друга књига која се сматра изузетно важном у овој фази језичке политике Бошњака изашла је такође у издању Препорода и то је *Босна и Бошњаци, језик и писмо* Мухсина Ризвића. Аутор је био књижевни теоретичар и историчар. Књига доноси преглед помена назива *Бошњак, Босна, босански* у европским и другим изворима, као и у домаћој литератури. Бошњачки лингвисти сматрају је доказом којим су „потврђени бројни извори о теми коју књига обрађује, па тако и о босанском језику” (Hodžić, 2018: 20). Намјера књиге била је да потврди континуитет имена народа и језика, што аутор констатује и у закључку (Rizvić, 1996: 62). „Босанским Муслиманима је, као што се може закључити из овог прегледа, бошњаштво, са свим његовим појавним манифестацијама од властитога именованга, домовинске припадности, језика и писма, било и кроз више од четири стољећа остало, природан израз народних па националних осјећања заснованих на идентитету који је проистекао из домовинских оквира државе Босне”. Годину дана раније Ризвић је објавио студију *Босански Муслимани у Андрићеву свијету*, о којој је већ било ријечи у претходном поглављу. Ова књига била је почетак читања и интерпретирања познатих писаца у новом идеолошком кључу, када се мишљења и судови фиктивних ликова настоје приказати као пишчеви коментари.

5.2.3. Кратки закључак

Карактеристике друге фазе језичке политике на подручју Босне и Херцеговине сљедеће су:

- Најважније питање у Републици Српској у овом периоду јесте службено потврђивање екавице. Значајно су на претварање имплицитних идеолошких намјера у званичне прописе утицала два најзначајнија српска интелектуалца тога времена Милорад Екмечић и Павле Ивић који су избор екавице сматрали „јединственом историјском шансом”. Политичка позадина, научни аспекти, лингвистичка оправданост, неуспјели покушаји у прошлости и евентуалне посљедице ове одлуке потпуно су занемарени јер су доминирали емоционални и политички аргументи. Ипак, Закон о службеној употреби језика и писма није донесен тако лако, већ је процес усвајања био дуготрајан, непредвидив и пропраћен разним политичким „тактикама”, што показују записници са засједања Народне скупштине Републике Српске. Актерима језичке политике било је важно да за предвиђене мјере добију апсолутну подршку, што су радили и са осталим деликатним одлукама у то вријеме.
- Први устав Федерације Босне и Херцеговине требало је да озваничи политичко заједништво, а додатно је продубио неповјерење међу Хрватима и Бошњацима и показао да на нивоу овог ентитета не може да постоји заједничка језичка и образовна политика. Све одлуке доношене су по политичком и националном кључу због самог

- устројства власти. У употреби су била два наставна плана и програма, школски систем потпуно је децентрализован и противрјечан, што је највише проблема изазивало у мијешаним срединама. Постојао је непремостив јаз између двије националне политике, између експлицитне и имплицитне, службене и политике у пракси, те између политике на макро нивоу (ентитет), мезо нивоу (кантони) и језичке политике на микро нивоу (општине).
- Хрватска језичка политика и даље се заснива на претходно прокламованим начелима пуризма, промовисања неологизама и истицања разлика. На скупу у Неуму 1997. године потцртане су опасности по језик Хрвата у Босни и Херцеговини: договор о постојању тројног бошњачког народа, савезништво са Србима и заблуда о утапању Бошњака у хрватску нацију. Почиње се говорити и о специфичностима које су Хрвати из Босне и Херцеговине унијели у хрватски језик захваљујући писцима са овог подручја, фрањевачкој књижевности и оријентализмима, чиме се скреће пажња на штетност политике чистог хрватског језика.
  - Код Бошњака се додатно учвршћује претходно успостављено начело двојне намјене *босанског*. Језик је и даље у службеним прописима троимен, али је у пракси имао само један назив. Главним циљем у образовању сматрано је чување *босанског* имена у свим измјенама наставних планова и програма. У овој фази наставља се рад на планирању корпуса, те се појављује *Правопис босанског језика*, који је намијењен „Бошњацима, али и припадницима других народа у Босни и Херцеговини”. Према приказима и критикама, правопис је у првом реду политичко и симболичко издање, пуно двоструких рјешења. Оцијењен је као неуспјела компилација досадашњих правописа, а посебно је критиковано писање футура I и личних имена, што је означено као радикално одступање од праксе на овим просторима. Намјера овог нормативног приручника била је да својим предговором и правописним правилима обједини дотадашње крајности у језичкој политици и понуди средње рјешење, али и да припреми подлогу за евентуалну заједничку норму у Федерацији Босне и Херцеговине.
  - Од 1995. године на језичку политику значајније утиче вањски политички чинилац – међународна заједница истовремено се јавља као актер језичке политике и као њен арбитар. Са једне стране својим дјеловањем подржава постојање трију националних језичких политика и инсистира на њиховој досљедној равноправности у преговорима, објавама и документима, а са друге промовише наднационалну политику *босанског* језика као демократску, толерантну и заједничку, те се залаже за свеукупну реформу образовања у којој се развија љубав према Босни и Херцеговини, што подсећа на давнашњу аустроугарску језичку политику.

5.3. Трећа фаза језичке политике – од 1998. до 2002. године

У трећој и посљедњој фази, тј. у периоду од 1998. до 2002. године, неће долазити до корјених промјена. Више нема наглих заокрета у вођењу језичке политике три народа, већ долази до њихове стабилизације, како унутар једне заједнице тако и у односу са другим двијема. Одјелите језичке политике и даље настављају да постоје. На подручју Републике Српске коначно се разрјешава питање изговора, те се спорни Закон о службеном језику и писму проглашава неуставним. У Федерацији Босне и Херцеговине Бошњаци пропитују своју дотадашњу језичку политику и стандардизацију бошњачког језика, те заузимају коначан став о појединим спорним питањима, код Хрвата некадашња свијест о маргинализацији прелази у отворене притужбе на дискриминацију, док и даље трају напори за формирање канала и образовног система на хрватском језику. Такође, у овим годинама долази до коначног успостављања кантоналних закона о језику и образовању. Посљедњи закони о образовању донесени су 2000. године у Херцеговачко-неретванском кантону и у Средњобосанском кантону 2001. године (Musa, 2006: 28).

Након 1998. године језичке политике сва три народа биће усмјерене и на одржавање свога статуса у односу на језичку политику међународне заједнице. Наиме, ово су у неку руку најважније године за све три језичке политике, али су једнако тако значајне и по коначном успостављању и промовисању неких представника међународне заједнице као равноправног актера у језичкој политици. Због улоге и ауторитета страног фактора, овај период често се помиње и као доба када се „повампирила Калајева језичка политика” (Ковачевић, 2015: 86), што је почело још у претходној фази. Неки проучаваоци босанскохерцеговачких језичких прилика мисле и другачије – да је вањски фактор могао и морао да се још и више умијеша у рјешавање језичких питања, па ће Свен Монесланд запазити да ОХР није довољно искористио своју политичку моћ коју је имао за наметање рјешења, већ „напротив, прихватио је начело водећих снага у Босни и Херцеговини да постоје три национална стандарда. Улога ОХР-а и других међународних снага састојала се у стриктном спровођењу равноправности трију језика” (2005: 488), чиме овај лингвиста признаје и призива премоћ политике над језиком.

У Босни и Херцеговини, а нарочито у Федерацији БиХ, ових година почело се говорити о промјени наставних планова и програма за основне и средње школе, што је био увод у реформу образовања на нивоу цијеле државе. Наиме, то је био један од услова пријема Босне и Херцеговине у Савјет Европе, а помињана су и разна друга уцјењивања или се реформа пак спрема у пакету са осталим неодложним политичким питањима, што је иначе била особина и ранијих приступа босанскохерцеговачкој језичкој и образовној ситуацији, нарочито за вријеме Аустроугарске. Дио међународне заједнице није био умијешан у јавне политике Босне и Херцеговине само идеолошки него и финансијски, те је због тога, између осталог, могао да усмјерава доношење одлука. Сребрен Диздар пише како та помоћ на почетку није била условљена, али је касније постало очигледно да страни донатори не желе више да подржавају паралелне образовне системе и политике (2008: 92), те су се због тога могли очекивати значајнији пројекти и притисци који се тичу реформе. Тих је година, нарочито након 2000, уприличен низ састанака, семинара и округлих столова који се односе на образовање у Босни и Херцеговини, а „све реформске процесе у бх. образовању иницирала је и спроводила међународна заједница” (Каро, 2012: 166). Формиране су комисије на нивоу Републике Српске и Федерације БиХ, које су већ након првих састанака, што видимо по извјештају у *Ослобођењу* 11. 9. 1998, закључиле: „уџбеници треба да подржавају БиХ, њену културну вриједност, њене традиције, историјску прошлост, итд.”.

Други важан догађај, чији је главни актер такође међународна заједница тј. високи представник, јесте наметање измјена ентитетских устава сходно одлуци о конститутивности народа на нивоу Босне и Херцеговине, а „може се рећи да је на овај начин учињен први корак ка промјени облика државног уређења Босне и Херцеговине” (Савић, 2020: 53), јер су њиме наметнути и амандмани на оба ентитетска устава. Алија Изетбеговић, председавајући Предсједништвом Босне и Херцеговине, поднио је већ 1998. године неколико захтјева Уставном суду Босне и Херцеговине у којима се тражи преиспитивање појединих чланова Устава Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине. То је резултирало доношењем четири дјелимичне одлуке суда, од којих се трећа односи на језик (Одлука уставног суда У-5/98, <https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/sr/U-5-98-12216.pdf>). Успостављањем равноправности језика на цијелој територији међународна заједница још је једном потврдила своје опредјељење о постојању три различите језичке политике, а Уставни суд Босне и Херцеговине коначно се, након низа одлука које се тичу директно језика, укључио у тумачење лингвистичких појмова и појава. Тиме су и високи представник и Уставни суд постали не само актери већ и креатори језичке политике.

За разлику од претходних фаза, у којима, послје 1992. године и коначног опредјељења за три различита језика, није постојала малтене никаква сарадња међу лингвистима етничких група, у трећој се појављују и покушаји – што условљени што спонтани – научних и стручних разговора о језику, и то у виду симпозијума, састанака, анкета, у којима, додуше, српска страна мање учествује. Циљеви ових договора исти су као и раније – да све стране изнесу своје мишљење и да се дође до могућег рјешења. Испоставиће се да су заједнички напори уродили још чвршћим опредјељењем за различите политике. Представићемо овдје два таква окупљања – анкету часописа *Дани* и научни скуп у Неуму.

Пред сами крај 1999. године, уприличена је једна анкета²²⁴ у информативном магазину *Дани*, чији је циљ био да „се у отвореној дискусији унесе што више свјетла у овај комплекс питања” (*Дани*, <http://hamdijadobruna.com/fstab/izbor.html>), а недоумице које је редакција поставила слједеће су: „треба ли БиХ државни језик²²⁵, којим језиком заправо говоримо, имамо ли његове нормативе, гдје гријешу Правопис, гдје ћаци и професори, а гдје политичари?” (*Дани*, <http://hamdijadobruna.com/fstab/izbor.html>). На њих су одговорили Мухамед Филиповић, Наила Хебиб Ваљевац, Ханка Вајзовић, Радослав Додиг, Јагода Јурић Капел и Миле Стојић. Док Мухамед Филиповић говори о „бошњаштву” као историјској категорији у Босни и Херцеговини и о једном језику, који је „јединствени језик наше Босне, а не дериват посебности” (Филиповић, <http://hamdijadobruna.com/fstab/mf100.html>), он истовремено критикује дотадашње потезе бошњачких лингвиста и власти (враћање уназад, велики број оријентализама, нормативни приручници који настају преко ноћи). Слично њему, Наила Хебиб Ваљевац сматра да „босански језик не само да није и не смије бити упитан него га, као назив који је и лингвистички, и културолошки, и традицијски оправдан, треба препоручити као стандардни језик БиХ” (Hebib Valjevac, <http://hamdijadobruna.com/fstab/jezik3.html>), истина критикујући дотадашње приручнике који су удаљили норму од праксе. Ханка Вајзовић поставља питање коме је норма код Бошњака намијењена – да ли само босанским Бошњацима, свим Бошњацима или свима који живе у Босни и Херцеговини, те тврди да је стабилност норме

²²⁴ Ради се заправо о округлом столу магазина *Дани* и америчке агенције за информисање УСИС. У раду су учествовали Мухамед Филиповић, Иван Ловреновић, Ранко Бугарски, Наила Ваљевац, Ханка Вајзовић, Јосип Баотић, Синан Гудевић, Иво Прањковић, Радослав Додиг и Миле Стојић.

²²⁵ Ово је често постављано питање у медијима у Федерацији Босне и Херцеговине. На примјер, у *Ослобођењу* је 9. 9. 1998. године, поводом Симпозија о босанском језику, у наслову стајало „Босански језик – државни или национални” (*Ослобођење*, 9. 9. 1998: 24).

„упитна” ако се зна да нека рјешења и одлуке нису коначне, али износи и врло проблематичну констатацију – зашто у Босни Херцеговини нема једне „конјуктивне” норме и ако је већ нема, „нека онда буде босанскога макар у Бошњака и у Босанаца” (Вајзовић, <http://hamdijadobruna.com/fstab/jezik4.html>). Радослав Додиг понавља свој став о непоштовању уставних и законских процедура и наметању назива *босански* у уставу на хрватском језику и истиче да Хрвати у Босни и Херцеговини и даље имају страх од бошњачке доминације као бројнијег народа у Федерацији. Одмах за Додиговим текстом, налази се чланак Иве Прањковића, који језичку ситуацију у Босни и Херцеговини сматра изузетно комплексном а њен једини пут је, по његовом суду, потпуна и досљедна равноправност. Прањковић језичку ситуацију посматра као да је „ријеч о истој или посве сличној језичној сировини, али с трима социолингвистичким, стандарднојезичним појавностима” (Прањковић, <http://hamdijadobruna.com/fstab/jezik7.html>). Он пак могућност једног стандарда одбацује као нереалну, али и непотребну, будући да су разлике које постоје међу трима стандардима веома осјетљиве. Посљедњи чланак приредили су Јагода Јурић Капел и Миле Стојић, у њему доносећи став четворице лингвиста – Брозовића, Катичића, Невекловског и Лехфелда – о оправданости *босанског језика*. Док су потоњи заузели став о његовом несумњивом постојању, Катичић и Брозовић назначили су да не долази у обзир никакав заједнички језик.

Неумски скуп *Језик и демократизација* одржан је 21. и 22. септембра 2001. године, у заједничкој организацији Института за источноевропске и оријенталне студије у Ослу и Института за језик у Сарајеву. У најави скупа, лист *Ослобођење*, 21. 9. 2001. године, стоји да ће о језику говорити „најмериторнији стручњаци слависти са простора бивше Југославије” (2001: 12) а као доминантна тема истакнути су језички национализам и комуникативна и симболичка функција језика, док у предговору зборника који је објављен стоји да је то први скуп таквог карактера. Излагачи, чије прилоге нећемо детаљно представити²²⁶, баве се овим темама: углавном се сви слажу да Срби, Хрвати и Бошњаци (и Црногорци) говоре једним језиком (Монесланд, Брозовић, Ковачевић), међутим, постоје прилично опречна мишљења када говоримо о називу тог језика, па чак и о њему надређеном лингвистичком термину (Брозовић се још једном позабавио тумачењем своје теорије о средњојужнословенском језичком подручју, из кога изводи постојање одјелитих језика, док Ковачевић истиче да се социолингвистичка ситуација на подручју бивше Југославије може сагледавати само кроз постојање лингвистички једног а политичка три језика²²⁷), али и о његовој историји (Монесленд сматра да су одраније на овом подручју постојали различити стандарди али да се о њима није могло или није смјело говорити, Далибор Брозовић да су хрватски и српски процеси стандардизације текли потпуно одвојени један од другог, док Ибрахим Чедић изводи бошњачки језик из некадашњег босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза и подвлачи да је он основица данашњег стандарда (2001: 70)). Неки су се лингвисти на скупу бавили теоријским (Дубравко Шкиљан, Милорад Радовановић), историјским (Мухамед Шатор, Јагода Јурић Капел), а неки уставноправним карактеристикама језика у Босни и Херцеговини (Милан Шипка), па је већина радова заправо обрађивала социолингвистичке теме. Скуп је показао да међу лингвистима и даље нема договора и да се разилазе у суштинским теоријским и историјским интерпретацијама.

²²⁶ Одређени број радова са овог скупа већ је цитиран у дисертацији, а они углавном представљају научна и лингвистичка промишљања аутора која се нису мијењала свих ових година, тј. њихове доминантне погледе на језик у БиХ.

²²⁷ „Неспорна је чињеница да српски књижевни (стандардни) језик има и два стандардна изговора (скавски и ијекавски) и два писма: ћирилицу и латиницу. С те стране, он је као и српскохрватски, хиперординиран ’хрватском и босанском’, јер се оба из њега могу извести, док обрнуто није могуће” (2001: 39).

5.3.1. Република Српска

Што се тиче српског језика у цјелини, за разлику од претходних, „година 1998. обиљежена је колективним заузимањем ставова о језичкој проблематици на подручју српског језика (...) Тада се појавило више докумената него у било којој претходној или каснијој години” (Тошовић, 2012: 551) – Прва одлука Одбора за стандардизацију српског језика, Слово о српском језику, У одбрану достојанства српске језичке науке, Платформа Покрета за обнову србистике, Мемоар о очувању и унапређењу српског језика, књижевности и српске саборности.

Године 1998. оснива се Одбор за стандардизацију српског језика²²⁸. У Саопштењу поводом оснивања наводи се да су чланови Одбора представници трију академија (Србија, Република Српска, Црна Гора), осам универзитета (Бања Лука, Београд, Крагујевац, Ниш, Нови Сад, Подгорица, Приштина и Српско Сарајево), Матице српске, Института за српски језик и Српске књижевне задруге, чиме се јасно истиче оријентисаност на цјелокупан српски језички простор. Павле Ивић, предсједник Одбора, наводи да „циљеви Одбора су вишеструки и дугорочни, а тичу се не само крупних питања језичког стандарда, његове слојевитости и поливалентности, него и ситница језикословних” (Вуксановић, 2018: 41). Прва одлука Одбора, симболично, односи се на Босну и Херцеговину и на бошњачки језик, тј. требало је да се Одбор изјасни о (не)постојању тог идиома и његовог имена:

„Кад је реч о називу трећег језика у Босни и Херцеговини, признатог и Дејтонским споразумом (признатог имплицитно, онде где је реч о доношењу тог споразума на четири језика, на босанском [Bosnian], хрватском [Croatian], енглеском [English] и српском [Serbian]), у српскоме језичком стандарду, за именовање тог идиома, може се препоручити само атрибут бошњачки (Bosniac).

Очигледно, назив језика неопходно је ускладити с именом новопризнатог народа (Бошњаци/ Bosniacs), јер нема разлога да у српском језику име тог народа и назив његовог језика буду у раскораку, који уноси забуну и изазива оправдану забринутост”

(Гачевић, Вуксановић, 1998: 92).

У образложењу Одбора назив *босански* сматра се изразом тежње за унитарном БиХ – што је константа у српском поимању босанскохерцеговачке језичке ситуације. Годину дана након тога, услиједила је једна слична одлука, чиме је још једном потврђено да „иза назива српски, хрватски и бошњачки (језик) — на којима је, тј. под којима је, заједно с енглеским језиком, потписан и Дејтонско-париски споразум крајем 1995. године — и даље се ’скрива’ један стандарднојезички систем” (Брборић и др., 2017: 75) и да је за српски језик једино прихватљив назив *бошњачки*.

Ову одлуку поздравили су и у Републици Српској, па је 9. и 10. маја 1998. године у *Гласу српском* изашао текст Милорада Телебака (иначе члана комисије у Одбору) под насловом „Историјска језичка одлука”. Телебак је сматра значајном зато што је она донесена, тј. што српски лингвисти више нису пасивни и уздржани. Овај Телебаков коментар осликава уједно и цјелокупан рад српских лингвиста из наведеног периода, и у оквиру других установа и удружења, па и у медијима, јер ће се убрзо појавити и „Слово о српском језику”, у коме се налази Језичко законправило српског народа. Лингвисти који су потписали и саставили овај документ као најважнију истичу чињеницу да су, према Вуковом учењу, сви штокавци Срби и

²²⁸ Исте године се у Хрватској оснива Вијеће за норму хрватског језика (Babić, 1997: 160).

сви Срби штокавци, те да српска наука треба да се управља према томе, као и да је српски духовни и културни простор недјељив (Тошовић, 2012: 163–193). Такође, „Слово о српском језику” експлицитно наводи да је српски језик ијекавски и екавски, ћирилички и латинички (Ковачевић, 2012б: 383) – што значи да се прави отклон од дотадашњих политика бирања једне опције.

Српски лингвисти тих година у својим радовима почињу указивати и на то да ваља разликовати српски идеолошки и политички програм, а тиме и српски политички простор, од српског филолошког програма и српског духовног простора²²⁹. Те филолошке идеје у својим је радовима образложио Милош Ковачевић. Наиме, он, цитирајући и Доситеја²³⁰ и Вука²³¹ и њихове језичке манифесте, закључује да је код ова два научника језик интегративни фактор свих Срба (1999: 15–27). Овим се настоји оповргнути теза хрватских и бошњачких филолога да се штокавско нарјечје дијели према вјерској припадности говорника. Тиме почиње и знатна продукција српских радова и прилога који се баве социолингвистичким темама и анализом језичке политике и Срба и других народа.

За подручје Републике Српске ова фаза постаће кључна у редефинисању њене дотадашње језичке политике, која се иначе дотад много бавила апстрактним и симболичким језичким питањима. Поступци власти у Републици Српској који су резултирали увођењем екавице, сматра Милош Ковачевић, „ништили [су – А. С.] либерални карактер српске језичке политике, намећући Србима несвојствен хрватски модел дириговане језичке политике, а, с друге стране, успостављали паритет између српског и хрватског и тамо гдје га нема нити га ни теоријски ни практично није могло бити” (2015: 125). Цијели овај четворогодишњи период карактеришу два веома важна догађаја – први је проглашавање појединих одредаба Закона о службеној употреби језика и писма из 1996. године неуставним, а други представља наметнуту одлуку високог представника о равноправности језика у цијелој Босни и Херцеговини, што је био удар на дотадашње функционисање оба ентитета.

Што се тиче првог наведеног, промјена је била и очекивана, с обзиром на неодрживост закона, проблеме које је изазвао у пракси и на велики број опонената које је имао. Још је у мају 1998. године *Глас српски* престао излазити на екавици, што је био један веома важан и симболичан корак у враћању ијекавског изговора. Истог мјесеца је на страницама *Дневних независних новина* покренута дебата о изговору (Бранислав Брборић назива је трећом по реду

---

²²⁹ „Још је важније чувати јединство онога духовног простора што га, у новим државним околностима, отеловљује назив српски језик, подупрт првенством ћириличног писма” наводи се у Одлуци бр. 11 Одбора за стандардизацију српског језика” (Брборић и др., 2017: 78). Слично је констатовано и у Бијелини 1999. године, када је уприличен научни скуп *Српски духовни простор*. Милорад Екмечић ће на скупу дати дефиницију овог појма: „културна делатност у прошлости, где су Срби живели и где сада живе” (1999: 39), али ће ипак констатовати да је идеја о једном стандарду изгубила актуелност, будући да има више изгледа за разједињавањем него за уједињавањем језика (1999: 67).

²³⁰ „Србљи се – вели Доситеј – по различним краљевствима и провинцијама различно називају: по Србији Србијанци, по Босни Бошњаци, по Далмацији Далматинци, по Херцеговини Херцеговци и по Црној Гори Црногорци. Свуда једнако говоре, совршено се и ласно разумевају, разве што се мало у провинцијалном изглашенију распознају и по гдикојој речи које су у Турској од Турака, а у приморју од Талијана приобикнули и присвојили [...] *А најпростотији Србин* из Баната или из Бачке, он је у Србији, у Босни и Херцеговини, у Далмацији, поготово у Хрватској, у Славонији и у Срему, у *своје истом рођеном језику и народу, био он восточнога или римскога исповједанија*” (истицање М. К.) (Ковачевић, 1999: 17).

²³¹ „У поменутих овдје мјестима биће најмање око пет милиона душа народа који говори једнијем језиком, али се по закону (религији) дјели на троје: може се отприлике узети да их око три милиона има закона грчкога и то милион у цијелој Србији (с Метохијом), један милион у аустријским државама (у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу, у Славонији, Хрватској, Далмацији и Боци), а један милион у Босни, Херцеговини, Зети и Црној Гори” (Ковачевић, 1999: 18).

анкетом о изговору и писму српскога језика, 1999: 156)²³², коју је отворио тадашњи министар информисања у Влади Републике Српске Рајко Васић. О овој теми говорили су редом Рајко Васић:

„Остаје тужна чињеница да се први пут у историји неко усудио да сам себи одузме матерњи језик. Да нам у маниру најбољег и најтемељитијег завојевача, окупатора, тиранина и расисте одузме матерњи језик, а натури нематерњи. Не знам да ли у историји и на свијету постоји још један такав народ који сам себи одузима језик на којем почива, али знам да се овдје, на овим просторима, никад није говорило екавски”

(*Дневне независне новине*, 5. 5. 1998).

Касније се огласио и Ранко Рисојевић: „Пожурили су да ријеше и досад неријешени српски проблем нормирањем екавског изговора (...) У РС донесен је окторисани закон о службеној употреби језика и писма без шире јавне али и стручне расправе. Црногорац, професор народне књижевности, гуслар и вуковац, проф. др Љубомир Зуковић представљао је главног заговарача тог закона али његов је идејни творац Павле Илић” (*Дневне независне новине*, 6. 5. 1998). Посљедњи текст написао је Славољуб Фаткић, књижевник, који се придружио иницијативи за укидање Закона о службеној употреби језика и писма ријечима „свјedoци смо шта се у сусједним државама ради са језицима који су нам до јуче били блиски и разумљиви, а данас далеки и страни. Методе доктора Франкештајна у стварању нових језика дају управо резултате какве је имао и поменути доктор, наказне и чудовишне” (*Дневне независне новине*, 14. 5. 1998).

Уставни суд Републике Српске те је исте године утврдио да одредбе Закона о службеној употреби језика и писма нису у сагласности са Уставом Републике Српске. Иницијативу је дало Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, и то „након бројних захтева из школа, и састанака секције из целе Републике Српске, и подршке Одсека за српски језик Филозофског факултета у Бања Луци и Српском Сарајеву, Учитељског факултета у Бијељини и мишљења лингвистичких стручњака у Републици Српској и СРЈ” (Службени гласник 7/98). Надаље, подносилац наводи да су неки дијелови закона изазвали „хаос у културној и наставној пракси у Републици” (Службени гласник 7/98). Ту атмосферу описао је у једном свом раду и Милан Шипка:

„У протеклих десетак година били смо свјedoци оштрих сукоба око увођења екавског изговора у неким подручјима службене употребе у иначе дијалекатски чистој ијекавској Републици Српској, и то доношењем одлуке у ужем кругу политичара, а без консултовања

---

²³² Брборић у тексту објављеном годину дана касније одговара на Васићеве и Рисојевићеве текстове, али износи и једну занимљиву чињеницу: „Одбор [за стандардизацију – А. С.] изричито се обавезао на то да тему *двоизговорности* нашега стандардног језика, због њене познате (и наслеђене) ’осетљивости’ неће начињати, осим ако то евентуално не затраже високи државни органи свих трију република нашега језичког подручја” (1999: 156). Одбор је ипак 2000. и 2003. године разматрао ово питање, у првом случају наглашавајући да није дошло до укидања ијекавице „него су устаничке власти на Палама у јесен 1993. г. дале предност екавици у језичком стандарду, али не и у његовом литерарном и разговорном стилу” (Брборић и др., 2017: 81) а касније се потпуно оградиле од учествовања неких српских лингвиста у тој одлуци: „Нама није познато да ли су устаничке власти на Палама консултовале које лингвисту када су припремале политичку одлуку о рјешавању језичког питања, али знамо поуздано да није консултован тадашњи први српски лингвиста и потоњи први предсједник Одбора за стандардизацију српског језика академик Павле Ивић (умро 19. 9. 1999), којем је чак у временима неодмјерених изјава и пријекних просуђивања приписивана иницијатива за ту одлуку. Сјећамо се чак да је Павле Ивић њоме, кад је саопштена у новинама, и сам био изненађен” (Брборић и др., 2017: 156). Другачије свједочење доноси некадашњи предсједник САНУ Дејан Медаковић (Ковачевић, 2017), који каже да је Ивић од Републике Српске тражио да се законом укине ијекавица.

лингвиста, наставника српског језика и оних који се тим језиком свакодневно служе у професионалној пракси (...) Полемике преко медија око тога и таквог поступка, јавни протести неких политичких организација (као што је плакат Српске странке Крајине и Посавине из Бањалуке²³³), па чак и објављивање полемичких књига о том и другим спорним питањима, каква је нпр. она Милоша Ковачевића *У одбрану српског језика*, те коначно расправа пред Уставним судом Републике Српске – све је то (...) уносило немир међу културне и јавне раднике (...) а самим тим стварало и утисак о нејединству и изазивало сумње у јединственост српског језичког стандарда уопште”

(2002/2003: 255).

Још у току јавних расправа око односа између екавице и ијекавице, пред Уставним судом Босне и Херцеговине покренут је поступак преиспитивања ентитетских устава. Као посљедњи важан догађај у овој фази језичке политике приказаћемо процес усвајања амандмана на Устав Републике Српске, док ће у дијелу који слиједи, а који се односи на Федерацију Босне и Херцеговине, бити нешто више ријечи о самим одлукама Уставног суда Босне и Херцеговине и њиховим посљедицама. Разлог за то је неуједначеност рјешења приликом усвајања амандмана и чињеница да су промјене устава у ентитетима текле различито.

Посебно је у том смислу за језичку политику Републике Српске значајна трећа дјелимична одлука, која се односи на службени језик у Републици Српској, па ће од априла 2002. године то бити језик српског народа, језик хрватског народа и језик бошњачког народа, сходно одлуци коју је „окторисао високи представник међународне заједнице за БиХ Волфанг Петрич” (Ковачевић, 2017: 249). Након што су одлуке Уставног суда Босне и Херцеговине ступиле на снагу послје објављивања у службеним гласницима, високи представник доноси Одлуку да су Уставна комисија Представничког дома Парламентарне скупштине Федерације Босне и Херцеговине и Комисија за уставна питања Народне скупштине Републике Српске дужне да те одлуке припреме за имплементацију²³⁴ (Службени гласник Републике Српске, 4/2001).

Прије самог усвајања амандмана у Републици Српској и објављивања њихових нацрта у Службеном гласнику, Комисија за уставна питања представила је те нацрте а Народна скупштина Републике Српске отворила је јавну расправу и објавила их у *Гласу српске* (12–15. јануар 2002). У радном материјалу Комисије за уставна питања налазе се сљедећи приједлози:

„У Републици Српској у службеној употреби су равноправно српски језик екавског и ијекавског изговора, као језик српског народа, босански језик као језик бошњачког народа и хрватски језик, као језик хрватског народа.

У службеној употреби равноправна писма су ћирилица и латиница.

---

²³³ Мисли се на сљедећи текст: „По наређењу министра за информисање српски народ западно од Брчког треба да се одрекне језика својих предака и да ијекавштину Петра Кочића и Бранка Топића коначно препустимо Хрватима и Муслиманима. Прво су нас присилили да им уступимо Републику Српску Крајину и тзв. Високу Крајину, а сада се захтјева да им уступимо и језик и тако легализујемо окупацију најзападнијих српских крајева” (Šipka, 2001: 263).

²³⁴ Комисије су заиста и спровеле ову одлуку, а један од разлога је вјероватно и сљедећи члан: „у случају да уставна комисија не успе да у утврђеном року постигне договор који ће добити подршку већине чланова из сваког конститутивног народа и осталих, комисија одмах, путем свог предсједавајућег, подноси захтев Канцеларији Високог представника како би Високи представник коначно решио питање на начин који он буде сматрао исправним” (Службени гласник Републике Српске, 4/2001).

Начин употребе језика у службеној употреби уређује се законом”.

Затим су чланови Комисије из реда хрватског народа предложили:

„У Републици Српској у службеној употреби су равноправно српски језик екавског и ијекавског изговора, бошњачки језик и хрватски језик

(Остали чланови остају исти)”.

Крстан Симић предложио је исти амандман, уз образложење да „никаким језичким законитостима из ријечи *Бошњак* не може се доћи до изведенице *босански*. Употреба термина *босански језик* поистовјећује се са државом, а из претходног уставног рјешења евидентно је да у тој држави постоје три равноправна језика. То доводи до мајоризације хрватског и српског језика, а на извјестан начин налази се и у функцији прокламоване идеје о изградњи босанске нације, што би водило брисању националних особености појединих конститутивних народа БиХ”.

„У Републици Српској у службеној употреби су равноправно српски језик екавског и ијекавског изговора, бошњачки језик и хрватски језик.

(Остали чланови остају исти)”

Клуб посланика Српске демократске странке предложио је:

„У Републици Српској службени језик је српски језик екавског и ијекавског изговора, а у употреби су равноправни и хрватски и бошњачки језик”.

Посланици из реда бошњачког народа предложили су:

„У Републици Српској у службеној употреби равноправни су српски језик екавског и ијекавског изговора, босански и хрватски језик”.

Марко Павић предложио је нешто слично усвојеном рјешењу:

„У Републици Српској у службеној употреби су равноправно српски језик екавског и ијекавског изговора, хрватски језик и језик којим говоре Бошњаци”.

Као што се види из предложених рјешења, посланици нису имали недоумица око писма јер су се сви сложили са предложеном одредбом, али примјетно је да још увијек постоје дилеме око екавског и ијекавског изговора јер се у сваком приједлогу инсистира на допуни назива *српски језик*. Хрвати и Срби не слажу се са називом *босански*, док Бошњаци предлажу одредбе истовјетне онима у Федерацији. С обзиром на то да су доставиле приједлоге, видимо да су власти тражиле начин да одлуке високог представника унесу у законодавство Републике Српске. На крају је на посебној сједници Народне скупштине Републике Српске 4. априла 2002. године редигован текст амандмана, који је гласио: „Српски, хрватски и бошњачки језик, ћирилично и латинично писмо, равноправно се употребљавају у Републици Српској. Начин такве службене употребе језика и писма уређују се законом” (Службени гласник Републике Српске, 21/2002).

О амандманима на Устав Републике Српске говорило се и на скупу *Језик/језици у Републици Српској и Босни и Херцеговини – аргументи за одлучивање о амандманима на Устав Републике Српске*, одржаном 8. фебруара у Бањој Луци. Скупу су присуствовали наставници и сарадници из лингвистике на Филозофском факултету у Бањој Луци, представници

Републичког педагошког завода, предсједник Народне скупштине и неколико посланика. Написан је приједлог формулације амандмана LXXI:

„1. У Републици Српској у службеној је употреби српски језик ијекавског и екавског изговора, односно хрватски језик и бошњачки језик.

2. У службеној употреби су ћирилично и латиничко писмо.

3. Овим амандманом замјењује се став 1, тачка 7 Устава Републике Српске”

(Козомара, 2002: 346).

Наведене приједлоге пратило је сљедеће образложење:

„Три конститутивна народа треба да остварују и језичку равноправност у Републици Српској.

У Републици Српској живе Срби, Хрвати, Бошњаци и остали. Правило је да се у српском језику име свакога језика у свијету изводи непосредно из имена нације. Због тога се из имена Бошњак једино може извести придјев бошњачки као назив за језик.

Уосталом, право је сваког народа да језик другог народа назива у складу са творбеним моделима свога језичког стандарда. Тиме се не оспорава право другом народу да свој језик у свом језичком стандарду назива како хоће”

(Козомара, 2002: 346).

Ипак, пошто то нису била задовољавајућа рјешења, услиједила је Одлука 150/02 високог представника, у којој се налази амандман: „Службени језици Републике Српске су: језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа. Службена писма су ћирилица и латиница”. Ова одлука, заједно са свим амандманима који су били предложени, објављена је у Службеном гласнику Републике Српске 25. априла 2002. године. Амандмани су објављени као нацрти јер претходно нису усвајани нити разматрани на коначном читању у Народној скупштини Републике Српске.

Тиме је високи представник наметнуо назив језика у Републици Српској²³⁵, „баш зато да би избјегао нејасноће и трвења око термина ’босански језик’ и да би сва три народа ставио

---

²³⁵ У Извјештају Међународне кризне групе за Балкан (ICG) (<https://icg-prod.s3.amazonaws.com/128-implementing-equality-the-constituent-peoples-decision-in-bosnia-herzegovina-bosnian.pdf>) налазимо хронологију доношења наметнутих одлука, али и детаље који указују на то како су се представници ентитета „гуркали у правцу разматрања и утврђивања уставних промјена”. Тако у документу стоји да би Савјет за имплементацију мира требало да да подршку за наметање рјешења а међународни донатори би требало да наметну економске санкције уколико не буде поштовано сљедеће – „НСРС или високи представник морају уклонити одредницу ’бошњачки’ која се односи на један од службених језика у РС-у (амандман LXXI, став 1) и замијенити је називом ’босански’, као што је то предвиђено Дејтонским мировним споразумом” (2002: 5). Овај документ показује да, што се тиче спорног амандмана, равноправност и конститутивност није била примарна већ се радило о наметању назива језика без обзира на противљење друга два народа. Надаље, у одјелку Језик, истиче се да „српски, хрватски и босански су језици чији се говорници међусобно разумију и између којих, филолошки гледано, нема разлике; дијалектолошке разлике међу њима су више регионалне него националне; а назив српскохрватски (или хрватскосрпски) је већи дио прошлог стољећа био прихваћен као назив за један лингвистички и литерарни стандард” (2002: 20). Без обзира на све наведено, инсистирање на називу језика правда се сљедећим: „када српска већина користи своју доминантност у парламенту да би наложила да се језик бројчане мањине треба звати другачије него што та мањина жели, стварно стање моћи у РС-у показује се још јасније него што би то био случај да је српски остао једини службени језик тог ентитета”. Ова и претходне реченице показују да међународној заједници, организацијама и донаторима није било стало ни до комуникације међу народима, ни до језичких права

у исти положај – преко непосредног признања њихових језика и посредне везе имена њихових језика са њиховим националним именима” (Ковачевић, 2016: 250).

Овом одлуком нису били задовољни ни сами Бошњаци. Бошњачки лингвиста Сенахид Халиловић написаће: „ради се о перфидној политичкој смицалици. Очигледно је да није било довољно воље код оних који су наметали таква рјешења да наметну истовјетна рјешења (...) На такво рјешење гледамо као на пролазно стање ствари, на нешто што неће бити дуга вијека” (2015. према Ковачевић, 2016: 250). Очекивало се да та рјешења буду идентична у оба ентитета, али се то ипак није догодило и одредба која заправо ништа и не значи, већ представља компромисно рјешење, важећа је и данас.

Ускоро се, управо поводом измјене Устава, огласио и Одбор за стандардизацију, тиме трећи пут у свом дотадашњем раду разматрајући питање бошњачког језика. Према њиховом мишљењу, стоји у одлуци бр. 27, од 22. јула 2002. године, „г. Петрич није имао право да обезимени сва три језика (заправо сва три национална стандарда истога стандардног језика), уводећи умјесто њих три њихове језгровите дефиниције. Он на то није имао нити има право, јер није надлежан – ни у енглеском, ни у српском, ни у бошњачком језику – да мења стандард(изова)не термине за те језике, односно за те језичке стандарде” (2017: 130). Приједлог Одбора био је да се амандмани у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине ускладе, да у српској верзији (која тада није била штампана) стоји – службени језици Федерације БиХ су: бошњачки језик, хрватски језик и српски језик, те да се та одредба унесе и у Устав Републике Српске. На крају саме одлуке стоји „Ми слутимо да Бошњаци имају својих изванлингвистичких разлога да укрштају, тј. да бркају, два разнозначна придева, бошњачки и босански. Други тог разлога немају. Напротив” (2017: 131).

Што се тиче стања у образовању, све ово вријеме карактерише усаглашавање ентитетских влада око прве велике заједничке реформе образовања. На састанку у Сарајеву, по позиву замјеника високог представника, нашли су се министри из два ентитета, како би се расправљало о уџбеницима и наставним плановима и програмима. Закључено је да се оснују експертски тимови у име сваког народа који ће прегледати уџбенике и „из њих уклонити све што вријеђа и потиче на мржњу” (*Večernji list*, 8. 5. 1998: 8). Промјену трију образовних система – њен историјат, актере, услове и резултате – најбоље је представио Абдулах Јабучар (2002: 33–38). Најприје је УНЕСКО ангажовао радну групу која је анализирала све уџбенике и на основу њихових закључака ОХР и ентитетска министарства потписали су декларацију и споразум који се тичу усклађивања паралелних система. Утврђени су сљедећи приоритети: ревизија уџбеника (из њих треба уклонити све што је увредљиво за други народ или оно чија истинитост није утврђена), модули за језик сваког народа који ће бити уграђени у програме друга два народа, примјена оба писма на цијелој територији Босне и Херцеговине, нова два предмета (демократија и свјетске религије), те постепено искључивање из употребе уџбеника из Србије и Хрватске, док се потпуно не искључе до школске 2002/2003.

У складу с тим, још 2001. године Завод за уџбенике и наставна средства у Републици Српској објавио је конкурс за уџбенике у *Гласу српске* (17. 10. 2001), у којем стоји: „уџбеник рукописа мора бити израђен у складу са важећим наставним планом и програмом, утврђеном концепцијом и споразумом о уклањању увредљивих садржаја. Уџбеник треба да буде писан на српском књижевном језику ијекавског изговора”. Ову реформу популарно зову и Споразум о фломастерима (Vajzović, 2008: 249; Каро, 2012: 161; Стојкановић, 2015: 117) због тога што су

народа, до спречавања мајоризације или угрожавања језика већ само и искључиво до дисциплиновања тврдоглавих (како их сами називају, 2002: 21) представника Срба.

спорни садржаји једноставно прецртани а у једном периоду ученици су користили и уџбенике у којима је „инкриминирани садржај опечаћен” (*Ослобођење*, 2000: 15).

Како би се побољшала свијест о значају српског језика, паралелно са овим догађајима, током цијелог фебруара и марта 2002. године на страницама новина *Глас српски* излазе текстови о српском језику и српском националном идентитету, које објављују редом Милош Ковачевић, Ранко Поповић, Радмило Маројевић, Милан Драгичевић, Ђорђе Микић, Тихомир Левајац, Лука Шекара, Драго Тешановић, који у својим ауторским прилозима и интервјуима истичу да је ћирилица „стожерна вертикала српског духовног, културног и историјског идентитета” (Милош Ковачевић, *Глас српски*, 4. 2. 2002). Разлог за окупљање српских лингвиста, културних радника и универзитетских професора понајвише су били догађаји који су се тих дана одвијали око језика и чињеница да је наметнутом одлуком високог представника промијењен Устав Републике Српске, а тиме и назив језика.

5.3.2. Федерација Босне и Херцеговине

Без обзира на то што њихове територије чине један ентитет и што би требало да најважније одлуке Бошњака и Хрвата буду бар споразумне, ако не могу бити усаглашене, у Федерацији Босне и Херцеговине наставља се вођење одјелитих јавних а тиме и језичких политика. Ханка Вајзовић ће 2001. године помало иронично и шаљиво интерпретирати дотадашњу језичку ситуацију код Хрвата и Бошњака:

„Бошњаци се језички понашају врло различито: једни настоје свој језик што више архаизирати; други мисле да је бивши бх. израз аутентичнији од „новог” босанског; трећи за свој језик уопће не маре (имају других проблема); четврти мисле да су напokon добили свој матерњи језик који јест раван језику којим говоре управо њихове матере; пети говоре мање-више екавски с препознатљивим акцентом (у Босни јесу Бошњаци, али не и Босанци); шести свој језик настоје кроатизирати; седми су га до краја поистовјетили са савременим стандардним хрватским језиком (иако га и даље називају босанским); осми свој израз настоје обезличити или „европеизирати”, па их је (особито након повратка из „избјеглиштва”) тешко сврстати у било који простор или вријеме”

(2001: 88).

„Босански Хрвати настоје, у правилу, свој језик што више кроатизирати. Ипак, велики је број оних којима то баш и не полази за руком, било да се у језичке трендове не разумију или да свему томе уопће не придају значаја”

(2001: 88).

У бошњачкој литератури обично се сматра да су од 1992. до 1998. године ударени темељи за кодификацију језика (Hodžić, 2018: 20) а као најзначајнији елементи те кодификације наводе се име језика, његов статус у законској регулативи, те значајна нормативна издања дотад објављена – правопис и граматика. Без обзира на то што су нека питања норме и даље остала неријешена и што су поједини кораци у стварању језика значили кривотворење и фалсификовање на штету друга дрва народа, као и наметање рјешења уз помоћ међународне заједнице, у језичкој политици Бошњака године које слиједе обично се описују као фаза „изграђивања стандардног језика” (Monneslend, 2012: 47)²³⁶ на претходним основама.

Најзначајнији догађај овог периода, слажу се сви истраживачи, представља организовање и одржавање Симпозија о језику у Бихаћу, „којом приликом је указано на запушеност у истраживању и нормирању босанског језика, те постављени најхитнији задаци” (Monneslend, 2012: 47). Симпозиј²³⁷ о језику одржан је 7. и 8. септембра у организацији Владе и Скупштине Унско-санског кантона и Института за језик Сарајево. Његова важност огледа се у томе што је означен као „први научни скуп о босанском језику” (1999: 7), а по ријечима уредника Ибрахима Чедића, на Симпозију је указано на „недовољну описаност босанског језика у рјечницима и граматикама (...) с тим у вези, указано је и на потребу да политичке структуре морају у томе урадити свој дио посла” (1999: 7). Неки истраживачи сматрају да се ради о „кључном догађају у стандардизацији босанског језика” (Стојкановић, 2005: 82). Већина

²³⁶ Овај аутор дијели језичку политику Бошњака на три етапе – прва је доказивање постојања *босанског* језика (1991–1996), друга његова стандардизација (1996–2006) и трећа фаза, фаза зрелије стандардизације (Monneslend, 2012).

²³⁷ Случајно или намјерно, аутори су избором ове ријечи алудирали на Симпозијум о језичкој толеранцији, одржан 1970. године у Сарајеву, који се сматра почетком самосталне језичке политике у Босни и Херцеговини.

радова на овом скупу тичала се социолингвистичке проблематике, те ћемо неке од њих овдје укратко и представити.

Џевад Јахић у свом излагању даје шеснаест, како их назива, научно утемељених чињеница о језику Бошњака: јужнословенско језичко поријекло, етнос који је створио и преносио тај језик (језички континуитет од Јужних Словена до Цркве босанске), богумили, код којих се зачиње тај језик, средњовјековна босанска држава, која је „колијевка босанског језика” (1999: 25–30), исламизација и ислам, који дају језику нека оригинална обиљежја, назив језика који има дугу традицију, алхамијато литература као посебно стваралаштво, босанчица, рјечници *босанског* језика настали у турском периоду, језичке реформе у 19. вијеку, прије свега Вукова реформа, језички реформатори међу Бошњацима, Калајева политика босанске нације и *босанског* језика, богато усмено стваралаштво, писана књижевност Бошњака те, коначно, право сваког народа на свој језик, па закључује „стога се најчешће поставља питање могу ли се они сматрати одвојеним језицима. Ако лингвистички и не могу, а оно могу ванлингвистички; право сваког народа на своје национално име у називу језика неприкосновено је и израз националних слобода” (1999: 27).

Предмет рада Мевлиде Караџе био је „покушај дефинирања босанског језика, са социолингвистичког становишта” (1999: 31). Ауторка сматра да су у бившој Југославији постојала три стандарднојезичка варијетета – источни, западни и босанскохерцеговачки језички израз. Занимљиво је да се босанскохерцеговачки језички израз у овом смислу сматра стандарднојезичким варијететом који је већ прошао „кроз већину стандардизационих фаза” иако никада није нормиран нити стандардизован – имао је само своја општа начела и велику и значајну подршку власти у Босни и Херцеговини. Управо ће у овом раду бити разматране три могућности развоја бошњачког језика које ће касније бити уврштене и у предговор зборника радова – као заједничког трима нацијама, као језика Бошњака и као стандардног језика Босне и Херцеговине, те ће бити закључено да тек „након јасног опредјељења за службени језик у Босни и Херцеговини, услиједиће фаза стабилизације лингвистичког система која нужно кореспондира са потребама језичке заједнице и језичким планирањем” (1999: 37). Караџа сматра, што је врло занимљиво, да је одлучујући фактор у овом поступку политика – „наиме, државни ауторитети треба да иницирају политичке одлуке које се тичу избора и установљавања службеног, тј. стандардног језика” (1999: 38)²³⁸.

Надаље, Наила Хебиб Ваљевац писала је о екстралингвистичким факторима у језику и дала осврт на дотадашњу језичку ситуацију:

„Након што је у току рата политички искориштен (да не кажем злоупотребљен), будио је међу Бошњацима националну свијест и потицао одбрамбене механизме на будност и опрезност, опомињао на опасност која је пријетила са свих страна, *босански језик*, иако та опасност још није отклоњена, више није атрактивна тема међу политичарима нити је и мобилизирајућа снага међу народом (...) То да стандардни језик најбројнијег народа у Босни и Херцеговини ни након готово три године мира, након неофицијелног одбацивања дотад важеће норме, нема основне нормативе и управо зато и неријешен интернационални статус, недопустиво је и неопростиво. Проблем, међутим, није у језику нити у лингвистима. Екстралингвистичке је природе”

(1999: 55).

---

²³⁸ Истицање А. С.

Ваљевац ипак сматра да је и назив језика екстралингвистичке природе и да су стандардни језици без тога незамисливи, те да језичка политика управо и треба да буде „научна, дугорочна, усмјерена и контролисана. И она би требало да буде у врху разматрања утицаја екстралингвистичких фактора о језику” (1999: 55).

На скупу је излагао и Јосип Баотић, некадашњи учесник у креирању језичке политике босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза, и изнио три тезе: прву – да је језик којим говоре Срби, Хрвати, Бошњаци и Црногорци један језик, другу, веома интересантну и контроверзну, да су у том језику одувijek постојале лингвистичке претпоставке за реализацију више стандарда, и трећу – да се ситуација у Босни и Херцеговини може схватити и научно обрадити само ако се језик као органски идиом разликује од стандарда као неорганичког, вјештачког идиома. И сам констатујући да друга теза може изгледати неувјерљива и спорна, закључује да су варијанте на простору Југославије биле повезане заједничким системом норми, али по свему другом „односу према органском идиому, јединству физиономије, тј. јасном критеријуму по којем је вршен избор из норми, па и националној маркираности тог избора, без обзира на то што он није био такав на плану употребе, оне су у сваком тренутку могле прерасти у стандардне језике” (1999: 93).

Сенахид Халиловић, у реферату „О стандардизацији босанског језика”, говори о двије фазе овог процеса. Прва је доба стандардне новоштокавштине (до 1992) а друга кретање сопственим путем (од 1992). Већ у првом дијелу рада истиче нешто што бисмо могли окарактерисати као опис тренутне ситуације: „стандардни босански језик неупитна је социolingвистичка чињеница и мање је битно то је ли он до данас – и како је – заокружен као стандард, тј. је ли већ добио све потребне нормативе, какви су они и сл. Мањкавости у нашој нормативистичкој литератури не доводе у питање постојање стандардног босанског језика” (1999: 97). Слично као Мевлида Караца, и овај лингвиста сматра да није важна количина разлика са другим језицима, већ „да ли је неки варијетет формалноправно стандард неке нације” (1999: 98). Надаље, Халиловић разматра назначену другу фазу, и то кроз питање тренутне нормираности, те писмо и посуђенице. Занимљиво је да се Халиловић, једнако као у свом *Правотису*, залаже за равноправност ћирилице и латинице.

О питањима норми писао је и Мухамед Шатор у раду „Принципи стандардизације босанског језика” и нагласио да су основни проблеми однос према страним ријечима и преузимање лексике из хрватског језика. Што се тиче страних ријечи, то јест турцизама, овај лингвиста залаже се за посебан однос према њима али сматра да то није разлог да „овим страним ријечима претрпамо наш језички израз” (1999: 108). Исто тако наглашава да постоји претјеривање у употреби гласа *х*. Што се тиче хрватске лексике, аутор сматра да је у Босни и Херцеговини дошло до преузимања хрватске лексике и новоговора, као и прихватања једних суфикса наспрам других (*-лац/-тељ*). Шатор закључује да тренутно бошњачком језику недостају два елемента – прихватање језичке норми и уграђивање у све сфере употребе језика (1999: 112).

На крају Симпозијума дати су закључци:

„Учесници Симпозијума о језику’ неподјељеног су мишљења да је босански језик стандардни језик који у заједници славенских језика стоји напоредо са српским и хрватским језиком.

Да би босански језик могао удовољити комуникацијским потребама, неопходно је урадити сљедеће:

1. Кадровски оснажити Институт за језик у Сарајеву, редефинирати његове задатке и преименовати га у Институт за босански језик.
2. Одсјек за јужнославенске језике Филозофског факултета у Сарајеву преименовати у Одсјек за босански, хрватски и српски језик.
3. Босанском језику осигурати међународни статус путем кода за језик.
4. Засновати краткорочне пројекте израде:
  - а) Граматике босанског језика за основну и Граматике за средњу школу
  - б) Школског правописног приручника
  - в) Једнотомног рјечника босанског стандардног језика
5. Засновати дугорочне пројекте израде:
  - а) Граматике босанског језика
  - б) Великог рјечника босанског језика
  - в) Правописа босанског језика.
6. Израдити приручнике босанског језика за различите тематске и граматичко-језичке видове наставе у основној и средњој школи, те приручнике за практичну употребу у јавним гласилима – штампи, радију и телевизији.
7. У договору са министарствима педагошки заводи требају пронаћи нове форме рада, како би се превладале тешкоће које се сада јављају у настави матерњег језика (нови видови семинара, сталних предавања о босанском језику и сл.)”

(1999: 265).

Након читања реферата стиче се утисак да су њима поновљене и потцртане одавно изнесене тезе о језику – његовом првом помињању, поријеклу, имену и значају за Бошњаке. По мишљењу неких аутора, бихаћки симпозијум коначно је одбацио назив *бошњачки* као неадекватан, те је језик представио као нераскидиво повезан са развојем и опстанком државе и народа (Стојкановић, 2015: 83). Запажа се, исто тако, у многим радовима истицање улоге државе у језичкој политици и чињенице да нека питања статуса језика треба да ријеше политика и политичке одлуке. Са друге стране, постављени су и задаци и обриси неке конкретне језичке политике, која се овај пут односи на планирање корпуса, док је статус језика (осим службеног назива) остао недоречен и неразјашњено је која од три могућности опсега службеног језика ће бити доминантна у будућности. Четири године послје, скуп је приказао и Куртис Форд [Curtis Ford] (2002: 349–361), који га је означио као „феномен првог конгреса” – на ком се разјашњавају и установљавају први кораци у језичком планирању.

У закључцима Симпозија посебна се пажња посветила издањима, те ће ускоро након скупа бити објављена и граматика – једним од најважнијих издања у овој фази сматра се *Граматика босанског језика* аутора Цевада Јахића, Сенада Халиловића и Исмаила Палића, објављена 2000. године²³⁹. Када је изашла, представљена је као нека врста бошњачке свете

---

²³⁹ Важним али врло спорним издањем сматра се и *Босански језик у 100 питања и 100 одговора* Цевада Јахића, који је дио трилогије у којој је објављен и *Бошњачки народ и његов језик* и *Школски рјечник*, који је пропраћен „низом контроверзних, националистичких ставова о вези језика и нације те посебности босанског језика” (Стојкановић, 2015: 84). На примјер, у књизи се поставља питање шта су то српски језик и који је то језик

књиге²⁴⁰. Састоји се од увода, дијелова који обрађују фонетику и фонологију, морфонологију, морфологију, творбу ријечи, те синтаксу. Са становишта наше теме, најзанимљивији је уводни дио, у коме се даје историјски преглед бошњачког језика. Већ у предговору аутори истичу да је граматика настала „на потицај и уз подршку министра образовања” (2000: 15)²⁴¹. Бошњачки језик тако је дио „средњојужнословенског дијасистема”, који обухвата штокавски, кајкавски, чакавски и торлачки, те је штокавски у 19. вијеку, својим источнохерцеговачким дијалектом, послужио као основа српскохрватског језика, да би потом био замијењен националним језицима²⁴². У дијелу о историји стандардног језика аутори праве периодизацију бошњачког језика, и то – средњовјековна Босна, турско доба, аустроугарско доба, југословенско доба и босанско доба. Југословенско доба посматра се као вријеме када долази „до појачаних расправа о босанском језику” (2000: 62), али „при томе се босански језик и даље не спомиње нити му се као националном језику даје право на постојање” (2000: 62). У петој, „најпресуднијој” фази, за чији се почетак узима 1984, када је Џевад Јахић објавио рад о идентитету Бошњака, те 1991, када су изашле књиге *Босански језик* и *Језик Босанских Муслимана*, и „на свим нивоима употребе враћа се назив босански језик” (2000: 63).

Слично као и *Правопис*, *Грамматика* је оштро критикована у јавности, а нарочито њен увод. У магазину *Дани* крајем 2000. и почетком 2001. године о њој су писали Иван Ловреновић, Јагода Јурић Капел и Синан Гуџевић (1. 12. 2000; 12. 1. 2001; 2. 2. 2001). Ловреновић критикује што је за Шантићеву пјесму *Емина* установљено да је написана на „чистом босанском језику” (2001: 43) и цио историјски преглед издања, за који сматра „осим што је политички тенденциозан, тај дио књиге је знанствено необрађив. Све то почива на једној премиси која са језиком готово да и нема везе” (2001: 43). Слично мисли и Јурић Капел, са Бечког славистичког института, која сматра да је уводни дио књиге пун „погрешних података и произвољних тумачења” (12. 1. 2001) – као што је дио о богумилству, глагољници, старословенском језику, те многим другим изворима на подручју Босне и Херцеговине. Синан Гуџевић, књижевник и преводилац, осврће се посебно на неке термине као што су *средњојужнословенски дијасистем* и изведене тезе попут оне да припадност језику почива на вјероисповијести. Споран му је и читав дио о признавању језика.

босанских Хрвата и на њих се одговара: српски „то је језик који је донедавно био обухваћен двонационалном одредницом српскохрватски/хрватскосрпски, развивши се из његове источне, београдске варијанте. Настао је на основама источне штокавштине, тј. екавских говора, мада неке његове особине упућују и на вуковску, новоштокавску дијалекатску базу” (1999: 33); босански Хрвати: „свој језик данас називају хрватским, мада он као цјелина и није онај хрватски какав је у Хрватској (...) Хрватска језичка традиција у Босни (у односу на српску) била је са више босанских одлика. Та традиција имала је историјске претпоставке за уклапање у босански културни простор и прихватање босанског националног, односно територијално-државног имена као свог” (1999: 111). *Школски рјечник* Монесланд оцјењује као дио борбе за афирмацију бошњачког језика и сматра да је он играо веома негативну улогу ван Босне и Херцеговине, будући да је „дао представу да је босански језик више него препун оријентализама и дијалектизама” (Monnesland, 2012: 47).

²⁴⁰ „Књига на којој ћемо одсад градити нашу државу – како се дословно изразио један високи државни функционер и знанствени радник” (Ловреновић, *Дани*, 1. 12. 2000).

²⁴¹ У изјави за *Ослобођење* 12. 10. 2000, Џевад Јахић, један од аутора, рекао је да је иницијатива потекла од тадашњег министра Фахрудина Ризванбеговића и да се поклопила са ауторским тежњама Халиловића, Јахића и Палића.

²⁴² Поређења ради, овдје наводимо уводни дио *Нормативне граматике српског језика*: „Српски језик спада у јужну грану словенских језика. У основи савременог српског књижевног језика јесте новоштокавски дијалекат” (2014: 16).

Граматику је критиковао Мидхат Риђановић, који је чак и објавио књигу *Тотални промашај*²⁴³, која се бави недостацима приручника:

„Иако је препоручена као званични уџбеник од стране Министарства за образовање, она је заиста врло лоша: великим дијелом је преписана из Хрватске граматике (која је и сама пуна грешака и пропуста) у издању Завода за хрватски језик, пуна је граматичких класификација које нису граматичке, врви од грешака свих врста као и нејасних (а самим тим) и неписмених реченица, те оставља бар половину граматике босанског језика неиспитаном. Осим тога, пошто су три дијела те граматике писала три човјека који нису довољно сарађивали, имате више случајева гдје, вјеровали или не, један аутор каже нешто о једној теми, а други, у свом дијелу о истој теми каже нешто десето. Или чак исти аутор унутар неколико страница различито анализира исту појаву”

(Риђановић, <https://sanela.info/wp/bola/08/1787/midhat-ridanovic-jezik-kojim-negovorimo>).

Године 2002, тачно десет година након писма 105 интелектуалаца Предсједништву, Институт за бошњачке студије при Препороду направио је *Повељу о босанском језику*, коју је потписало 60 бошњачких интелектуалаца, а, како је изјавио Мустафа Имамовић *Ослобођењу* 11. 4. 2002. године, њена идеја је да је „босански језик језик Бошњака”. Недуго послје су у *Ослобођењу*, у рубрици „Поглед”, 20. 4 2002, о овој теми говорили професори и књижевници који су бранили назив језика и објављивање *Повеље*. Предсједник Препорода Шаћир Филандра истиче право сваког народа да именује језик својим именом али и наглашава „Повеља не улази у сложена питања норме босанскога језика, али тиме што та питања експлицитно не дотиче она сугерира да норма босанског језика није довршена те да је њено даље уобличавање скупни задатак бошњачких интелектуалаца, прије свега лингвиста” (*Ослобођење*, 11. 4. 2002: 15). Цијела *Повеља (Повеља о босанском језику, <https://www.preporod.ba/povelja>)*²⁴⁴ односи се заправо на назив језика јер се свих седам тачака бави тим питањем и закључује се – да је

²⁴³ Прво издање је из 2003, објављено одмах послје *Грамматике босанског језика*. У књизи Риђановић критикује техничке елементе (на примјер, нема индекса лингвистичких термина и имена цитираних аутора), помиње теоријске недостатке (истиче како једна граматика не може бити истовремено и описна и нормативна, како се истиче у њеном предговору, тј. не може једнако да описује све појаве у језику и само оне које се сматрају исправним, сматра погрешним дефиниције стандардног и књижевног језика), те закључује да „књига врви од разноразних грешака, у највећој мјери почива на лингвистичким постулатима старим преко двије хиљаде година, и оставља замашан дио граматике босанског језика неистраженим” (2105: 23). У каснијим издањима аутор критикује и српске и хрватске граматике.

²⁴⁴ Посебно су интересантне биљешке уз *Повељу*, које су настале у октобру 2002. године на трибини Вијећа конгреса бошњачких интелектуалаца, у којима се ишчитава социолингвистичка па и политичка ситуација тих година. Залажући се искључиво за *босански* као језик Бошњака, Муниб Маглајић констатује „Дакле, тек у промијењеним односима снага у Босни, који би довели до остварења сна о Босни као нормалној и дјелујућој, а не франкенштајн-држави, могло би бити говора о проширењу и попуњавању синтагме босански језик другачије него то чини *Повеља*” (<http://bichamilton.com/web/wp-content/themes/calvary/docs/Povelja%20o%20Bosanskom%20jeziku.pdf>). Другим ријечима, циљ *Повеље* био је да назначи да Бошњаци остају при називу *босански језик* али да у њега не укључују друге народе у Босни и Херцеговини, будући да за то није повољан политички тренутак. Интересантан је и повезан са политичким тренутком и отклон од Калајеве босанске политике, која се посматра као покушај унификације и мијешања политике у питања језика, што је „оставило дубоке трагове у свијести босанских Срба” (<http://bichamilton.com/web/wp-content/themes/calvary/docs/Povelja%20o%20Bosanskom%20jeziku.pdf>; Стојкановић, 2015: 140).

босански језик свих Бошњака и оних који се тако осјећају, да та номинација има континуитет, те да је име *бошњачки* заправо политизирање и „последица преживјелог а непревладаног српског и хрватског патернализма и негирања бошњачке националне самосвојности” (*Повеља о босанском језику*, <https://www.preporod.ba/povelja/>). Пажњу нарочито привлачи изјава да „коришћење назива босански језик не укључује никакву тежњу ка унификацији и унитаризацији на простору Босне и Херцеговине” (*Повеља о босанском језику*, <https://www.preporod.ba/povelja/>) и да „Бошњаци подржавају једнака права других народа у Босни и Херцеговини и шире, а сматрају добродошлим лингвистичка истраживања и залагања у култури која ће омогућити наше боље упознавање и међусобно уважавање” (*Повеља о босанском језику*, <https://www.preporod.ba/povelja/>), због чега се стиче утисак да је *Повеља* можда мотивисана неким политичким догађајима, тј. да је објелодањена у важном политичком тренутку предстојећих уставних промјена (Стојкановић, 2015: 140).

Хрватски лингвисти у овој фази, како би показали колико је Босна и Херцеговина „одиграла огромну улогу у самој Хрватској” (2021: 326), по узору на Далибора Брозовића и Иву Прањковића, почињу све чешће истицати и истраживати фрањевачку књижевност, која истовремено показује учешће Хрвата у традицији Босне и Херцеговине али и „представља једну од пресудних фаза у стандардизацији хрватског језика” (Musa, 2006: 21). Са друге стране, и даље настоје показати како је читав двадесети вијек обиљежен маргинализацијом хрватског језика и промовисањем „једначења по српскости”²⁴⁵, а често се осврћу и на босанскохерцеговачки књижевнојезички израз, истичући да се ради о омаловажавању, кажњавању, забрањивању и протјеривању хрватског језика (Musa, 2006: 24). Овим потезима Хрвати у Босни и Херцеговини настоје се одредити према друге двије политике и истовремено доказати своје право на Босну и Херцеговину.

Многи истраживачи језичку политику Хрвата у Босни и Херцеговини сматрају изузетно слабом и скоро непостојећом. На примјер, Свен Монесланд пише да „још увијек нема изразите језичке политике, ни значајних стручњака за језик, а у самој Хрватској нема много занимања међу лингвистима (...) за језичку ситуацију босанско-херцеговачких Хрвата” (2005: 495). Александар Стојкановић утврдиће да положај Хрвата карактеришу три специфичности:

„Прва је малобројност Хрвата у БиХ који као најмањи конститутивни народ често говоре о хрватском језику као угроженом, мањинском језику чији је статус и положај у опасности и поред статуса званичног језика и поред готово потпуне међусобне разумљивости са друга два језика у БиХ.

Друга карактеристика језичке политике код босанскохерцеговачких Хрвата је веза коју образовни систем на хрватском језику и учење матерњег језика имају са институцијама Републике Хрватске. Тако државна Агенција за одгој и образовање наставника Републике Хрватске организује стручне конференције за наставнике хрватског језика у дијаспори, укључујући и Хрвате у БиХ на којима се постулати званичне језичке политике Републике Хрватске преносе и наставницима језика ван Хрватске.

Трећа особина језичке политике на хрватским етничким територијама у БиХ током и после оружаног сукоба јесте да је језичка политика експлицитно дефинисала употребу хрватског језика у његовој пурификованом облику који је одредила језичка политика Републике Хрватске”

(2015: 97).

---

²⁴⁵ Аутор је наводно проф. Бабић, који на овакав начин описује посрбљивање хрватског језика (Клајн, 2008: 169).

Међутим, залагање за језик на територијама на којима живе Хрвати и у овој је фази често и свеобухватно, поготово кад су у питању школа и медији, али је њихова политичка снага, иако су конститутивни народ, била недовољна да се та питања чују даље од Мостара, а из матичне земље Хрватске имали су само формалну подршку. Ова ситуација била је додатно компликована одлукама уставних судова, за које Хрвати мисле да су неправедне и да фаворизују један народ. Шимун Муса, некадашњи замјеник министра образовања у федералној влади, навео је неколико проблема са којима се суочавају Хрвати у Босни и Херцеговини и због којих сматрају да су маргинализовани:

„Прописивање Хрватима како ће преводити; непостојање катедре за хрватски језик, изузев на Свеучилишту у Мостару; законска забрана упорабе назива 'жупанија' као хрватскога назива за 'кантон' (одлука Уставнога суда Федерације БиХ); законска забрана назива Херцег-Босна за жупанију (међународна заједница); укидање придјева хрватски из назива радио и ТВ постаја, школа и других институција које се финансирају из прорачуна (међународна заједница); незграпан, накарадан и неисправан хрватски језик у свим службеним новинама и службеним гласилима; неисправна и недовољна упораба хрватскога језика у јавним аудио-визуалним средствима приопћавања (нарочито Федерална телевизија и федерални и државни радио)”

(Musa, 2005: 31–32).

Какав је заправо тада био однос хрватских лингвиста према питању језика босанскохерцеговачких Хрвата, видимо и по једној анкети из 1997. године. У културном додатку *Вечерњег листа „Обзор”* (1997: 12) водећи хрватски лингвисти упитани су 'Какав је стандардни језик Хрвата у Босни и Херцеговини?' На ове 'језикословне двојбе' одговорили су Иво Прањковић, Стјепан Бабић, Далибор Брозовић и Мирко Самарџија²⁴⁶. Иво Прањковић поставио је помало неочекивано питање – да ли Хрвати у Босни и Херцеговини треба да се, зарад заједништва са Хрватима у Хрватској, одрекну свих специфичности свога израза у Босни и Херцеговини, док ће Стјепан Бабић поново недвосмислено устврдити како је ријеч о једном стандардном језику чије специфичности не могу ићи на рачун хрватског језичког система. Академик Далибор Брозовић ће на питање за коју стандарднојезичку норму треба да се одлуче босанскохерцеговачки Хрвати одговорити да „не долази у обзир никаква језична норма другачија од оне за све друге Хрвате, у Хрватској и у свијету” (1997: 12). Што се тиче специфичности које постоје у Босни и Херцеговини, овај хрватски лингвиста неодређено и прилично штуро констатује да је у Хрватској „потребна увиђавност за потешкоће с којима се Хрвати у БиХ срећу у напорима да потпуно овладају опћехрватским језичим стандардом”²⁴⁷. Мирко Самарџија, у то вријеме шеф Катедре за хрватски стандардни језик на Филозофском факултету у Загребу, констатује како су Хрвати на почетку деценије имали неких потешкоћа

---

²⁴⁶ У уводном дијелу стоји како су „Хрвати у Хрватској напоскон стјецањем своје државе стекли и језичку самосталност: хрватски се стандардни језик никад више неће развијати према београдском диктату. Срби у Хрватској више нису народ с доминирајућом политичком моћи, него национална мањина попут сваке друге и у складу с тим новим статусом одлучиће какав ће стандардни српски језик одабрати као једно од обиљежја свога националног и културног идентитета који ће његовати у склопу остваривања својих мањинских права” – чиме се добрим дијелом једнострано интерпретирају историјске и политичке чињенице, као на примјер она да је Србима у Хрватској одузет статус конститутивног народа, а поново се прећуткује језичка политика Независне Државе Хрватске, као и Декларација о називу и положају хрватског језика, којом Хрвати од 70-их година већ користе једночлани назив језика (1996: 8).

²⁴⁷ Занимљив је овај став Далибора Брозовића, који је врло раширен међу хрватским лингвистима. Дакле, језичка се пракса у БиХ скоро потпуно подређује оној у Хрватској и сматра се да ће с временом та пракса да се приближи стандардном језику, без икаквих настојања да се она уважи. Тиме многи напори Хрвата у Босни и Херцеговини бивају осујећени и такорећи жртвовани за општехрватску ствар.

'при промјени кода' али данас међу Хрватима у Босни и Херцеговини и Хрвата у Хрватској нема 'спомена вриједних разлика' (1997: 12).

Међутим, Хрвати у Босни и Херцеговини тих година имали су другачије проблеме, далеко изван ових кабинетских расправа, на које скоро нико није реаговао, а они се односе на школски систем и медије, на уједначавање прописа, конституисање нове административне јединице и на задржавање својих уставом и Дејтоном предвиђених културних и националних особености. За разлику од Брозовића, Бабића и Самарџије, који на босанскохерцеговачку ситуацију гледају претежно из перспективе некадашњих односа у српскохрватском језику и из угла водећег актера у свехрватској језичкој политици, Иван Ловреновић, у интервјуу за загребачки *Зарез*, констатује:

„А кад би међу Хрватима, али и уопће у Босни и Херцеговини, постојала навика и потреба критичкога дискурса и нека барем рудиментарна критичка јавност, морало би се о угрожавању хрватскога језика, као и хрватскога културног и политичког идентитета, моћи говорити из посве друге перспективе. Ријеч је, наравно, о неуралгичном мјесту цијеле постјугославенске хрватске политике спрам Босне, о *источному гријеху* те политике по којему су Хрвати из Босне и Херцеговине своју узвишену националну задаћу имали испунити тако, да се у потпуности и без остатка утопе у имагинарни хомогени свехрватски идентитет. У свему, а у језику најприје и највише. Па кад су се планови за то утапање редом изјаловљавали у аспекту политичком, војном, територијалном, административном, умјесто да се извуку логичне и здраве конзеквенције, остало је да се „ратује другим средствима”. Језиком и преко језика прије свега”

(Lovrenović, 24. 3. 2005).

Ловреновић сматра, осврћући се на шире питање хрватске стандардологије уопште, да је таква језичка политика довела до тога да се Хрвати у Босни и Херцеговини заправо удаље од свога наслеђа и језика којим су говорили, будући да из свог стандарда намјерно уклањају „србизме” и оријентализме. Ријечју, то је „страх од национално криве ријечи” (Lovrenović, 2005). У другом тексту – „Промеморија о (хрватској) језичној политици у Босни и Херцеговини” даје свој осврт на њено стање. Сматра да су основне одлике те језичке политике: раставна језична политика, која се базира на начелу искључивања, истицања националне посебности а не заједничке баштине, доминација симболичко-политичке функције језика, стандардизација као самоотуђивање, која удаљава језик од стварног матерњег језика, те одрицање од сопственог идентитета – „таквом језичком политиком постиже се контраефекат: умањује се и ослабљује комуникацијска способност у властитој друштвеној и државној заједници, што је против налога властитога политичког, социјалног, културног интереса. А, да парадокс буде потпун, не постиже се ни жуђено стапање у замишљени хомогени свехрватски идентитет. Не може се ни постићи, јер није изашло животно, 'одоздо', него је идеологијски задано, 'одозгор'" (<http://ivanlovrenovic.com/public/clanci/zapisi/promemorija-o-hrvatskoj-jezicnoj-politici-u-bosni-i-hercegovini-2>). Постоје и аргументована мишљења да је управо језик Хрватима у Босни и Херцеговини послужио да задовоље политичке претензије зато што се користи „као средство политичке борбе и начина за очување свести о припадности посебној етничкој и територијалној заједници” (Стојкановић, 2015: 101), упркос томе што више формално не постоји одвојена територијална јединица а нема ни реалне шансе да се формира трећи ентитет у Босни и Херцеговини.

Што се тиче реформе образовања, њој су се Хрвати понајвише противили. На нивоу ентитета најприје је постојао договор (постигнут 1996. и 1997. године) да су на подручју

Федерације БиХ у употреби два наставна плана и програма и да свако има право да изабере план и програм који му одговара (*Ослобођење*, 2. 10. 1997). Међутим, како је такво стање изазивало многе потешкоће на терену и како су критике јавности и међународне заједнице биле све учесталије, почело се све гласније говорити о реформи. Истовремено с тим, текла је реформа основне школе и модернизација наставних планова и програма те реформа средње школе и увођење модуларних наставних планова и програма. Прво је основана експертска група од једанаест чланова и наводно је приједлог експертског тима требало да буде водиља свим министарствима, али уз напомену да је уставно право сваког кантона да самостално доноси законе о образовању (*Večernji list*, 4. 5. 1998: 8). Највеће промјене тичале су се хрватског језика и књижевности, али само у броју часова.

Након што је Влада Федерације у априлу 1998. донијела закључке о јединственим наставним плановима и програмима, реаговало је Друштво хрватских књижевника Херцег Босне, поновивши да „нико од хрватских дужносника не може ставити изван снаге споразум о примјени хрватских планова и програма” (*Večernji list*, 8. 5. 1998: 9). Рјешење је постигнуто тако што је одлучено да нацрт наставног плана и програма буде помоћ у настави а никако обавезујући. Поред тога, по ријечима тадашњег замјеника министра Шимуна Мусе (*Ослобођење*, 10. 3. 1999), у изради тих наставних планова хрватски експерти нису учествовали, а стављањем њихових потписа обманута је јавност и међународна заједница. Услиједили су други разни састанци на којима је требало преиспитивати „непримјерене садржаје у уџбеницима” и планове и програме националних предмета. Промјена образовног система није ишла тако једноставно и усљед формално-правних потешкоћа. На примјер, неки су се кантони с правом жалили јер федерално министарство нема овлаштење да прописује уџбенике или наставне планове и програме, будући да та надлежност припада кантонима. Поводом реформе образовања и договора око уџбеника, федерално министарство образовања у једном је тренутку постало и издавач а 1999. године основано је и предузеће „Школска наклада” у Мостару, чији је задатак био да штампа књиге у договору са загребачком „Школском књигом”, будући да су постављени услови реформе образовања били да се књиге штампају у БиХ и да обрађују теме из БиХ, чему су се Хрвати противили још од успостављања Федерације. Наведени конзорцијум штампао је Хрватску почетницу те Хрватску читанку (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) (*Ослобођење*, 10. 10. 2000: 12).

Цјелокупну реформу спроводиле су невладине организације, као што су Отворено друштво, заједно са Канцеларијом високог представника, Свјетском банком, Савјетом Европе и Уницефом, који су сталним анкетама и истраживањима на терену углавном долазили до закључка да је у пракси ситуација поразна – на примјер, у једном извјештају установљено је да се језик не учи на равноправној основи и да постоји велики притисак да бошњачка дјеца користе језик са наглашенијом употребом турцизама (*Ослобођење*, 3. 3. 1999: 19). Наредни корак озваничио је прихватање измјена наставног плана и програма у кантонима са бошњачким већинским становништвом, док су се кантони са хрватским већинским становништвом и даље угледали на наставне планове и програме у Хрватској али су увели и анексе, тако да се у градиву третира и Босна и Херцеговина (*Ослобођење*: 2. 12. 2000: 9). Јосип Баотић руководио је тимом који је био задужен за језик и књижевност у основној школи. До 2001. године већ су се штампали нови уџбеници без садржаја који би могли „иритирати ученике у Федерацији” (*Ослобођење*, 29. 8. 2001: 10). Очекивало се да ће коначно пред почетак 2002. доћи до измјене наставних планова и програма на цијелој територији Босне и Херцеговине. О феномену „двје школе под једним кровом” неки ће хрватски научници написати да се јавност „безобзирно раздражује изокренутим тезама, неприкладном реториком и запаљивим ријечима као што су:

сегрегација, расизам, нетолеранција, дискриминација, апартхејд, а права је посланица, оно у чему се особито ужива, 'двје школе под истим кровом'" (Bevanda, 2006: 60).

Последњим значајним документом језичке политике у овом периоду сматрамо наметнуте уставне промјене високог представника, тј. одлуку Уставног суда Босне и Херцеговине број У-5/98. Међутим, прије него што је дошло до те одлуке, Босна и Херцеговина (и ентитети) прошла је кроз неколико значајних промјена, у којима се као један од најважнијих актера језичке политике појављује Уставни суд Босне и Херцеговине (заједно са Уставним судом Федерације Босне и Херцеговине)²⁴⁸. Наиме, од 1998. године долази до низа одлука прво Уставног суда Федерације Босне и Херцеговине а затим и Уставног суда Босне и Херцеговине, које имају велике посљедице на језик (Šipka, 2001; Савић, 2016; Савић 2017б; Стојкановић, 2015), понајвише на његово именовање. Године 1998. Уставни суд Федерације Босне и Херцеговине утврђује да поједине одредбе Жупаније посавске нису у складу са Уставом Федерације, а тичу се грба, заставе, назива *жупанија* и назива језика²⁴⁹. Упркос издвојеном мишљењу судије Бошковића, које смо већ поменули – да је захтјев неоснован јер је, након што је установио да постоје двије верзије Службених новина Федерације, суд имао увид у оригинали текст Устава, у којем стоји да су службени језици Федерације бошњачки и хрватски, суд утврдио да назив језика бошњачки није у складу са Уставом Федерације (Šipka, 2001: 281). Након тога слиједи низ одлука о неусклађености одредаба Жупаније западнохерцеговачке (У-7/98), Кантона 10 (У-24/98), Закона о федералним јединицама (У-29/98), Херцеговачко-неретванске жупаније, Устава Херцеговачко-неретванског кантона (У-12/99) са Уставом Федерације Босне и Херцеговине, а оне се тичу првенствено ријечи *жупанија* а онда и назива језика. Сматра се да је овим одлукама суд постао не само актер језичке политике него се „прогласио и ауторитетом који се бави лингвистичким питањима каква је лексика једног језика” (Стојкановић, 2015: 134), тј. да се, што је врло опасно, „сврстао на страну заговорника да у БиХ не постоје различити језици који би евентуално могли имати своје називље јер такви 'термини' не постоје у Уставу” (Baković, 2021: 323). Међутим, оно што је још важније и поразно, а што ће се, нажалост, показати доминантном праксом код пресуда уставних судова, јесте то да је, као што видимо по издвојеном мишљењу судије Бошковића, као и по многим иступима Хрвата, Уставни суд Федерације Босне и Херцеговине овим пресудама одобрио нелегално и нелегитимно дјеловање и фалсификовање језичке воље других народа у Босни и Херцеговини. Дакле, иако је имао увид у оригиналне текстове Устава и иако је разматрао доказе о незаконитом дјеловању приликом објављивања одлука у Службеним новинама, Суд је ипак одлучио да те чињенице занемари.

Ништа мање збуњујуће неће бити ни одлуке Уставног суда Босне и Херцеговине, од којих је прва у низу Трећа дјелимична одлука Уставног суда Босне и Херцеговине У-5/98. Ова одлука није донијела само промјену комплетног политичко-правног система, те једнаковажност сва три језика на цијелој територији Босне и Херцеговине, већ је у сложену босанскохерцеговачку језичку ситуацију унијела збуњујуће тумачење Европске повеље о регионалним и мањинским језицима (Šipka, 2001; Стојкановић, 2015; Савић, 2016; Савић, 2017б)²⁵⁰. У наведеној одлуци, у којој се сматра да је одредба о језику у ентитетима у

²⁴⁸ Према тумачењу Милана Шипке, назив језика није уставна или правна категорија – устав неке земље само констатује постојеће стање. Међутим, постоје неки случајеви када судови залазе у домене лингвистике и политике, а као један од примјера наводи Уставни суд Југославије, који је расправљао о одредби *хрватски књижевни језик* у уставу СР Хрватске (Šipka, 2001б: 125).

²⁴⁹ Бошњачки намјесто *босански*.

²⁵⁰ Иако нису предмет овог рада, поменућемо одлуке број У-8/04, У-10/05, У-5/06, У-7/15, које се, редом, тичу Закона о високом образовању, Закона о јавном радио-телевизијском систему и назива језика у Републици Српској – „језик бошњачког народа”. Ове одлуке показале су различите приступе тумачењу Европске повеље о мањинским

супротности са Уставом Босне и Херцеговине, Уставни суд разматрао је и Закон о службеној употреби језика и писма, те сам израз *службена употреба*, чиме је својим тумачењем заправо зашао на лингвистички терен, установивши да „значању израза 'службена употреба' је дакле дат врло широк обим примјене” (Одлука уставног суда У-5/98, <https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/sr/U-5-98-12216.pdf>). Што се тиче Устава Федерације, суд је тумачио и додатне ставове одредбе, који се односе на остале језике „додатни језици могу да се одреде као службени већином гласова у сваком дому Парламента Федерације, укључујући већину гласова бошњачких делегата и већину гласова хрватских делегата у Дому народа”, те закључио да устројство власти искључује остале језике: „овај систем вето блокаде само за бошњачке и хрватске изасланике искључује све друге из учешћа у законодавном процесу, иако би могло да буде посебно у њиховом интересу да уведу додатни службени језик” (Одлука уставног суда У-5/98, <https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/sr/U-5-98-12216.pdf>).

Поред тога што је оспоравана сама надлежност Уставног суда Босне и Херцеговине²⁵¹, додатно критикован промијењен облик државног уређења Босне и Херцеговине и измијењена суштина Устава Босне и Херцеговине (Савић, 2020: 52–53), заснованост одлука на Европској повељи о регионалним и мањинским језицима, која говори о регионалним и мањинским језицима а не о службеним (Стојкановић, 2015: 161), те разматрање лингвистичких термина, посебно је критикован и начин доношења ове одлуке. Наиме, ентитети је нису сами спровели и унијели у своје уставе а тиме и у политичко-правни систем, већ је она наметнута. Тако су и у Службеном гласнику Републике Српске, број 21/2002, у априлу 2002. године објављени амандмани на Устав Републике Српске заједно са одлуком високог представника, а тако је било и у Федерацији Босне и Херцеговине (Устав Федерације Босне и Херцеговине са амандманима https://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html).

Уколико све наведене одлуке посматрамо цјеловито, стиче се утисак да је један од веома важних циљева био да се назив језика у Босни и Херцеговини пошто-пото наметне. Постепеним измјенама, Уставни суд Босне и Херцеговине (заједно са Уставним судом Федерације Босне и Херцеговине) својим је одлукама у уставни поредак земље настојао инкорпорирати оно што се не налази у Дејтонском споразуму. Дobar примјер за то су и наредне одлуке, од којих ћемо споменути само једну значајну, која је важна за боље разумијевање циља измјене устава кад је језик посриједи. У питању је предмет У-42/01. Захтјев је 2001. године поднио Бериз Белкић, члан Предсједништва Босне и Херцеговине, а тицао се оцјене усклађености Закона о специјалним и паралелним везама Републике Српске (више о одлуци Савић, 2020: 73–95) са Уставом Босне и Херцеговине. Подносилац је у захтјевима, између осталог, истакао да је одлука у Службеном гласнику Републике Српске објављена на српском језику, ћириличном писму, на екавици и да то није у складу са Уставом (Одлука У-41/01, https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_hr/U-42-01-12264.pdf). Суд је оцијенио „да Споразум треба бити објављен и на хрватском и босанском језику, латиничним писмом”, те је наложио да Влада Републике Српске објави одлуку на хрватском и *босанском* језику у року од 30 дана (Савић, 2020: 92). То практично значи да је Уставни суд Босне и Херцеговине, без обзира на одлуку високог представника и на већ усвојене амандмане – својом одлуком опет покушао

и регионалним језицима и недоследност у ставу да ли је Повеља ратификована или не (Савић, 2016). Показало се да није јасно на кога се односи јер је, рецимо, у одлуци У-10/05 Суд констатовао да се она не може односити на Хрвате јер они нису дефинисани као национална мањина, док се у одлуци У-5/98 позвао на повељу и оцијенио да се тиче и колективне једнакости конститутивних народа неке државе (Стојкановић, 2015: 146; Савић, 2016: 131).

²⁵¹ На примјер, тадашњи судија Снежана Савић у издвојеном мишљењу навела је да сматра да „захтјев није заснован у Уставу БиХ, те је (...) требало да га се одбије као неоснован” (Одлука уставног суда У-5/98, <https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/sr/U-5-98-12216.pdf>).

мијењати Устав Републике Српске и одредио који су то језици службени у Републици Српској, иако је једино – „ако је већ прихватио да одлучује о овоме, морао наложити објављивање овог споразума на језику српског, бошњачког и хрватског народа, како гласи уставна норма” (Савић, 2020: 94).

5.3.3. Брчко Дистрикт

Статус града Брчког остао је неразријешен након потписивања Дејтонског мировног споразума и он је накнадно, политичким средствима и међународном арбитражом, постао кондоминујум (заједничка својина) Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине (Антић, Кеџмановић, 2016: 344). Коначна одлука донесена је 1999. године а проглашен је дистриктом 8. 3. 2000. године (Нешковић, 2017: 303). У оквиру свог система и надлежности, Брчко Дистрикт има Владу и унутар ње Одјељење за привредни развој, спорт и културу, Одјељење за образовање, као и свој Педагошки савјет (Стојкановић, 2015: 153).

У Статуту Брчко Дистрикта, који је донесен по налогу супервизора за Брчко (Брчко супервизија, <https://www.brckosupervizija.ba/web/?p=201>), стоји да Влада може да доноси одлуке – нацрте закона и измјене закона из области образовања, религије, језика и културе (Статут, https://www.ohr.int/ohr_archive/1077-5/), што значи да је образовна а тиме и језичка политика „у великој мери независна и засебна” (Стојкановић, 2015: 110). У Статуту се на неколико мјеста говори о језику – на примјер, налаже се да је назив Дистрикта на печату исписан и ћирилицом и латиницом. Затим, њиме се прописују службени језици на овој територији, и то чланом 6:

„Српски, босански и хрватски језик, те ћирилично и латинично писмо у равноправној су употреби за све службене сврхе.

Појединачне одредбе Владе Дистрикта о правима и обавезама грађана издају се на једном од језика и писама наведених у ставу 1. члана 6, према захтјеву заинтересоване стране” (Статут, https://www.ohr.int/ohr_archive/1077-5/).

Наведени статут налази се на службеној страници Канцеларије високог представника. Статут се може прочитати на четири језика – три конститутивна и на енглеском, а интересантно је да се исти називи налазе у све три верзије, са изузетком промјене мјеста језика. Језик којим се чита добија прво мјесто у Статуту. Исте године када је донесен Статут, супервизор је донио закон о основној и средњој школи на овој територији. Како стоји у самој одлуци, донесена је на основу консултација са ентитетским министарствима и у складу са интеграцијом образовног система (Брчко супервизија, <https://www.brckosupervizija.ba/web/?p=201>). У његовом 13. члану прописују се језик и писмо у школама:

„(1) Босански, хрватски и српски књижевни језик, те латинично и ћирилично писмо су у равноправној употреби у настави и ваннаставним активностима у основним и средњим школама Дистрикта.

(2) Родитељ, односно старатељ, може да бира језик и писмо на којем ученик започиње основно образовање”

(Закон о образовању у основним и средњим школама, <https://skupstinabd.ba/ba/>).

Често се истиче и да „у односу на питање матерњег језика, Закон наводи и два битна правила коришћења језика у школама, прво по којем ученик има слободу изражавања на свом матерњем језику и друго, по којем документи школе морају бити на језику и писму које захтева ученик или родитељ” (Стојкановић, 2015: 157). Аутор Капо, који се бавио истраживањем образовних система у Босни и Херцеговини, додаје још два – национални састав наставника одражаваће национални састав ученика и могу се користити само уџбеници усклађени са наставним планом и програмом (2012: 206). Међутим, прије доношења закона, на овом простору примјењивали су се различити акти. У току рата постојала су три потпуно одвојена образовна система и, сходно томе, три одвојена наставна плана и програма – прво су то били наставни планови и програми Хрватске и Републике Босне и Херцеговине а потом наставни план Посавског кантона (хрватска већина), Тузланског кантона (бошњачка већина) и Републике Српске (српска већина) (Каро, 2012: 204). Да је од краја рата у овом граду а касније дистрикту било проблема, видимо и по двјема вијестима из *Ослобођења* (8. 12. 1994. године и 14. 12. 1994. године). Оба чланка говоре о истовјетном питању. Будући да је Брчко једна од мјешовитих средина, на састанцима министра Тузланско-подрињског кантона и директора брчанских школа разматран је модел наставе којој дјеца треба да присуствују. Поред тога, проблем је било и истовремено кориштење републичких, тј. федералних уџбеника и уџбеника из Републике Хрватске. У први мах договорено је сљедеће рјешење – могу се користити уџбеници из Хрватске, али настава се одржава према наставном плану и програму Босне и Херцеговине. У то вријеме још није био донесен закон о основној и средњој школи. Већ након седам дана од договора, појавили су се проблеми (1994: 6) – у двије школе, у Горњем Зовику и Босанској Бијелој, настава се одвија према упутствима из Херцег Босне. Због тог случаја, просвјетна инспекција је наложила да се „у року од 8 дана почне изводити настава по наставним плановима и програмима РБиХ, затим да се повуку сви уџбеници из Републике Хрватске, изузев за оне предмете за које не постоје адекватни уџбеници РБиХ, али и тада да се примјењују стриктно по републичком плану и програму, као и да се обезбиједи слободан простор за извођење наставе из вјеронауке (...)” (1994: 6). Касније се у рјешавање језичких питања умијешао и међународни супервизор, те је објавио критеријуме по којима ће се у Брчком изводити настава за Бошњаке – ученици ће похађати наставу на бошњачком језику али ће имати и часове српског језика и учиће и латиницу и ћирилицу, а у случају да немају уџбенике написане на латиници, користеће оне из предратног југословенског времена (Karadža, 1999: 34). У Брчком се настава до 2001. године изводила тако што су ученици раздвајани по учионицама, а од тада, ученици заједно иду у школу, а засебно слушају само националне предмете. Овакав начин образовања функционише и данас, а прве школске године послје реформе изгледале су овако:

„Школске 2001/02. године ученици различитих националности у основним школама Брчког су, по први пут након десет година, почели заједнички похађати наставу. Прије почетка школске године, сви национални симболи уклоњени су из школских просторија, а измјењени су и називи школа, гдје је за тим било потребе (само је назив Гимназије Васо Пелагић остао исти, јер датира прије 1992.). Основне школе су тада кренуле са интегрираним образовањем у свим разредима. У случају средњих школа, интергација је била постепена, тако да су 2000. године све средње школе биле једнонационалне. Већ у школској 2001/02. години, цјелокупно наставно особље је вишенационално, у првом разреду средње школе старта интегрирано образовање, док у осталим разредима још увијек остаје једнонационални модел, односно похађање школе у двије смјене. Школске 2003/04. формирају се вишенационални разреди од

првог до четвртог разреда средњих школа, тако да наредне школске 2004/05. више нема једнонационалних разреда, нити ученика који би их похађали”

(Каро, 2012: 205).

Иако се најчешће ситуација на овом подручју сматра добрим примјером у пракси, јер више нема сегрегације и резултати показују најмање тенденције ка одвојеној школи (Каро, 2012: 206), и даље постоје спорадична свједочанства о дискриминацији у образовању, која нам могу подробније указати на то која је разлика између контролисаног образовног система и стања у пракси. Тако ће једна брчанска професорица на трибини Просвјете изјавити: „У школама је ђацима забрањено да се користе екавицом; чак и кад рецитију Змаја, Дучића или Ршумовића, песме морају да буду преведене на ’српски’ језик. За политичаре је ијекавски изговор српски језик, а екавщина је добила своје име, а то је – србијански језик. Апсолутно је присутна намера да се два вида нашег језика раслоје на два језика. У подмајевичком селу Босанска Бијела (мешовито становништво) српски ђаци слушају веронауку на хрватском” (У Брчком пушење убија на три језика, <https://www.politika.rs/scc/clanak/405772/U-Brckom-pusenje-ubija-na-tri-jezika>). Хрвати, са друге стране, често напомињу како је управо хрватски језик дискриминисан. Постоји одређен број злоупотреба и то тако што се остала два народа који су бројнији, то јест њихови професори језика и књижевности, често изјашњавају као Хрвати и тиме је учитељима и наставницима Хрватима онемогућено да се запошљавају и да уче дјецу (Невиђен медијски линч над Хрватима у Брчко Дистрикту, <https://www.ramaprozor.info/clanak/nevidjen-medijски-linc-nad-hrvatima-u-brcko-distriktu/25878>).

Научници гледају на положај и статус Дистрикта двојако – једни сматрају да је, због своје структуре и мјеста у политичком систему Босне и Херцеговине, а истовремено мање територије, Брчко могло лакше да успостави и одржава поједине језичко-образовне политике, што је убрзало и реконструкцију школског система у сваком смислу – „због своје јединствене позиције и статуса у земљи, Брчко Дистрикт користио је фондове који су користили свим заинтересованим странама и омогућавало им да створе окружење које никога не дискриминише, свима нуди једнаке могућности” (Диздар, 2008: 91). Са друге стране, већина истраживача сматра Брчко примјером успешних политика у мултиетничком друштву, међутим, додају да је овакав модел „било могуће спровести само у контролисаним политичким и друштвеним условима који су у суштини недемократски и сличнији протекторату него изборној демократији” (Стојкановић, 2015: 162).

5.3.4. Кратки закључак

Трећа фаза језичке политике у Босни и Херцеговини трајала је од 1998. до 2002. године, а њене најважније особине дате су у наставку.

- На подручју Републике Српске коначно се, након промјене власти, низа округлих столова, аргументованих противљења и иницијатива стручњака – великим притиском и језичком политиком одоздо-на-горе – разрјешава питање изговора. Појављује се одређен број докумената и радова о српском филолошком програму којима се прави отклон од идеолошких и политичких пројеката и указује на штетност дотадашње дириговане језичке политике. Таман кад се српска језичка

- политика стабилизовала, високи представник наметнуо је назив језика, чиме га је обезименио и директно уплео политику у лингвистичка питања. Извјештаји међународних организација показују да је један од циљева ових рјешења било увођење назива *босански* како би се дисциплиновала власт у Републици Српској.
- За разлику од претходних фаза, када је било важно показати да је *босански* језик посебан у односу на српски и хрватски, сада се он дефинише као дериват посебности Босне и Херцеговине, чиме се пориче конститутивност Срба и Хрвата. На Симпозију о језику политички актери позвани су да учествују у креирању и провођењу језичке политике кроз финансирање и иницирање одлука о службеном државном језику. На истом је трагу и *Повеља о босанском језику*, која на први поглед негира тежњу Бошњака за унитаризацијом, али имплицитно, у пратећим коментарима, сугерише да планови за успостављање једног језика остају исти, да су тренутна рјешења привремена и да се чека повољан политички тренутак. И у медијима се индиректно заговара државни језик, при чему бошњачки лингвисти отворено препоручују *босански* као стандардни језик Босне и Херцеговине.
  - Политичка снага Хрвата у Федерацији Босне и Херцеговине јењава, без обзира на то што су конститутиван народ, што показују и језичка питања. Све иницијативе о школском програму и телевизијском каналу на хрватском језику пропале су, а од хрватских лингвиста дошла је само декларативна подршка. Показало се да је некадашња свехрватска језичка политика, коју су Хрвати у Босни и Херцеговини дочекали као коначно ослобођење од „српске репресије”, била усмјерена претежно на прокламовање и употребу чистог хрватског језика, рехабилитацију „изворних” ријечи, јачање радикалне норме и на враћање коријенима – што значи на идеолошка питања – а не на проблеме у пракси, што значи да су Хрвати у Босни и Херцеговини добрим дијелом жртвовали своју језичку конститутивност зарад политике матице.
  - Међународна заједница учвршћује се као супериоран актер у језичкој политици. Своје дјеловање готово искључиво базира на политичким условљавањима. За непоштовање језичке политике за коју се залаже изричу се санкције и зауставља се финансирање пројеката, те се одлаже пријем Босне и Херцеговине у међународна тијела. Поред међународне заједнице, значајна је и улога Уставног суда Федерације Босне и Херцеговине и Уставног суда Босне и Херцеговине, који се у својим одлукама баве лингвистичким питањима и произвољно тумаче домаће и међународне документе, чиме негирају дотад успостављене националне језичке политике, научне критеријуме и вољу конститутивних народа. У описани конгломерат снажног репресивног утицаја политике одозго-на-доље спада и Дистрикт Брчко. Положај овог политичког субјекта условио је и његову језичку политику, коју не доносе представници народа или лингвисти већ супервизор и органи власти. Језичка ситуација показује како изгледа систем у строго контролисаним условима, гдје се ради прокламоване равноправности и толеранције прекрајају основни лингвистички постулати.

6. ЗАКЉУЧАК

У дисертацији *Језичка политика у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002. године* анализирана је језичка политика Срба, Хрвата и Бошњака у једном од најконтроверзнијих и најмање познатих периода у историји Босне и Херцеговине, што се нарочито односи на ратно вријеме. На основу спроведених анализа и представљених резултата, сматрамо да смо на адекватан начин одговорили на постављене циљеве овог истраживања, и то:

1. Социолингвистичка, лингвистичка и историјска анализа језичке политике у Босни и Херцеговини почивала је на примарним изворима – документима, стенограмским забиљешкама, дневним листовима и непосредним свједочењима, а тек потом на другој литератури. Направљен је детаљан хронолошки приказ важних језичких и политичких догађаја од 1992. до 2002. године, преглед и систематизација објављених нормативних приручника, као и њихове рецепције у јавности, те је сачињен пресјек значајних научних и стручних осврта на поједине догађаје. Указано је на квалитете, али и на мањкавости неких приступа и то тако што су налази до којих су други аутори дошли провјерени у више извора, при чему је јасно назначено који од њих представљају научни допринос овој теми а који су плод идеолошке оријентације аутора. Укрштањем различитих извора понуђени су објективни налази о спорним питањима – између осталог, тачан датум доношења Закона о службеној употреби језика и писма у Републици Српској, преглед језичке регулативе у Херцег Босни, околности и позадина увођења екавице у Републици Српској, судбина назива српски језик у законодавству Републике Србије, детаљан приказ наметања амандмана на уставе ентитета, те мање познате појединости о измјени назива језика у првом уставу Федерације Босне и Херцеговине.
2. Представљање дубљих историјских и политичких узрока, као и околности које су довеле до одређеног понашања актера језичке политике остварено је анализом историје језичке политике на овим просторима, препознавањем њених главних актера и креатора, као и идентификовањем најранијих примјера у којима се језик почео користити у политичке сврхе. Примijeњена је подјела језичке политике на фазе, како би се изузетно дугачак и сложен период могао сажети и јасно представити, а документи и литература о њему досљедно приказати. У те сврхе кориштен је и интердисциплинарни појам *испрекидане равнотеже*, који језичку политику посматра као континуум у којем се све етапе (и мирне и турбулентне) узимају интегрално, цјеловито и условљене су једна другом. Назначене су директне посљедице које је таква политика имала и на језик и на друштво, али и на лингвистику. Тако данашња језичка политика директно зависи од језичке политике у прошлости – намјена *босанског* као наднационалног језика не може се разумјети без осврта на вријеме аустроугарске окупације, погубност хрватског језичког пуризма произилази директно из периода Независне Државе Хрватске, а узроци увођења екавице у пуној мјери сагледавају се тек увидом у претходне покушаје идеолошког прекрајања суштаствених језичких обиљежја – почев од Скерлићевих опсервација о једном изговору до потпуног избацивања екавице из Босне и Херцеговине након Другог свјетског рата.

3. Проучавање друштвеног контекста и екстралингвистичких фактора који су утицали на нормирање и кодификацију језика у Босни и Херцеговини темељено је на укрштању историје, политикологије и лингвистике, тј. на социолингвистичким проучавањима односа религије, нације и језика. Пошто одјелити језици нису нужан услов постојања нације, иначе би у свијету био сразмјеран однос нација и језика, утврђени су основни разлози због којих је у Босни и Херцеговини језик дјеловао као чинилац дезинтеграције. Показало се да је за стварање властитог језичког идентитета по принципу закасњелог романтизма било потребно неколико услова. Значајну улогу играли су територија и власт над њом. Наиме, пошто се на овом простору говори један језик и то је неупитна чињеница, да би симболичка моћ језика дјеловала у изградњи нације, прво је морало доћи до територијализације и до потпуне политичке контроле одређеног друштва и простора. У непосредној вези са овим циљем јесте и постављена намјера испитивања међусобног односа језика и друштва за вријеме конфликта и у поратним околностима, као и везе између језичке политике и политике, језичке и политичке идеологије. Као најбоља и најефикаснија повезница између језика и политике у овом случају дјеловали су интелектуалци, чија је моћ при успостављању нација већ показана у литератури. Као специфичност Босне и Херцеговине у том задатку јавила су се национална друштва, као један од кључних носилаца групног идентитета. Још и прије озваничења националних подјела, национална друштва су на својим трибинама широм Босне и Херцеговине промовисала одјелите језичке политике. То значи да су ови процеси кориштења језика у политичке сврхе текли истовремено на два нивоа. Прво се језик симболички користио као снажан фактор идентификације и мобилизације друштва а потом се он политички претварао у моћно средство изградње нације. Како је функционисала та двострука релација понајбоље описује попис становништва. Истичући важност језичке и националне идентификације, угроженост народа и њихове воље, бојазан од затирања идентитета и вјековну угроженост и експлоатисаност, националне вође и лингвисти хомогенизовали су друштво и активирали становништво да снажно изрази свој идентитет и то једнообразно, по инструкцијама, а потом су добијени резултати кориштени као највалиднији демократски аргумент у изградњи нације.

4. Истраживање тока успостављања одређене језичке политике остварено је захваљујући различитим угловима посматрања те политике. Истовремено са праћењем званичне, прописане и прокламоване језичке политике и њених фаза на свим нивоима, анализиране су имплицитне политике, чиме су забиљежена многа подривачка и идеолошка дјеловања унутар све три заједнице – иако је екавица у Републици Српској проглашена тек 1996. године, анализе показују да се она успоставила већ 1993, што значи да је ова политичка агенда била унапријед осмишљена. Прокламована свехрватска језичка политика требало је да обнови хрватску аутохтону лексику и коначно успостави жуђени хрватски национални језик а у пракси је послужила у политичке сврхе подршке и оснаживања националистичке политике у Загребу. Хрватима у Босни и Херцеговини није понудила заштиту од дискриминације. Надаље, утврдили смо да прокламована политика бошњачког као националног језика није увијек одговарала стварном стању у пракси јер је била пропраћена промовисањем и заговарањем једног језика на цијелој територији Босне и Херцеговине, што значи да је прича о националном језику у доброј мјери послужила као полигон за оживљавање некадашње политике Калајевог државног језика, која се у новим условима представила као политика грађанске и мултиетничке Босне и Херцеговине.

5. Као посљедњи циљ овог истраживања постављено је указивање на посљедице које је испитивана језичка политика имала на језик, те предвиђање могућих сценарија у будућности. У раду су забиљежени негативни утицаји одређених мјера језичке политике на језик у пракси – увођење екавице довело је до мијешања двају изговора, екавизирања облика који не садрже јат и до промјене интонације реченице; језички пуризам и строга нормативна правила хрватског језика произвела су велико удаљавање од језика којим су Хрвати у Босни и Херцеговини дотад говорили; нормативни савјети бошњачких лингвиста прво су донијели претјерану употребу турцизама, архаизирање језика, вјештачко убацивање гласа *x*, касније прекомјерну хрватизацију језика и коначно, створили су измијешана правила која осцилирају између српских и хрватских нормативних узуса. Што се тиче могућих сценарија у будућности, сваки сљедећи преображај језичке ситуације биће уско повезан са политичком снагом конститутивних народа и са утицајем међународне заједнице. Нарочито се очекује дјеловање страног фактора када је у питању наметање државног језика, као и покушај промјене назива језика у Републици Српској, нарочито на микро нивоу. Поједини актери језичке политике чекају повољан политички тренутак да се отворе ова неријешена питања, што ће вјероватно бити сљедећи нагли преокрет привидне равнотеже.

У раду је постављено пет хипотеза. Оне су овим истраживањем у потпуности потврђене.

1. Језичка политика у Босни и Херцеговини резултат је перманентног подређивања језичких критеријума политичким.

У скоро два вијека постојања стандардног језика много језичких одлука било је директно подређено политичким договорима – од гласања у Сабору које је било отворено условљено увођењем српскохрватског језика у наставу до пријема Босне и Херцеговине у Савјет Европе под условом да се направи реформа образовања. Много сложеније су оне политичке одлуке које су језик директно укључивале у рјешавање сложених друштвених односа – на примјер прокламовање *босанског* језика и босанске нације у 19. вијеку како би се лакше управљало земљом и како би се она одвојила од сусједних Србије и Хрватске, затим увођење босанскохерцеговачког језичког израза у језичку политику како би се контролисали крхки односи у социјалистичком друштву и спријечило прелијевање кризе из других република.

2. Језичка политика у Босни и Херцеговини за вријеме и послје рата посљедица је континуираних политичких уплива на статус и стандардизацију језика, коју су спроводили једнако национални и наднационални актери језичке политике и зато се она не може посматрати изоловано од социјалистичких и политичких околности кроз које је ова заједница прошла током читавог двадесетог вијека.

Праћењем одлука власти на територији Босне и Херцеговине установљено је да је већина политичких актера била директно укључена у планирање статуса језика – било да су то поглавар Босне и Херцеговине за вријеме Аустроугарске, партијска тијела за вријеме

Социјалистичке Босне и Херцеговине или међународна заједница од 1995. године. Такође, од политике је зависило и планирање корпуса језика, јер је објављивање и писање многих уџбеника и приручника иницирала управо политика, што значи да овај сегмент стандардизације ипак није њен „најлингвистичкији дио” и да су и планирање статуса и планирање корпуса једнако подложни политичкој манипулацији. Језик је био саставни дио не само политичких циљева већ и политичких агенди, што се види по програмским начелима националних странака али и међународним политичким споразумима. Језичка политика за вријеме рата тако је спровођена по узору на већ опробане рецепте из прошлости или се директно темељила на незавршеним идеолошким циљевима, што значи да она не може бити истргнута из историјског контекста и посматрана једнодимензионално.

3. Како су се од 1992. до 2002. године мијењале друштвене околности и политички циљеви сваке од три националне заједнице, мијењао се и њихов однос према језику и сходно томе политичке одлуке које су доношене.

Почетком рата свака од три одјелите заједнице имала је циљ да се што више одвоји од друге и да на својој територији што брже прокламује сопствену језичку политику. Међутим, још су у току рата те одлуке мијењане у складу са новонасталом ситуацијом. Српска језичка политика, да би са Србијом сачувала јединствени културни и духовни простор и с њом се ујединила, почела је да користи директивну језичку политику како би се приближила матици. С друге стране, Бошњаци су убрзо националну политику замијенили наднационалном у складу са политичким начелима права на Босну и Херцеговину али и са подршком међународне заједнице. Хрвати су током рата имали војну управу која је језичка питања у Херцег Босни уређивала ауторитативно и националистички, без признавања и поштовања других народа и језика. Касније је та политика ублажена у складу са положајем Хрвата у Федерацији и требало је да сачува њихов идентитет у новонасталим околностима постојања заједничког ентитета.

4. Језичка политика у рату била је у сагласности са политичком идеологијом, а не са увјерењима и ставовима говорника и она је (по)служила само у политичке сврхе, доводила до препрека у образовању, медијима и службеној употреби језика.

Уско повезана са политичким циљевима, посебно је директивна политика послужила за остваривање идеолошких намјера. Хрватска језичка политика која је прокламовала језички пуризам, поновно савладавање чистог хрватског језика и посебан однос према лексици потпуно је одговарала ратним циљевима Херцег Босне, а поготово су спорне биле честе алузије на период Независне Државе Хрватске. Српска директивна језичка политика инсистирања на екавици не само да је била у супротности са наслеђем на овим просторима већ је направила озбиљне проблеме у образовању и медијима. Слично директивним политикама дјелују и подривачке политике које проглашавајући једно теже ка остварењу нечег другог, што производи опасне посљедице у пракси. Прокламована либерална и толерантна језичка политика Бошњака често је заправо маскирана директивна јер својим дјеловањем тежи да обесправи друга два народа. Сличне политике у прошлости резултирале су националним сукобом јер се у том случају потискује незадовољство и расту међунационалне несугласице. Осим тога, такве политике показују високу стопу језичког инжењеринга, који утиче на језик у

употреби и мијења га под окриљем бриге за језик. Ту се посебно издваја прокламована равноправност језика, гдје се документи произвољно и без надзора преводе с једног језика на други, националне предмете предаје неквалификован кадар и постоји разлика између наставног плана и програма и праксе.

5. Босна и Херцеговина земља је специфичног територијалног, правног, политичког и језичког устројства, историје која показује колебања између националног и неке врсте наднационалног уређења и зато свако истраживање мора да буде интердисциплинарног и мултидисциплинарног карактера, како би се узели у обзир сви друштвени фактори који утичу на језик.

Истраживање показује да је свођење језичке политике Босне и Херцеговине на истраживање националних политика и тежње етничких група за признањем сопственог језика само једна страна приче и да се нипошто у испитивању сложених односа на овим просторима не смију занемарити једнако снажне и утицајне наднационалне или државне тежње, које не само да служе за супремацију једне групе над друге двије већ и за лакше управљање земљом. Њихова је особина и изолационизам, тј. тежња да се успостављањем државног језика Босна и Херцеговина одвоји од језичких процеса у Србији и Хрватској, који би неминовно утицали не само на језик већ и на националне групе у Босни и Херцеговини и на њихов однос. Такође, не смије се изгубити из вида значај међународног фактора, који је изразито утицао на политичке односе на овим просторима. Поједностављивање оваквих релација може да буде врло опасно, што показују и чести сукоби на простору БиХ, као и непрестане турбуленције када је у питању језик.

Босна и Херцеговина кључно је стјецистиште на којем су се дешавале све важне промјене на јужнословенском подручју и дуго је у науци запостављана њена улога у свим језичким превирањима на овом дијелу Балкана. Неколико је доказа за то да је ова земља важан чинилац за социолингвистичка истраживања – Босна и Херцеговина прво је подручје на којем је потврђен Вуков правопис. Србија ће то учинити тек 1868, када је Вуков језик проглашен званичним, Хрватска 1892, када је изашао фонолошки правопис, док је он у Босни и Херцеговини озваничен 1866. године отварањем Сопронове печатње и штампањем *Босанског вјестника*. Босна и Херцеговина односно Република Српска биће и прво подручје гдје је након више од 100 година српски језик опет био службени, док је у Србији све до 2006. то био српскохрватски (заједно са српским). Босна и Херцеговина мјесто је захваљујући којем су се десиле кључне промјене и у данашњем хрватском језику. Фонетски правопис озваничен је деценију прије него што је у Хрватској штампана Брзова књига *Хрватски правопис*, која се сматра почетком прихватања Вук–Даничићевог правописа код Хрвата. У Босни и Херцеговини се озваничио и српскохрватски језик 1907. године, прије него што је то учињено било гдје друго. Такође, ово је подручје мјесто на коме ће се први пут расправљати о варијантама дотад заједничког и недјељивог језика и, на крају, прво мјесто на којем ће настати један политички језик.

6. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Anderson, B. (1998). *Nacija. Zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
2. Anđelić, I. (2009). *Hrvatska zajednica Herceg-Bosna*. Mostar: HZ HB.
3. Anđelić, N. (2005). *Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy*. London: Frank Cass.
4. Artuković, M. (2009). Stanje jezika u službenim školskim dokumentima u Kraljevstvu / Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevini Jugoslaviji. Jonjić, T., Matijević, Z. *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*. Zagreb: Naklada Trpimir, 71–88.
5. Babić, S. (1988). Enciklopedija Jugoslavije o hrvatskom književnom jeziku. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 36 No. 3, 93–96.
6. Babić, S. (1990). Hrvatski jezik i Jezik danas. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 38 No. 1, 1–3.
7. Babić, S. (1990b). O hrvatskome pravopisu nekad i danas. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 38 No. 1, 3–5.
8. Babić, S. (1997). Hrvatski književni jezik u Bosni i Hercegovini. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 45 No. 1, 29–34.
9. Babić, S. (1997). Osnovano Vijeće za normu hrvatskog jezika, *Jezik*, 45, 160.
10. Babić, V., Vekić, D. (2012). Ivo Andrić i Hrvatsko kulturno društvo „Napredak”. *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, No. 8, 343–351.
11. Badurina, L. (2015). Standardizacija ili restandardizacija hrvatskoga jezika u 90-im godinama 20. stoljeća. Pišković, T., Vuković, T. (ur.). *Jezične, kulturne i književne politike*. Zbornik radova 43. seminara Zagrebačke slavističke škole. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 57–79.
12. Baković, M. (2021). Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini – život na rubu (egzistencija i perspektive). *Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu / Peryferie w języku chorwackim, kulturze i społeczeństwie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 321–337.
13. Baldauf, R. B. (2006). Rearticulating the Case for Micro Language Planning in a Language Ecology Context. *Current Issues in Language Planning*, 7/2, 147–170.
14. Baotić, J. (1999). Standardni jezici štokavskog narječja. Čedić, I. (ur.) (1999). *Simpozij o bosanskom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 95–102.
15. Baotić, J. (2004). Književnojezička politika 1970–1990 – Borba za zajedništvo i ravnopravnost. *Književni jezik*, 22/1–2, Sarajevo: Institut za jezik, 1–43.
16. Baotić, J. (2012). *Približavanje jezika ili približavanje jeziku*. Sarajevo: Slavistički komitet.
17. Bevanda, M. (2006). Ostvarivanje ravnopravnosti naroda u odgoju i obrazovanju. *Ustavno-pravni položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini: pravni status, mediji, obrazovanje, kultura*. Mostar: Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost, 59–66.
18. Blommaert, J. (1997). Language and politics, language politics and political linguistics. *Political Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
19. Brozović, D. (1970). *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
20. Brozović, D. (1993). Programska stajališta HDZ-a o hrvatskome jeziku. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 41 No. 3, 83–85.
21. Brozović, D. (1998). Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 45 No. 5, 161–200.
22. Brozović, D. (1999). Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. *Jezik*, 47, 1, 13–16.
23. Brozović, D. (2001). Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području. *Jezik i demokratizacija*. Sarajevo: Institut za jezik, 25–29.
24. Brozović, D. (2002). Jezik kao bitna odrednica nacionalnog identiteta. *Jezik*, 49/3, 82–91.

25. Bugarski, R. (1996). *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja.
26. Bugarski, R. (2001). *Lice jezika (sociolingvističke teme)*. Beograd: Čigoja štampa.
27. Bugarski, R. (2003). *Jezici*. Beograd: XX vek.
28. Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: XX vek.
29. Chilton, P. (1997). The Role of Language in Human Conflict: Prolegomena to the Investigation of Language as a Factor in Conflict Causation and Resolution. *Current Issues in Language & Society*, 4:3, 174–189.
30. Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse*. London: Routledge.
31. Cooper, R. L. (1989) *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.
32. Czerwinski, M. (2009). Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi. Badurina, L. i dr. *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput, 11–27.
33. Čedić, I. (2001). Bosanskohercegovački standardnojezički izraz – bosanski jezik. *Jezik i demokratizacija*. Sarajevo: Institut za jezik, 69–77.
34. Čedić, I. (ur.) (1999). *Simpozij o bosanskom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.
35. Darquennes, J. (2015). Language conflict research: a state of the art. *International Journal of the Sociology of Language*, 235, 7–32.
36. Davis, C. (2023). Language Policy and Ethnic Conflict. *A New Companion to Linguistic Anthropology*. New York: John Wiley & Sons Ltd.
37. Delalić, M., Šaćić, S. (2007). *Balkan bluz*. Sarajevo: Autori.
38. Dixon, R. M. W. (1997). *The Rise and Fall of Language*. New York: Oxford University Press.
39. Dizdar, S. (1998). *Razvoj i perspektive obrazovanja nastavnika u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i športa.
40. Dizdar, S. (2008). Post-war Education in Bosnia and Herzegovina 1996–2006. *Bosnian Studies: Journal for research of Bosnian thought and culture*, 1, 84–110.
41. Dodig, R. (1999). Sirovina je slična. *Nezavisni magazin Dani*, <http://hamdijadobruna.com/fstab/jezik6.html>, pristupljeno 3. 3. 2023.
42. Dodig, R. (2004). Bosanskohercegovački panoptikum 1990. Iz hrvatskog kuta. *Status*, 3, 43–51.
43. Dodig, R. (2004). Opaske o imenu Bošnjaka. *Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, 4/2004, 70–74.
44. Dodig, R. (2010). *Kulturno-povijesni vodič kroz Hercegovinu i Bosnu*. Čitluk: Matica hrvatska.
45. Dokumentacija o pravopisnoj problematici 1941. godine. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 38, No. 1, 5–31.
46. Društvo Preporod, <https://www.preporod.ba/o-bzk-preporod/preporod-je/>, pristupljeno 28. 9. 2023.
47. Dua, H. R. (1996). The Politics of Language Conflict: Implications for Language Planning and Political Theory. *Language Problems and Language Planning*, 20, 1 1– 17.
48. Filipović, J. (2009). Rodno osjetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci. *Anali Filološkog fakulteta*, 21, 110–111.
49. Filipović, J. (2017). Jezik, standardizacija, standardnojezička kultura i jezička politika i planiranje. *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU*, 23, 217–231.
50. Filipović, J. (2018). *Moć jezika*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
51. Filipović, M. (2007). *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1878. do 1914*. Sarajevo: Pravni fakultet.
52. Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, (<https://www.ff.unsa.ba/index.php/bs/o-odsjeku-bhs>), pristupljeno 9. 9. 2023.

53. Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli, <http://www.ff.untz.ba/index.php?page=Odsjek-za-bosanski-jezik>, pristupljeno 9. 9. 2023.
54. Fishman, J. (1999). *Language & Ethnic Identity*. New York: Oxford University Press.
55. Ford, C. (2002). Language Planning in Bosnia and Herzegovina: The 1998 Bihać Symposium. *The Slavic and East European Journal*, Vol. 46, No. 2, 349–361.
56. Gazzola, M., Grin, F., Cardinal, L., Heugh, K. (2023). Language policy and planning: From theory to practice. *The Routledge handbook of language policy and planning*. Abingdon: Routledge. Chapter 1. Forthcoming, https://www.ulster.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0006/1498200/23-2.pdf, pristupljeno 22. 10. 2023.
57. Geeraerts, D. (2003). Cultural models of linguistic standardization. Dirven, R., Frank, R., Pütz, M. (eds.). *Cognitive Models in Language and Thought. Ideology, Metaphors and Meanings*. Berlin: Mouton de Gruyter, 25–68.
58. Glibanović-Vajzović, H. (1984). Upotreba pisama u bosanskohercegovačkoj periodici do 1918. godine (u svjetlu vjersko-nacionalnih odnosa). *Sveske: jezik i nacionalni odnosi*, 5–6. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 405–415.
59. Gošić, N. (2012). Diskusija o jezičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini na Simpozijumu PRIZME 26. i 27. aprila 1991. godine u Sarajevu. Tošović, B., Wonisch, A. *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Grac: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 110–111.
60. Greenberg, R. (2004). *Language in the Balkans – Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford University Press.
61. Habib Valjevac, N. (1999). Pravopis pun problema. *Dani*, 26. 11. 1999, https://govori.tripod.com/bosanski_razgovori.htm, pristupljeno 8. 8. 2023.
62. Halilović, S. (1991). *Bosanski jezik*. Sarajevo: Biblioteka Ključanin.
63. Halilović, S. (1996). *Pravopis bosanskog jezika*. Sarajevo: Preporod.
64. Halilović, S. (1999). O standardizaciji bosanskog jezika. Čedić, I. (ur.) (1999). *Simpozij o bosanskom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 102–114.
65. Halilović, S. (2014). Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini. *Socjolingwistyka*, 28, 121–135.
66. Halilović, S. (2015), <https://www.iltizam.org/tekstovi/read/2614>, pristupljeno 10. 10. 2023.
67. Halilović, S., Jahić, Dž., Palić, I. (2000). *Gramatika bosanskog jezika*. Zenica: Dom štampe.
68. Haugen, E. (1966). Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist*, Vol. 68, No. 4, 922–935.
69. Hebib Valjevac, N. (1999). Ekstralingvistički faktori u jeziku. Čedić, I. (ur.) (1999). *Simpozij o bosanskom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 65–74.
70. Hebib-Valjevac, N. (1993) Bosanski jezik – standardni bosanskohercegovački jezik. *Inovacije nastavnih planova i programa u osnovnim i srednjim školama Republike Bosne i Hercegovine: zbornik radova Savjetovanja*. Zenica: Udruženje intelektualaca Muslimana – Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, 8–10.
71. HNK Napredak Derventa, <http://www.napredak-derventa.ba/STATUTnbsp-201.aspx>, pristupljeno 28. 9. 2023.
72. HNK Napredak, <https://hkdnapredak.hr/o-nama/>, pristupljeno 28. 9. 2023.
73. Hobsbawm, E. (1993). *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Novi liber.
74. Hodžić, J. (2018). *Bosanski jezik. Statusna pitanja bosanskog jezika kroz historiju i historija nauke o bosanskom jeziku*. Sarajevo: Simurg media – Internacionalni univerzitet u Sarajevu.
75. Hodžić, J. (2020). Hrvatski i bosanski jezik u Stocu, Čapljini i Mostaru u svjetlu teorije jezičke pravde i teorije jezičkog imperijalizma (s fokusom na odnos s početka devedesetih i danas). *Hercegovina*, 19, 213–228.

76. Hodžić, J. (2020). Sociolingvistički uvidi u rasprave o bosanskom jeziku na Mostarskom savjetovanju o književnom jeziku (1973) i Sarajevskom savjetovanju (2019). *Jezikoslovni Zapiski*, 26 (1). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 129–142.
77. Hodžić, J. (2021). Hrvatski i bosanski jezik u RBiH (1992–1995) u svjetlu teorije jezičkog imperijalizma: jezička politika i školstvo, *Slavia Centralis*, Vol 14, No 1, 64–79.
78. Hodžić, J. (2022). Stavovi srpskih političara o jeziku u Bosni i Hercegovini 1991–1995. *Historijski pogledi*, V, VIII, 380–387.
79. Holbrooke, R. (1998). *Završiti rat*. Sarajevo: Šahinpašić.
80. Hornberger, N. (2006). Frameworks and Models in Language Policy and Planning. *An Introduction to Language Policy*. Oxford: Blackwell Publishing, 24–41.
81. Isaković, A. (1993). *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku*. Sarajevo: Bambi.
82. Isaković, A. (1994). *Antologija zla*. Sarajevo: Ljiljan.
83. Jabučar, A. (1997). Učenici u ratu i izbjeglištvu. *Naša škola*, XLIV, 2, 93–100.
84. Jabučar, A. (1998). Školski sistem u Bosni i Hercegovini. *Naša škola*, XLVI, 6, 21–24.
85. Jabučar, A. (2001). Kako se imenuje jezik na kom se izvodi nastava u Federaciji Bosne i Hercegovine u kantonima. *Naša škola*, XLVII, 6, 73–77.
86. Jabučar, A. (2002). Reforma obrazovnih sistema u Bosni i Hercegovini. *Naša škola*, XLVIII, 19, 33–38.
87. Jahić, Dž. (1985). Tretiranje jezika u vezi sa nacionalnim konstituisanjem Muslimana. *Sveske*. Institut za nacionalne odnose, maj – jun, 273–297.
88. Jahić, Dž. (1990). O narodnom i književnom jeziku bosanskih Muslimana (kratak sintetski pregled). *Pregled*, maj–jun, 357–377.
89. Jahić, Dž. (1990). O nekim tendencijama u Jugoslaviji. *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zajednicama*. Sarajevo: Institut za jezik, 207–2013.
90. Jahić, Dž. (1991). *Jezik bosanskih Muslimana*. Sarajevo: Biblioteka Ključanin.
91. Jahić, Dž. (1999). *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*. Sarajevo: Linguous.
92. Jahić, Dž. (1999). Lingvistički i kulturno-historijski izvori bosanskog jezika – glavna problemska pitanja. Čedić, I. (ur.) (1999). *Simpozij o bosanskom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 30–38.
93. Janković, S. (2012). Diskusija o jezičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini na Simpozijumu PRIZME 26. i 27. aprila 1991. godine u Sarajevu. Tošović, B. Wonisch, A. *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 109–110.
94. Jann, W., Wegrich, K. (2007). Theories of the Policy Cycle. *Handbook of Public Policy Analysis*. London: Routledge.
95. Jelaska, Z. (2006). Hrvatski jezik u višejezičnosti Bosne i Hercegovine. *Ustavno-pravni položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini: pravni status, mediji, obrazovanje, kultura*. Mostar: Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost, 199–210.
96. Johnes, B. D., Baumgartner, F. R. (2012). From There to Here: Punctuated Equilibrium to the General Punctuation Thesis to a Theory of Government Information Processing. *The Policy Studies Journal*, 40/1, 1–19.
97. Johnson, D. C. (2013). *Language Policy*. New York: Palgrave MacMillan.
98. Juzbašić, Dž. (2002). *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
99. Juzbašić, Dž. (1999). *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910–1914)*. Sarajevo: ANUBiH.
100. Kahrović Posavljak, A. (2012). Čitanje kao kanonizacija: Metode falsificiranja teksta na primjeru „Mare milosnice Ive Andrića”. *Anzeiger für Slavische Philologie* (XL), 21–38,

- <https://ivanlovenovic.com/clanci/varia/amila-kahrovic-posavljak-citanje-kao-kanonizacija-metode-falsificiranja-teksta-na-primjeru-mare-milosnice-ive-andrica>, pristupljeno 25. maja 2023.
101. Kalve, Ž. L. (1995). *Rat među jezicima*. Beograd: XX vek.
  102. Kamberović, H. Sto godina Preporoda, <https://www.preporod.ba/o-bzk-preporod/preporod-je/>, pristupljeno 28. 9. 2023.
  103. Kaplan, R. B. and Baldauf, R. B. (1997). *Language Planning from Practice to Theory*. Clevedon: Multilingual Matters.
  104. Kapo, M. (2012). Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
  105. Karadža, M. (1999). Sociolingvistički aspekti jezičke situacije u Bosni i Hercegovini. Čedić, I. (ur.) (1999). *Simpozij o bosanskom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 38–44.
  106. Karlander, D. (2020). When political institutions use sociolinguistic concepts. *International Journal of the Sociology of Language*, 263, 13–18.
  107. Kasapović, M. (2005). *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura.
  108. Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
  109. Kovačević, M. (2001). Jedan ili tri jezika. *Jezik i demokratizacija*. Sarajevo: Institut za jezik, 33–44.
  110. Kraljačić, T. (1982). Kalajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini. *Književni jezik*, 11-4, 165–177.
  111. Kraljačić, T. (1987). *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
  112. Kraljačić, T. (1991). Kalajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini. Okuka, M., Stančić, Lj. *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*. Minhen: Slavica Verlag dr. Antun Kovač, 85–98.
  113. Kreso, A. P. (2008). The War and Post-War Impact on the Educational System of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education / Internationale Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft / Revue Internationale de l'Education*, 54(3/4), 353–374.
  114. Krstić, K., Guberina, P. (1940). *Rječnik razlika između srpskoga i hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: /.
  115. Laznibat, V. (1997). Borba za čistoću hrvatskog jezika u Herceg-Bosni potreba i nužnost. *Mostariensia*, 7/1997, 113–126.
  116. LII Sjednica Narodne Skupštine Republike Srpske. Zapisnik i magnetofonski snimak sa LII sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, održane na Palama (Jahorini) 06. 08. 1995. godine, <https://srebrenicamemorial.org/app/tg/assets/pdf/p/52.%20SJEDNICA.pdf>, pristupljeno 18. 9. 2023. godine.
  117. Lovrenović, I. (2005). Zatiranje identiteta u ime identiteta. *Zarez*, <https://ivanlovenovic.com/clanci/intervjui/zatiranje-identiteta-u-ime-identiteta>, pristupljeno 12. 9. 2023.
  118. Lovrenović, I. (2012). Promemorija o (hrvatskoj) jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini, <http://ivanlovenovic.com/public/clanci/zapisi/promemorija-o-hrvatskoj-jezicnoj-politici-u-bosni-i-hercegovini-2>, pristupljeno 12. 9. 2023.
  119. Lučić, I. (2008). Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 40 No. 1, 107–140.
  120. Malcolm, N. (1994). *Bosnia: A Short History*. London: Macmillan.

121. Markotić, A. (ur.). (1995). *Hrvati u Bosni i Hercegovini. Ciljevi i mogućnosti*, Mostar: Sveučilište u Mostaru – HDZZU; Sarajevo: Hrvatska budnica Mostar.
122. Marković, S. (1974). Nekoliko napomena u vezi s primjedbama na referat. Šipka, M. i dr. *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje.
123. Matković, L. (1974). O neopravdanom zapostavljanju ćirilice u Bosni i Hercegovini. Šipka, M. i dr. *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje, 85–96.
124. Mešanović Meša, E. (2018). Funkcioniranje službenih jezika u Bosni i Hercegovini. *Sarajevski filološki susreti* 4, 305–325.
125. Mićanović, K. (2021). Hrvatski jezikoslovci i bosanskohercegovački standardnojezički izraz. *Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu: zbornik radova 2. svezak*. Bońkowski, Robert; Lukić, Milica; Mićanović, Krešimir; Pycia-Košćak, Paulina; Zubčić, Sanja (ur.). Katowice – Zagreb – Osijek – Rijeka: Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Śląskiego, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilište u Osijeku, Sveučilište u Rijeci, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021. str. 457-481.
126. Millar, R. (2005). *Language, Nation and Power An Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
127. Mikeš, M. (1981). Aktuelne sociolingvističke teme (jezičko planiranje, očuvanje i zamena jezika). *Kultura*, 53, 177–188.
128. Monnesland, S. (2005). (ur.). *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik – Oslo: Institut za istočnoevropske i orijentalne studije.
129. Monnesland, S. (2012). Dvadeset godina bosanskog jezika. *Bosanskohercegovački slavistički kongres: Zbornik radova (I)*. Sarajevo: Slavistički komitet, 45–51.
130. Monnesland, S. (ur.) (2001). *Jezik i demokratizacija*. Sarajevo: Institut za jezik.
131. Musa, M. (2013). Jezik vjerskih publikacija u BiH (Kalendar dobri pastir i Kršni zavičaj). *Hum*, X, 107–130.
132. Musa, M. (2017). Hrvatski jezik u službenim listovima u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2005. *Hum*, XI, 17–18, 31–54.
133. Musa, Š, Musa, M. (2008). Školstvo i hrvatski jezik u BiH s posebnim osvrtom na udžbenike hrvatskog jezika i književnosti. *Magistra Iadertina*, Vol. 3 No. 1, 57–82.
134. Musa, Š. (2005). Pravni i stvarni status hrvatskoga jezika u BiH. *Ustavno-pravni položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini: pravni status, mediji, obrazovanje, kultura*. Mostar: Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost, 19–37.
135. Musa, Š. (2018). Položaj hrvatskoga jezika u Bosni i Hercegovini. *Mostariensia* Vol. 22, No. 1, 379–392.
136. Narodni list 13/1993. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
137. Narodni list, 1/1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
138. Narodni list, 10/1993. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
139. Narodni list, 11/1994. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
140. Narodni list, 12/1994. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
141. Narodni list, 13/1995. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

142. Narodni list, 2/1993. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
143. Narodni list, 26/1995. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
144. Narodni list, 5/1995. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
145. Narodni list, 6/1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
146. Narodni list, 9/1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
147. *Nastavni planovi i programi* (1995/6). Republika Bosne i Hercegovina, Pedagoški zavod.
148. Nazibegović, S. i dr. (2020). Primjena i razvoj metodike za nastavu maternjeg jezika i književnosti u Bosni i Hercegovini u doba Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije. *Književni jezik*, 31, 197–212.
149. Nelde, P. H. (1987). Language contact means language conflict. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 8:1-2, 33–42.
150. Neweklowsky, G. (2007). Bosna i Hercegovina prije 1878. između hrvatskog i srpskog jezika (u periodici *Bosanski prijatelj* i *Bosanski vjestnik*). *Zbornik Matice српске за филологију и лингвистику*, L, 604–613.
151. Nezavisni biro za humanitarna pitanja. (1998). *Izveštaj o humanom razvoju*. Sarajevo: Moller.
152. Nikolić, M. (2004). Leksičke promjene u pisanim medijima u Bosni i Hercegovini 1992–2002. *Gradovrh*, god. 1, br. 1, 62–64.
153. OHR, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, <https://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/FBH/FBH%20CONSTITUTION%20FBH%201-94%20and%2013-97.pdf>, pristupljeno 25. maja 2023.
154. Okuka, M. (1991). Gramatike srpskohrvatskog književnog jezika u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine. Okuka, M., Stančić, Lj. *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*. Minhen: Slavica Verlag dr. Antun Kovač, 140–145.
155. Okuka, M. (2012). Diskusija o jezičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini na Simpozijumu PRIZME 26. i 27. aprila 1991. godine u Sarajevu. Tošović, B., Wonisch, A. *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 111–112.
156. Okuka, M., Stančić, Lj. (1991). *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*. Minhen: Slavica Verlag dr. Anton Kovač.
157. Okulska, U., Cap, P. (2010). *Perspectives in Politics and Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
158. Omerčić, E. (2014). Bosna i Hercegovina u političkoj projekciji intelektualnih krugova (1992–1995). *Historijska traganja*, 13, 9–134.
159. Peco, A. (1974). O ravnopravnosti pisama, jeziku administracije, o bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu. *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje, 107–110.
160. Poljak, Ž. (2016). Operacionalizacija teorije isprekidane ravnoteže. *Politička misao*, 53/3, 2016, 139–162.

161. *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. Etnička obilježja stanovništva* (1993). Statistički bilten. Sarajevo: Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine.
162. Požgaj Hadži, V., Balažić Bulc, T. (2018). Društvena uloga lingvista: moć argumenata Ive Pranjkovića. *Croatica*, XLII, 62, 63–80.
163. Pranjković, I. (1992). Muslimanski narod i njihov jezik. *Behar*, <http://kajankajan.blogspot.com/2016/05/muslimanski-narod-i-njegov-jezik.html>, pristupljeno 8. 8. 2023.
164. Pranjković, Ivo (2006). Hrvatski i srpski su jedan jezik. *Slobodna Dalmacija*, 7. 2. 2006, 42–43.
165. Purivatra, A., Imamović, M., Mahmutćehajić, R. (1991). *Muslimani i bošnjaštvo*. Sarajevo: Muslimanska biblioteka.
166. Radišić, D. (2002). *Hronologija događaja na prostoru prethodne Jugoslavije 1990–1995*. Banja Luka: Glas srpski.
167. Raguž, I. (1995). Prijenos imenica u hrvatskom jeziku prouzročen jačanjem etničkih identiteta u Bosni i Hercegovini. *Mostariensia*, 2/1995, 54–63.
168. Ramallo, F. (2014). Language policy and conflict management: A view from Galicia. *Language policy and the promotion of peace. African and European case studies*. University of South Africa: Braamfontein.
169. Ricento, T. (2000). Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. *Journal of Sociolinguistics*, 4/2, 196–213.
170. Ricento, T. (2006). *An Introduction to Language Policy*. Oxford: Blackwell Publishing.
171. Riđanović, M. (2015). *Totalni promašaj lingvistike na Zapadnom Balkanu*. Sarajevo: Dobra knjiga.
172. Rizvić, M. (1996). *Bosna i Bošnjaci, jezik i pismo*. Sarajevo: Preporod.
173. Samardžija, M. (1998). Utjecaj sociopolitičkih mijena na leksik hrvatskoga jezika u XX. stoljeću. *Croatica*, Vol. 27 No. 45–46, 177–192.
174. Savić, B. (1974). O položaju ćirilice u Bosni i Hercegovini. Šipka, M. i dr. *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje, 115–117.
175. Schiffman, H. (1996). *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge.
176. Schmidt, R. (2006). Political Theory and Language Policy. *An Introduction to Language Policy*. Oxford: Blackwell Publishing.
177. Singh, I. (2000). Language and ethnicity. Thomas, L., Wareing, S. (eds.). *Language, Society and Power*. London: Routledge.
178. Sivrić, I. (2017). Vladimir Pavlović – povijesni kontekst i lokalne okolnosti. *Osvit*, 91–92, 165–195.
179. *Slobodna Dalmacija*, 2. februar 2000, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20000202/kultura.htm>, pristupljeno 27. 6. 2023.
180. Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, 1/94.
181. Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, 1. 9. 1993. Arhiv Republike Srpske.
182. Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, 30. novembar 1993. Arhiv Republike Srpske.
183. Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, 5. 2. 1994. Arhiv Republike Srpske.
184. Solak, E. (2014). *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine*. Sarajevo: Institut za jezik.

185. Spaulding, P. (1998). *An Assessment of Educational Renewal and Reform in Bosnia and Herzegovina*, <https://sites.pitt.edu/~ginie/bosnia/pdf/AsseBiH98.pdf>, pristupljeno 9. 9. 2023.
186. Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
187. Spolsky, B. (2012). What is language policy? *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–15.
188. Stančić, Lj. (1991). Nominacija grafija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske vladavine. Okuka, M., Stančić, Lj. *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*. Minhen: Slavica Verlag dr. Antun Kovač, 120–139.
189. Sveučilište u Mostaru, <https://ff.sum.ba/hr/stranice/o-fakultetu>, pristupljeno 9. 9. 2023.
190. Šator, M. (1999). Principi standardizacije bosanskog jezika – pitanje norme bosanskog jezika. Čedić, I. (ur.) (1999). *Simpozij o bosanskom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 114–121.
191. Šator, M. (2001). Od Kallayevog monocentrizma do policentričnih jezičkih standarda.. *Jezik i demokratizacija*. Sarajevo: Institut za jezik, 149–160.
192. Šator, M. (2003). Ko je autor Gramatike bosanskoga jezika (1890). *Književni jezik*, 21-2, 1–13.
193. Šipka, M. (1974). Zaključci o ijekavskom izgovoru i njihova primjena u praksi. Šipka, M. i dr. *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje, 40–48.
194. Šipka, M. (1975). *Jezički savjetnik*. Sarajevo: Svjetlost.
195. Šipka, M. (1987). *Književnojezička politika i jezička kultura*. Sarajevo: Oslobođenje.
196. Šipka, M. (1999). *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*. Prag: Virtus. Dig. izdanje.
197. Šipka, M. (2016). Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija. *Jezik i demokratizacija*. Sarajevo: Institut za jezik, 121–136.
198. Šipka, M. (2001). *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*. Sarajevo: Institut za jezik.
199. Šipka, M. i dr. (1974). *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje.
200. Škiljan, D. (1988). *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
201. Škiljan, D. (1988b). Prolegomena našoj jezičnoj politici. *Jezici i politike*. Zagreb: Komunist, 17–45.
202. Šunjić, V. (2017). *Hrvatski jezik kao tema izvandomovinske kulture (1945–1990.)*. Zagreb: Filozofski fakultet. Neobj. dokt. disertacija.
203. Tollefson, J. (2002). The language debates: preparing for the war in Yugoslavia, 1980–1991. *The language debates: preparing for the war in Yugoslavia, 1980–1991*. Vol. 2002 (Issue 154), 65–82.
204. Tollefson, J. W. (2007). Language and political conflict. *The Journal of Social Science*, 61, Special Edition, 123–140.
205. Tošović, B, Wonisch, A. (2010). *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika*. Grac: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
206. Tošović, B. (1990) (ur.). *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zajednicama*. Sarajevo: Institut za jezik.
207. Tošović, B. (2012). Standardološki red i kaos. *Bosanskohercegovački slavistički kongres: Zbornik radova (I)*. Sarajevo: Slavistički komitet, 59–69.

208. Tošović, B. (2012). Uvodna riječ na Simpozijumu časopisa PRIZME „Jezička situacija u Bosni i Hercegovini” (Sarajevo 26. i 27. aprila 1991). Tošović, B. Wonisch, A. *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 61–77.
209. Tošović, B., Wonisch, A. (2009). *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
210. Ustav Republike Hrvatske, 56/1990, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_56_1092.html, pristupljeno 1. 5. 2022.
211. *Ustavi Bosne i Hercegovine* (1997), Sarajevo: Federalno ministarstvo pravde.
212. Vajzović, H. (2005). Savremena jezička situacija – komunikativna i simbolička funkcija jezika. Monnesland, S. (ur.). *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik – Oslo: Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 525–536.
213. Vajzović, H. (2008). *Jezik i nacionalni odnosi*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
214. Valjevac, N. (2003). Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks i bosanska standardnojezička norma. *Književni jezik*, 21/2, 27–40.
215. *Večernji list*, 22. 5. 1998.
216. *Večernji list*, 29. 8. 1993.
217. *Večernji list*, 3. 8. 1994.
218. *Večernji list*, 30. 11. 1997.
219. *Večernji list*, 31. 8. 1994.
220. *Večernji list*, 4. 10. 1996.
221. *Večernji list*, 4. 5. 1998.
222. *Večernji list*, 6. 10. 1996.
223. *Večernji list*, 8. 5. 1998.
224. Veladžić, S. (2009). Homogenizacija Bošnjaka kroz Preporod 1990. *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*. Sarajevo: Institut za istoriju, 185–219.
225. Veladžić, S. (2019). Kreatori bošnjačkog društva u Bosni i Hercegovini početkom 1990-ih. *Prilozi*, 48, 245–275.
226. Veladžić, S. (2021). Kultiviranje sociokulturnoga identiteta Bosne i Hercegovine kroz jezičnu politiku 1965–1973. *Časopis za suvremenu povijest*, 53(3), 989–1021, <https://doi.org/10.22586/csp.v53i3.18392>.
227. Vrljić, S. (ur.) (1999). *Mostarski dani hrvatskog jezika*. Mostar: Institut za hrvatski jezik, književnost i povijest.
228. Wiley, T. (1995). Language planning and policy. *Sociolinguistics and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 103–148.
229. Wiley, T. (2006). The Lessons of Historical Investigation: Implications for the Study of Language Policy and Planning. Ricento, T. (ed.). *An Introduction to Language Policy*. Oxford: Blackwell Publishing, 136–153.
230. *Zapisnici zajedničkih sjednica Skupštine Republike Bosne i Hercegovine: 1990-1996*. (1996). Sarajevo : Stručna služba Skupštine RBiH.
231. Zvrko, H. (2015). Ratno iskustvo pisanja Gramatike bosanskog jezika autora Hanke Vajzović i Huseina Zvrke, <https://akos.ba/ratno-iskustvo-pisanja-gramatike-bosanskog-jezika-autora-hanke-vajzovic-i-huseina-zvrke/>, pristupljeno 25. 5. 2023.
232. Антић, Ч., Кецмановић, Н. (2016). *Историја Републике Српске*. Београд: Недјељник.
233. Бабић, М. (2015). Босански проблеми српског језика у БиХ. *Узданица*, XII/1, 77–85.

234. База правних прописа, <http://bpp.uzzpro.gov.rs/SimpleSearch.aspx>, приступљено 12. 7. 2022. године.
235. Баотић, Ј. (1977). Књижевнојезичка политика у свјетлу лингвистичке теорије и истраживачких активности у Институту. Шипка, М. *Језик у средствима информисања и издавачкој дјелатности у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Институт за језик и књижевност, 53–61.
236. Белић, А. (1955). Друштвени утицаји на развитак српско-хрватског књижевног језика. *Наш језик*, књ. 7, св. 1–2, 1–14.
237. Богићевић, В. (1975). *Писменост у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Веселин Маслеша.
238. *Борба*, 4. 3. 1993.
239. Брборић и др. (2017). *Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика*. Београд: Одбор за стандардизацију српског језика.
240. Брборић, Б. (1994). Неки проблеми у језичкој политици и језичкој пракси у Републици Србији и СР Југославији. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, год. XXXVIII, бр. 37, 97–103.
241. Брборић, Б. (1999). О језику обазриво и одговорно. *Наш језик*, XXXIII / 1–2, 155–172.
242. Брборић, Б. (2000). *С језика на језик*. Београд: Janus. Дигитално издање, <https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/index.html>, приступљено 25. 2. 2023.
243. Брборић, Б. (2012). Стандардни језик и језички стандард. Тошовић, В., Wonisch, А. *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 33–59.
244. Брборић, В. (2017). Српски изговори и писма у XX веку кроз уставна и законска решења. *Предавања б. Мршевић-Радовић, Д., Сувајџић, Б.*, Vol. 6, 89–99.
245. Брборић, В. (2020). Друштвеноисторијски аспекти српског правописа између два светска рата. Ћорић, Б., Милановић, А. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Vol. 49, No. 3, 23–35.
246. Брчко супервизија, <https://www.brckosupervizija.ba/web/?p=201>, приступљено 12. 10. 2023.
247. Вајзовић, Х. (1999). Наврат-нанос норма, <http://hamdijadobruna.com/fstab/jezik4.html>, приступљено 8. 8. 2023.
248. Вуксановић, Ј. (2018). *Списи Одбора за стандардизацију српског језика XII–XV*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
249. Гачевић, Г., Вуксановић, Ј. (1998). *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*. Београд: Институт за српски језик.
250. *Глас српски*, 10. 5. 1992. године. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
251. *Глас српски*, 12–15. јануар 2002. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
252. *Глас српски*, 13. 4. 1993. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
253. *Глас српски*, 14. 5. 1992. године. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
254. *Глас српски*, 17. 10. 2001. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
255. *Глас српски*, 19. 12. 1992. године. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

256. *Глас српски*, 27. 11. 1992. године. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
257. *Глас српски*, 27. 4. 1994. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
258. *Глас српски*, 29. 10. 1992. године. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
259. *Глас српски*, 29. 10. 1992. године. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
260. *Глас српски*, 4. 2. 2002. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
261. *Глас српски*, 4. 3. 1993. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
262. *Глас српски*, 4. 5. 1992. године. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске
263. *Глас српски*, 8. 5. 1992. године. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске
264. *Глас српски*, 9. и 10. 5. 1998. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
265. Група аутора (2023). *Појмовник српских лингвистичких термина*. Нови Сад: Прометеј.
266. *Дани*, 1. 12. 2000.
267. *Дани*, 1. 2. 2001.
268. *Дани*, 12. 1. 2001.
269. Девић, Н. (2022). Мотив „никад више 1941” у историјском контексту стварања Републике Српске 1992. године. *Република Српска: положај, историја, идентитет I*. Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, 65–87.
270. Дејтонски мировни споразум, https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/opci_okvirni_sporazum_za_mir_u_bosni_i_hercegovini.pdf, приступљено 1. 8. 2023.
271. Диздар, М. Маргиналије у језику и око њега, <https://www.biserje.ba/mak-dizdar-marginalije-o-jeziku-i-oko-njega/>, приступљено 8. 8. 2023.
272. *Дневне независне новине*, 14. 5. 1998.
273. *Дневне независне новине*, 5. 5. 1998.
274. *Дневне независне новине*, 6. 5. 1998.
275. Екмечић, М. (1994). О јединству српског народа данас. *Српско питање данас*, конгресни материјал, Београд: Српски сабор – Матица Срба и исељеника Србије – Удружење универзитетских професора и научника Србије – Одбор САНУ за национално питање – Удружење Срба из РС Крајине и Хрватске – Црногорски сабор српске слоге – Удружење Срба из БиХ у Србији, 5–23.
276. Екмечић, М. (1999). *Српски духовни простор*. Зборник са научног скупа. Бања Лука – Српско Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске.
277. Екмечић, М. (2007). *Дуго кретање између клања и орања*. Београд: Завод за уџбенике.
278. Екмечић, М. Један језик. *Побједа*, 6. 11. 1993, 8.
279. Енциклопедија језичких сукоба, https://www.languageconflict.org/conflict-type-filter/?wpv-conflict-type=geopolitical-minority&wpv_aux_current_post_id=1873&wpv_view_count=1872, приступљено 2. 1. 2023.

280. Закон о изменама и допунама Закона о службеној употреби језика и писама. *Службени гласник Републике Србије*, 30/2010.
281. Закон о образовању у основним и средњим школама, <https://skupstinabd.ba/ba/>, приступљено 12. 3. 2023.
282. Закон о службеној употреби језика и писма (1991). Службени гласник 27. јул 1991. године, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=cadf244a-c62e-42a6-b87f-a8899beb8b71>, приступљено 25. 5. 2023.
283. Зуковић, Љ. (1996). *Српска је рођена*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Српско Сарајево.
284. Ивић, П. (1994). Актуелни тренутак српског књижевног језика, *Српско питање данас*, конгресни материјал, Београд: Српски сабор – Матица Срба и исељеника Србије – Удружење универзитетских професора и научника Србије – Одбор САНУ за национално питање – Удружење Срба из РС Крајине и Хрватске – Црногорски сабор српске слоге – Удружење Срба из БиХ у Србији, 35–41.
285. Ивић, П. и др. (2007). *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига.
286. Извјештај Међународне кризне групе за Балкан (ICG), <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/128-implementing-equality-the-constituent-peoples-decision-in-bosnia-herzegovina-bosnian.pdf>, приступљено 10. 10. 2023.
287. Извјештај са суђења у Хагу – Поминјанје српског језика „izazivalo gađenje”, <https://iwpr.net/sr/global-voices/pominjanje-srpskog-jezika-izazivalo-gadenje>, приступљено 22. јуна 2023. године.
288. Илић, Д. (2018). Историјске претпоставке настанка Републике Српске, Република Српска као српско „никад више”. *Република Српска у Одбрамбено-отаџбинском рату. Историјски преглед*. Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, 11–28.
289. Институт за језик, Сарајево. <http://izj.unsa.ba/o-nama/historijat/>, приступљено 1. 12. 2022.
290. Институт за хрватски језик и језикословље / Лондонац, <http://ihjj.hr/iz-povijesti/babic-ndash-finka-ndash-mogus-hrvatski-pravopis-1971-londonac/57/>, приступљено 20. 4. 2023.
291. *Јавност*, 30. 4. 1994.
292. Јарошевич, Х. (2012). *Прилози историји српскохрватског језика*. Београд: Алма.
293. Језик којим говоримо, *Дани*, <http://hamdijadobruna.com/fstab/izbor.html>, приступљено 25. 9. 2023.
294. Канцеларија високог представника, <https://www.ohr.int/%d0%bc%d0%b5%d1%92%d1%83%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b0-%d0%b7%d0%b0%d1%98%d0%b5%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%86%d0%b0-%d1%83-%d0%b1%d0%b8%d1%85/%d0%be%d0%b4%d0%b1%d0%be%d1%80-%d1%88%d0%b5%d1%84%d0%be%d0%b2%d0%b0-%d0%b2%d0%be%d0%b4%d0%b5%d1%9b%d0%b8%d1%85-%d0%bc%d0%b5%d1%92%d1%83%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%85-%d0%be%d1%80/>, приступљено 14. 12. 2023.
295. Клајн, И. (2008). Пуризам и антипуризам у данашњем српском језику. *Јужнословенски филолог*, LXIV, 153–176.
296. *Књижевна реч*, 10. 10. 1993.
297. *Књижевна реч*, 10. 11. 1993.

298. *Књижевна реч*, 25. 10. 1993.
299. Ковачевић, М. (1997). Актуелне странпутице српске језичке политике. *Актуелности*, 1, 85–89.
300. Ковачевић, М. (1999). *У одбрану српскога језика – и даље*. Београд: Требник.
301. Ковачевић, М. (2007). *Србистичке теме*. Крагујевац: ФИЛУМ.
302. Ковачевић, М. (2012). Један или три језика. Тошковић, В., Wonisch, А., *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 337–347.
303. Ковачевић, М. (2012). Србистика и статус тзв. босанског језика. *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 369–384.
304. Ковачевић, М. (2013). Српско питање на Балкану из перспективе актуелног статуса српског језика. Суботић, М. (прир.). *Српско питање на Балкану*, зборник радова. Београд: Институт за политичке студије, 215–242.
305. Ковачевић, М. (2016). Дејтонски мировни споразум и његове последице по статус језика у Босни и Херцеговини. *Дејтонски мировни споразум двадесет година послје*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 239–257.
306. Ковачевић, М. (2017). Улога Народне скупштине Републике Српске у очувању језика и ћирилице као националних идентитетских критеријума. Савић, С. (ур.). *Двадесет пет година Народне скупштине Републике Српске*. Бања Лука: АНУРС, Научни скупови, Књига LXI, Одјељење друштвених наука, Књига 37, 233–245.
307. Ковачевић, М. (2021). *Србистички огледи*. Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 97–114.
308. Ковачевић, М. (2022). Државна (не)брига за српски језик. *Идентитетске промене; српски језик и књижевност у доба транзиције*. Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Београд: Српска књижевна задруга, 69–87.
309. Ковачевић, М., Шћепановић, М. (2011). *Српски језик у вртлогу политике*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
310. Ковачевић М. (2016). Књижевни језик и језик књижевности. X међународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметности*, књ. 1: Језик, књижевност, уметности. Крагујевац: ФИЛУМ, 2016, 15–32.
311. Козомара, Д. (2023). Интервју. У посједу ауторке.
312. Козомара, Д. (2002). Извјештај о округлом столу Језик/језици у Републици Српској и Босни и Херцеговини. *Радови : часопис за хуманистичке и друштвене науке*, год. 4, бр. 5, 345–346.
313. Крајишник, М. (2014). Српски народ треба да има само један језик и једно писмо. Научни скуп *Српски језик и ћирилица основе српског идентитета*. Бијело Поље: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 39–59.
314. Латинковић, Г. (2022). Стварање институција, јавних установа и предузећа Републике Српске (1992–1995). *Република Српска: положај, историја, идентитет I*. Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, 89–105.
315. Лозо, П. (2021). Република Српска – име, догађаји и историјски процеси. *Српски историјски часопис*, Vol. 3 No. 3/4, 164–193.
316. Лубарда, В. (1991). *Свилен гајтан*. Горњи Милановац: Дечје новине.

317. Луковић, М. (2014). Актуелна питања језичког законодавства у Републици Србији. *Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 97–117.
318. *Љиљан*, 4. 12. 1996.
319. Мано Зиси, К. (2021). Псалтир с последовањем (Горажде, 1521). *Верзал: часопис за културну баштину и науку о књизи*, Година 1, 229–237.
320. Марковић, С. (1984). О потреби дораде заједничког правописа српскохрватског књижевног језика. *Књижевни језик*, 13/2, 55–57.
321. Маројевић, Р. (1994). На Дрини екавица. *Аргументи*, 6. мај 1994.
322. Матић, М. (1993). *Енциклопедија политичке културе*. Београд: Савремена администрација.
323. Милојевић, М. (2023). Интервју. У посједу ауторке.
324. Народне новине Жупаније Посавине, 1/1996.
325. Невиђен медијски линч над Хрватима у Брчко Дистрикту, <https://www.ramaprozor.info/clanak/nevidjen-medijски-linc-nad-hrvatima-u-brcko-distriktu/25878>, приступљено 12. 12. 2023.
326. *Независне новине*, 14. 9. 2013. <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Ceric-o-popisu-Mi-smo-Bosnjaci-vjera-nam-je-islam-a-jezik-bosanski/209409>, приступљено 22. јуна 2023.
327. Нешковић, Р. (2017). *Недовршена држава*. Сарајево: Friedrich Ebert Stiftung.
328. Одлука У-41/01, <https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/hr/U-42-01-12264.pdf>, приступљено 1. 12. 2023.
329. Одлука уставног суда У-5/98, <https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/sr/U-5-98-12216.pdf>, приступљено 7. 10. 2023.
330. Окука, М. (1999). Граматике и национална идеологија (или: од једног толерантног уџбеника до етнички прочишћених језичких приручника). *Српски језик: студије српске и словенске*. 4, 1/2, 633–641.
331. *Ослобођење*, 7. 4. 1995.
332. *Ослобођење*, 10. 10. 2000.
333. *Ослобођење*, 10. 3. 1999.
334. *Ослобођење*, 11. 4. 2002.
335. *Ослобођење*, 11. 9. 1998.
336. *Ослобођење*, 12. 1. 2000.
337. *Ослобођење*, 12. 10. 2000.
338. *Ослобођење*, 13. 11. 1995.
339. *Ослобођење*, 14. 12. 1994.
340. *Ослобођење*, 14. 2. 1992.
341. *Ослобођење*, 16. 11. 1995.
342. *Ослобођење*, 16. 11. 1995.
343. *Ослобођење*, 16. 12. 1994.
344. *Ослобођење*, 16. 12. 1995.
345. *Ослобођење*, 16. 2. 1991.
346. *Ослобођење*, 18. 7. 2000.
347. *Ослобођење*, 19. 1. 1991.
348. *Ослобођење*, 2. 10. 1997.
349. *Ослобођење*, 2. 12. 2000.
350. *Ослобођење*, 2. 4. 1991.
351. *Ослобођење*, 2. 3. 1990.

352. *Ослобођење*, 2. 3. 1991.
353. *Ослобођење*, 20. 4. 2002.
354. *Ослобођење*, 21. 7. 2000.
355. *Ослобођење*, 21. 9. 2001.
356. *Ослобођење*, 23. 4. 1991.
357. *Ослобођење*, 23. 2. 1991.
358. *Ослобођење*, 26. 10. 1995.
359. *Ослобођење*, 26. 4. 2001.
360. *Ослобођење*, 26. 6. 1998.
361. *Ослобођење*, 26. 1. 1991.
362. *Ослобођење*, 26. 3. 1991.
363. *Ослобођење*, 27. 3. 1991.
364. *Ослобођење*, 27. 4. 1991.
365. *Ослобођење*, 28. 12. 1995.
366. *Ослобођење*, 28. 9. 2001.
367. *Ослобођење*, 29. 12. 1995.
368. *Ослобођење*, 29. 19. 1997.
369. *Ослобођење*, 29. 8. 2001.
370. *Ослобођење*, 3. 3. 1999.
371. *Ослобођење*, 4. 11. 1995.
372. *Ослобођење*, 4. 11. 2000.
373. *Ослобођење*, 6. 10. 1998.
374. *Ослобођење*, 6. 10. 1998.
375. *Ослобођење*, 6. 2. 1991.
376. *Ослобођење*, 8. 12. 1994.
377. *Ослобођење*, 8. 12. 1995.
378. *Ослобођење*, 8. 4. 2001.
379. *Ослобођење*, 9. 6. 1998.
380. *Ослобођење*, 9. 9. 1998.
381. *Ослобођење*, 9. 2. 1991.
382. Папић, М. (1976). *Трагом културног наслеђа*. Сарајево: Свјетлост.
383. Пешикан, М. и др. (Приређ.) (1994). *Правопис српскога језика. I. Правила и њихови основи. II. Речник уз Правопис*. Нови Сад: Матица Српска.
384. Пижурица, М. (2014). Прилог дефинисању домена службене и јавне употребе језика и писма. *Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 61–67.
385. Пипер, П., Клајн, И. (2014). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
386. Писмо Момчила Крајишника недјељнику *Печат* (2016), <https://www.frontal.rs/evo-kojim-argumentima-momcilo-krajisnik-brani-neuspjesnu-ekavizaciju-srpske/>, приступљено 19. јун 2023. године.
387. *Повеља о босанском језику са биљешкама*, <http://bichamilton.com/web/wp-content/themes/calvary/docs/Povelja%20o%20Bosanskom%20jeziku.pdf>, приступљено 5. 10. 2023.
388. *Повеља о босанском језику*, <https://www.preporod.ba/povelja/>, приступљено 5. 10. 2023.
389. *Политика*, 21. 11. 2021, <https://www.politika.rs/sr/clanak/492682/Dejtonski-sporazum-ceka-prevod-26-godina>, приступљено 21. 11. 2022.

390. Попис становништва 2013, https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/RezultatiPopisa_SR.pdf, приступљено 14. 6. 2023. године.
391. Потреба заштите ћирилице (1988). *Наш језик*, XXVIII/1–2, 8–10.
392. Правно-информациони систем, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/1991/45/5/reg>, приступљено 2. 1. 2024.
393. Прањковић, И. (1999). *Босански језик постоји*, <http://hamdijadobruna.com/fstab/jezik7.html>, приступљено 8. 8. 2023.
394. Предлог поправке амандмана XXVI на Устав СР Србије (1989). *Наш језик*, XXVIII/3, 191–193.
395. Пресуда у предмету Прлић и други, https://detektor.ba/wp-content/uploads/2022/10/130529_4.pdf, приступљено 8. 8. 2023.
396. Програмска декларација СДА, 1990, <https://www.sda.ba/stranica/saopcenje-zajavnost-27-mart-1990/45>, приступљено 1. 8. 2023.
397. Радовановић, М. (2003). *Социolingвистика*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
398. Радовановић, М. (2014). Планирање језика данас (подсетник). *Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Институт за српски језик САНУ, 25–37.
399. Радуловић, Ј. (1934). Глосе о јединственом нарјечју. *Наш језик*, год. 3, св. 1, 11–16.
400. Реметић, С. (2007). Језик у Републици Српској у огледалу традиције и новонасталих прилика. *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*. Књ. XII, Књига 18. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 475–500.
401. Риђановић, М. *Језик којим (не)говоримо*, <https://sanela.info/wp/bola/08/1787/midhatridanovic-jezik-kojim-negovorimo>, приступљено 5. 10. 2023.
402. С. М. (1978). Језичке поуке. *Књижевни језик* 7/4, 53–55.
403. Савић, А. (2016). Европска повеља о регионалним и мањинским језицима у пракси Уставног суда БиХ. *Правна ријеч*, 49/2016, 125–139.
404. Савић, А. (2016б). Језичка политика и културни модели језичке стандардизације“ у *ПОЛИТЕИА*, 11/2016, 119–130.
405. Савић, А. (2017). Језичка политика Аустроугарске у Босни и Херцеговини. *Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској*, 7/17, 53–69.
406. Савић, А. (2017б). *Језичка политика у Босни и Херцеговини од Берлинског конгреса до Првог свјетског рата и њене посљедице на политичке процесе*. Бања Лука: Факултет политичких наука. Необ. маг. рад.
407. Савић, А. (2019). Интерпретације босанскохерцеговачког језичког израза и језичке политике која га је пратила. *Србистика данас*, вол. 4, књ. 4, 149–161.
408. Савић, А. (2020). Интердисциплинарни однос језика и политике. Испрекидани еквилибријум и језичка политика у Босни и Херцеговини од 1945. до 1990. *Анали Филолошког факултета*, XXXII, 2, 263–276.
409. Савић, А. (2020). Посљедице аустроугарске језичке политике у Босни и Херцеговини (колебање између националног и наднационалног језика). Поповић, Н., Бранковић, Д. *Крај Првог свјетског рата и настанак југословенске државе*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 313–324.
410. Савић, М. (2022). (Не)уставност у Босни и Херцеговини и политички волунтаризам. *Годишњак Правног факултета Универзитета у Бањој Луци*, 44, 9–22.

411. Савић, М. (2022б). *Босна и Херцеговина између државноправних и међународноправних проблема*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
412. Савић, С. (2020). *Устав и уставност*. Бања Лука: Комесграфика.
413. САНУ (1990). Став САНУ о језику. *Наш језик*, Књ. XVIII, Св. 4–5, 197–199.
414. Свједочење Мирослава Паламете, <https://www.icty.org/x/cases/prlic/trans/en/080929IT.htm>, приступљено 6. 6. 2022.
415. Симић, Р., Станојчић, Ж., Остојић, Б., Ћорић, Б., Ковачевић, М. (1993). *Правопис српскога језика са речником*, Београд–Никшић: Чин штампа.
416. Симовић, В. (2019). *Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
417. Симовић, В., Антић, Ч. (2019). Утицај религије на настанак и развој политичких партија у Босни и Херцеговини, *Политичка ревија*, 59, 59–76.
418. Скерлић Ј. (1913). Источно или јужно наречје? *Српски књижевни гласник*, св. XI, 756–77. Београд, 1913.
419. *Слово* – лист Друштва писаца Босне и Херцеговине, октобар 1994.
420. Службене новине Зеничко-добојског кантона, 1/1996.
421. Службене новине Тузланско-подрињског кантона, 1/1994.
422. Службени гласник Републике Српске 15/96.
423. Службени гласник Републике Српске, 15/1996. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
424. Службени гласник Републике Српске, 21/2002.
425. Службени гласник Републике Српске, 21/2002.
426. Службени гласник Републике Српске, 4/2001.
427. Службени гласник Републике Српске, бр. 28, год. 3, 1994.
428. Службени гласник Републике Српске, бр. 28, год. 3, 1994. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
429. Службени гласник српског народа у БиХ, 3/1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
430. Службени гласник српског народа у БиХ, 5/1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
431. Службени гласник, 5/1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
432. Службени лист СРБиХ. (1990). Архив Републике Српске.
433. Смаиловић, И. (1990). Једна важна а заборављена обљетница. *Књижевни језик*, 19/3, 149–155.
434. Сотировић, В. (2013). *Социолингвистички аспект распада Југославије и српско национално питање*. Виљнус: Едукологија.
435. СПКД Просвјета, <https://prosvjetamostar.org/o-prosvjeti/>, приступљено 28. 9. 2023.
436. Став САНУ о језику (уз расправу о језичким одредбама у Уставу СР Хрватске (1990). *Наш језик*, 4–5, 197–200.
437. Станчић, Љ. (1987). Озваничење Вукове ортографске норме у Босни и Херцеговини. *Књижевни језик*, 16-2, 120–126.
438. Статут Брчко Дистрикта, https://www.ohr.int/ohr_archive/1077-5/, приступљено 12. 3. 2023.
439. Стенограм 52. сједнице Народне скупштине Републике Српске (6. 8. 1995), <https://srebrenicamemorial.org/app/tg/assets/pdf/p/34.%20SJEDNICA.pdf>, приступљено 17. 7. 2023.

440. Стенограм са 12. сједнице Народне скупштине Републике Српске (24. 3. 1992). Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
441. Стенограм са 34. сједнице Народне скупштине Републике Српске (27–29. 8. 1993, 9–10. 9. 1993. и 29. 9. – 1. 10. 1993), <https://srebrenicamemorial.org/app/tg/assets/pdf/p/34.%20SJEDNICA.pdf>, приступљено 17. 7. 2023.
442. Стенограм са 46. сједнице Народне скупштине Републике Српске (9–11. и 23. 11. 1994). Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
443. Стенограм са 60. сједнице Народне скупштине Републике Српске (25. 6. 1996). Народна скупштина Републике Српске.
444. Стенограм са 9. сједнице Народне скупштине Републике Српске (28. 2. 1992). Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
445. Стенограмска биљешка 5. сједнице Народне скупштине Републике Српске (1992), Народна скупштина Републике Српске.
446. Стефановић, С. (2015). О јавној употреби језика и писма. *Векови: историјски часопис Андрићевог института*, 2, Андрићград: Андрићев институт, Одјељење за историју, 109–138.
447. Стојановић, Ј. (2011). *Путевима српског језика и ћирилице*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
448. Стојкановић, А. (2015). *Социолингвистичка анализа језичке политике у постдејтонској Босни и Херцеговини*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду. Необ. докт. дисертација.
449. Стојковић, Б. (2008). *Европски културни идентитет*. Београд: Службени гласник.
450. Танасић, С. (2001). Језичка ситуација у Босни и Херцеговини: комуникацијско јединство и упадљива симболичка разведеност, с нагласком на проблематици у школству. *Jezik i demokratizacija*. Сарајево: Institut za jezik, 249–259.
451. Танасић, С. (2012). Језичка политика у Босни и Херцеговини послје Другог свјетског рата. *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске*. Пале: Филозофски факултет, 65–101.
452. Тодоровић, М. (2012). (Не)равноправност писама у БиХ. Тошковић, В., Wonisch, А. *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 101–109.
453. У Брчком пушење убија на три језика, <https://www.politika.rs/scc/clanak/405772/U-Brckom-pusenje-ubija-na-tri-jezika>, приступљено 12. 12. 2023.
454. Устав Федеративне Народне Републике Југославије (1946). Архив Југославије. http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html, приступљено 28. 2. 2023.
455. Устав Федерације БиХ, <https://skupstinabd.ba/images/dokumenti/ba/ustav-federacije-bih.pdf>, приступљено 8. 8. 2022.
456. Устав Федерације Босне и Херцеговине са амандманима, https://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html, приступљено 7. 10. 2023.

457. Филиповић Ј. (2007) Идеолошки аспекти политике и планирања наставе језика. Вучо Ј. (ур.) *Савремене тенденције у настави језика и књижевности*. Београд: Филолошки факултет.
458. Филиповић, М. (1999). Аматерски рјечник, <http://hamdijadobruna.com/fstab/mf100.html>, приступљено 8. 8. 2023.
459. Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци, <https://ff.unibl.org/istorija-fakulteta>, приступљено 9. 9. 2023.
460. Хантингтон, С. (2000). *Сукоб цивилизација*. Подгорица: ЦИД.
461. Хејвуд, Е. (2004). *Политика*. Београд: Клио.
462. Хрватска енциклопедија, Далибор Брозовић, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9762>, приступљено 1. 2. 2023.
463. Шипка, М. (1998). Књижевни и/или стандардни језик (прилог појмовно-терминолошком разграничењу). *Наш језик*, XXXII, 3–4, 250–258.
464. Шипка, М. (2002/2003). Предлог кодекса употребе српског стандардног језика. *Наш језик*, XXXIV/3–4, 253–271.
465. Шипка, М. (2006). *Језик и политика*. Београд: Београдска књига.

Биографија

Александра (Радован) Савић рођена је 8. 8. 1990. године у Травнику. Основну и средњу школу завршила је у Градишци. Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци, завршила је 2013. године са просјечном оцјеном 9,26. Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, Одсјек за српски језик и књижевност, завршила је 2015. године са просјечном оцјеном 9,15.

Магистрала је 2017. године на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци са просјечном оцјеном 9,71. Тема магистарског рада била је „Језичка политика у Босни и Херцеговини од Берлинског конгреса до Првог свјетског рата и њене посљедице на политичке процесе“. Завршила је и мастер студије српског језика и књижевности на Универзитету у Бањој Луци 2019, са просјеком 10.00, одбранивши мастер рад „Префиксална и суфиксална творба придјева у романима *Лелејска гора* Михаила Лалића, *Пролом* Бранка Ћопића и *Песма* Оскара Давича“.

Области интересовања: социолингвистика, језичка политика, стандардизација језика, историја језика.

Оснивач је Удружења лектора Републике Српске и његова предсједница. Објавила је више десетина научних радова, приказа и колумни о језику и језичкој политици.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Александра Р. Цветић

Број досијеа 19018/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Језика политике у Беоњу и
Периодизација од 1992. до 2002. године

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, 9.2.2024.

Потпис аутора

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Александра П. Сабет

Број досијеа 19018 / Д

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Језичка полимија у Босни Херцеговини од 1992.

Ментор проф др Милош Ковачевић

до 2002. године

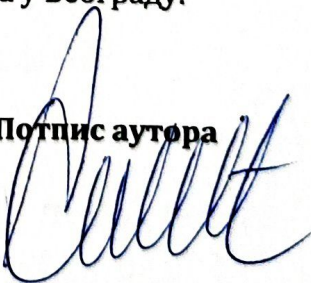
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 9.2.2024.

Потпис аутора

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Језичка поливалност у Востни и Герметовици
од 1992. до 2002. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, 9.2.2024.

Потпис аутора

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство - некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство - некомерцијално - без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство - без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство - делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.